

Demokrati på svenska?

Om strukturell diskriminering och politiskt deltagande

Redaktörer:

Magnus Dahlstedt & Fredrik Hertzberg

*Rapport av Utredningen om makt, integration och
strukturell diskriminering*

Stockholm 2005

STATENS OFFENTLIGA
UTREDNINGAR

SOU 2005:112

SOU och Ds kan köpas från Fritzes kundtjänst. För remissutsändningar av SOU och Ds svarar Fritzes Offentliga Publikationer på uppdrag av Regeringskansliets förvaltningsavdelning.

Beställningsadress:
Fritzes kundtjänst
106 47 Stockholm
Orderfax: 08-690 91 91
Ordertel: 08-690 91 90
E-post: order.fritzes@nj.se
Internet: www.fritzes.se

Svara på remiss. Hur och varför. Statsrådsberedningen, 2003.
– En liten broschyr som underlättar arbetet för den som skall svara på remiss.
Broschyren är gratis och kan laddas ner eller beställas på
<http://www.regeringen.se/remiss>

Tryckt av Elanders Gotab AB
Stockholm 2005

ISBN 91-38-22488-7
ISSN 0375-250X

Förord

Utredningen om Makt, integration och strukturell diskriminering tillsattes efter ett regeringsbeslut den 22 april 2004 och har i uppdrag att identifiera och kartlägga mekanismer bakom strukturell/institutionell diskriminering på grund av etnisk och religiös tillhörighet. Resultaten ska redovisas successivt i syfte att ge underlag för en fördjupad diskussion om och åtgärder mot strukturella hinder för att alla medborgare ska kunna delta i samhällslivet på lika villkor och med samma möjligheter.

Föreliggande rapport är upptakten på en rad kommande rapporter vars syfte är att granska strukturell och institutionell diskriminering inom det till synes neutrala politiska systemet.

Rapporten *Demokrati på svenska?* behandlar den svenska demokratins grundläggande dilemma, nämligen deklARATIONEN av en formell politisk jämlikhet och en reell ojämlikhet som drabbar många människor med invandrarbakgrund och exkluderar dem från politisk deltagande. Detta är naturligtvis ingenting nytt i sig men kunskapen om dess mekanismer är det. Demokratien har alltid haft en tendens att exkludera vissa grupper som andrafierades av dem som hade makt och kontroll över det politiska systemets reproduktion. Dessa grupper betraktades inte som tillhörande den överlägsna "oss" och därmed inte heller som kapabla att delta i den demokratiska processen för kollektiv beslutfattande. Det är inte bara kvinnor som kan vittna om demokratins exkluderande historia utan också stigmatiserade etniska och religiösa grupper. Det demokratiska systemets exkluderande och diskriminerande egenskaper hör dock inte bara till dess förflutna.

Demokratierna i dagens Europa visar prov på kategorisering och stigmatisering av personer med annan etnisk och religiös tillhörighet än majoritetssamhället vilken i sin tur förstärker deras exkludering och marginalisering i samhället. Idag härjar högerpopulistiska och främlingsfientliga partier runt om i Europa. Dessa partiers

framgångar har förstärkt den institutionella och strukturella diskrimineringen inte bara inom det politiska systemet, utan också i en rad andra samhällsområden. Sverige är inte något undantag. Vi har haft Ny demokrati som har skapat en tradition av legitim politisk demonisering av "de andra". Ny demokrati var dock inte ensam om det, och som utredningens andra rapporter som är i slutfasen för publicering kommer att visa, fanns en rad andra partier och politiska aktörer som var ytterst engagerade i exkluderingen av personer och grupper med invandrarbakgrund. Ny demokrati har lämnat den politiska scenen men dess arv tas väl tillvara av etablerade partier och andra politiska aktörer i dagens Sverige.

Det är ytterst viktigt att generera kunskap om de mekanismer som exkluderar många grupper från politiskt inflytande. Den ökade marginaliseringen och stigmatiseringen av personer med invandrarbakgrund och deras barn, gör att vi måste utvidga det politiska systemet så att de exkluderade grupper får möjlighet att delta i demokratin på lika villkor. Den franska förortsrevolten har fått många politiker runt om i Europa och även i länder med mer framgångsrik integrationspolitik som Kanada att diskutera bristerna i deras politiska system som fungerar exkluderande och diskriminerande gentemot personer med invandrarbakgrund. Vi borde göra detsamma.

En rad studier som diskuteras i denna rapport slår fast att det politiska systemet har misslyckats med att garantera reella möjligheter för personer med invandrarbakgrund att delta i det etablerade politiska systemet på lika villkor. Vi har i utredningens första rapport, *Bortom Vi och Dom*, bl.a. diskuterat de politiska mekanismerna bakom konstruerandet av ett "vi" och ett "dom". Vi har också belyst det etablerade dilemmat om politiskt korrekta deklamationer å ena sidan och de facto diskriminerande strukturer och institutioner, å den andra. I utredningens andra rapport, *Sverige inifrån*, har vi diskuterat konsekvenserna av ett "demokratiskt underskott" som genomsyrar vårt samhälle. Många grupper med invandrarbakgrund som dessutom är marginaliserade och stigmatiserade och samlade i vissa bostadsområden exkluderas från politiskt deltagande och från att delta i samhällslivet på lika villkor. Detta förstärker ytterligare den ojämna fördelningen av makt och inflytande mellan olika grupper i samhället.

En viktig åtgärd för att motverka det demokratiska underskottet för många grupper som bor i marginaliserade och stigmatiserade

områden är skapandet av Medborgarråd i dessa områden. Denna åtgärd får nu stöd även i föreliggande rapport.

Det kvarstår dock många områden i det politiska systemet som måste underkastas en kritisk vetenskaplig granskning. Vi behöver mer kunskap om de politiska mekanismerna som exkluderar personer med invandrarbakgrund och annan etnisk och religiös bakgrund från politisk deltagande och inflytande. Mot bakgrund av att statsvetenskaplig forskning har hittills inte ägnat tillräckligt uppmärksamhet till diskriminerande strukturer i det svenska politiska systemet blir föreliggande rapport ett värdefullt bidrag för att öka kunskapen om de politiska diskriminerande strukturerna.

Masoud Kamali
Särskilt utredare

Adrián Groglopo
Utredningssekreterare

Marcus Lundgren
Utredningssekreterare

Innehåll

1	Strukturell diskriminering och politiskt deltagande <i>Inledande tankegångar</i> Magnus Dahlstedt och Fredrik Hertzberg.....	9
2	Inkludering av "svenskar" i lokal realpolitik <i>Exemplet Örebro</i> Marcus Johansson	37
3	Dialog eller förankring <i>Statliga satsningars oförutsedda konsekvenser för den lokala demokratin</i> Juan Velásquez	79
4	"Det är inte <i>mitt</i> samhälle!" <i>Misstro och levd erfarenhet i mångetniska förortsmiljöer</i> Magnus Dahlstedt	113
5	"Du kan plocka svamp hela ditt jävla liv... de kommer ändå att hävda att du inte tycker om skogen" <i>Facket och "de Andra"</i> Diana Mulinari och Anders Neergaard.....	153
6	Folkbildning i "integrationens" tjänst <i>Folkbildningens dilemman och invandrarföreningars pragmatism</i> Ali Osman	191

7	Medborgerlig agens för social inkludering	
	<i>Reflektioner om svenska medborgarsammanslutningar bildade på etnisk grund</i>	
	Aleksandra Ålund och Isak Reichel	231
8	Demokrati på svenska?	
	<i>Avslutande reflektioner</i>	
	Magnus Dahlstedt och Fredrik Hertzberg	261
	Författarpresentation	301

1 Strukturell diskriminering och politiskt deltagande

Inledande tankegångar

Magnus Dahlstedt och Fredrik Hertzberg

Den man inte vill erkänna som politisk varelse, börjar man frångå tecken på politik, genom att inte förstå vad den säger, inte höra att det är tal som kommer ur munnen.

Jacques Rancière, 2005: 105

I föreliggande antologi, *Demokrati på svenska?*, diskuteras politik och politisk handling.¹ Bidragen i antologin belyser dock dessa fenomen ur ett perspektiv som är bredare än det gängse, där termen ”politik” vanligen beskriver verksamheter direkt relaterade till parlamentariska procedurer och offentlig förvaltning, i synnerhet formellt, parlamentariskt beslutsfattande. Med en mer inklusiv definition räknas även handlingar *utanför* politikens formella domäner in – i massmedier, på arbetsplatser, i fackklubbar eller bolagsstyrelser – platser och situationer där människor kommer samman, diskuterar och/eller försöker att påverka frågor som berör gemensamma intressen. Oavsett arena präglas denna interaktion bland annat av asymmetriska maktrelationer och en stor variation i deltagarnas respektive möjligheter att göra sina röster hörda. Det är dessa former av direkt eller indirekt maktutövning som sätts i fokus i denna antologi, då det bredare perspektivet på politisk handling också medför att handlandets inramning av olika slags sociala relationer och kategoriserande praktiker ges stort utrymme i diskussionen. Samtidigt upphör politiken att vara ett studieobjekt förbehållet statsvetare – ett tvärvetenskapligt arbetssätt syns inte bara möjligt, utan också rimligt eller till och med nödvändigt för att på ett mer djuplodande sätt kunna belysa samtidens mångfacetterade politiska landskap. I linje med detta imperativ lämnar vi i denna antologi ut-

¹ Titeln på antologin är en parafra på statsvetaren Johan P. Olsens bidrag till Maktutredningen, *Demokrati på svenska* (1990), en granskning av ”det svenska demokratiska idealet”. Genom att förse titeln med ett frågetecken vill vi antyda det problematiska med att definiera demokrati i exklusivt etniska termer.

rymme även för forskare verksamma inom andra discipliner, till exempel kulturgeografer, pedagoger och sociologer.

Denna antologi är en delrapport i en utredning vars uppdrag är att ”identifiera strukturell diskriminering på grund av etnisk eller religiös tillhörighet i Sverige” samt ”identifiera och analysera mekanismerna bakom dem och dess konsekvenser för makt och inflytande i Sverige” (Dir. 2004: 54). Det breda perspektiv på politik som nämndes ovan är, menar vi, en rimlig analytisk ingång till denna problematik, inte minst därför att det riktar uppmärksamhet mot just kategoriserande praktiker som på olika sätt, och med olika konsekvenser, definierar och beskriver människor utifrån ”ras”, etnicitet eller invandrarskap. Frågan om hur dessa kategoritillhörigheter påverkar människors möjlighet att artikulera ståndpunkter i olika politiska samtal eller påverka beslutsfattandet i frågor som berör dem är centrala för denna antologi, men vi kommer i antologin medvetet att försöka undvika att diskutera denna problematik i termer av skillnader och likheter mellan ”svenskars” och ”invandras” politiska handlande. Vi vill i det längsta undvika en terminologi som delar upp politiskt handlande människor i grader av tillhörighet och främlingskap, utan snarare fästa uppmärksamheten på hur just detta skillnadsskapande kringskär möjligheterna till deltagande och inflytande för många av dem som skrivs in i kategorin ”invandras”.

Denna kritiska diskussion kring sociala kategoriers betydelse för politisk handling utgör en bärande utgångspunkt för antologins analys av strukturell diskriminering. Samtidigt vill vi undvika att frågor om begrepp och kategorier får allt för stor plats i diskussionen om dessa former av diskriminering, utan vi vill även rikta uppmärksamhet mot sådana faktorer som mer sällan benämns i diskussionen om politik och politisk handling – såsom arbetsformer, rutiner och handlingsmönster i organisationer av olika storlek.

Skillnad och (jäm)likhet

Det svenska samhället är i dag mångkulturellt, slås högtidligt fast i officiella deklARATIONER. Samtidigt har etniska hierarkier blivit allt mer iögonfallande i samtidens Sverige. Arbets- och bostadsmarknad, massmedier och politik, utbildnings- och rättssystem – samtliga dessa samhällsarenor förefaller i olika avseenden skiktade längs etniska linjer. Den här antologin sätter fokus på en fråga som i

detta sammanhang i allt högre grad har aktualiserats, nämligen relationen mellan befolkningens mångetniska sammansättning och deltagande, fördelning av makt och utövande av politiskt inflytande. Den fråga som belyses är hur relationen ser ut i samtidens Sverige, där föreställningar om "svenskhet" fortsätter att vara en självklart normaliserande utgångspunkt i stora delar av den offentliga debatten. Hur fungerar svensk demokrati i ett mångetniskt sammanhang, i spänningsfältet mellan en *de facto* kulturellt heterogen befolkning och fortsatt väl förankrade ideal om en kulturellt homogen befolkning?

Frågan om politiskt handlande bland personer med utländsk bakgrund har på senare år återkommande hamnat i blickfånget.² Allt fler har frågat sig i vilken utsträckning det mångetniska Sverige är aktivt närvarande i beslutsfattande församlingar. I vad mån arbetar exempelvis politiska partier tillsammans med andra tongivande organisationer och sammanslutningar för att inkludera och bana väg för personer med utländsk bakgrund?

I det samtida Sverige råder formellt *politisk jämlikhet*. Svensk demokrati grundas, som bekant, på principen att det "all offentlig makt i Sverige utgår från folket". Den baseras vidare på devisen en medborgare, en röst. Det råder allmän och lika rösträtt. Sverige har därtill gjort sig vida känt för en med internationella mått ambitiös välfärds- och integrationspolitik. Samtidigt pekar, paradoxalt nog,

² Användningen av kategorin "invandrare" i forsknings-, utrednings- och policytexter har i olika sammanhang kritiserats (Jonsson, 1993; Tesfahuney, 1998; de los Reyes, 2001; jfr Ds 2000: 43). Tudelningen i kategoriparet "svensk/invandrare" implicerar att benämningarna är ömsesidigt uteslutande, sålunda att en "invandrare" inte är "svensk". Därtill kommer att termen i viss mening blivit pejorativ, i den mån personer kategoriserade som "invandrare" huvudsakligen förstås som mottagare för riktade, social- eller arbetsmarknadspolitiska "invandraråtgärder". Dessa argument förstärks av den vardagliga iakttagelsen att vissa invandrade personer (till exempel de som invandrat från Tyskland eller USA) sällan eller aldrig betecknas som "invandrare", under det att personer som är födda i Sverige av föräldrar från länder i Afrika eller Asien ofta beskrivs med denna kategori, trots att de i transnationell mening aldrig invandrat. Att okommenterat använda termen "invandrare" som en betydelsebärande, analytisk kategori, och reproducera dikotomin "svensk/invandrare", medför att man implicit avskiljer kategorin "invandrare" ur gruppen "svenskar". Det är uppenbart att när så görs, så måste det finnas goda skäl till detta (Hertzberg, 2003). Ett skäl kan vara att kategorin beskriver just de personer som är måltavla för olika diskriminerande handlingar. Att helt avfärda termen såsom en ideologisk konstruktion vore därmed att bortse från de handlingar som dagligen befäster det etniskt delade samhället, just utifrån "invandrarskap" (Dahlstedt, 1999). Antologins författare har, som läsaren kommer att upptäcka, valt att hantera denna problematik på olika sätt. I antologins inledande och avslutande kapitel refererar begreppet "invandrare" till ett mer vardagligt sätt att dela in befolkningen i Vi och De och sätts genomgående inom citationstecken, för att markera det problematiska i att oreflektat dela in befolkningen i definitiva kategorier med givna essenser. I övrigt används begreppet "personer med utländsk bakgrund", vilket avser de delar av befolkningen som själva har invandrat eller som har minst en förälder som har invandrat till Sverige.

en rad studier på klyftor mellan *löftet* om politisk jämlikhet, å ena sidan, och *reella ojämlikheter* i termer av deltagande och inflytande i samtida svensk politik, å andra sidan (Adman & Strömblad, 2000). En lång rad av vetenskapliga rapporter och offentliga utredningar har bara de senaste åren lyft fram underrepresentation i beslutsfattande församlingar och ickedeltagande inom den formella politikens domäner för kategorin ”invandrare” som allvarliga tecken på svåra integrationsproblem i svensk demokrati.³ Alla tycks, enligt den bild som här framträder, inte ges samma förutsättningar att göra sig gällande i det demokratiska systemet, att få gehör för sina angelägenheter och få sina intressen representerade i beslutsfattande organ. Synliga och osynliga barriärer av olika slag förefaller göra det i flera avseenden svårt för den eller dem som pekats ut som ”invandrare” att föra sin egen talan och på jämlika villkor ”ta plats” i svensk offentlighet.

Redan under slutet av åttiotalet sammanfattade statsvetarna Olof Petterson, Anders Westholm och Göran Blomberg i boken *Medborgarens makt* slutsatserna av den omfattande statliga Maktutredningen. När det gällde ”invandrarna” och deras roll i svensk politik visade utredningen på en rad nedslående resultat. Statsvetarna noterade bland annat följande: ”Invandrarnas bedömning av sina möjligheter att påverka sin egen levnadssituation ligger generellt lägre än övriga svenskar” (Petterson, *et al.* 1989: 199). Resonemanget tog genomgående tudelningen mellan ”svenskar” och ”invandrare” för given och identifierade på basis av just denna klassificering ett antal betydande empiriska skillnader, där kategorin ”invandrare” på flera punkter uppgavs vara ”något mer politiskt utanförstående” än ”svenskar”. ”De har svagare intresse för politik”, slog man bland annat fast, ”de känner inte samma partitillhörighet och de har svagare samhörighet med de organiserade rörelserna...” (*ibid.*).⁴

En argumentation som primärt tar etniska kategorier för givna utan att gå bakom dem eller närmare granska kategoriernas uppkomst känns igen från andra sammanhang. Den statliga Demokratiutredningen konstaterade tio år senare att klyftorna i makt och

³ Här kan bland annat nämnas Bäck & Soininen, 1998; Dahlstedt, 2005; Integrationsverket, 2000, 2004a/b; Soininen & Bäck, 1999; Strömblad, 2003; SOU 2001:1; SOU 2001:48; SOU 2004:49; Ds 2004:49.

⁴ Till denna utredning hörde även de forskningsresultat som sociologerna Aleksandra Ålund och Carl-Ulrik Schierup publicerade i boken *Paradoxes of Multiculturalism* (1991). Där ifrågasattes både rimligheten i den strikta uppdelningen i kategoriparet svenskar/invandrare, och benägenheten att förklara den sistnämnda kategorins underordning i det svenska samhället med hänvisning till etnicitet och kultur. Denna begreppskritik fick dock inget större gehör i Maktutredningens slutrapport (SOU 1990:44).

inflytande mellan infödda och personer med utländsk bakgrund hade ökat dramatiskt under nittioalet. I en av utredningens volymer betecknade statsvetarna Jan Teorell och Anders Westholm (1999: 42) "invandrarnas politiska utanförskap" som "vår tids mest dramatiska förändring av den politiska jämlikheten i Sverige". Utredningens slutbetänkande, *En uthållig demokrati! Politik och folkstyrelse på 2000-talet* (SOU 2000: 1, s. 128), drog år 2000 en parallell mellan klassamhällets polarisering mellan över- och underordnade och de nu växande klyftorna mellan infödda och personer med utländsk bakgrund. "Etnicitet har under 1990-talet kommit att bli ett nytt klassmärke", konstaterade utredningen allvarsamt. Två år tidigare hade dessutom den socialdemokratiska regeringen, i sin integrationspolitiska proposition "Sverige, framtiden och mångfalden: Från invandrapolitik till integrationspolitik", slagit larm om att "den etniska och kulturella mångfalden i Sverige är otillräckligt representerad i det demokratiska och politiska systemet" (Prop. 1997/98:16, s. 30).

Politikens landskap är emellertid föränderligt. Flera tecken tyder på att den "etniska mångfald" som omtalas i en rad offentliga sammanhang under senare år blivit ett allt mer närvarande och synligt inslag i svensk politik. De röster som reses både i egenskap av och till förmån för "mångfaldens Sverige" växer alltjämt i styrka, inte minst i politiska församlingar. Åtskilliga röster har höjts till förmån för en större "mångfald" i beslutsfattande organ såväl som i offentlig förvaltning och privata företag, främst med avseende på kön och etnisk bakgrund, men även med avseende på till exempel generation.

Närvaron i maktens centrum markeras inte minst av att en rad organisationer i dag inte bara befolkas utan i enskilda fall också leds av personer med utländsk bakgrund (jfr Dahlstedt, 2005). Samtidigt som mångfalden på så sätt kan tyckas allt mer närvarande och synlig i "demokratins skyltfönster" så drabbas inte minst mångtals förorter runtom i landet av utestängning och fortsatt osynliggörande (Ericsson, *et al.* 2002). Storstädernas sedan länge konstaterade *geografiska* åtskillnad tycks följas av en allt mer framträdande *politisk* åtskillnad, där städernas mångtals förorter, enkelt uttryckt, successivt förpassas till "politikens skuggsida" (Strömblad, 2003). De bebos, enligt den förortstereotyp som massmedier lanserat, inte av självständigt handlande subjekt, utan av människor som är synliga först då de *ges* en röst (Nord & Nygren, 2002). Generellt sett låga röstetal för dessa

miljöer ses, enligt denna stereotyp, vanligen som tecken på att Förortens politiska liv domineras av passivitet, alienation och bristande kunskap om svensk politik (Kamali, 2005b).

Hur har då sådana etniska klyftor kunnat uppstå i svensk demokrati, som formellt ger samtliga medborgare samma rätt att medverka i hur landet styrs? Hur kan denna diskrepans mellan formella rättigheter och konkret utfall förstås?

Politisk handling, medborgarskap och strukturella villkor

En omedelbar reflex då relationen mellan Sveriges mångetniska befolkning och fördelning av makt/inflytande diskuteras i politiska och vetenskapliga sammanhang har vanligen varit att rikta blicken mot de Andra – ”invandrarna”. Det är, enligt argumentet, ”de” som representerar ”mångfalden” i ”mångfaldens Sverige”. Ett konventionellt angreppssätt har följaktligen varit att fråga sig: Vilken plats intar ”invandrarna” i svensk demokrati? På vilka platser befinner ”de” sig? I vilken utsträckning är ”de” närvarande i politiska partier och beslutsfattande organ? I vilken utsträckning röstar ”de?” ”Invandrarnas låga politiska valdeltagande har i Sverige ofta diskuterats inom ramen för en politisk och vetenskaplig diskurs som syftar till att skapa hierarkiska gränser mellan ’oss’, de svenska aktiva och ’dem’, de passiva invandrarna”, noterar sociologerna Diana Mulinari och Anders Neergaard (2004: 182). Utgångspunkten för stora delar av tidigare forskning har, som nämndes tidigare, varit själva kategoriseringen ”svenskar” och ”invandrare”. Kategorier som ”invandrare”, ”etnisk grupp” och ”etnisk minoritet” har allt för ofta begagnats som *deskriptiva* och *naturgivna* kategorier.⁵ De har tagits för givna som vore de empiriskt givna ”fakta”. Kategorierna har inte sällan tjänat som självklara och oberoende förklaringar till de empiriska skillnader i till exempel makt och inflytande, deltagande och engagemang, som iakttagits. De har därmed närmast blivit en slags självuppfyllande profetia i den meningen att de antaganden, kategorier och indelningar som ursprungligen tagits för givna, oavsett om de är explicita eller implicita, i efterhand bekräftas som ”sanna” genom de empiriska iakttagelser som gjorts. ”Trots det eventuella deskriptiva värdet av dessa jämförelser säger de inget om vad som utgör orsaken till dessa

⁵ Resonemanget utvecklas i Dahlstedt, 2001, 2005, jfr de los Reyes & Mulinari, 2005. Se även not 2.

skillnader, om förändringsmönster och inte heller om dessa kategoriernas egentliga natur” (de los Reyes & Mulinari, 2005: 25).

En allt för ensidig fokusering på etnicitet och de Andras livsmönster riskerar att i förlängningen så att säga ”skuldbelägga offren”, det vill säga förklara underordning och diskriminering på etnisk grund med hänvisning till de drabbades egna påstådda brister och avvikelser från den för-givet-tagna normen. Frånvaron i maktens korridorer hänförs exempelvis till faktorer som rör de Andras ”främmande” identitet eller kultur, religionsutövning eller trosuppfattning, ”bristfälliga” ambitioner eller kvalifikationer. En sådan argumentation, har det visat sig, har satt sin prägel inte bara på journalisters och makthavares, utan även på delar av forskningens syn på invandring och integration (Mattsson, 2001; Hertzberg, 2003; Brune, 2004; Dahlstedt, 2005). Bøjelsen att på olika sätt skuldbelägga offren tenderar att osynliggöra och, i värsta fall, legitimera etniskt diskriminerande praktiker, likväl som en rad andra orättvisor och missförhållanden, i det svenska samhället. På så sätt kan också de till synes opartiska iakttagelser och jämförelser som figurerar i massmedier och forskning inrätta en definitiv åtskillnad mellan en för-givet-tagen normalitet, ”vi svenskar”, mot vilket det egentliga studieobjektet, de Andra, ”invandrarna”, konfronteras eller mäts (jfr Mulinari & Neergaard, 2004).

Följande antologi tar som utgångspunkt inte enskilda individer eller deras eventuella brist på resurser eller kompetens. Den uppehåller sig inte heller primärt kring frågan om på vilka platser eller positioner som ”invandrare” befinner sig inom det demokratiska systemet. Antologin förlägger snarare blickfånget till en dimension som tills nyligen haft en tämligen undanskymd roll i mittfåran av diskussionen om ”invandrades politiska handlande”, nämligen frågan om strukturella villkor och strukturell diskriminering. I ett antal bidrag belyser en rad forskare motstånd och politisk handling i ljuset av omgivande, strukturella villkor. Ofta rör det sig om villkor som kringskär, neutraliserar och marginaliserar aktörsskap (*agency*), men det kan även röra sig om villkor och initiativ som på olika sätt förebygger, understödjer och inviterar till engagemang och medverkan.

Enligt sociologen T. H. Marshall (1991) garanterar medborgarskapet enskilda medborgare i ett samhälle en uppsättning rättigheter och skyldigheter. Han skiljer i sin analys av medborgarskapets framväxt på tre huvudtyper av medborgerliga rättigheter. I den första fasen utvecklades det *civila medborgarskapet*, som gav samtliga

medborgare likhet inför lagen, yttrande och religionsfrihet samt andra personliga friheter. Därefter tog det *politiska medborgarskapet* form, framför allt i form av allmän och lika rösträtt. I en tredje fas, slutligen, utvecklades ett *socialt medborgarskap*, som gav samtliga medborgare rätt till utbildning, sjukvård och annan typ av välfärd. Medborgarskapet har dock en *formell* såväl som en *substantiell* sida, vilket har påpekats av en rad forskare som följt och vidareutvecklat Marshalls teoretiska ansats. Oavsett formellt sett lika rättigheter kan människors möjligheter att faktiskt utnyttja dessa rättigheter vara högst ojämnt fördelade (jfr Bottomore, 1996).

Vilka räknas då in i medborgargemenskapen och vilka hamnar utanför? Kritiker har pekat på att medborgarskapets konkreta utformning tenderar att bygga på vissa inslag av inne och uteslutning längs dimensioner som kön, etnicitet och sexualitet.⁶ Det förs en kontinuerlig förhandling om medborgarskapets konkreta *räckvidd* och *innebörd*. Vilka rättigheter och skyldigheter bör gälla? Hur ska rättigheter vägas mot skyldigheter? Vilka krav ska ställas som motprestation till fördelning av resurser? Hur definieras människors behov? Fördelas resurser enligt selektiva eller universella premisser? Om de fördelas selektivt, enligt vilka kriterier? Vilka frågor görs över huvud taget politiska och grund för särskilda prioriteringar och rättigheter? Olika aktörers eller intressegruppers aktiva medverkan är förstås en avgörande drivkraft då medborgarskapet konkret utformas. Rätten till medverkan och inflytande i offentliga angelägenheter är som sagt också en av grundpelarna i det rättighetskomplex som medborgarskapet garanterar. Människors möjlighet att utnyttja den formella rätten att på olika sätt göra sin röst hörd kringskärs emellertid samtidigt av en rad substantiella villkor i termer av till exempel tillgång till arbete, utbildning och inkomst, eller kanske snarare icke tillgång till sådana resurser (Lister, 1990).

Antologin söker belysa några av de komplexa såväl materiella som symboliska processer som bidrar till att skapa en klyfta mellan demokratins formella fri- och rättigheter – Alla *bör*, oberoende av etnisk eller annan tillhörighet/identifikation, vara fria och jämlika! – och dess konkreta utfall – livsvillkoren är, beroende bland annat på etnisk tillhörighet, ojämliga. Den stannar därmed inte vid att mäta eller beskriva de etniska klyftornas karaktär. Genom ett antal empiriska nedslag tecknas en fördjupad bild av hur etniska katego-

⁶ Se till exempel resonemanget hos Mouffe, 1993; Lister, 1990, 1997; Yuval-Davis, 1997; de los Reyes, *et al.* 2002; Schierup, 2003.

rier i olika sammanhang ”görs” eller ges politisk innebörd (jfr de los Reyes & Kamali, 2005), och hur ojämlikheter i deltagande och inflytande, utifrån just detta ”görande”, *de facto* uppkommer, hur de återskapas, men också hur de motstås – på olika plan (lokalt, kommunalt, nationellt), på skilda arenor (institutioner, organisationer, föreningar) och miljöer (städer, kommuner, stadsdelar) i det svenska samhället, samt genom olika mekanismer. Bidragen sätter fokus på några av de processer som, utifrån djupt rotade tankar om ”närhet” och ”distans” i förhållande till en föreställd ”svensk” och ”europeisk” normalitet, sorterar in personer med utländsk bakgrund i en bestämd, inte sällan underordnad, position i samhällshierarkin, processer som därmed bidrar till att kraftigt försämra möjligheterna för vissa medborgare att göra sina röster hörda i demokratin.

En bred syn på politik

Antologin går bortom en tunn, formalistisk demokratiuppfattning (Barber, 1984), enligt vilken politik ses som de aktiviteter som på ett eller annat sätt försiggår inom statsmaktens eller offentlighetens domäner. Maktutövning kopplas i denna uppfattning till formellt beslutsfattande och, i sin tur, till formella beslutsorgan – riksdag och regering, kommun- och landstingsfullmäktige, stads- och kommunalnämnd. Till politisk handling räknas således den typ av utåtriktade handlingsmönster som har avsikten att påverka formellt beslutsfattande i en eller annan riktning – röstande, politisk representation, manifestationer, organiserade påtryckningar och lobbyaktioner. Sådana utåtriktade aktiviteter är givetvis avgörande former av politisk handling, men det finns andra former.

Utgångspunkten i antologin är en bredare syn på politik. Maktutövning är inte bara lokaliserad till formaliserade beslutsorgan. Makt utövas över hela det sociala fältet (Rose, 1999). Allting är inte politik. Men i princip allting kan göras politiskt (Dean, 2000). I ett konventionellt angreppssätt hamnar de handlingsmönster och den mobilisering som äger rum på vad som traditionellt har uppfattats som ”ickepolitiska” arenor – familj och vardagsliv, ekonomi och näringsliv – i skymundan. Vissa handlingsmönster klassas på förhand som ickepolitiska.

Frågan om vad som är politiskt eller inte är i sig en politisk fråga, vilket inte minst framhållits i feministisk kritik av en i grunden

ojämlik maktordning på basis av kön, under parollen ”Det personliga är politiskt”. Politik rör ständigt pågående processer av förhandling om själva innebörden i en mängd avgörande, gemensamma frågor och angelägenheter runtom i samhället – kring identitet och tillhörighet, rättigheter och behov (Mouffe, 1993, 2000). Politisk handling handlar, för att följa de brittiska sociologerna Janet Batsleer och Beth Humphries’ (2000) resonemang, om att människor träder i dialog kring en rad gemensamma såväl som skilda intressen och behov. ”Det politiska” återfinns bland annat i diskussioner om sexualitet och familjerelationer, sjukvård och utbildning, terapi och psykvård, fängelse- och rättsystem. Det samtal som omgärdar samtliga dessa frågor är i sig skådeplats för konflikt och politisk förhandling. Dessa förhandlingsprocesser avgörs inte bara inom den formella politikens domäner. De försiggår även på en rad andra arenor, i andra rum – i massmedier och föreningsliv, på arbetsplatser och fackklubbar, på caféer och bolagsstyrelser. Sådana arenor spelar som forum för handling och förhandling, medverkan och samverkan mellan skilda parter – mellan folkbildare och enskilda medborgare, folkvalda politiker och intressegrupper, tjänstemän och brukare, producenter och konsumenter – en avgörande roll i en vital demokrati (Fraser, 2003).

Tanken att samtal och samförståndsskapande i olika forum spelar en viktig roll i en fungerande, livaktig demokrati har på senare år också fått ökat genomslag i den offentliga debatten. Tanken har inte minst framförts inom den *deliberativa* demokratiuppfattningen, en förståelse av demokrati som blivit allt mer tongivande i svensk demokratidebatt (för en översikt, se Premfors & Roth, 2004). Tanken inom denna förståelse är, i sin enkelhet, att en väl fungerande demokrati förutsätter samtal och dialog mellan ömsesidigt respekterande medborgare. Den ”jag-och-du-relation” som dialogen bygger på anses ha en grundläggande betydelse för hela det mänskliga livet, eftersom människan blir verkligt ”mänsklig” först i mötet med andra människor. Språket och samtalet har därmed en grundläggande funktion för samhällets uppbyggnad i sig.

Det är, menar man inom denna demokratiuppfattning, i dialog mellan fria och jämlika människor som isolerade klienter, brukare och väljare blir till myndiga medborgare, med rätt att bestämma över fördelning av resurser och andra samhällsangelägenheter. Medborgares deltagande i samtal kring en rad gemensamma angelägenheter, på samtliga arenor i samhället, skapar, sådan är tanken, på

sikt tilltro och en känsla av samhörighet och gemenskap. Samtalet kan därför ses som en slags ”demokratisk skolning”.

Tanken om samtalets avgörande betydelse för en fungerande demokrati låg nyligen till grund för den statliga Demokratiutredningens belysning av tillståndet i samtida, svensk demokrati (för en genomgång, se Dahlstedt, 2000). Utgångspunkten för slutbetänkandet *En ut hållig demokrati!* (SOU 2000:1) var att demokratin utgör en specifik moralisk ordning. I en nyckelpassage fastslog utredningen, och lutade sig mot en deliberativ förståelse av demokrati, att ”ett demokratiskt styrelseskick förutsätter att en medborgaranda av ömsesidig respekt och tillit hålls vid liv i familjen, på arbetsplatserna, i förskola och skola, i civilsamhället och naturligtvis också i politiken” (s. 15).

Omvandlingen av medborgarskapets rättigheter och skyldigheter går hand i hand med förändringar av innehållet i den politiska debatten, vilket i sin tur formas av vilka röster som ges eller tar plats i den politiska debatten. Det framgår inte minst om vi närmare betänker kvinnorörelsens inträde på den politiska arenan (Rönnbäck, 2004). Inom politisk filosofi har kön sedan länge förnekats som politisk dimension (Eduards, 2002). Samtidigt har den utgått från det ”manliga” som självklar måttstock. Kvinnor har i regel betraktats som först och främst kvinnor. Män, däremot, har betraktats som ”politiska människor”. Kvinnor har varit själva sinnebilden för det specifika, män för det allmängiltiga (Di Stefano, 1991). I och med kvinnors inträde på den politiska arenan har emellertid samhällets strukturering längs kön benämnts som politisk. Inträdet har inte minst successivt utmanat en könsbaserad uppdelning i privat och offentligt, betalt och obetalt arbete (Florin & Kvarnström, 2001). I och med att kvinnors röster successivt fått tillträde till den politiska arenan så har diskussionen om både medborgerliga och mänskliga rättigheter utvidgats till att också inkludera sådana frågor som reproduktiva rättigheter och frihet från våld i intima relationer (Batsleer & Humphries, 2000).

Politisk handling involverar flera led av maktutövning än fattandet och genomförandet av politiska beslut. Politisk handling rör en lång rad av processer där bland annat intressen artikuleras, grupper konstitueras, allianser formeras och problem definieras som politiska. Det är många aktörer som ingår i den ständigt pågående kampen om utrymme och inflytande på den politiska dagordningen. Kampen rör inte minst makten att definiera vad som över huvud taget utgör ett politiskt problem, om att avgöra vilka frågor

eller företeelser som är i något avseende angelägna för samhället (Fraser, 2003). Dessa definitioner ger i sin tur alltid utrymme för motstånd och alternativa tolkningar. Men formering av politiska problem är förstås inte bara fråga om idéer och principer. De riktlinjer som slås fast ligger även till grund för politiska åtgärder i form av till exempel fördelning av materiella resurser och handgriplig reglering av människors rörelsefrihet.

Denna ”kamp om dagordningen” bygger, kan man säga, på en *särskiljande logik*. Då intressen artikuleras och grupper konstitueras upprättas samtidigt gränser gentemot ”de där utanför”, de som *inte* anses inrymmas inom ramarna för en bestämd gemenskap eller en viss problembeskrivning (Dean, 1996). Alternativa intressen, gruppformationer, allianser, problem, tonas följaktligen ner. I förhandlingen kring politik begränsas eller kringkärs vissa aktörers tillträde till själva processen. Deras intressen, krav och anspråk avfärdas eller ogiltigförklaras på olika sätt av dominerande aktörer eller konstellationer av aktörer (Yeatman, 1994). ”Dominanta grupper”, poängterar filosofen Nancy Fraser (2003: 103), ”artikulerar behovstolkningar som är avsedda att utestänga, avvärja och/eller koptera mottolkningar. Underordnade eller oppositionella grupper däremot artikulerar behovstolkningar som är avsedda att utmana, förskjuta och/eller modifiera dominerande tolkningar. I inget av fallen är tolkningarna enbart ’representationer’. I båda fallen är tolkningarna snarare handlingar eller interventioner”.

Etniska eller nationella gränsdragningar eller kategoriseringar *är* politik i sig. De är ett led i och ett resultat av förhandling och konflikt. Kategorier som ”nation” och ”etnisk grupp” bör ses som ”politiska” i samma mening som feministisk kritik betecknar kategorin kön som genuint ”politisk”. Politik kretsar som sagt kring gränsdragning, om att å ena sidan dra gränser mellan exempelvis ”vän” och ”fiende”, ”privat” och ”offentligt”, ”normalitet” och ”avvikelse”, och att å andra sidan strukturera samhället därefter, fördela resurser och reglera människors rörelsefrihet (Shapiro, 1988). Kategorier som ”nation” och ”etnicitet”, ”svenskar” och ”invandrare”, kan därmed ses varken som statistiska objekt eller som ”variabler”, som på ett oproblematiskt sätt förmår ”förklara” politiska företeelser eller skeenden som demokratisering och korrupsion i ”tredje världen” eller politisk misstro och röstande i västerländska storstadförorter. Dessa kategorier kan inte tas för givna som empiriska ”fakta”, utan deras innebörd och uppkomst behöver *i sig* förklaras och förstås (Mörkenstam, 1999).

Avgörande i detta sammanhang är att se dels vilka röster som ges *tillträde* till politikens spelrum och belysa vilket *utrymme* de får eller tillkämpar sig, dels vilka röster som inte kommer till tals, som tystas ner eller på annat sätt sorteras ut från samtalet (Eduards, 2002; Johansson, 2002). Vilka sorteringsmekanismer inkluderar eller gallrar ut olika röster eller talare? Vilka principer är det som utestänger och rangordnar? Vilka relationer har de talare som givits tillträde till det politiska samtalet i förhållande till varandra? Vilken trovärdighet eller auktoritet tillerkänns de? Vilken inverkan har de på samtalets utformning eller innehåll? Ett avgörande "moment" i denna "kamp om dagordningen" är anspråket att företräda bestämda grupper, gemenskaper eller intressen, vare sig det gäller över- eller underordnade, ett anspråk som kan anammas av såväl som tillskrivas skilda aktörer (Dahlstedt, 2005).

Eftersom maktutövning och dominans oftast möter motstånd, i ett dialektiskt samspel, så har "kampen om dagordningen" ingen självklar eller på förhand given utgång. Motståndet kan ta sig många olika former. Motstånd artikuleras inte enbart i öppet politiserad form, inom ramen för det etablerade, parlamentariska systemet, i tydliga organisationer eller mer lösligt sammansatta nätverk, utan det kan likväl vara utomparlamentariskt och äga rum också i vardagen och tystnaden, i det oorganiserade och fördolda. För att förstå det politiska handlandets rationalitet, dynamiken i ett visst handlingsmönster, är det som tidigare poängterats angeläget att relatera handlandet till dess omgivande, strukturella sammanhang. Det är viktigt att se att även till synes "irrationella" eller "ickepolitiska" fenomen eller handlingsmönster, som i synnerhet politisk apati ("politikerförakt") och politisk ickehandling ("röstskolk") bland missgynnade boende i storstädernas lågstatusområden vanligtvis uppfattas, har en bestämd rationalitet. Sådana fenomen kan, som vi närmare ska se i Magnus Dahlstedts bidrag, under vissa omständigheter i sig ses som ett slags politiskt handlande. En avgörande fråga att belysa är i detta sammanhang, dels, hur dessa strukturella villkor upplevs av de människor som tvingas leva i/med dem och, dels, vilka skilda strategier dessa människor vidtar för att hantera eller motverka dem.

Perspektiv på diskriminering

Det finns många företeelser som missgynnar och marginaliserar skilda grupper, som begränsar deras rättigheter och kringskar deras handlingsfrihet. Diskriminering är ett begrepp som kan fånga några av dessa rangordnande processer.

Diskrimineringens dynamik ter sig högst olika beroende inte bara på var diskrimineringen utspelas, utan även på vem eller vilka som praktiserar den. Begreppet etnisk diskriminering avser vanligen individuella handlingar begångna av medlemmar i den etniska majoritetsbefolkningen. Dessa handlingar ses inte sällan som baserade på fördomar. De ses, vidare, ha avsikt att ytterligare befästa utanförskapet bland medlemmar i underordnade etniska minoritetsgrupper. Vad en sådan förståelse emellertid undgår att uppmärksamma är, bland annat, det faktum att fördomsfulla uppfattningar inte nödvändigtvis följs av diskriminerande handlingar och att diskriminering långt ifrån alltid har sin grund i fördomsfulla uppfattningar, vilket exempelvis sociologen Fred L Pincus (1994) påpekat.

Pincus föreslår att fenomenet diskriminering kan beskrivas och diskuteras på åtminstone tre skilda sätt: som individuell, institutionell och strukturell diskriminering (Pincus 1994, jfr de los Reyes & Wingborg, 2002; Kamali, 2005a). Med termen *institutionell diskriminering* kan vi beskriva den diskriminering som uppkommer i och genom olika institutioners policier och de handlingar som personer verksamma inom dessa institutioner vidtar för att genomföra dem. Institutionell diskriminering kan identifieras inom offentlig såväl som privat sektor. Många institutionella praktiker och policier har dock *inte* avsikt att diskriminera vissa etniska grupper, men kan ändå vara diskriminerande i sina konsekvenser. Sådan form av diskriminering kan, i enlighet med den terminologi som Pincus (1994) föreslår, betecknas som *strukturell diskriminering*. Därmed tydliggörs exempelvis hur politiska åtgärder kan vara explicit "etniskt neutrala" och ha som målsättning att bryta mot etniskt segregande mönster på till exempel arbets- eller bostadsmarknaden, men likväl få en direkt motsatt verkan, när de praktiskt genomförs. I det enskilda fallet kan det dock vara svårt att dra en klar gräns mellan institutionell respektive strukturell diskriminering.

Begreppet *individuell diskriminering* beskriver i Pincus terminologi det som kanske vanligtvis, till vardags, avses med diskriminering, det vill säga individuella, intentionella handlingar med av-

sikt att befästa etniska hierarkier. Sådan diskriminering kan, som bekant, anta många former – allt från hyresvärdar som vägrar hyra ut bostäder till någon som de klassar som ”invandrare” till fysiskt våld och främlingsfientlig graffiti. Benägenheten att begränsa fenomenet diskriminering till att avse individuella, intentionella handlingar har varit vanlig inom svensk samhällsvetenskaplig forskning. Denna individfokuserande begreppsbestämning var till exempel den mest framträdande i den dominerande riktningen inom svensk forskning kring etnicitet, marginalisering och arbetsmarknad under senare delen av nittioalet. I denna riktning, som framför allt var förankrad i de nationalekonomiska och ekonomiskhistoriska disciplinerna, och delvis centrerad kring Studieförbundet Näringsliv och Samhälle (SNS) och forskningsprojektet *Migration och migrationspolitik* (se Mattsson, 2001), drevs tesen att den invandrade arbetskraftens brister i efterfrågad kompetens utgjorde den huvudsakliga förklaringen till att denna grupp hade en sämre position på arbetsmarknaden, inte förekomsten av etnisk diskriminering (jfr Broomé, *et al.* 1996; Bevelander, *et al.* 1997). Kulturgeografen Katarina Mattsson (2001) har visat att denna forskningsinriktning fick ett relativt stort utrymme i massmedia, jämfört med annan forskning, och att den hade en stort inflytande på den offentliga debatten. I den utsträckning som denna programmatiska individualism påverkade synen på diskriminering i den offentligheten, så hamnade andra former av diskriminering i utkanten av debatten.

Den individcentrerade hegemonin är nu utmanad, vilket inte minst den utredning om strukturell diskriminering som föreliggande antologi ingår i är ett tecken på.⁷ Begreppet strukturell diskriminering erbjuder en mer sammansatt förståelse av diskriminering och synliggör tydligare systematiken i den negativa särbehandling som personer i kategorin ”invandrare” möter. Det ger vidare större tyngd åt underordnade gruppers och individers egna erfarenheter som drabbade av utpekande och nedvärderande behandling. Dessa erfarenheter är nämligen en viktig informationskälla när det gäller att kartlägga och skapa en mer djuplodande förståelse för diskrimineringens dynamik på olika arenor.⁸ Begreppet markerar inte minst ett ökat intresse för att söka samband och

⁷ Se SOU 2005:41; Kamali, 2005, men även SOU 2005:56, betänkandet från utredningen om strukturell diskriminering på grund av etnisk eller religiös tillhörighet, samt de los Reyes & Wingborg, 2002.

⁸ Motsvarande argumentation återfinns hos bland annat Essed, 1991; Frankenberg, 1993; Mattsson & Tesfahuney, 2002; Kamali, 2005b.

överlappningar mellan olika samhällsnivåer, över konventionella gränsdragningar mellan exempelvis individ och struktur, tanke och handling, vardagsliv och politik, och närmare belysa hur idéer och tankemönster är relaterade till handlingsmönster och rutiner. Samtidigt ökar möjligheten för att dem som drabbats av dessa former av negativ särbehandling kan få sina erfarenheter benämnda och bekräftade i massmedia och annorstädes. Det finns goda skäl för att flytta diskussionen om diskriminering från den neoklassiska nationalekonomins domäner till en samhällsvetenskaplig tradition, där frågor om hur sociala strukturer påverkar människors möjligheter, och hur ojämlikhet reproduceras, har varit etablerade på forskningsagendan i mer än ett sekel.

På samma sätt som en entydigt individorienterad förståelse av diskriminering har sina begränsningar så är det viktigt att framhålla att också en ensidigt strukturorienterad förståelse kan ha vissa begränsningar. Den kan möta det spegelvända problemet, jämfört med en individbaserad förståelse. Risken består i att diskriminering *enbart* ses som något osynligt och implicit, snarare än explicit, något oöverlagt och omedvetet, snarare än rationellt eller kalkylerande. Enligt en sådan ensidig förståelse bärs diskriminering inte upp av några aktörer. Den upprätthålls snarare genom en mer eller mindre mekanisk, strukturell logik. En sådan förståelse må förefalla långtgående i sin kritik av det rådande samhället, men den ställer i princip ingen tillgång till svar för sakernas tillstånd. Eftersom det inte går att urskilja några överordnade aktörer eller några knypunkter för beslutsfattande och reproduktion av ojämlika levnadsvillkor, går det heller inte att identifiera några avsikter, prioriteringar eller strategiska överväganden som kan ha diskriminerande konsekvenser.

Inte desto mindre är det nödvändigt att förstå hur ”det strukturella” i den strukturella diskrimineringen är beskaffad. I många fall underförstås att termen ”strukturell” fungerar som en sammanfattande beteckning på alla de omständigheter som begränsar en persons fria handlande (Giddens, 1984), och ett bekvämt namn på allt det som är ”överindividuellt”, en förståelse som betonar strukturens fasthet och oföränderlighet. Men med bredden kommer också trubbigheten: Vad beskriver termen ”strukturell”, om det mesta är strukturellt? Detta inledande kapitel är förvisso inte den rätta platsen för en utredande begreppsdiskussion, men vi tänkte åtminstone lyfta fram två egenskaper som vi menar är centrala för en mer precis strukturförståelse, och som är relevanta att lyfta fram i det här

sammanhanget. Vi menar dels – i enlighet med Michel Foucault (1980) – att det är en poäng att framhålla ”det strukturellas” förståelse att inte enbart förhindra, utan även framkalla (eller framvinga) handlande, och dels – i enlighet med Anthony Giddens (1984) – att strukturers existens måste sättas i direkt samband med människors individuella och kollektiva handlande. Ingen social struktur kan återskapas utan att den tar sig uttryck i form av mellanmänniskig interaktion. Dessa karaktärsdrag är, i själva verket, centrala för en social struktur – åtminstone om den förstås som ett dynamiskt system, ett system som reproduceras under tid, och vid behov ”anpassar sig” till nya existensvillkor, och inte ett slutet system som återskapas mekaniskt (Jarrick & Söderberg, 1991).

I Pincus definition av strukturell diskriminering (se ovan) betonas det institutionella och det icke-intentionella draget hos de processer som diskuteras. Det strukturella förstås därmed i det närmaste som ”det institutionella men icke-intentionella”. Pincus tillhandahåller inte någon ledtråd till hur det strukturellas *grunddrag* skulle kunna beskrivas. Att lyckas isolera en diskriminerande strukturs grundläggande princip kan förvisso tyckas vara en grannlaga och anspråksfull uppgift och vår ambition i denna antologi är att åskådliggöra hur strukturella ordningar har diskriminerande konsekvenser, snarare än att försöka hitta en enda grundläggande princip. Inte desto mindre kan det vara en god idé att ha en bild av vad det strukturella *i sig* egentligen består av, en bild som såväl forskaren som läsaren kan ha för ögonen när han eller hon läser denna antologi. En sådan modell ställer Anthony Giddens till förfogande i *The Constitution of Society* (1984: 185f). Där ger han tre exempel på hur sociala strukturer kan beskrivas: dels *strukturerande principer* som sammanfattar organisationen av samhälleliga helheter, dels *strukturer*, det vill säga uppsättningar av resurser och tillhörande regler som anger hur de kan/bör fördelas, samt slutligen *strukturerande egenskaper*, det vill säga institutionaliserade grunddrag i sociala system som äger beständighet över tid och rum. I dessa tre ”strukturformer” kan, enligt Giddens’ (*a.a.*, s. 30ff) modell, tre olika dimensioner av strukturering urskiljas – (1) *betydelsestillskrivning* (engelskans *signification*), (2) *dominans* och (3) *legitimering*. Vad han uppmärksammar är således att (a) de individer, grupper eller organisationer som har förmågan att strukturera socialt handlande är just de som har inflytande över vad ord och symboler betyder, (b) hur resurser fördelas eller hur människor agerar (c) och/eller hur sanktionerade regler formuleras.

Den form av diskriminering som i det följande ska studeras är den som ofta benämns etnisk. Att bli diskriminerad är att bli illegitimt och negativt särbehandlad (Höglund, 1998). Diskriminering utgör ett brott mot principen om människors lika värde och rätt till lika behandling (Westin, 1999) och en studie av strukturell diskriminering har flera direkta implikationer för den politiskfilosofiska diskussionen om rättvisa. För att åskådliggöra några av dessa implikationer kan vi hänvisa till statsvetaren Iris Marion Young (2000) och hennes teoretisering kring rättvisa och förtryck. Hennes sätt att definiera förtryck har ett flertal paralleller till vad vi här avser med begreppen institutionell och strukturell diskriminering. Förtryck består enligt Young av systematiska hinder som drabbar enskilda grupper eller individer i ett samhälle, som i olika avseenden kringskar deras handlingsfrihet. Dessa hinder, poängterar hon, behöver inte nödvändigtvis vara överlagda eller avsiktligt planerade. Dessa systematiska mönster är snarare förankrade i ”normer, sedvänjor och symboler” som i princip aldrig ifrågasätts, ”i föreställningar som ligger inbäddade i hävdvunna och institutionaliserade regler och rutiner” (a.a., s. 53). Hon menar att förtryck har fem huvudsakliga ansikten – exploatering, marginalisering, maktlöshet, kulturell dominans respektive systematiskt våld. Etniska eller ”rasmässiga” sorteringsgrunder kan inte sorteras in i endera av dessa fem dimensioner, utan rör sig över samtliga. Samtliga ansikten bär på eller medför, poängterar Young, fördelningsmässiga orättvisor såväl som orättvisor som inte låter sig entydigt beskrivas i termer av fördelning.

Exploatering innebär, enligt Young, en systematisk överföring av resurser och kraft från en grupp till en annan. Exploatering rör dock inte bara en synnerligen skev fördelning av materiella resurser. Den baseras även på en bred uppsättning idéer, konventioner och sociala regler om arbete, vem som ska befatta sig vad för slags arbete, för vem och vilken ersättning ett visst arbete bör vara. Den relativt sett stora andelen ”invandrare” i lågt betalda yrken inom tjänste- och servicesektorn är bara ett exempel på exploatering med etniska eller ”rasmässiga” förtecken (Neergaard, 2002). *Marginalisering*, att stora grupper av den arbetsföra befolkningen mer eller mindre permanent står helt utanför arbetsmarknaden, är ett alarmrande och till synes ständigt växande samtidsproblem (Bauman, 1998; Härenstam, *et al.* 1999). Många av de utanförstående marginaliseras av etniska eller ”rasmässiga” skäl. Marginalisering gör ofta att människor dels lider materiell nöd. De fräntas dels möjligheten

att använda sig av sina förmågor på ett sätt som ger dem socialt erkännande (Young, 2000). *Maktlöshet* drabbar dem som är belägna på positioner på arbetsmarknaden och i samhällshierarkin där man i regel har ringa möjligheter att utnyttja eller utveckla sina förmågor eller resurser. De är vanligtvis tvungna att *lyda* order utan att i sin tur själva kunna ge order. Samtliga dessa tre ansikten är konsekvenser av arbetsdelningen i samhället – vem som arbetar för vem och vem som inte arbetar över huvud taget, i vad mån den enskildes arbete bestämmer dennes position i samhället etcetera. Samtliga rör de strukturella eller institutionella förhållanden som sätter gränser bland annat för vad människor kan göra med sina liv och för vilka resurser de har tillgång till.

En annan dimension av förtryck, som drabbar underordnade grupper i allmänhet och etniska minoriteter i synnerhet, är *kulturell dominans*, en på olika sätt motsägelsefull dimension. Av kulturellt dominerande grupper i samhället osynliggörs dessa underordnade minoritetsgrupper, samtidigt som de beskrivs med grova schabloner. Underordnade grupper uppfattas som ”speciella” eller ”avvikande”. Dessa grovhuggna stereotyper genomsyrar stora delar av samhällslivet och uppfattas i regel som ”självklara och ovedersägliga” (Young, 2000: 80). De som i något avseende identifieras som ”avvikande”, med hänvisning till hår- eller hudfärg, klädsel, språklig brytning eller andra gränsmarkörer, tvingas i olika ”vardagliga” situationer, vare sig de vill eller inte, förhålla sig till sin tillskrivna roll som ”avvikare”. Då olika grupper ”integreras” i det ”mångkulturella Sverige” tillskrivs de en position, och sorteras in i bestämda fack, beroende på föreställd (o)likhet i förhållande till normens ideal och genomsnitt. Därmed får de mer eller mindre svårt att tillskansa sig eller mobilisera resurser såsom arbete, inkomst, utbildning och boende. Kulturell dominans kan i vissa fall även vara en indirekt orsak till dimensionen *systematiskt våld*, ett institutionaliserat socialt våld, eller hot om våld, som riktas mot medlemmar av en viss grupp bara därför att de är medlemmar av denna grupp.

En breddad studie av det politiska fältet

I föreliggande antologi samlas sex olika bidrag som kritiskt granskar processer förlagda till olika plan och arenor i svensk demokrati. Samtliga uppehåller de sig vid de ojämlikheter i deltagande och in-

flytande som identifierats i en rad studier, hur de konkret uppkommer, återskapas – och motstås. Bidragen lägger med olika tyngdpunkt fokus på två huvudsakliga teman, det ena är frågan om *lokal demokrati* och *lokalt medborgarskap* och det andra är frågan om *politisk agens* och *sociala rörelser*. Författarna är verksamma inom olika discipliner och traditioner och angriper därmed temat för antologin utifrån skilda såväl teoretiska som metodologiska synvinklar. Just denna variation i empiriskt fokus, disciplintillhörighet, teoretiska och metodologiska utgångspunkter är i sig en fördel när det gäller att belysa mångfalden i de fenomen och processer som antologin behandlar.

Statsvetaren *Marcus Johansson* studerar i sitt bidrag maktrelationer mellan ”svenskar” och ”invandrare” på Örebros lokalpolitiska scen. När det gäller faktisk fördelning av inflytande iakttar han ett entydigt mönster, där ”invandrare” är underrepresenterade i samtliga led i beslutskedjan. I policydokument inom närings- och arbetsmarknadspolitikens fält, det fält som Johansson granskar närmare, framträder ett annat mönster. ”Invandrare” framställs där i huvudsak som tärande, en belastning för samhället, snarare än närande. Orsakerna till höga arbetslöshetstal förläggs oftast till ”invandrarna” själva. De uppges stå för en rad ”problem” som behöver ”åtgärdas” – språkbrister, kultur och utbildning som inte passar svenskt arbetsliv, avvikande utseende. Johanssons granskning av en rad konkreta policyprocesser pekar vidare på flera institutionaliserade rutiner och procedurer som bidrar till att (åter)skapa ojämlikheter på etnisk grund i den lokala politiken.

Kulturgeografen *Juan Velásquez* belyser i sitt bidrag maktrelationerna mellan boende och tjänstemän i Stockholmsförorten Alby. Han följer särskilt planeringen och genomförandet av en så kallad medborgarpanel, ett forum bestående av ett antal ”eldsjälar” förankrade i Alby. Panelen sattes samman i syfte att åstadkomma en fördjupad dialog mellan tjänstemän och boende. Velásquez konstaterar emellertid att tjänstemännens sätt att agera gentemot de boende i flera avseenden kom att motverka ambitionerna om dialog, medverkan och inflytande. Medborgarpanelen planerades och genomfördes genom en bestämd förankringsrationalitet, som innebär att det skapades en högst ojämlik maktrelation mellan å ena sidan tjänstemännen och å andra sidan de boende som bjudits in till dialogen och de som *inte* bjudits in, men som på sikt skulle engageras och integreras.

Statsvetaren *Magnus Dahlstedt* resonerar i sitt bidrag kring förekomsten av politiska misstro och politiskt ickedeltagande i mång-etniska förorter. Misstron har många ansikten såväl som många orsaker. En viktig orsak, poängterar han, är politikens utveckling och politikernas handlande, inte minst i samband med stundande val. En annan viktig orsak är den strukturella diskriminering som många av de boende är utsatta för. Misstron är i hög grad relaterad till människors levda erfarenhet, till sorteringsprocesser som försätter människor i en underordnad position. Dahlstedt understryker särskilt att delaktighet är intimt förbundet med känslan av tillhörighet. Erfarenheter av att ständigt pekats ut och bemötas som icketillhörande skapar hos många boende starka känslor av uppgivenhet och cynism.

Sociologerna *Diana Mulinari* och *Anders Neergaards* bidrag handlar om nätverket Fackligt Aktiva Invandrare (FAI) och om vad personer aktiva i detta nätverk erfarit när de arbetat fackligt i fackförbund anslutna till LO. Formellt sett har de varit lika välkomna som andra medlemmar i sina respektive organisationer, men de har stött på olika informella organisationsformer och rutiner, som försvårat för dem i sin fackliga verksamhet. Mulinari och Neergaard analyserar, med utgångspunkt i medlemmarnas redogörelser, innehållet i dessa – mer eller mindre – informella strukturer. De fäster stor vikt vid förekomsten av ”rasifiering”, det vill säga hur en kategori (mörkhyade) ”invandrare” skapas i relation till (ljushyade) ”svenskar”, och hur de definieras genom sin avvikelse i förhållande till en svensk norm. Påtagligt ofta beskrivs det rätta arbetssättet, den rätta mötestekniken och det rätta sättet att bedriva politik som något ”typiskt svenskt”. Avvikelse från denna svenskhet beskrivs som något problematiskt, relaterat till kultur, etnicitet och/eller invandrarskap. Mulinari och Neergaard diskuterar dock inte enbart relationen mellan kategoritillhörighet och makt utifrån ”ras” och etnicitet, utan även hur kön präglar denna relation.

Pedagogen *Ali Osman* studerar folkbildningens organisationer och deras arbete inom ramen för den offentliga integrationspolitiken, med ett särskilt fokus på den del av deras verksamhet som är inriktad på så kallad ”demokratisk fostran”. Vid utformningen av de studiecirkel Osman granskar är det uppenbart att behovet av undervisning och kunskapsöverföring motiveras med vad han benämner ett ”kulturbriststänkande”. Mellan ”svenskar” och ”invandrare” antas det finnas vissa mer eller mindre grundläggande skillna-

der i sätt att tänka och handla, och det är just på grund av dessa skillnader som den sistnämnda kategorin har svårt att nå etablerade positioner i samhället. Med hjälp av studiecirkelns kunskapsstoff ska de som definieras som "invandrare" frigöra sig från hämmande, traditionsbestämda tankemönster. Men frigörelsen är inte längre riktad mot ett annat och mer rättvist samhälle, som tidigare var fallet i folkbildningen för arbetare, utan mot det nuvarande och det rådande – en "frigörelse till svenskhet".

Utifrån exempel från det mångetniska Stockholm beskriver sociologen *Aleksandra Ålund* och statsvetaren *Isak Reichel* i sitt bidrag det arbete som föreningar bildade på etnisk grund bedriver, med inriktning på utbildning eller annan verksamhet som underlättar för arbetslösa att komma in på arbetsmarknaden. Ålund och Reichel diskuterar även huruvida det arbete som dessa rörelser konkret bedriver tenderar att skymmas av dominerande uppfattningar om "invandrare" och "invandrarföreningar" i allmänhet och "invandrarkvinnor" och deras engagemang i synnerhet. Det finns, menar de, ett behov av att studera dessa föreningars konkreta verksamhet, utan de skygglappar som dessa dominerande föreställningar kan komma att utgöra. I sitt bidrag lyfter de fram en rad exempel på ett socialt aktörsskap bland föreningar ledda av "invandrarkvinnor" – inte minst i skol- och utbildningsrelaterade frågor, i vid mening, där medvetenheten om den utsortering på etnisk grund som förekommer har lett till en successiv formering av skilda strategier för att befrämja social inkludering i det svenska samhället.

I ett avslutande kapitel summeras de huvudsakliga resultaten och slutsatserna i antologins olika bidrag. På basis av dessa slutsatser diskuteras villkoren för en mer inkluderande demokrati i samtidens Sverige, en demokrati som i teorin såväl som i praktiken överskrider monokulturella doktriner och värnar jämlikhet, inte bara i formell utan även i substantiell mening.

Referenser

- Adman, Per & Strömblad, Per (2000) *Utanför demokratin? Del 3: Resurser för politisk integration*, Norrköping: Integrationsverket.
- Barber, Benjamin R. (1984) *Strong Democracy: Participatory Politics for a New Age*, Berkeley: University of California Press.
- Batsleer, Janet & Humphries, Beth (2000) "Welfare, Exclusion and Political Agency", i: Batsleer, Janet & Humphries, Beth (red.) *Welfare, Exclusion and Political Agency*, London: Routledge.
- Bauman, Zygmunt (1998) *Arbete, konsumtion och den nya fattigdomen*, Göteborg: Daidalos.
- Bevelander, Pieter, et al. (1997) *I krusbärslandets storstäder: Om invandrare i Stockholm, Göteborg och Malmö*, Stockholm: SNS.
- Bottomore, Tom (1996) "Citizenship and Social Class, Forty Years On", i: Marshall, Thomas Humphrey & Bottomore, Tom (red.) *Citizenship and Social Class*, London: Pluto Press.
- Broomé, Per, et al. (1996) *Varför sitter 'brassen' på bänken? eller Varför har invandrarna så svårt att få jobb?*, Stockholm: SNS.
- Brune, Ylva (2004) *Nyheter från gränsen*, Institutionen för Journalistik of Masskommunikation, Göteborgs universitet.
- Bäck, Henry & Soininen, Maritta (1998) *Den kommunala invandrarpolitiken: Arenor, aktörer och barriärer*, Stockholm: SNS.
- Dahlstedt, Magnus (1999) *Politiskt deltagande och ickedeltagande: Om det politiska livets etniska delning i dagens mångetniska Sverige*, Umeå: PIMI.
- Dahlstedt, Magnus (2000) "Demokrati genom civilt samhälle? Reflektioner kring Demokratiutredningens sanningspolitik", *Statsvetenskaplig Tidskrift*, 103 [4]; 289–309.
- Dahlstedt, Magnus (2001) "Demokrati och nationella fantasier: Föreställningar om identitet och tillhörighet i studier av demokrati", *Sociologisk Forskning*, [3/4]; 40–70.
- Dahlstedt, Magnus (2005) *Reserverad demokrati: Representation i ett mångetniskt Sverige*, Umeå: Boréa.
- Dean, Jodi (1996) *Solidarity of Strangers: Feminism after Identity Politics*, Berkley: University of California Press.
- Dean, Jodi (2000) "Introduction: The Interface of Political Theory and Cultural Studies", i: Dean, Jodi (red.) *Cultural Studies & Political Theory*, Ithaca: Cornell University Press.

- de los Reyes, Paulina (2001) *Mångfald och differentiering: Diskurs, olikhet och normbildning inom svensk forskning och samhällsdebatt*, Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- de los Reyes, Paulina & Wingborg, Mats (2002) *Vardagsdiskriminering och rasism i Sverige: En kunskapsöversikt*, Norrköping: Integrationsverket.
- de los Reyes, Paulina & Mulinari, Diana (2005) *Intersektionalitet: Kritiska reflektioner över (o)jämlighetens landskap*, Malmö: Liber.
- de los Reyes, Paulina & Kamali, Masoud (2005) ”Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering”, i: de los Reyes, Paulina & Kamali, Masoud (red.) *Bortom Vi och Dom: Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering*, SOU 2005:41, Rapport för Utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering.
- de los Reyes, Paulina, et al. [red.] (2002) *Maktens (o)lika förklädnader: Kön, klass & etnicitet i det postkoloniala Sverige*, Stockholm: Atlas.
- Dir. 2004: 54. Makt, integration och strukturell diskriminering.
- Di Stefano, Christine (1991) *Configurations of Masculinity: A Feminist Perspective on Modern Political Theory*, Ithaca: Cornell University Press.
- Ds 2000: 43, *Begreppet invandrare: Användningen i myndigheters verksamhet*, Slutrapport från Arbetsgruppen med uppgift att se över användningen av begreppet invandrare.
- Ds 2004: 49, *Föreningsliv, makt och integration*, Rapport från Integrationspolitiska maktutredningen.
- Ds 2005: 12, *Makten och mångfalden*, Rapport från Integrationspolitiska maktutredningen.
- Eduards, Maud (2002) *Förbjuden handling: Om kvinnors organisering och feministisk teori*, Malmö: Liber.
- Ericsson, Urban, et al. (2002) *Miljonprogram och media: Föreställningar om människor och förorter*, Integrationsverket/Riksantikvarieämbetet: Norrköping/Stockholm.
- Essed, Philomena (1991) *Understanding Everyday Racism: An Interdisciplinary Theory*, London: Sage.
- Florin, Christina & Kvarnström, Lars (2001) *Kvinnor på gränsen till medborgarskap: Genus, politik och offentlighet 1800–1950*, Stockholm: Atlas.
- Foucault, Michel (1980) *Sexualitetens historia 1: Viljan att veta*, Stockholm: Gidlunds.

- Frankenberg, Ruth (1993) *White Women, Race Matters: The Social Construction of Whiteness*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Fraser, Nancy (2003) *Den radikala fantasin: Mellan omfördelning och erkännande*, Göteborg: Daidalos.
- Giddens, Anthony (1984) *The Constitution of Society: Outline of a Theory of Structuration*, Cambridge: Polity Press.
- Hertzberg, Fredrik (2003) *Gräsrotsbyråkrati och normativ svenskhet: Hur arbetsförmedlare förstår en etniskt segregerad arbetsmarknad*, Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Härenstam, Annika, et al. [red.] (1999) *I vanmaktens spår: Om utsatta villkor, utsatthet och ohälsa*, Umeå: Boréa.
- Höglund, Sten (1998) *Svensk forskning om diskriminering av arbetslivet 1990–1996: En kunskapsöversikt*, Stockholm: Rådet för arbetslivsforskning.
- Integrationsverket (2000) *Utanför demokratin? Del 1: Om invandrades politiska delaktighet – Sammanfattning och diskussion*, Norrköping: Integrationsverket.
- Integrationsverket (2004a) *Staten som förebild?*, Norrköping: Integrationsverket.
- Integrationsverket (2004b) *Den kommunala sektorn som förebild?*, Norrköping: Integrationsverket.
- Jarrick, Arne & Söderberg, Johan (1991) ”Aktörsstrukturalismen: Ett nytt hugg på humanvetenskapens gordiska knut”, *Historisk Tidskrift*, [1]; 59–84.
- Johansson, Marcus (2002) *Exkludering av invandrare i stadspolitiken: Makt och maktlöshet i Örebro 1980–2000*, Institutionen för samhällsvetenskap, Örebro universitet.
- Jonsson, Stefan (1993) *De andra: Amerikanska kulturkrig och europeisk rasism*, Stockholm: Norstedts.
- Kamali, Masoud (2005a) ”Ett europeiskt dilemma: Strukturell/institutionell diskriminering”, i: de los Reyes, Paulina & Kamali, Masoud (red.) *Bortom Vi och Dom: Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering*, SOU 2005:41, Rapport av Utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering.
- Kamali, Masoud (2005b) *Sverige inifrån: Röster om etnisk diskriminering*, SOU 2005:69, Rapport för Utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering.
- Lister, Ruth (1990) *The Exclusive Society: Citizenship and the Poor*, London: Child Poverty Action Group.

- Lister, Ruth (1997) *Citizenship: Feminist Perspectives*, Basingstoke: Macmillan.
- Marshall, Thomas Humphrey (1991) "Medborgarskap och klass", i: Hansson, Sven Ove & Hermansson, Jörgen (red.) *Idéer om reformism*, Stockholm: Tiden.
- Mattsson, Katarina (2001) *(O)likhetens geografier: Marknaden, forskningen och de Andra*, Kulturgeografiska institutionen, Uppsala Universitet.
- Mattsson, Katarina & Tesfahuney, Mekonnen (2002) "Rasism i vardagen", i: Dahlstedt, Magnus & Lindberg, Ingemar (red.) *Det slutna folkhemmet: Om etniska klyftor och blågul självbild*, Stockholm: Agora.
- Mouffe, Chantal (1993) *The Return of the Political*, London: Verso.
- Mouffe, Chantal (2000) *The Democratic Paradox*, London: Verso.
- Mulinari, Diana & Neergaard, Anders (2004) *Den nya svenska arbetarklassen*, Umeå: Boréa.
- Mörkenstam, Ulf (1999) *Om "Lapparnes privilegier": Föreställningar om samiskhet i svensk samepolitik 1883–1997*, Statsvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet.
- Neergaard, Anders (2002) "Arbetsmarknadens mönster: Om rasifierad segmentering", i: Dahlstedt, Magnus & Lindberg, Ingemar (red.) *Det slutna folkhemmet: Om etniska klyftor och blågul självbild*, Stockholm: Agora.
- Nord, Lars & Nygren, Gunnar (2002) *Medieskugga*, Stockholm: Atlas.
- Pincus, Fred L. (1994) "From Individual to Structural Discrimination", i: Pincus, Fred L. & Ehrlich, Howard, J. (red.) *Race and Ethnic Conflict: Contending Views on Prejudice, Discrimination, and Ethnoviolence*, Boulder: Westview.
- Premfors, Rune & Roth, Klas [red.] (2004) *Deliberativ demokrati*, Lund: Studentlitteratur.
- Prop. 1997/98: 16, "Sverige, framtiden och mångfalden: Från invandrapolitik till integrationspolitik".
- Rancière, Jacques (2005) "Tio teser om politik", *Fronesis*, [19–20]; 96–110.
- Rose, Nikolas (1999) *Powers of Freedom: Reframing Political Thought*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Rönnbäck, Josefin (2004) *Politikens genusgränser: Den kvinnliga rösträttsrörelsen och kampen för kvinnors politiska medborgarskap 1902–1921*, Stockholm: Atlas.

- Schierup, Carl-Ulrik (2003) "Social exkludering och medborgarskap i Sverige och EU", i: Blomqvist, Paula (red.) *Den gränslösa välfärdsstaten: Svensk socialpolitik i det nya Europa*, Stockholm: Agora.
- Shapiro, Michael J. (1988) *The Politics of Representation: Writing Practices in Biography, Photography, and Policy Analysis*, Madison: The University of Wisconsin.
- Soininen, Maritta & Bäck, Henry (1999) "Invandrare som medborgare, väljare och politiker", i: SOU 1999:113, *Medborgarnas erfarenheter*, Forskarvolym V för Demokratiutredningen.
- SOU 1990: 44, *Demokrati och makt i Sverige*, Maktutredningens huvudrapport.
- SOU 2000: 1, *En uthållig demokrati! Politik för folkstyrelse på 2000-talet*, Demokratiutredningens slutbetänkande.
- SOU 2001: 48, *Att vara med på riktigt: Demokratiutveckling i kommuner och landsting*, Betänkande av Kommundemokratikommittén.
- SOU 2004: 49, *Engagemang, mångfald och integration: Om möjligheter och hinder för politisk jämlikhet*, Rapport från Integrationspolitiska maktutredningen.
- SOU 2005: 41, *Bortom Vi och Dom: Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering*, Rapport för Utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering.
- SOU 2005: 56, *Det blågula glashuset: Strukturell diskriminering i Sverige*, Betänkande från utredningen om strukturell diskriminering på grund av etnisk eller religiös tillhörighet.
- Strömblad, Per (2003) *Politik på stadens skuggsida*, Statsvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet.
- Tesfahuney, Mekonnen (1998) *Imag(in)ing the Other(s): Migration, Racism and the Discursive Construction of Migrants*, Kulturgeografiska institutionen, Uppsala Universitet.
- Westin, Charles (1999) "Forskning om diskriminering", i: *Diskriminering i arbetslivet: Normativa och deskriptiva perspektiv*, Ett symposium i Sigtuna 22 juni 1999, Stockholm: Socialvetenskapliga forskningsrådet.
- Yeatman, Anna (1994) *Postmodern Revisionings of the Political*, London: Routledge.
- Young, Iris Marion (2000) *Att kasta tjejkast: Texter om feminism och rättvisa*, Stockholm: Atlas.
- Yuval-Davis, Nira (1997) *Gender & Nation*, London: Sage.

Ålund, Aleksandra & Schierup, Carl-Ulrik (1991) *Paradoxes of Multiculturalism: Essays on Swedish Society*, Aldersholt: Avebury.

2 Inkludering av "svenskar" i lokal realpolitik

Exemplet Örebro

Marcus Johansson

Inom ramen för den lokalpolitiska praktikens maktspel prövas lov- värda ambitioner och visioner om ett väl integrerat, tolerant och mångfaldigt samhälle. Även om intentionerna är goda tycks olika institutionella strukturer favorisera vissa grupper och diskriminera andra. Strukturerna är svåra att förändra eller att över huvud taget synliggöra just för att de verkar till fördel för dem som befinner sig på rätt etnisk planhalva. Strukturell diskriminering som synsätt bygger på idén att majoritetssamhällets institutionella praktiker verkar till fördel för det svenska majoritetssamhället och att detta på olika sätt missgynnar etniska minoritetsgrupper (jfr Miles, 1989). I detta kapitel granskas hur den lokala politikens praktik i en svensk medelstor stad just kan fungera strukturellt diskriminerande och beskrivas utifrån begrepp som inkludering/exkludering och makt.

Studier av etniska grupper som specifika kategorier i politiken tenderar att indirekt bli studier av majoritetsbefolkningen (Brah, *et al.* 1999; Dahlstedt, 2005). En tidningsrubrik med innehållet – "Högre arbetslöshet bland invandrare" – kan läsas som att arbetslösheten är lägre bland "svenskar". Rubriken avslöjar således en existerande etnisk över- och underordning och väcker flera frågor. Hur kommer det sig att arbetslösheten är lägre bland "svenskar" i Sverige? Passar "svenskarna" bättre in på den svenska arbetsmarknaden? Har de som grupp möjligtvis större inflytande över utvecklingen i Sverige? Genom att läsa den politiska praktiken utifrån hur den framställer kategorin "invandrare" i olika sammanhang kan alltså de processer där "svenskar" bibehåller och reproducerar sin hierarkiska position granskas. Att närmare studera "svenskar" och "svenskhet" är nödvändigt för att förstå hur den strukturella diskrimineringen verkar. Det betyder, som titeln på kapitlet antyder, att det är "svenskarna" och "svenskheten" som står i förgrunden, inte "invandrarna", de utrikes födda eller de Andra. För att tydlig-

göra detta beskrivs här exempelvis "svenscars" representation i stället för att, som brukligt i utrednings- och forskningssammanhang, redogöra för "invandrarnas" representationsnivåer.¹

Förhållningssättet bygger på en föreställning om att det problematiska i samhällssystemet sällan ligger enbart åt det håll alla tittar. Om problematisk segregation allt som oftast likställs med "invandrantäta områden" blir det politiska problemet enligt majoritetssamhällets syn "invandrarnas" eller "invandrarskapet" i sig. Roger Andersson (1999) menar att "invandrantäta" bostadsområden snarare borde kallas "svenskglesa" eftersom denna term bättre beskriver de faktiska processer som ligger bakom utvecklingen av områdena. Det hör så att säga till den inre politiska logiken att politiker beskriver verkligheten så att den passar för det som är möjligt att åtgärda, ansvarsfördela och för att legitimera ett fortsatt maktinnehav (Edelman, 1988; Beetham, 1991; Flyvbjerg, 1998).

Syftet med detta kapitel är att analysera majoritetsbefolkningens sätt att bibehålla ett maktövertag och därigenom exkludera "invandrare" från deltagande i den svenskdominerade lokalpolitiken. Med utgångspunkt från policyfältet närings- och arbetsmarknadspolitik och med hjälp av begreppen inkludering/exkludering och makt analyseras vad som händer med den "svenska" dominansen när "invandrare" träder in på den lokala spelplanen. Härnäst skall jag närmare diskutera dessa begrepp. I avsnittet som följer tecknas en översiktlig bild av Örebro som spelplan för politik, med nedslag i frågor om representation och dagordning. Därefter granskas några dokument och processer inom policyfältet. Kapitlet avslutas med en sammanfattande diskussion om strukturell diskriminering och "invandrades" och "svenscars" olika roller på den urbana arenan.

¹ Definitionen av kategorierna svenskar och invandrare skiftar en smula i kapitlet. I det första empiriska avsnittet som utgår från offentlig statistik är kategorin invandrare liktydigt med utrikes född och kategorin svensk sålunda person född i Sverige. I det andra empiriska avsnittet används kategorierna såsom de framträder i de policydokument som har granskats och är sålunda uttryck för hur de presenteras i lokalpolitiken. Kategoriseringen är i sig problematisk, av flera skäl (se till exempel antologins inledande kapitel), och sätts därför genomgående inom citattecken. Kategorierna "invandrare" och "svensk" används i kapitlet för att närmare belysa några av de processer av över- och underordning på basis av etnicitet som återfinns i svensk lokalpolitik.

Makt som inkluderingsredskap

I den studie av Örebro (Johansson 2002; Khakee & Johansson 2003), som föreliggande kapitel baseras på, lades fokus på en ganska lång tidsperiod, 1980–2000. Den motiverades av att kunna studera hur en stad och politiken däruti över tid påverkas av en förändrad medborgarsammansättning. Jag kommer dock att lägga störst vikt vid 1990-talet och framåt i detta kapitel. Ett av de områden som studerades kommer att undersökas i detta kapitel, nämligen arbetsmarknads- och näringspolitik, ett policyfält som består av två väsentliga pusselbitar i det som kan kallas stadspolitik (jfr Granberg, 2004). Det senare handlar om de aspekter av lokalpolitiken som syftar till att *utåt* sett marknadsföra staden och *inåt* sett att få ordning på de problem som kan relateras till den politiska ekonomin. Inom stadspolitik formuleras visioner om den goda staden att leva och verka i, men också konkreta åtgärder för att komma till rätta med de samhällsekonomiska bekymren för staden. Arbetsmarknads- och näringspolitiska frågor ligger nära den politiska maktens centrum, kommunstyrelsen, som under lång tid haft kontrollen över eller varit spindeln i nätet mellan dessa områden. Stadspolitik kan sägas ha karaktären av *raison de ville*, det vill säga ett policyfält höjt över andra och drivet av syften som svårigen kan bestridas (viljan till utveckling, tillväxt, förbättring, arbete åt alla medborgare etc.). Fältet präglas av höggradig konsensus, drivs av eliten och kan därmed sägas utgöra den urbana regimens kärna (jfr Stone, 1989).

Makt kan anta många olika former. I statsvetenskapliga genomgångar av begreppets olika tolkningar är en vanlig utgångspunkt den linjära formeln (Dahl, 1957) A har makt över B i besluts-sammanhang. Vidare diskuteras ickebeslut och manipulering av dagordning. Diskussionen landar slutligen i makt över tanken (Bachrach & Baratz, 1972; Lukes 1974; Gaventa, 1980). De tre olika maktaspekterna brukar sorteras i benämningarna ansikten eller dimensioner. Digeser (1992) fogar, med inspiration från Foucault, idén om diskursmakt till de tre ansikten som diskuterats i maktdebatten. Utgångspunkten är att makten verkar i och formar människor i samspelet dem emellan.

Genom att aktörerna interagerar skapas strukturer som aktörerna påverkar och påverkas av. Även om man anlägger fokus på aktörerna är man bunden att ta hänsyn till den maktstruktur som etableras i relationen. Makt brukar beskrivas utifrån två sätt. Det

ena är utifrån perspektivet att aktören har *makt att göra* (resultatmakt), det andra perspektivet handlar om aktören som har *makt över* något (social makt). Att en aktör har makt över något eller någon är en form av potentiell makt. Resultatmakt innebär att en aktör har förmåga att driva igenom, eller bidrar till att driva igenom, resultat. Social makt innebär att aktören styr incitamentsstrukturen för andra aktörer (Dowding, 1996). Ett tredje sätt att se på makt är vad *makten gör*. Då inkludering och exkludering är processer mellan två tillstånd, blir det viktigt att fokusera på vad makten gör i denna process (Clegg, 1989; Hindess, 1996; Dean, 1999).

Ett annat sätt att diskutera makt är makt på ytan och makt på djupet. De båda aspekterna hänger i praktiken ihop, men kan vara lämpliga att analytiskt särskilja. När jag talar om *makt på ytan* kan det handla om representation i folkvalda församlingar och i andra beslutsfattande sammanhang. Makt på ytan fokuserar relativt synliga aspekter såsom positionens betydelse för inflytande och makt att påverka dagordningens utseende, det vill säga vilka frågor som är aktuella i debatten och vilka som skall hållas undan från den.

- *Beslutsfattande makt* – kretsar främst kring frågor om representation, position och förmåga att driva igenom beslut i konkurrens med andra aktörer. Koalitionsbyggande är en central aspekt (Dahl, 1961; Arendt, 1986).
- *Barriärbyggande makt* – Hinder för eller antecipation av vissa politiska frågor genom ickebeslut att hamna på dagordningen. Mobilisering av partiskhet är en central aspekt (Bachrach & Baratz, 1972; Schattschneider, 1975).

Makt på djupet handlar bland annat om hur människor beskriver varandra i språket (vi och dem), gränser för olika sätt att tänka (vem som är segregerad från vem) och med vilka politiska medel man försöker lösa samhälleliga problem (arbete i stället för bidrag skapar integration). Makt på djupet kretsar sålunda kring aspekter som snarare är att betrakta som dolda och underliggande för den generella maktfördelningen.

- *Tankekontrollerande makt* – Begränsning av och kontroll över tankar och idéer hindrar inblandade aktörer att se alternativa lösningar. Hegemoni är en central aspekt (Lukes, 1974; Gaventa, 1980).
- *Identitetsskapande makt* – Konstruktion och reproduktion av politiska identiteter i politiken som verkar till för- eller nackdel

för inblandade aktörer. Diskurs är en central aspekt (Digeser, 1992; Foucault, 2000).

När de olika maktformerna kopplas samman med begreppsdiotomin inkludering/exkludering antyds att makt verkar i en eller annan riktning. Genom att en grupp, i det här fallet den svenska majoritetsbefolkningen, använder den politiska makten för att exkludera andra etniska grupper från inflytandemöjligheter, sker i samma process en inkludering av den egna gruppen. Inkluderingen verkar reproducerande och formar mönster av maktuppdelning mellan grupperna som påverkar kommande politiska processer och sammanhang. Genom att granska hur makt exkluderar "invandrare" i lokalpolitiken kan således de komplexa processer där "svenskar" och "svenskheter" inkluderas och normaliseras förstås på ett mer djuplodande sätt. Inkluderingen är en form av strukturell diskriminering i politiken. Följande allmänna frågeställningar är relevanta: hur reagerar "svenskar" på utmaningar från det nya Sverige och hur etnifieras maktförhållandena? Håller "svenskar" "invandrare" på avstånd och innebär det, i så fall, strukturell diskriminering i politiken?

Den samhällsvetenskapliga forskningens uppgift i allmänhet och den politologiska forskningens i synnerhet är att kritiskt granska de invanda sätten att beskriva den politiska verklighetens konst och krumbukter. Maktförhållanden kan läsas på olika sätt och för att erhålla en mer fullödig analys betraktas språket här som ett kommunikationsredskap i bred bemärkelse. Det handlar således inte bara om ord och uttryckssätt i tal och skrift, utan även hur politiken strukturerar vår förståelse av verkligheten. Ett sätt att läsa maktförhållanden är att granska faktisk fördelning av inflytande i termer av representation i olika beslutsfattande sammanhang. Ett annat sätt är att studera hur ord och termer används för att beskriva och förklara samhällsrelationer mellan olika grupper, företeelser och strukturella betingelser. Ett tredje sätt är att studera förmågan att påverka den politiska processen i enskilda politiska frågor. Dessa olika sätt att läsa maktförhållandena är givetvis inte uttömmande, men sätten ramar in kapitlets empiriska analys tämligen väl och är därmed tillfyllest för framställningen (jfr van Dijk, 1997; Wetherell & Potter, 1992). De olika sätten att läsa maktförhållanden ses i detta kapitel som olika arenor där strukturell diskriminering verkar i politiken.

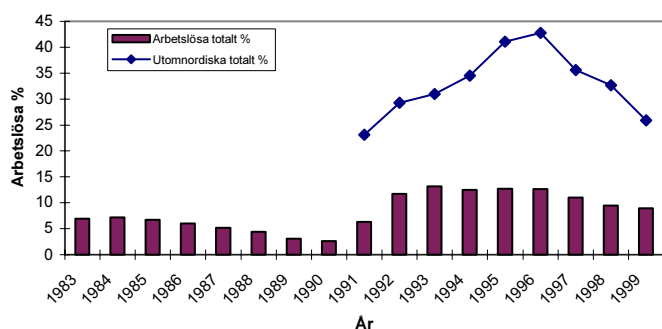
Örebro som etnifierad spelplan

Örebro har i dag närmare 127 000 invånare (2004) och har liksom andra universitets- och högskolestäder vuxit förhållandevis snabbt under 1990-talet. Människor med många olika bakgrunder har av varierande skäl valt staden som bostadsort. I dag är omkring 85 procent av befolkningen födda i Sverige. Det kan jämföras med år 1980 då andelen var cirka 95 procent. Förändringen under de senaste 25 åren har framför allt bestått av inflyttande människor från jordens alla hörn, särskilt personer från länder utanför Europa. Tidigare bestod kategorin "invandrare" av personer från nordiska länder. I dag utgör bosnier, somalier och personer från olika länder i mellanöstern stora grupper. I detta avsnitt skall jag studera hur denna förändring har påverkat dels den etniska sammansättningen inom en rad olika beslutsfattande sammanhang, dels den politiska dagordningen sett ur presenterade initiativ i kommunfullmäktige.

På ett förhållandevis tidigt stadium kom staden att domineras av offentlig verksamhet. Örebro är i dag i huvudsak en tjänsteproducerande stad (i dag cirka 80 procent) med stor andel offentligt anställda. De överlägset största arbetsgivarna är Örebro kommun (över 20 procent av de förvärvsarbetande) och Örebro läns landsting (över 10 procent). Närmare 40 procent arbetar inom offentlig sektor jämfört med 30 procent för riket (Örebro kommun, 2001). Högskolans expansion och omvandling till universitet i slutet av 1990-talet har givetvis ytterligare spätt på andelen offentligt anställda. Det privata näringslivet är differentierat och domineras inte av någon speciell industri eller bransch.

Det senaste decenniets, med svenska mått mätt, stora arbetslöshet drabbade givetvis även Örebro. Figur 1 beskriver arbetslöshetens utveckling över tid i Örebro, det vill säga både andel öppet arbetslösa och andel i arbetsmarknadspolitiska åtgärder. Diskriminering på grund av hudfärg, förmodad kulturell avvikelse och svårigheter att bedöma utländska betyg bidrar starkt till arbetslöshetssituationen för utrikes födda i Sverige (Integrationsverket, 2001). Örebro avviker inte från den generella tendensen.

Figur 1. Arbetslöshetens utveckling i Örebro 1983–1999

Källa: Johansson, 2002: 160

Örebro är en uppdelad stad. I vissa områden bor det nästan bara "svenskar". Andra områden präglas av etnisk mångfald. Uppdelningen följer i mångt och mycket uppdelningen i boendeformer. I Örebro har det allmännyttiga bostadsföretaget (ÖBO) en stark ställning. Flera av de bostadsområden som benämns "invandrar-täta" i den lokala debatten är homogena hyresrättsområden byggda framför allt under miljonprogramsåren. "Svenskar" flyttar från de allmännyttiga bostadsområdena och bidrar till bostadssegregationen. Allmännyttan har tagit ett särskilt ansvar för mottagningen av flyktingar under årens lopp vilket ytterligare spätt på en uppdelning i staden. I en rapport från Integrationsverket beskrivs Örebro som en av de mest etniskt segregerade städerna i Sverige (Integrationsverket, 2001).

När det gäller allmänna politiska förändringar i Örebro tycks dessa påminna starkt om motsvarande tendenser på nationell nivå. Sett till den totala röstbenägenheten i Örebro så avviker den inte från de tendenser som kan noteras nationellt. Valdeltagandet har minskat över tid, från närmare 90 procent till strax under 80 procent (1979–2002). Valdeltagandet är dock olika i olika områden i staden. En jämförelse mellan tio "svensktäta" (hög andel svenska medborgare) områden och tio "svenskglesa" (lägre andel svenska medborgare) ger en fingervisning om skillnader i valdeltagande mellan inrikes och utrikes födda. Mellan valen 1982 och 2002 har deltagandet minskat i båda områdeskategorierna. I "svensktäta" områden har valdeltagandet minskat från 91,2 procent till 84,7 procent. Motsvarande siffror för "svenskglesa" är 83,5 procent och

64,9 procent. Under en tjuugoårsperiod har således valdeltagandet minskat betydligt mer i de områden som i sjunkande grad befolkas av "svenskar" (Johansson, 2002).

Spelplanen i Örebro formas bland annat av den politiska sammansättningen i beslutsfattande församlingar. Sammansättningen konstruerar en historia om hur politiken brukar vara ordnad. Precis som många andra kommuner har Örebro en lång historia av socialdemokratisk dominans, oftast i sådan position att partiet utan hänsyn till stöd- eller oppositionspartier drivit sina egna frågor. Ett par mandatperioder, 1973–76 och 1991–94, har de borgerliga partierna tillsammans fått fler mandat. Från och med valet 1979 har lokalpolitiken präglats av ett vikande stöd för socialdemokraterna och en mer komplex partisammansättning i kommunfullmäktige. Liksom på riksplanet delade de tre socialdemokraterna, miljöpartiet och vänsterpartiet på styret av staden efter valet 1998 och fortsatte med det även efter valet 2002. Den procentuella fördelningen mellan partierna har i stort följt den nationella fördelningen i riksdagen. Örebro kan i detta avseende ses som ett Sverige i mindre skala.

Spelplanen består inte bara av politiska partier och val. Till den bidrar även föreningar, organisationer, företag och religiösa rörelser (jfr Putnam, 1996). Slående för Örebro är att folkrörelsekulturen, som växer fram parallellt med välfärdssamhället och arbetarrörelsen, under lång tid haft en framträdande roll. Speciellt stark är också den kristna frireligiösa folkrörelsen som präglar stadens civila samhälle, vilket inte minst blev tydligt när syrianerna vill bygga en kyrka i slutet av 1980-talet och Islamiska kulturcentret en moské i början av 1990-talet (se Johansson & Uddin, 1995; Karlsson & Svanberg, 1995). Det finns flera betydelsefulla aktörer som påverkar den lokalpolitiska utvecklingen. Massmedia är en särskilt inflytelserik aktör och kräver ett stort utrymme. Därför granskar jag inte denna aktör här. Däremot gör jag i tur och ordning nedslag i den kommunala organisationen, i näringslivet, i kommunfullmäktige och i kommunstyrelsen.

En väsentlig del av det lokala inflytandet finns i den kommunala förvaltningen. Många tjänstemän har en särskild ställning i den politiska processen, bland annat genom framställning av policydokument, genom att väcka förslag till ansvariga politiker och genom att ha inflytande över implementeringen av politiska beslut. Representation genom anställning, framför allt på chefsnivå, är således betydelsefullt för inflytande i lokalpolitiken. Först granskar

jag andelen anställda inrikes och utrikes födda i den kommunala organisationen, sedan studerar jag den etniska fördelningen på chefsnivå. I kommunens egen statistik över anställda 1999 dominerar inrikes födda i både absoluta och relativa tal. Utrikes födda utgör totalt sett 6,5 procent av de anställda jämfört med andelen av befolkningens 11,4 procent. För utrikes födda innebär det en representationsnivå på 0,57. Representationen tycks även bero på varifrån man kommer. Nordiska "invandrare" är överrepresenterade i förhållande till sin andel av befolkningen. "Invandrare" från Nordamerika har likvärdig representation som "svenskar". Ju längre ifrån den europeiska kontinenten de utrikes födda härstammar desto lägre representation. Utrikes födda från Asien, Afrika och Sydamerika är sällsynta inslag i den kommunala organisationen (Örebro kommun, 2001a).

Hur ser då fördelningen av anställda på högre poster i organisationen ut? Den svenska homogeniteten tilltar uppåt i hierarkin. "Svenskarnas" andel är större bland chefer inom samtliga verksamhetsfält i förhållande till andelen i befolkningen. En intressant paradox inträffar om andel chefer per anställd räknas in. En hög andel chefer, såsom inom områdena teknik och administration, borde föranleda ett större utrymme för utrikes födda att nå chefspositioner. Så är inte fallet. I stället finns ett mönster som snarare talar för motsatsen: ju högre chefstäthet desto större andel "svenskar". Bland de högsta förvaltningscheferna är den svenska homogeniteten näst intill total. Sammanfattningsvis kan konstateras att Örebros kommunala organisation är mer etniskt homogen än befolkningssammansättningen i stort. Ju högre upp i den hierarkiska strukturen, desto "svensktätare" blir organisationen. De tjänstemän som har en nära relation till den politiska ledningen, och därmed har förhållandevis stor möjlighet att påverka politiken i berednings- och implementeringsstadierna, är så gott som samtliga "svenskar" (Örebro kommun, 2001a).

Bland de aktörer som har en mer indirekt roll i policyprocesserna finns olika former av intresseorganisationer och näringslivet. Näringspolitikens allt mer centrala roll gör att det lokala näringslivets organisering blir intressant att studera närmare. Kommunen och lokala företag bildade 1986 en gemensam projektorganisation, Örebro Promotion (ÖP), för samarbete och gemensamma satsningar på ett attraktivt Örebro. Som företagsmedlem får man "direktkontakt med politiker, tjänstemän och företagare i Örebro" och tillgång till "ett helt unikt nätverk som är oerhört värdefullt,

när det används på rätt sätt". ÖP medverkar till och driver, ofta tillsammans med kommunen, kulturella happenings, mässor, seminarier, turism och kampanjer. Styrelsen består till hälften av representanter för kommunen och till hälften av representanter för näringslivet. Av de ordinarie ledamöterna är tre förtroendevalda. Under studieperioden (1989–1999) förefaller styrelsen för den viktigaste näringslivsorganisationen befolkas enbart av "svenskar" (Örebro Promotion, 2000, 2002).

Sett till representation för olika etniska kategorier i kommunfullmäktige så är det tydligt att "svenskar" är överrepresenterade. Andelen "svenskar" i fullmäktige är högre än gruppens befolkningsandel i Örebro över tid. Utrikes födda är sett över tid enbart representerade till hälften av sin andel i befolkningen. Representationsnivån för utrikes födda från Norden är något lägre än genomsnittet. Däremot är representationsnivån för utrikes födda från övriga Europa förhållandevis god, strax under jämviktsläget. Trots en kraftig uppryckning vid 1998 års val blir ändå representationsnivån för utrikes födda från övriga världen särdeles låg sett över tid. Representanter saknas under hela 1980-talet och början av 1990-talet. Vid 1998 års val händer det något som bryter trenden i Örebro. Andelen utrikes födda fördubblas och speciellt framträdande är ökningen av utrikes födda utanför Europa. Denna trend kvarstår och efter valet 2002 kan man i princip säga att gruppen utrikes födda är representerade i förhållande till sin andel i befolkningen.

Kommunfullmäktige kan dock beskrivas som en demokratisk utpost, då kommunstyrelsen är den lokala politikens spindel i nätet. Den politiska eliten samlas i kommunstyrelsen och dess närstående utskott. Genom kommunstyrelsen passerar i princip samtliga frågor av vikt i kommunen. "Svenskar" är än mer överrepresenterade i kommunstyrelsen jämfört med i kommunfullmäktige. De utrikes födda ledamöterna är inalles två personer, vilket gör det svårt att uttala sig i mer allmänna termer om representationsnivån. Ledamöterna kommer från vänsterpartiet och miljöpartiet. Vänsterpartiets representant sitter som ledamot i tre perioder vilket gör att gruppen från övriga Europa blir överrepresenterad i förhållande till befolkningsandelen. Utomeuropeiska "invandrare" är däremot underrepresenterade i kommunstyrelsen. Kategorin nordiska "invandrare" är inte representerad i kommunstyrelsen, men nordiska "invandrare" förefaller vara välrepresenterade i andra sammanhang, exempelvis som chefer inom kommunen, jämfört med

andra kategorier av "invandrare" (Johansson, 2002). Efter valet 2002 har ytterligare en utomeuropeisk "invandrare" tagit plats i kommunstyrelsen och minskat "svenskarnas" representationsövertag.

Kommunstyrelsen har arbetsutskott som bereder ärenden inför beslut i kommunstyrelsen. I dessa beredande utskott fattas ofta de verkliga besluten. Över tid har antalet arbetsutskott minskat. Namnändringar sker ofta och följer utskottens ämnesmässiga ansvar. Under 1980-talet finns tre utskott: ekonomi och personalfrågor, organisation och sysselsättning samt planering. Ett fjärde utskott, miljöutskottet, inrättas i slutet av 1980-talet. Under 1990-talet, parallellt med en ökad tjänstemannaberedning, sker en minskning av antalet utskott. Efter valet 1998 har kommunstyrelsen enbart ett beredande utskott. Ordförande för de olika utskotten genom åren är i samtliga fall "svenska" kommunalråd. En utrikes född (vpk) i kommunstyrelsen, är ordinarie ledamot i planutskottet 1988–1991. I övriga fall verkar etnisk homogenitet råda i utskotten. När det gäller nämndorgan som har betydelse över tid för policyfältet tycks den "svenska" dominansen vara regel. "Svenskarna" är överrepresenterade i förhållande till andelen i befolkningen i de nämnder som beslutar i arbetsmarknadsfrågor, emellanåt en särskild nämnd eller kommunstyrelsen. Under de senare mandatperioderna bryts dominansen och ett par utrikes födda blir representerade, både i kommunstyrelsen och i Service- och arbetsmarknadsnämnden (SAM) (Johansson, 2002).

Denna genomgång av etnisk representation i Örebro ger en grov, ej heltäckande bild av hur den potentiella makten är fördelad mellan kategorierna. Näringslivets ökade inflytande generellt och "invandrarnas" obetydliga representation i ÖP innebär att "svenskarnas" dominans består. Till detta kan fogas en kommunal organisation som blir mer homogent svensk högre upp i verksamhetsstrukturen. Bland tjänstemän som har direkt inflytande på de politiska beslutens utformning är "svenskarna" allena. "Svenskarnas" dominans inom partierna ger utslag i nomineringsprocesser och därmed i representationsnivåer i den folkvalda instansen kommunfullmäktige och bland förtroendevalda i kommunstyrelsen.

Politiken i Örebro sett ur representationssynpunkt är tämligen fördelaktig för "svenskarna". De är i stora drag överrepresenterade i de beslutsfattande sammanhang som är väsentliga inom ramen för den politiska spelplanen. Emellanåt letar sig dock "invandrar- och integrationsfrågor" upp på dagordningen och jag skall ägna en

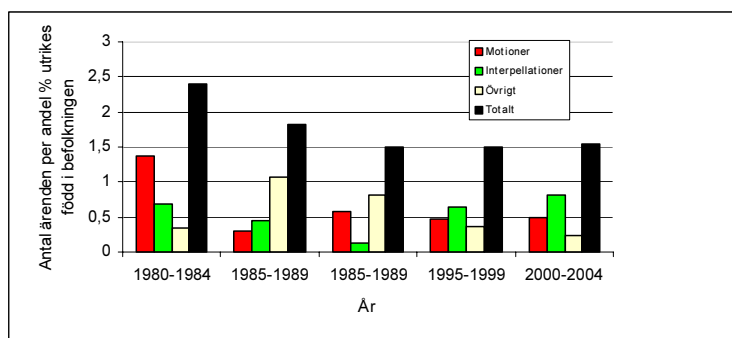
stund åt detta spörsmål sett ur kommunfullmäktiges ärenden mellan 1980–2004. Motioner, interpellationer och frågor, hädanefter kallade initiativ, är olika sätt för framför allt fullmäktigeledamöter att väcka frågor, ifrågasätta och komma med förslag om förändringar. Därmed kan man också använda dessa som ett mått på aktiviteten inom olika politikområden. Genom att studera vem eller vilka som väcker frågorna kan en bedömning även göras av vilka partier och vilka ledamöter som arbetar aktivt med vissa frågor. Granskningen belyser några intressanta tendenser.

Under de 25 år som granskats väcktes 54 olika "invandrar- och integrationsrelaterade" initiativ i Örebro kommunfullmäktige. Sett till den totala mängden initiativ så rörde det sig om cirka 2 procent. Det är således inte en särskilt stor andel av alla förslag som väcks och interpellationer och frågor som ställs som kan relateras till frågor som rör mångfalden i befolkningen. När det gäller hur initiativen och övriga frågor fördelar sig över femårsperioder uppträder intressanta mönster. Variationen är inte särskilt stor när det gäller mängden initiativ och övriga frågor. I början av 1980-talet väcks fler initiativ till antalet än under senare perioder, med undantag för den senaste perioden. Flera av de motioner som läggs fram i början av 1980-talet kan hänföras till hemspråksreformens genomförande i slutet av 1970-talet. Ledamoten bakom flera motioner har en yrkesmässig koppling till frågan, vilket sannolikt utgör en drivkraft bakom framställandet av motioner rörande hemspråk. Närheten i tid till 1970-talets statliga invandrapolitiska proposition gör att "invandrarrelaterade frågor" är aktuella i början av 1980-talet, trots att andelen utrikes födda i Örebro knappt ökar. Angående det huvudsakliga innehållet i de initiativ som läggs fram 1985–1994 dominerar flyktingfrågor och en viss tyngdpunktsförskjutning från invandrapolitiska spörsmål till flyktingmottagningsfrågor sker. Under samma period sker en formaliserad mottagning i kommunen och flyktingfrågorna står i fokus i den nationella debatten. Från 1995 och framåt ändras tyngdpunkten ytterligare något och frågor rörande integration av flyktingar i relation till arbetslöshet och segregering tenderar att ta över. Initiativen mellan 2000 och 2004 handlar i stora drag om frågor aktuella i den allmänna rikspolitiska debatten, exempelvis diskriminering, rasism, hedersrelaterat våld och språkfrågor.

Med en förändring av den etniska sammansättningen i staden borde man kunna förvänta sig att detta synliggörs i mängden ärenden på dagordningen enligt principen liten andel utrikes födda i

befolkningen, litet antal ärenden och större andel i befolkningen, fler ärenden. Men om mängden ärenden ställs mot andelen utrikes födda inträder ett annat intressant mönster. Det visar sig nämligen att trots en fördubbling av andelen utrikes födda under 25-årsperioden tycks inte antalet "invandrar- och integrationsrelaterade" frågor på dagordningen öka. Det omvända gäller snarare: ju större andel utrikes födda boende i staden, desto färre blir ärendena, eller åtminstone så förefaller det ske en utplaning de senaste femton åren. Utvecklingen är således tvärtemot den förmodade. En enkel slutsats som kan dras av detta är att "invandrarnas" låga inflytande över dagordningen inte påverkas av en ökad andel av befolkningen, eller annorlunda uttryckt, "svenskarna" och den "svenskdominerade" politiken i Örebro är påfallande opåverkbar för nya inslag i stadsbilden.

Figur 2. "Invandrar- och integrationsrelaterade" ärenden på kommunfullmäktiges dagordning 1980–2004 i förhållande till andel utrikes födda i befolkningen

Vilka partier väcker initiativ som är "invandrar- och integrationsrelaterade"? Här kan vissa intressanta skillnader identifieras. Vänsterpartiet väcker flest initiativ av partierna inledningsvis. (fp) och (m) väcker förhållandevis många. Det största partiet (s) är förhållandevis inaktivt. Visserligen kan man hävda att ett parti som har den dominerande rollen under större delen av studieperioden väcker "invandrarrelaterade" frågor på andra sätt än genom initiativ i fullmäktige. Under borgerliga perioden 1991–1994 hamnar partiet i opposition och drivkraften att komma med förslag via motioner eller andra initiativ ökar givetvis. Under hela studieperioden väcker

ledamöter ur (s) tre initiativ vilka samtliga sammanfaller med oppositionsperioden. Den senaste femårsperioden domineras av initiativ från (mp), trots att partiet ingår i den styrande koalitionen med (s) och (v), och (fp). En utrikes född miljöpartist väcker allena sju initiativ under perioden och är den mest aktive av alla.

En viktig fråga som återstår att besvara gäller närvarons betydelse när det gäller dagordningen. Forskning har visat att närvaron i beslutsfattande sammanhang har betydelse för hur dagordningen ser ut (Phillips, 2000). I detta sammanhang är det relevant att fråga sig om närvaron av utrikes födda påverkar kommunfullmäktiges dagordning. Av de namngivna ledamöter som står bakom de initiativ som väcks 1980–1999 är 21 "svenskar" och 6 utrikes födda. Det innebär att 78 procent av de namngivna är "svenskar", vilket kan jämföras med "svenskars" andel i kommunfullmäktige på 95,8 procent. Det innebär omvänt att det är vanligare att "invandrare" står bakom "invandrarrelaterade" initiativ än "svenskar". I siffror motsvarar andelen namngivna "invandrare" 22 procent, vilket kan jämföras med genomsnittet i fullmäktige på 4,2 procent. Granskas perioden 2000–2004 tycks tendensen förstärkas. Av de namngivna till initiativen är sju "svenskar" och fyra utrikes födda. Det motsvarar 64 procent respektive 36 procent, jämfört med "svenskarnas" andel i kommunfullmäktige under perioden på 88,5 procent. En slutsats som kan dras, med hänsyn tagen till att antalet observationer är lågt, är att den etniska representationen har betydelse för att vissa frågor kommer upp på dagordningen genom initiativ av "invandrarledamöterna". Ett fullmäktige med enbart "svenska" representanter skulle inte ha resulterat i lika många initiativ. Det innebär att närvaron av utrikes födda i kommunfullmäktige tycks ha inverkan på den politiska dagordningen.

"Svenskheten" i policydokument

Det förra avsnittet handlade om att läsa maktförhållanden genom att studera den faktiska representationen i beslutsfattande sammanhang. I detta avsnitt skall jag läsa förhållandena utifrån hur "invandrare" framställs i lokala policydokument. Kommunens olika plandokument anger inriktningen på den lokala politiken. I Örebro har det genom åren producerats ett stort antal policydokument, varav ett flertal finns inom det policyfält jag studerar. Fokus för analysen kretsar kring vad dokumenten säger om "invandrare", vad

som inte sägs, vad som är underförstått samt hur "invandrare" som kategori relateras till övergripande mål och medel. Ett handlingsprogram för arbetsmarknadsåtgärder antas 1992 inför randen av en accelererande arbetslöshet samtidigt som en ökad andel flyktingar och "invandrare" kommer till Örebro. Ett näringslivsprogram produceras 1994 och anger färdriktningen för 1990-talet. De två programmen antas under den borgerliga perioden 1991–1994. År 1997 antas nästa arbetsmarknadspolitiska program, när (s) åter sitter i dominerande position. Ett nytt näringslivs- och sysselsättningspolitiskt dokument antas 2001, under en period när socialdemokraterna lokalt samregerar med (v) och (mp). Jag granskar dessa dokument i kronologisk ordning.

I början av 1980-talet inleds ett mer samlat förhållningssätt och ökat kommunalt engagemang till både arbetsmarknads- och näringspolitiken. *Handlingsprogrammet för arbetsmarknadsåtgärder* (1992) inleds med en kort diskussion om den aktuella näringslivssituationen och vissa kopplingar görs till ämnen som diskuteras i näringslivsprogrammet (1994). Sedan följer en kortare redovisning om sysselsättningsläget i Örebro. Arbetslösheten visar sig ha en geografisk dimension då den är dubbelt så hög i "svenskglesa" kommuner jämfört med "svensktäta". I "svenskglesa" kommunen Mikael är arbetslösheten fyra gånger så hög som i "svensktäta" Adolfsberg-Mosjö.

En uppdelning görs mellan arbetslösheten bland samtliga ungdomar och utomnordiska medborgare. Av utvecklingen mellan 1990 och 1992 att döma är skillnaderna inte så stora i arbetslöshet mellan samtliga arbetslösa och utomnordiska medborgare (4,2 procent respektive 5,4 procent 1992). "Invandrare" definieras som utomnordiska medborgare, vilket kan tolkas som en viss förskjutning i synen på "invandrare". Enligt definitionen är således en finländare inte att betrakta som "invandrare" längre. "Invandrare" klassificeras, tillsammans med ungdomar och personer med olika former av handikapp, som arbetssökande med särskilda svårigheter på arbetsmarknaden. För "invandrades" del påtalas att förvaltnings- och utbildningsstaden Örebro har svårt, även i en högkonjunktur, "att absorbera invandrare på arbetsmarknaden. Traditionella yrken inom tillverkningsindustrin är relativt få". Särskilda insatser behöver riktas till kategorin. Man antar dessutom att den dolda arbetslösheten, det vill säga de som är arbetslösa men ej anmälda vid arbetsförmedlingen, "sannolikt är betydligt större bland invandrargruppen" än bland övriga kategorier (Örebro kommun, 1992: 4f). I

handlingsprogrammet sägs inget om huruvida denna omständighet föranleder några speciella åtgärder.

I Örebro är arbetslinjen sedan länge etablerad som policyidé för arbetslösa ungdomar. Arbetslinjen skall nu även användas gentemot flyktingar och i stället för socialbidrag skall flyktingarna erhålla introduktionsersättning. I handlingsprogrammet anges inte att ersättningen är tänkt att ges efter prestation, exempelvis närvaro i SFI-utbildningen. Detta markeras mer explicit i moderaternas lokala valbroschyr 1994 (Moderaterna, 1994). Vid tillfället när handlingsprogrammet skrivs har den borgerliga majoriteten på riksplenet ännu inte fattat beslut om införande av denna nya modell. Men i handlingsprogrammet sägs att om inte förändringen antas i riksdagen "bör Örebro stad begära dispens från nuvarande regler för att redan under hösten [1992] åstadkomma önskvärda förändringar". Dessutom föreslås arbetsmarknadskopplingen i kommunens SFI-utbildning förstärkas genom större inslag av praktik/arbete och att SFI-skolan knyts närmare Arbetsmarknadskontoret (Örebro kommun, 1992).

Programmet är en tjänstemannaprodukt från Arbetsmarknadskontoret. Ingen utanför den kommunala förvaltningen verkar ha bidragit i framställandet av programmet, utom socialdemokratiska partiet som skickar med en lista på förslag på arbetslöshetsåtgärder såsom "invandrarinformation", skapa hantverkskooperativ för "invandrare"/flyktingar, samordna svenskundervisning, arbetsträning och barnomsorg för "invandrarkvinnor" och anlägga ytterligare kolonilotter med stöd via sociala kostnader i närheten av bostadsområdena som en slags hjälp till självhjälp (Örebro kommun, 1992, bilaga 2). Även om ingen hänvisning till genomförd remissomgång finns verkar den politiska förankringen ändå finnas där. Om inte annat vittnar behandlingen i kommunfullmäktige om att produktens innehåll inte ifrågasätts av något parti.

Den bakomliggande normen, om varför arbetslinjen som princip skall införas för flyktingar och varför socialbidrag skall ersättas av introduktionsersättning, uttalas inte explicit i programmet. Den beskrivs i de valbroschyrer som de två stora partierna producerar inför valet 1994. I både moderaternas och socialdemokraternas valprogram (1994) ges en framskjuten plats åt arbetet som lösningen på "invandrarnas" inslussning i samhället. Moderaterna menar att flyktingar och "invandrare" som kommer till Örebro "skall snabbt ha svenskundervisning och annan introduktion för att komma in på arbetsmarknaden och i samhället" (Moderaterna, 1994: 12). Social-

demokraternas utgångspunkt är flyktingarna. "Framför allt måste flyktingarna kunna varva arbete och utbildning. Annars finns risken att de fastnar i ett passivt socialbidragsberoende. Rätten till arbete är grundläggande för en framgångsrik integration" (Socialdemokraterna, 1994: 32). Båda partierna företräder arbetslinjen, det vill säga arbete i stället för bidrag. Moderaternas förslag är introduktionsersättning relaterad till prestation, exempelvis hur man sköter sin SFI-utbildning. Socialdemokraterna ser snarare att utbildning skall ersätta sysslolöshet och att andra former av arbetsmarknadsersättning skall ersätta socialbidrag. Den något olikartade värderingsmässiga ståndpunkterna, moderaternas prestationsmorot för att förhindra lättja och socialdemokraternas vädjan till arbetets karaktärsdanande effekter, leder till samma policyinriktning: normalisering av "invandrare".²

Ett nytt näringspolitiskt program antogs 1994 och ersatte det äldre som var orienterat mot institutionaliseringen av näringspolitiken. Det nya programmet beskriver de visioner och mål som skall uppnås till år 2000. Fyra övergripande mål anges: att Örebro skall vara bästa platsen för företag, att Örebro skall vara rätt plats att bo, arbeta, studera och trivas i, att Örebro skall befästa och utveckla sin tätposition när det gäller livskvalitet och att bli det överlägsna alternativet till storstaden (Örebro stad, 1994: 3). Under rubrikerna handels-, kommunikations-, kunskaps-, miljö-, småföretagar- och regionstad skisseras olika aspekter, bland annat förstärkning av cityhandeln, etableringar av kommunikations- och lagerföretag, ökat samarbete mellan Höghskolan och näringslivet, vara ledande på miljöområdet och livskvalitet och bli Mellansveriges huvudstad. Överlag är programmet tillväxt- och näringslivsinriktat. Det finns inga antydningar om att det kan finnas konflikter mellan olika visioner och mål, exempelvis mellan etablerandet av kommunikationsstaden (transporter) och miljöstaden. Hela programmet andas djup endräkt. Även framtagandet av programmet beskrivs som en process där alla inblandade partier var överens. Representanter från samtliga partier i kommunfullmäktige undertecknar en gemensam proklamation som säger att det är "en mycket stor fördel om när-

² Två år senare kommer ytterligare ett arbetsmarknadspolitiskt handlingsprogram som i stora stycken liknar det förra. Introduktionsersättning införs 1994 för flertalet flyktingar som studerar SFI och därmed förmodas socialbidragskostnaderna sjunka. "Införandet av introduktionsersättning har varit en viktig förändring för att markera normaliseringstanken, dvs. att man som alla andra får ett utbildningsbidrag när man studerar". Ersättningen är "direkt kopplad till närvaron i studierna som också har ökat markant efter införandet". Utbildningen skall syfta till tidig kontakt med arbetslivet och självförsörjning (Örebro kommun, 1994: 19).

ingslivsfrågorna i Örebro kan lösas i bred politisk enighet" (Örebro stad, 1994: 1). Örebro som internationell mötesplats för utbyte av information, kunskap, tankar och idéer poängteras på ett par ställen i texten. Vid tidpunkten växer andelen "invandrare" i Örebro och förändrar stadsbilden, men det är inte en sådan mötesplats mellan "svenskar" och "invandrare" som avses. Det är snarare en mötesplats för de redan etablerade människorna i företag och näringsliv som åsyftas. Programmet saknar koppling till "invandrare" i den bemärkelsen att det inte antyds något om de förändringar som håller på att ske i Örebros befolkningssammansättning, en förskjutning från ett relativt etniskt homogent stadssamhälle till ett mer månggetniskt. I stadens näringspolitiska program tycks frånvaron av etnicitetsfrågor vara betecknande.

Tre år senare produceras *Arbetsmarknadspolitiskt program för Örebro kommun 1997 och 1998* (1997a). I förordet beskrivs framtagandet som processinriktat. Genom möten med företrädare för näringslivet, hearings med centrala fackliga företrädare och överläggningar med ledningen för länsarbetsnämnden och Örebros tre arbetsförmedlingar diskuteras arbetsmarknadsfrågor. I en så kallad omvänd remiss uppmanas samtliga kommunala nämnder och styrelser att komma med förslag och idéer på insatser som bidrar till att bekämpa arbetslösheten. Programarbetet utfördes av SAM-nämndens arbetsmarknadspolitiska grupp som bestod av åtta ledamöter med "svensk" bakgrund och kommunens arbetsmarknadschef som sekreterare. Processarbetet har en mer deliberativ framtoning, vilket ger programmet legitimitet, jämfört med de två tidigare programmen som är tydliga tjänstemannaprodukter. Samtidigt kan konstateras att inga medborgarkategorier kommer till tals. Varken ungdomar eller "invandrare", som är bland dem som i högre grad än andra kategorier hamnar i arbetslöshet och som i flera fall är föremål för de föreslagna åtgärderna, deltar i processarbetet. I ljuset av detta förefaller processarbetet vara elitorienterat.

Programmet inleds med reflektioner över arbetsmarknadens och anställningsformernas föränderlighet. Vikten av arbete för den enskilde påtalas för att skapa ekonomiskt oberoende och frihet. Vidare påpekas att arbetslösheten tvingar människor till sysslöshet och passivt bidragsberoende och att samhället fungerar sämre då arbetslöshet innebär att resurser slösas bort. Kommunens övergripande mål är att lokalt understödja det nationella målet att halvera den öppna arbetslösheten till år 2000. Det skall ske genom samverkan mellan bland annat kommunen, arbetsförmedlingen,

näringslivet och utbildningsanordnare. Fem delmål anges: (1) förstärka den enskildes möjligheter att få ett arbete – Särskilt viktigt är insatser riktade gentemot dem som har en svag ställning, exempelvis lågutbildade, men även ungdomar och "invandrare" som inte har en fast kontakt i arbetslivet. Det är därför viktigt att öka kontakterna mellan den arbetslöse och arbetslivet genom praktik. (2) Bidra till att stärka Örebros utveckling – Nya arbeten skall skapas i Örebro. Det kan ske genom bättre samordning mellan olika politikområden, framför allt utbildnings-, närings- och arbetsmarknadspolitik. Detta delmål syftar till att bidra till den lokala ekonomiska tillväxten. (3) Eftersträva samhällsnyttiga arbetslöshetsåtgärder – Samhällsnyttiga insatser definieras inte. I programmet anges enbart att Örebro kommun som arbetsplats är en stor åtgärds-mottagare och att platserna bör utnyttjas för att öka kvaliteten, framför allt inom prioriterade verksamhetsområden. Åtgärdsplatser inom kommunen blir således *per se* samhällsnyttiga. (4) Tydliggöra arbetslinjen för att motverka bidragsberoende och passivitet – Den arbetslöse skall erbjudas aktiv åtgärd så fort som möjligt. Ingenting sägs om prestationskrav kopplat till socialbidragstagande, även om praktiken säger annat (jfr ovan). Den som är i ekonomiskt behov skall i första hand vända sig till arbetsförmedlingen, i andra hand till kommunens arbeidskonsulenter och i sista hand till socialsekreterare. (5) Påbörja utvecklingen av ett förändrat arbetsliv – Det sista målet handlar om kommunens inställning till arbetstidsförkortning, distansarbete och arbetsrotation där kommunen som arbetsgivare bör utvecklas och bli mer flexibel.

I de passager i programmet som riktar sig till "invandrare" och flyktingar kan först konstateras att någon egentlig definition av kategorierna inte görs. Visserligen riktar programmet blicken mot de "nya invandrarna", det vill säga "invandrare" och flyktingar som kommit till Örebro den senaste tioårsperioden, men det förklaras inte närmare vilka dessa är och varifrån de kommer. Den stora andelen sent tillkomna "invandrare" sägs delvis förklara den "mycket höga arbetslöshet vi har i dag bland invandrargrupperna". Många arbetslösa "invandrare" och flyktingar omfattas av generella arbetsmarknadsåtgärder. Särskilda åtgärder krävs initialt "för att höja kompetensnivån samt skapa bättre kontakt och förankring i svenskt arbetsliv" (Örebro kommun, 1997a: 15). Vissa "invandrare" behöver särskilda och riktade insatser:

- Invandrare som ej har tillräcklig svensk kultur- eller språklig kompetens för att, på samma villkor som andra, kunna ta del av de generella arbetsmarknadsåtgärderna i kommunen. Här ingår SFI-elever som ej blivit godkända och godkända elever som på grund av att de inte kommit i gång i fortsatta aktiviteter tappat en del av sin kompetens.
- Komplement till andra åtgärder, praktik etc., för elever under SFI-utbildningen. Detta som led för att förverkliga arbetslinjen och heltidssysselsättning redan i ett tidigt skede av integrationsprocessen.
- Invandrare som under kortare eller längre tid är passivt socialbidragsberoende i väntan på åtgärd, utbildning eller utredning.
- Invandrare som av olika skäl, hög ålder, social situation etc. inte kan förväntas få förankring på den öppna arbetsmarknaden (Örebro kommun, 1997a: 15f).

Av ovanstående kan utläsas att kopplingen mellan "invandrare", så som kategorin framträder i texten, och de olika arbetsmarknadspolitiska målen är av implicit karaktär. När "invandrare" förs på tal diskuteras i huvudsak arbetslinjen som princip och förstärkning av den enskildes möjligheter att komma in på arbetsmarknaden. Några kopplingar till delmålen om en förstärkning av Örebros utveckling eller att insatserna skall vara samhällsnyttiga finns inte. Snarare är den outtalade uppfattningen att åtgärderna riktade mot "invandrare" i sig är samhällsnyttiga då "invandrarna" skall bli samhällsnyttiga. Flera frågor uppenbaras vid genomläsningen av programmet: till vem riktar sig det? Är det meningen att "invandrarna" som åsyftas skall känna igen sig i beskrivningen av sig själva eller är det ett redskap för "svenska" politiker och tjänstemän som "vet" vilka grupper det handlar om? Vad menas med "svensk kulturkompetens" och vem avgör var gränsen går mellan "svensk kulturkompetens" och annan "kulturkompetens"? Frågor utan enkla svar hopar sig.

Det sista policydokumentet jag granskar är både ett närings- och arbetsmarknadspolitiskt program. *Tillväxt Örebro* (2001b) är ett tämligen omfattande program och har en tydlig visionär prägel. Det inleds med motiveringar kring behovet av ett nytt program, bakgrunden till programmet och syftet att skapa en god grund för tillväxt i staden och regionen. Programmet sägs ha tagits fram i en "bred process som berört kommunala förvaltningar, näringslivets organisationer samt företag och företagare". Inga medborgargrup-

per har således fått säga sitt och programmet bär tydlig elitprägel i djup endräkt. Vidare diskuteras regioner, kluster, framtidens företagsamhet, entreprenörskapsfrämjande åtgärder och goda livsvillkor. Man påpekar att arbetsmarknadspolitiken skall stödja människor med särskilda svårigheter att få arbete. I ett par sammanhang omnämns kategorin "invandrare". Bland annat föreslås att man via IFS på ett bättre sätt skall tillvarata "den resurs invandrarna besitter i form av erfarenheter av entreprenörskap". I en annan del påpekas något likartat att "invandrades företagande är en potentiell resurs som måste tillvaratas bättre". I programmet görs ingen definition av begreppet "invandrare". Det förutsätts tydligen att läsaren av programmet vet vad som menas med termen.

Överlag kan man säga att programmet brister i konkretion. Det radas upp en mängd managementpräglad retorik såsom att stärka konkurrenskraften, stimulera utveckling, starkare nätverk, innovationssystem, gott företagsklimat och hållbar tillväxt. Målgruppen för programmet är företagare och potentiella investerare snarare än ett program skrivet för den vanlige medborgaren. Programmet avslutas med en lista på olika ingredienser, bland annat etablerade kulturverksamheter och internationell samverkan, i varumärket Örebro. Något som inte tycks vara en positiv omständighet och en del av varumärkets ingredienser är den befolkningsmässiga omställning som pågått under lång tid och som bidragit till en ökad pluralism i staden. Programmet nämner inte att en mängd grupper med olika bakgrund redan finns i Örebro. Den internationalisering som "invandrare" i Örebro representerar verkar inte räknas in i örebro bilden. Trots att man i detta program inte diskuterar arbetslöshetsåtgärder för "invandrare", utan snarare ser kategorin som en närande resurs, tycks "invandrare" erhålla en tämligen undanskymd roll i det näringspolitiska arbetet.

Medvind och motstånd i policyprocesser

Vi skall under denna rubrik närmare granska några processer relaterade till policyfältet i Örebro och begagna oss av ett tredje sätt att läsa maktförhållandena i staden. En kort process, som utgår från en motion i kommunfullmäktige 1994, illustrerar näringspolitikens elitdominans. Två andra processer, *Jobb till tusen* 1996 och *Afrikanskt projekt* 1998, visar båda olika sidor av institutionellt motstånd till deltagande av "invandrare" och engagemang för arbetslösa

"invandrare". Ett sentida fall visar upp nya sidor av det mångtunniska i lokalpolitiken när parallella processer resulterar i två antidiskrimineringsbyråer, en kommunal och en föreningsdriven 2004.

En utrikes född vänsterpartist motionerade 1994 i fullmäktige om att kommunen skulle inrätta en internationell enhet. Förslaget syftade till en slags institutionell fusion mellan det som då hette Invandrarenheten och juridisk kompetens inom Stadskansliet. Motionären menade att etablissemangen i de stora partierna och näringslivet håller på att EG-anpassa Sverige. Även om Sverige ännu inte blivit medlem måste Örebro kommun möta konsekvenserna på något sätt. Många frågor inom vitt skilda områden skulle uppstå, menade motionären och kommunen behövde förstärka sin internationella kompetens. "Den nu befintliga enheten invandrar-service skulle kunna omstruktureras till en internationell enhet med uppgift att följa utvecklingen och bevaka den ur kommunal synvinkel" (Kf-handling, 1994: 35).

Administrativa servicekontoret och dåvarande Invandrarenheten fick uppdraget att lämna synpunkter på förslaget. Invandrarenheten sade sig inte ha något emot att öka sin internationella kompetens för att höja kvaliteten i sin huvuduppgift att samordna mottagandet av flyktingar/"invandrare". Enheten ansåg dock att den juridiska spetskompetensen borde ligga centralt i stadens organisation, vilket blev enhetens avgörande argument för att lämna en nekande åsikt. Även servicekontoret medgav att det fanns ett behov av förstärkt kompetens, men den rådande osäkerheten om medlemskap i EU gör att man får pröva stegvis och givetvis utnyttja Invandrarenhetens service vad gäller tolkfrågor, översättning av affärsdokument, regler och sedvänjor i affärer. Kontoret tar dock inte riktigt ställning till motionsförslaget. I sitt förslag till beslut anger tjänstemännen vid Stadskansliet att kansliets juridiska enhet redan har uppdraget att bevaka konsekvenser av ny lagstiftning. Kommunstyrelsen föreslår utan argumentation att motionen avslås. Två vänsterpartister reserverar sig under resans gång, men i kommunfullmäktige avslås motionen utan omröstning.

Vid ett första påseende av förslaget om en fusion mellan befintliga kompetenser inom kommunens ram förefaller avslaget oproblematiskt. Med tanke på de strukturer som kan ligga bakom en ovilja att upprätta en ny enhet kan man tolka förslagens förkastande på följande sätt. Parallellt med motionens beredning under våren 1994 pågår debatten om ett svenskt EU-medlemskap. Ja-sidans främste förespråkare är näringslivet och dess organisationer och de

borgerliga partierna ger EU-debatten och det blivande medlemskapet i Sverige, till skillnad från andra medlemsländer, en högerstämpel. De ekonomiska och näringspolitiska vinsterna med ett medlemskap betonas i betydligt större utsträckning än EU:s fredsbevarande funktion, som med svenska ögon sett är mindre central (Johansson, 1999). I ett svenskt sammanhang är internationella frågor kopplat till EG/EU liktydigt med näringspolitik, ett politikområde som jag visat inte är kopplat till frågor om "invandrare". Här kan således konturen av en utmaning mot den rådande ordningen anas.

Näringslivsfrågor har sedan länge erkänt hög status. Om inte annat vittnar ju näringslivsfrågornas centrala ställning politiskt och organisatoriskt i kommunen om detta. Invandrarenheten har som främsta uppgift att sköta flyktingmottagningen, vilken har en kraftig socialpolitisk slagsida. Det finns kopplat till detta en informell hierarkisk tjänstemannastruktur som säger att det är finare att arbeta i Rådhuset, nära den beslutande makten, än att jobba i periferin, exempelvis vid Invandrarenheten. Ett förslag som innebär en fusion mellan juridisk spetskompetens med näringspolitisk inriktning (närande) och Invandrarenhetens flyktingmottagning (tärande) är helt orimligt, och avslöjas genom Invandrarenhetens ovilja. Förslaget strider starkt mot den rådande ordningen, att "invandrarfrågor" och näringslivsfrågor är så väsensskilda att inte ens Invandrarenheten kan se ett eventuellt frö till ökning av "invandrarnas" status. Båda instanserna svarar diplomatiskt att visst är idén sympatisk, men under rådande omständigheter är den inte lämplig. Förslaget dyker inte upp dagordningen någon mer gång.

Ett par år senare drar ett stort arbetsmarknadsprojekt, *Jobb till tusen*, i gång som kommunen och Arbetsförmedlingen tillsammans genomför riktat mot alla ungdomar i åldern 20–24 år. Med parollen "gemensamma tag mot ungdomsarbetslösheten" inbjuds ett antal företagare, SAF och fackliga företrädare till en diskussion om hur man skall lyckas få fram fler arbeten och praktikplatser. Flera träffar anordnas och kretsen som står bakom den planerade kampanjen vidgas allt eftersom. Syftet är att minst tusen ungdomsarbeten uppstår i företagen i Örebro under första halvåret 1996. Efter en kraftfull mobilisering av olika lokala aktörer driver kommunens arbetsmarknadskontor och arbetsförmedlingen kampanjen i samarbete med ovan nämnda aktörer samt Nerikes Allehanda och Örebro Promotion.

I början av 1996 skickas ett brev till 6 000 företag med uppmaningen att anställa en arbetslös ungdom i sex månader. Kostnaden är 1 000 kr i månaden och arbetsgivaren har inget anställningskrav på sig efter tidsperiodens utgång. Parallellt med detta brevutskick får samtliga (cirka 2 000) arbetslösa ungdomar i Örebro en kallelse att genomgå en kurs i personlig marknadsföring. Totalt sett kommer 700 ungdomar under tre dagar. Under kampanjveckan gör stadsbussarna reklam för Jobb till tusen, två radiostationer kör jinglar med budskapet att alla ungdomar har chans att få arbete eller praktik, företagarna får information av arbetsförmedlingen morgon, middag och kväll och bjuds på kåseri av länsteaterchefen. Under hela kampanjhalvåret finns varje vecka en annons och en jobbarometer i Nerikes Allehanda som anger hur många platser som hittills skapats. Den kraftiga lokala mobiliseringen skapar mycket goodwill för arbetsförmedlingen, Örebro kommun och för företagarna som ställer upp. Målet att få till stånd tusen arbets- eller praktikplatser uppnås redan i början av maj och totalt sett skaffas 1 650 platser fram. I slutändan får ungefär en fjärdedel av alla anställning efter kampanjen, en femtedel börjar studera och totalt sett är mindre än 40 procent av ungdomarna arbetslösa efter kampanjen. Resultatet anses vara mycket bra och den stora mobiliseringen av lokala aktörer spelar stor roll för framgången (Örebro kommun, 1997a).

Planer på att genomföra samma modell för "invandrare" uppstår bland de inblandade tjänstemännen i kommunen och vid arbetsförmedlingen. Det förefaller dock som att det är svårare att upp- båda samma lokala mobilisering när det gäller "invandrare".

[J]ag tror att det här har mycket att göra med attityder. Många har egna ungdomar och inser snabbt att vi inte kan ha ungdomar som drar runt på stan. Det kunde alla identifiera sig med på något sätt och ställa upp på. Det handlar om både Örebromodellen och Jobb till tusen. När man sedan väljer ut en grupp, antingen rödhåriga eller enbenta så blir det inte samma sak. Man identifierar sig inte med problemet, utan det är någon annans bekymmer på något annat sätt än när du talar om en hel ungdomsgrupp. Det var en så märkbar skillnad i uppslutning. Vid Jobb till tusen hade vi också en massiv marknadsföringsinsats och som också fick stöd av exempelvis Nerikes Allehanda. Det går helt enkelt inte att få samma uppbackning kring att lösa invandrarnas arbetslöshet och det är värderings- och attitydfråga, samt i slutändan någon form av politisk dimension (Intervju med tjänsteman, 2001).

En utgångspunkt för tolkningen av ovanstående är att de senaste årens samhälleliga fokus på arbetslösheten bland "invandrare" skapar en föreställning om att kategorin är i starkt behov av arbete av individuella och samhällsekonomiska skäl och att arbetslösheten är förödande för integrationsmöjligheterna. Att erhålla ett arbete ger, enligt detta dominerande synsätt, en ingång till det svenska samhället och därmed leder arbete till integration. Detta framhåller kommunen starkt i sitt invandrapolitiska program (Örebro kommun, 1997b). Trots detta förefaller det finnas ett motstånd och ett svagt engagemang bland arbetets aktörer när det gäller att lösa arbetslösheten. Flera tolkningar kan göras. För det första är en tänkbar tolkning av det uteblivna projektet av praktisk natur. En process som den första kampanjen kräver en mängd aktiva människor, samverkan mellan olika aktörer och är tidskrävande i förberedelse- och genomförandefasen. En dylik mobilisering är kanske inte möjlig att återupprepa allt för ofta oavsett vilken grupp den avser. För det andra kan tjänstemännen drivas av en vilja att lösa "invandrarnas" arbetslöshet, men besitter samtidigt kunskap om att det är svårt att engagera företagare, offentliga arbetsgivare och andra lokalpolitiska aktörer. Det är i allmänhet svårare att få tag på praktikplatser för "invandrare" än till ungdomar. Utsikterna för att lyckas är således små redan från början, vilket bidrar till ett lägre engagemang från tjänstemännen själva. Frågan om ett projekt av typen Jobb till tusen för "invandrare" stupar redan på startlinjen.

Mycket av det här med invandrare har ju generellt sett gått väldigt trögt. Det är något som går väldigt trögt jämfört med svenskar. Det spelar ingen roll vad du än håller på med. Det finns ett motstånd som nästan inte går att ta på (Intervju med tjänsteman, 2001).

Slutligen bottenar det låga engagemanget i "svenskarnas" svårigheter att identifiera sig med "invandrare". Det är således lätt att ge "invandrare" en problemstämpel, men att bidra till problemets lösning verkar vara svårare. I slutändan kanske det handlar om "svenskars" och svenska myndigheter, organisationer och företags ovana och ovilja till förändring, att inse att Örebro och Sverige inte längre är etniskt homogent. Om ovanstående ickeprocess ger uttryck för ett utbredd motstånd som tar sig uttryck i svagt engagemang orsakad av en slags mobilisering av etnisk partiskhet (jfr Bachrach & Baratz, 1972), ger nästa process snarare uttryck för hur ett politiskt engagemang kan omformas när institutionella aktörer får i uppgift

att genomföra ett projekt som tillkommer på initiativ av en "invandrarförening".

Under 1990-talet bedrivs i Örebro några pilotprojekt som direkt riktar sig till arbetslösa "invandrare". Ett av dem är *Projekt Ingång* eller *Afrikanskt projekt*³ som initieras 1998 av föreningsrepresentanter för en av Örebros föreningar för "invandrare" från Afrika, African Union. Föreningen samlar medlemmar med ursprung från en rad väst- och centralafrikanska länder, bland annat Togo, Nigeria och Kongo. Föreningens initiativ utgår från det faktum att personer med afrikansk bakgrund har en särdeles hög arbetslöshet. Många kommer till Örebro under den lågkonjunktur som råder under början av 1990-talet vilket inte underlättar möjligheten att erhålla arbete och många bland föreningens medlemmar uttrycker en trötthet över att ständigt slussas mellan olika tillfälliga arbetsmarknadspolitiska lösningar utan att någonsin få ett riktigt arbete (Aronsson, 2001; Tolofari, 2002).

African Unions ursprungliga projektidé innebar dels att marknadsföra föreningens medlemmar genom direkta presentationer för arbetsgivare och påvisa medlemmarnas kompetens och kapacitet, dels att utveckla utbildningsprogram som förberedde medlemmarna på arbetsmarknadens olika krav. Dessutom var tanken att projektet skulle bidra till att etablera småföretag och därigenom skapa arbetstillfällen för både medlemmar och andra. Kontaktarbetet med arbetsgivare, både inom offentlig och privat sektor, skulle ske på heltid och projektet uppmärksammas i media. Målet var att skapa en ingång till "den svenska arbetsmarknaden för afrikanska invandrare så att de också, genom att bidra till landets ekonomiska tillväxt, [kan] leva individuellt meningsfullt liv under tiden de bor i detta land. Och att utvidga inom kort projektet, så att alla andra invandrare omfattas" (Tolofari, 2002: 26).

Projektbeskrivningen skickades till kommunen, Länsarbetsnämnden och Arbetsförmedlingen som ansökan om projektmedel. Kontakt togs med kommunstyrelsens ordförande, LO:s ordfö-

³ Projektet benämns i den ursprungliga projektidén för Projekt ingång av initiativtagarna (se NA, 1998-06-02). En tanke med namnet är att projektet, som i första skedet riktas gentemot afrikanska "invandrare", är att skapa en ingång till den svenska arbetsmarknaden, men att projektet snart skall omfatta även andra. Under processens gång diskuteras benämningen vid två tillfällen, dels i samtal med de utsedda projektledarna från Arbetsförmedlingen, dels vid ett möte med den för projektet konstituerade styrgruppen. Inte vid något tillfälle överväger man den ursprungliga benämningen utan beslutar att kalla verksamheten för Afrikanskt projekt vilket blir den officiella benämningen. Genom namnet avgränsas målgruppen och gör att projektet får en *ad hoc*-karaktär, vilket står i strid med initiativtagarnas ursprungliga idéer (Tolofari, 2002).

rande i Örebro och ordföranden i SAF i Örebro län samt med länsarbetsdirektören. Både Arbetsförmedlingen och Service- och arbetsmarknadsnämnden avslag föreningens ansökan. Arbetsförmedlingen ville ej ge pengar till föreningen med motiveringen att stöd till en grupp leder till att andra "invandrargrupper" också vill ha egna projekt och medel för dessa. SAM-nämnden menade att forumet inte var det rätta för anslag till dylika projekt. Länsarbetsdirektören blev dock intresserad och verkade för att föreningens idéer, visserligen i en annorlunda tappning, började förverkligas ett halvår senare. I mars 1999 beslutade Länsarbetsnämnden att projektet skulle genomföras av AMI och ledas av en projektledning i nära samarbete med African Union. Två tjänstemän utsågs som operativa projektledare och en styrgrupp tillsattes med representanter för SAF, LO, TCO, Örebro kommun och de två initiativtagarna från African Union. Till projektet anslags 5,4 miljoner kr.

En av AMI:s projektledare fick i uppdrag att skissa på projektet som blev grunden för projektet. I den ursprungliga projektbeskrivningen angavs att målsättningen var att åstadkomma projektanställning med riktig lön under ett år för 20, som sedermera utökades till 25, personer med afrikansk bakgrund vid *publika* arbetsplatser, exempelvis i affärer och banker, vid polisen, arbetsförmedlingen och universitetet. Poängen med publika projektanställningar var att deltagarna synliggjordes på ett bra sätt så att allmänheten kunde lägga märke till att även personer med afrikansk bakgrund utgjorde ett naturligt inslag i stadsbilden. Eftersom projektet riktade sig till välutbildade och yrkeskunniga afrikaner fanns även det underliggande syftet att synliggöra den kompetens och de kvalifikationer som personer med afrikansk bakgrund besitter. Urvalet till projektplatserna skulle göras genom "riktiga" jobbansökningar i samarbete med arbetsgivarna. Sökande skulle konkurrera om anställningarna så att de bäst lämpade fick platserna. Målsättningen var att minst 75 procent av deltagarna skulle få anställning efter ett år. De positiva effekter som projektet antogs föra med sig var att bidra till att minska åtgärdströttheten, öka självkänslan och känslan av att ha en roll på arbetsmarknaden, lära känna "svenskar", ge framtidstro och att visa för barnen att flit lönar sig. Dessutom skulle projektet ge en samhällsekonomisk vinst (Aronsson, 2001).

Vid utarbetandet av projektet, som nu benämns Afrikanskt projekt, producerar tjänstemännen en lista över tänkbara "arbetslösa afrikaner". När representanterna från African Union granskade listan visade det sig att det inte bara var föreningens medlemmar

som var med på den, utan även personer med bakgrund i andra delar av Afrika. I projektbeskrivningen angavs att "helt avgörande är ett mycket nära samarbete med föreningen African Union" (Aronsson, 2001, bilaga 7). Trots att föreningens ursprungliga förslag i första omgången gällde medlemmarna omfattade tjänstemännens förslag flera andra afrikanska grupper. Föreningens representanter misstuckte att somalier skulle få medverka eftersom de i ett annat sammanhang fått uppmärksamhet i ett kommunalt projekt, vilket då fick andra afrikanska grupper att känna sig förbisedda. Styrgruppen konfirmerade ordningen när den fattade beslut i slutet av april 1999 om att ingen fick särbehandlas på grund av nationell bakgrund.

Här finns alltså grunden till en begynnande konflikt mellan projektledningen och föreningsrepresentanterna. Den förstnämnda gruppen, tjänstemännen, ser att projektet inte är African Unions eget utan driver det som ett ordinärt arbetsmarknadspolitiskt projekt, där kontrollen över projektet ligger hos dem själva och AMI. Representanterna anser snarare att projektet är deras eget och vill därför ha ett större inflytande över vilka som skall medverka och de medel som tilldelas. De har lagt ner mycket tid, pengar och personligt engagemang på förberedelser och förankring av projektet hos politiker och andra. När projektet får uppmärksamhet och finansiellt stöd från Länsarbetsnämnden marginaliseras representanternas roll betydligt och tjänstemännen tar vid. En oklarhet i rollfördelningen byggs således in redan under de förberedande samtalen mellan länsarbetsdirektören och föreningen (Aronsson, 2001).

I ett brev till landshövdingen och kommunstyrelsens ordförande ett år senare skriver föreningsrepresentanterna att insynen begränsades av att styrgruppen i praktiken inte fanns eftersom den inte har haft ett sammanträde på lång tid (styrgruppen beslutar i december 1999 att hålla nästa möte då utvärderingen av projektet börjar bli färdig, det vill säga under hösten 2000). Dessutom upplevde representanterna att projektledarna "förhållit sig på så sätt att de har inåt och utåt personifierat projektet, i stället för att agera professionellt och förmedla kontakter med arbetsgivare". Föreningsrepresentanterna skrev vidare att de i augusti 1999 kontaktat Integrationsverket om en ansökan om medel för projektadministration och en egen utvärdering av projektet. Projektledarna avrådde föreningen att skicka ansökan och menade att pengar kunde föreningen erhålla från det befintliga projektet. Några pengar för ändamålet fick föreningen inte och representanterna upplevde att

de ytterligare hindrades av projektledarna att aktivt delta i projektet (Länsstyrelsen i Örebro län, 2000).

Vad blev resultatet av projektet? I utvärderingen framgår det att 76 procent av de 25 deltagarna fick fast anställning eller förlängning vid de arbetsplatser där de arbetade. Projektet lyckades nå sitt kvantitativa mål. Däremot påpekar utvärderingen vissa brister i frågan om publika arbetsplatser. Enbart 14 av de 25 deltagarna kunde anses arbetat i publika arbeten, exempelvis vid försäkringskassan och polisen. Utvärderingen anser att projektet blev samhällsekonomiskt lönsamt genom en kraftig minskning av bidragsberoende och produktionsbortfall. De positiva effekterna genom ökad självkänsla och självförsörjning för de inblandade individerna påtalas. Utvärderingen avslutas med rekommendationer om att liknande projekt bör sjasättas och vidgas till att gälla andra "invandrargrupper", att rollfördelningen klargörs på ett tidigt stadium och att minst en person med utländsk bakgrund ingår i den operativa projektledningen (Aronsson, 2001).

Att projektet, sett ur föreningens synvinkel, skall leda till en utvidgning och inbegripa även andra långtidsarbetslösa "invandrare", är en självklarhet redan i det första idéutkastet. Föreningen ser inte detta bara som ett sätt att gynna de egna medlemmarna utan projektet är en inledning på ett längre försök att skapa ingångar till arbetsmarknaden för flera grupper. Eftersom det ursprungligen är föreningens idé är det naturligt att de vill ha så stort inflytande som möjligt över projektet, både när det gäller urval av medverkande och de finansiella resurserna. När så idéerna anammas tar tjänstemännen och Länsarbetsnämnden över och gör projektet till AMI:s egen verksamhet. Därmed upphör möjligheten till kontroll över resurserna och inflytandet begränsas. En första förändring är namnändringen från Projekt ingång till Afrikanskt projekt. Ändringen kan tyckas vara symbolisk, men initiativtagarnas benämning rymmer det bredare innehållet enligt ovan, medan projektledarnas benämning är både en begränsning och en utvidgning av African Unions idéer. Nu skall "invandrare" från hela Afrika inbegripas vilket är en andra förändring. Över denna fråga har representanterna från African Union ingen möjlighet att styra. Vad gäller de medel som tillförs upplever sig representanterna överkörda och klassade som oförmögna att driva projektet självmant (Tolofari, 2002).

En fjärde process är tämligen ny och avslutades år 2004 genom att två *antidiskrimineringsbyråer* öppnade nästintill samtidigt. Frågan

om kontor eller ombud hade långt tidigare diskuterats i lokalpolitiken, när en "svensk" kds-ledamot 1986 motionerade i kommunfullmäktige om att inrätta en kommunal DO som kunde hjälpa "invandrare" som ansåg sig blivit diskriminerade. Dåvarande Invandrarbyrån var dock inte intresserad av att vidga sin verksamhet, eftersom man redan gjorde vissa saker som en lokal DO föreslogs göra. Den granskande rollen av den kommunala förvaltningen som motionären föreslog kommenterade inte byrån i sitt remissvar (Kf-handling, 1986: 98). Kommunfullmäktige avslög motionen utan omröstning. På riksplanet inrättades DO samma år och sannolikt fanns hos Invandrarbyrån och i kommunledningen en inställning att diskrimineringsfrågor hör till statens ansvarsområde och inte kommunens.

Kanske tiden inte var mogen för en lokal DO på 1980-talet. Om inte annat vittnar att klimatet på många sätt är annorlunda nästan tjugo år senare när en utrikes född miljöpartist 2002 motionerar om att medborgarkontoren kan bli antirasistiska centrum. Miljöpartisten hade länge drivit frågan och när partiet börjat samregera med (v) och (s), tillsammans med ett allmänt debattklimat som verkar stödjande för en utveckling av instanser för diskrimineringsfrågor, kan det antas att frågan om antirasistiska centrum låg bra till för förverkligande. Ett par år senare inrättas följaktligen Örebro kommuns antidiskrimineringsbyrå med ett stöd på omkring en halv miljon årligen. Samtidigt som denna process pågår inom ramen för den traditionella politiken i kommunen arbetar en paraplyorganisation för tretton av Örebros "invandrarföreningar", Örebro Internationella Center (ÖIC), med att förverkliga en civilt driven antidiskrimineringsbyrå. Man ansöker om stöd hos Integrationsverket. Under senhösten 2003 uttalar sig en representant för denna organisation och menar att en kommunal antidiskrimineringsbyrå är helt onödig. Kommunen borde i stället stödja föreningarna. Att kommunen startar en egen byrå uppfattar man som att kommunen inte värderar "invandrarföreningarnas" arbete (SR, 2003-11-03). Under våren 2004 står det klart att ÖIC får pengar av Integrationsverket (1 miljon per år) och kan öppna Örebro Rättighetscenter i augusti samma år samtidigt som kommunen öppnar sin. Från att inte ha någonstans att vända sig i diskrimineringsärenden fanns det nu två (NA, 2004-11-30).

Med rubriken "Hoppsan – plötsligt fanns det två byråer mot diskriminering" berättar Nerikes Allehanda om hur det har gått till. I artikeln framkommer dock att ÖIC anser att det är fel med en

kommunalt driven byrå. Ordföranden uttalar sig: "[d]et är ju tokigt att kommunen betalar en halv miljon för någonting som inte behövs. Det drabbar ju skattbetalarna" (NA, 2005-01-26). Oppositionen i fullmäktige håller med om kritiken och anser att de två byråerna kan slås ihop till en som kan drivas av ideella föreningar med stöd från kommunen. "Kommunen bör inte själv stå som huvudman för en antidiskrimineringsbyrå", anser en kd-ledamot. "Kommunen är inte neutral... och är en av våra största arbetsgivare" (NA, 2005-01-26). Även miljöpartisten som verkade för den kommunala byrån kan nu tänka sig en sammanslagning på sikt, även om han anser att den kommunala byrån behövs ett tag till. Artikeln startar en liten debatt mellan ordföranden i Handikappförningarnas samarbetsorgan i Örebro län och handläggaren vid Örebro Rättighetscenter. Den förra anser givetvis att det är onödigt med två byråer eftersom man som organisation utan offentligt stöd hanterar diskrimineringsärenden för handikappade människor. Ordföranden anser dessutom att det lilla antal hjälpsökande per byrå inte motiverar två stycken. Örebro Rättighetscenter svarar på kritiken genom att beskriva sitt förebyggande arbete och att man inte enbart vänder sig till "invandrare", utan även andra som drabbas av diskriminering. Man menar vidare att det är viktigt med samarbete "för att kunna utrota diskrimineringen" (NA, 2004-01-31). Ordföranden håller med om det sistnämnda och menar, i likhet med Örebro Rättighetscenter, att kommunen inte bör driva en byrå (NA, 2005-02-01). I skrivande stund har inget nytt inträffat i frågan och de två byråerna arbetar parallellt.

Processen belyser flera intressanta saker. För det första verkar frågan om antidiskriminering ligga väl i tiden. Det finns ett behov bland framför allt "svenska" politiker på både riks- och lokalnivå att visa att man arbetar aktivt med diskrimineringsfrågor. Det är ett konkret uttryck för erkännandet av existerande maktskillnader mellan majoritetsbefolkningen och olika etniska minoritetsgrupper. Samtidigt tycks det som om de aktiva förespråkarna finns bland "invandrarna" själva. I Örebro är det en utrikes född miljöpartist och en paraplyorganisation som tar strid för inrättandet av byråerna. Å ena sidan erkänns således maktskillnader. Å andra sidan har grupper med uppenbart mindre makt lyckats driva frågan i hamn. Det pekar på en paradox i sammanhanget, även om den i detta sammanhang är skenbar just för att den dominanta majoriteten ser det som politiskt fördelaktigt att stödja antidiskrimineringsverksamheter. Man kan nog med fog hävda att detta utvecklats till en

"politiskt korrekt" norm. Vilken "svensk" politiker vågar öppet påstå att man är motståndare till antidiskrimineringsverksamheter? För det andra finns det ett visst mått av inre motsättningar mellan de olika "invandrarrepresentanterna". Den ena sidan anser att en dylik byrå bör ligga utanför kommunens område, just för att den inte är neutral, och i stället drivs av ideella krafter. Den andra sidan anser snarare att det är viktigt att kommunen själv arbetar med diskrimineringsfrågor. Processen belyser att det finns en betydande pluralism inom kategorin "invandrare". Alla "invandrare" tycker inte likadant i frågor som kan sägas vara relaterade till det mångkulturella samhällets många problemställningar. Slutligen belyser historien att "invandras" initiativ inte alltid lider nederlag i den politiska processen, även om det kanske enbart är de gånger som samvetsfrågor inte tillåter "svenskheden" att resa barriärer. Den belyser även det faktum att man ibland måste gå vid sidan av kommunen, vilket ÖIC gjorde, för att uppnå resultat. Örebro kommun har tidigare, i samband med sin integrationspolicy under 1990-talet, kraftigt minskat bidragen till "invandrarföreningar" (se Johansson, 2002).

Den "svenskaste" staden och den strukturella diskrimineringen

I detta kapitel har jag granskat hur lokalpolitiken i en svensk stad påverkas av en förändrad sammansättning av befolkningen. Detta har jag gjort genom att läsa maktförhållandena på tre olika sätt inom ett för städer centralt policyfält. Inledningsvis granskade jag Örebro som etnifierad spelplan och försökte utröna dels hur representationen av "svenskar" och "invandrare" i olika beslutsfattande sammanhang ser ut, dels om den politiska dagordningen påverkas av förändringen. Därefter granskade jag hur majoriteten beskriver "invandrare" i fyra policydokument som producerats i kommunen. Slutligen har jag studerat fyra policyprocesser inom ramen för policyfältet som på olika sätt utmanar den etablerade svenska maktordningen. I detta avslutande avsnitt skall jag kortfattat återknyta till analysmodellen om makt och inkludering.

Jag har pekat på att de för policyfältet dominerande arenorna för beslutsfattande domineras av "svenskar". Sett ur den *beslutsfattande maktens* perspektiv är majoriteten "svenskar" i stora drag överrepresenterade i de sammanhang där avgörande i policyfältets frågor

fattas, exempelvis i kommunstyrelsen och i samarbetsorganet Örebro Promotion. En annan högst väsentlig arena är tjänstemannaskiktet inom den kommunala förvaltningen, vilken i ännu högre grad kan betecknas som svenskdominerad. Här tycks förändringen i befolkningssammansättningen ha haft lite inverkan om man framför allt ser till de högre chefsnivåerna. Den systematiska överrepresentationen skapar i sig barriärer för inträde just för att en dominerande ställning för "svenskar" skapar en tradition av hur politiken och de beslutsfattande arenorna ser ut och fungerar. Det skänker majoritetsbefolkningen en bild av att de besitter ett maktövertag och har den ledande rollen i samhällets utveckling. Detta skickar signaler till grupper som står vid sidan av att de har svårt att ta sig fram och att makten inte delar med sig.

Den beslutsfattande maktens perspektiv kan erbjuda en förklaring till varför policyfältets aktörer utgör lokalpolitikens elitskikt. Näringspolitiken syftar till att skapa välstånd för staden och arbetsmarknadspolitiken syftar till att skapa välstånd för stadens individer. Detta goda mål kan inte ifrågasättas och därigenom uppstår sällan någon större tvedräkt mellan policyfältets aktörer. Inom näringspolitiken är samförstånd upphöjt till dogm. Vid en hastig granskning av kommunfullmäktiges dagordning mellan 1980 och 1999 förefaller andelen ärenden inom policyfältet vara synnerligen litet i förhållande till hur viktigt fältet framhålls i olika policydokument och i förhållande till mängden ärenden i andra frågor exempelvis skolfrågor och äldreomsorgsfrågor. Detta faktum påvisar att en stark konsensus råder inom policyfältet och att aktörerna består av den politiska eliten i Örebro. Näringspolitiken har under lång tid varit en fråga för den kommunalpolitiska toppen. Arbetsmarknadsfrågorna har däremot pendlat fram och tillbaka något. Kommunstyrelsen har dock alltjämt ansvaret under perioder av konjunkturedgång. När konjunkturerna vänder uppåt minskar styrningen, i synnerhet när det som återstår är en så kallad restarbetslöshet, där åtgärderna får en mer social karaktär.

Överrepresentationen skapar en fördel som visar sig i enskilda policyprocesser och tar sig uttryck i resande av barriärer gentemot "invandrare". Sett till den *barriärbyggande maktens* perspektiv så har jag anfört flera exempel på hur "invandrares" förslag hanteras på dagordningen. Motionen om en internationell enhet utgör en utmaning mot den dominerande ställning som centrala "svenska" tjänstemän, och i förlängningen "svenska" politiker, har inom policyfältet arbetat. Visserligen når frågan kommunfullmäktige, men de

anteciperande synpunkter förslaget får vittnar om att det inte riktigt passar in i det dominerande synsättet. Idén är god, men under rådande omständigheter är det mindre lämpligt att göra några förändringar. Till och med Invandrarenheten ser svårigheter i att faktiskt höja sin egen status i den kommunala hierarkin. I den andra processen, eller det som snarare kan rubriceras som ickeprocess, kan konturerna av en slags mobilisering av etnisk partiskhet anas. Här framgår att processen strandar innan den över huvud taget sätts i gång, då tjänstemännen uppfattar att det finns ett påtagligt motstånd mot att dra i gång en kampanj riktad till "invandrare". Det tycks inte vara möjligt att kraftsamla den lokala arbetsmarknadens parter för att lösa den högre arbetslösheten bland "invandrare". I den tredje processen, Afrikanskt projekt, handlar det snarare om att African unions idéer antas av tjänstemän och omformas så att det passar den gängse modellen för arbetsmarknadsåtgärder. Här är det snarare befogat att tala om både kooptering och anteciperation. När väl idén har omformats blir initiativtagarnas direkta inflytande över projektet beskuren och de marginaliseras i beslutsprocessen framgent. Inte ens det föreslagna namnet återstår när AMI tagit över projektet. I den fjärde processen kan inget tydligt barriärsande från majoritetens sida identifieras. Skapandet av den kommunala diskrimineringsbyrån tyder snarare på en slags framgång för initiativtagaren, även om framgången i processen sannolikt hänger samman med diskrimineringsfrågornas lokalpolitiska aktualitet. Vid samma fullmäktigemöte som beviljade pengar för driften av byrån, antogs ett program för mångfaldsarbete inom den kommunala organisationen (Örebro kommun, 2004).

En politisk sanning har länge varit förekommande i debatten och praktiskt taget alla tror på denna sanning: arbete leder till integration. Under 1980-talet är integration i princip inget politiskt problem, då invandrapolitikens slagord om valfrihet faktiskt ger "invandrare" möjlighet att själva välja anpassningens omfattning. I praktiken spelar denna valfrihet mindre roll eftersom valfriheten att välja anpassning till majoritetssamhället inte automatiskt leder till att "svenskarna" släpper in "invandrarna". Betraktas sanningen ur *tankekontrollerande maktens* perspektiv är ju snarare slagord som att arbete är nyckeln till integration i det svenska samhället ett sätt att medvetet eller omedvetet dölja andra vägar till integration, exempelvis tillträde till beslutsfattande organ. Den ensidiga fokuseringen på arbete som nyckel till integration övertas som tanke även av representanter för "invandrare" och bekräftar därmed sanning-

ens hegemoniska ställning; den begränsar andra sätt att tänka. Fokuseringen på en ensidig problemlösning formar ett synsätt hos både "svenskar" och "invandrare" som utgår från att den politiska makten bara är åtkomlig efter långt och enträget anskaffande av resurser som i sig är ett resultat av integration via arbetet. I detta har "svenskar" en rad fördelar eftersom de redan anses ha de "integrerande egenskaper" som lyfts fram som nödvändiga, medan "invandrare" anses sakna dessa. "Svenskar" inkluderas genom denna ensidiga fokusering medan det omvända drabbar "invandrare". Leder arbete till integration och därmed i förlängningen till politiskt inflytande? Kvinnor kan här tjäna som ett exempel. Under lång tid har kvinnor arbetat i ungefär samma sysselsättningsnivå som män. Visserligen är deltidsarbete vanligare bland kvinnor, men innebär kvinnornas integration via arbetet att maktbalansen mellan könen är utjämnad? Sannolikt skulle ett fåtal skriva under på att så har skett. Ett flertal forskare kan snarare påvisa att politiken och maktfördelningen mellan könen ändras först när kvinnorna får tillgång till beslutsfattande arenor (Phillips, 2000). I Örebro sker en dagordningsförändring när kvinnorna gör entré i kommunalpolitiken (Hedlund, 1996). Varför skulle det vara annorlunda för "invandrare"? Snarare är det så att majoritetsbefolkningen inkluderas eller tjänar på att föreslå denna övergripande policylösning. Det innebär att "invandrare" strukturellt diskrimineras från reellt politiskt inflytande, särskilt inom näringspolitiken, vilket fördröjer den faktiska befolkningsutvecklingens konsekvenser för den "svenskaste" staden.

Normerna är så självklara att också politiken inom policyfältet uppfattas som självklar och odiskutabel. Identitetsskapande makt handlar om hur samhällliga roller skapas, reproduceras och i den meningen bidrar till inkludering/exkludering. Inom policyfältet handlar det om hur "invandrare" över tid görs till "de tärande arbetslösa" som anses ha vissa avvikande egenskaper jämfört med "svenskar". "Invandrare" blir det stora problemet under 1990-talet. En stegrande arbetslöshet bland "invandrare" under tjugoårsperioden, framför allt bland "invandrare" från utomeuropeiska länder, eskalerar det massmediala och politiska trycket. En bild skapas av "invandraren" som "den arbetslöse", en roll som konstrueras under studieperiodens senare del. Orsakerna till arbetslösheten söks med fördel hos "invandraren". Här föreligger en rad problem som måste åtgärdas: brister i svenska språket, kultur och vanor som "inte passar" i svenskt arbetsliv, utbildning som inte är kongruent med

svensk utbildning och emellanåt även "avvikande" utseende. Detta kan läsas i de arbetsmarknadspolitiska program som studerats. "Invandraren" skall normaliseras genom inordning i de "svenska grundläggande normerna" om flitens saliggörande verkan, plikt-känsla och lojalitet med samhället. Individens blir genom sysslösheten och bidragsberoendet passiv till naturen och risken är stor att individen hemfaller åt allehanda onda begärelser och moraliskt tveksamma utsvävningar. Bilden av den arbetslöse "invandraren" skapar givetvis en motbild: "vi arbetande och närande svenskar" (jfr Shapiro, 1988).

Alla "invandrare" ikläds rollen av att vara passivt tärande, trots att merparten har arbete och egen försörjning och således är bidragande enligt normen. Man kan fråga sig varför den tärande bilden är så tydlig. Å ena sidan kan man förklara det med att majoritetsbefolkningen tjänar på att skylla samhällets ekonomiska problem på en grupp i samhället som har små möjligheter att påverka och att problemdefiniera. Att fokusera på "invandrarnas" individuella brister skymmer de faktiska maktskillnadernas effekter. Å andra sidan blir "invandrarnas" frånvarande roll i näringspolitiken ett tydligt tecken på gruppens underordning. Genom att tilldela "invandrare" en närvarande roll, om än en passiv sådan, skulle näringspolitiken tvingas att öppna sig för nya aktörer och strukturerna skulle behöva omstöpas. Näringspolitiken är den svenska överhöghetens mest lysande bastion. Vanligt folk i form av väljare har föga att invända mot rättfärdigheten i den förda politiken då de ingår som försvarare och bidrar till reproduktionen av den dominerande ordningen. Så länge det primära målet är att skapa arbeten och så länge kommunen vidtar olika näringspolitiska och sysselsättningspolitiska åtgärder möts policyfältets aktörer sällan av invändningar och krav. Endräkten skapar en föreställning bland policyfältets beslutsfattande aktörer om att något deltagande inte krävs av eller att hänsyn inte behöver tagas till exempelvis "invandrare".

De tre sätten att läsa maktförhållandena i Örebro har på olika sätt belagt den kontinuerliga inkluderingen av "svenskar" och "svenskhet" när lokalpolitiken etnifieras. Trots att den etniska sammansättningen ändras tycks politiken vara tämligen opåverkad. "Svenskar" är fortfarande överrepresenterade och har förmågan att kontrollera den politiska dagordningen på olika sätt. Genom makten att definiera samhällsproblem fördelas de politiska rollerna i över- och underordning. De tre sätten påvisar också olika nivåer av strukturell diskriminering i politiken. När det gäller representation

verkar inkluderingen av "svenskar" diskriminerande för andra grupper. Sättet att skriva/inte skriva om "invandrare" i dokumenten verkar också diskriminerande genom att "svenskar" upphöjs till de normala som skall efterliknas. De svårigheter aktiva "invandrare" möter när deras förslag och initiativ utmanar den rådande ordningen talar för att den strukturella diskrimineringen inte alltid är alldeles uppenbar. Den visar sig i olika former av motåtgärder som används av majoritetssamhället för att styra initiativens innehåll och position på dagordningen.

Referenser

- Andersson, Roger (1999) "Segregationens Sverige", SOU 1999: 8, *Invandrarskap och medborgarskap*, Demokratiutredningens skrift nr. 13.
- Arendt, Hannah (1986) "Communicative Power", i: Lukes, Steven (red.) *Power*, New York: New York University Press.
- Aronsson, Åke (2001) *Afrikanskt projekt: En utvärdering av 25 projektanställda afrikaner*, Näringslivsenheten och Institutionen för samhällsvetenskap, Örebro universitet.
- Bachrach, Peter & Baratz, Morton S. (1972) *Makt och fattigdom: Teori och praktik*, Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Beetham, David (1991) *The Legitimation of Power*, Houndmills: Palgrave.
- Brah, Avtar, Hickman, Mary J. & Mac An Ghail, Máirtín [red.] (1999) *Thinking Identities: Ethnicity, Racism and Culture*, Basingstoke: Macmillan.
- Clegg, Stewart R. (1989) *Frameworks of Power*, London: Sage.
- Dahl, Robert A. (1957) "The Concept of Power", *Behavioural Science*, [2]; 201–215.
- Dahl, Robert A. (1961) *Who Governs? Democracy and Power in an American City*, New Haven: Yale University Press.
- Dahlstedt, Magnus (2005) *Reserverad demokrati: Representation i ett mångetniskt Sverige*, Umeå: Boréa.
- Dean, Mitchell (1999) *Governmentality: Power and Rule in Modern Society*, London: Sage.
- Digester, Peter (1992) "The Fourth Face of Power", *The Journal of Politics*, 54 [4]; 977–1007.
- van Dijk, Teun A. [red.] (1997) *Discourse as Social Interaction: Discourse Studies – A Multidisciplinary Introduction*, London: Sage.
- Dowding, Keith (1996) *Power*, Buckingham: Open University Press.
- Edelman, Murray (1988) *Constructing the Political Spectacle*, Chicago: University of Chicago Press.
- Flyvbjerg, Bent (1997) *Rationality & Power*, Chicago: University of Chicago Press.
- Foucault, Michel (2000) *Power: Essential works of Foucault 1954–1984*, Vol. 3, New York: The New Press.

- Gaventa, John (1980) *Power and Powerlessness: Quiescence and Rebellion in an Appalachian Valley*, Urbana: University of Illinois Press.
- Granberg, Mikael (2004) *Från lokal välfärdsstat till stadspolitik: Politiska processer mellan demokrati och effektivitet: Vision Mälarstaden och Östra hamnen i Västerås*, Örebro Studies in Political Science 11, Örebro universitet.
- Hedlund, Gun (1996) "Det handlar om prioriteringar": *Kvinnors villkor och intressen i lokal politik*, Örebro Studies 14, Högskolan i Örebro.
- Hindess, Barry (1996) *Discourses of Power: From Hobbes to Foucault*, Oxford: Blackwell Publishers.
- Integrationsverket (2001) *Rapport Integration 2001*, Norrköping: Integrationsverket.
- Johansson, Karl Magnus (1999) "Avslutning: Sverige som EU-medlem", Johansson, Karl Magnus (red.) *Sverige i EU*, Stockholm: SNS.
- Johansson, Marcus (2002) *Exkludering av invandrare i stadspolitik: Makt och maktlöshet i Örebro 1980–2000*, Örebro Studies in Political Science 4, Örebro universitet.
- Johansson, Marcus & Uddin, Tomas (1995) "Jämlikhet för alla?", *Invandrare & Minoriteter*, [1–2]; 16–21.
- Karlsson, Pia & Svanberg, Ingvar (1995) "Moskéer i Sverige: En religionsetnologisk studie i intolerans och administrativ vanmakt", *Tro och Tanke*, [7].
- Kf-handling 1986: 98; 1994: 35, Örebro kommunfullmäktige.
- Khakee, Abdul & Johansson, Marcus (2003) *Invandrarna och staden: Om mångfaldens förutsättningar i Örebro*, Partnerskap för Multietnisk Integration, rapport 1/03.
- Lukes, Steven (1974) *Power: A Radical View*, London: Macmillan.
- Länsstyrelsen i Örebro län (2000) Brev från African Union i Örebro till landshövding Gerd Engman & kommunstyrelseordförande Mats Sjöström, 2000-06-05.
- Miles, Robert (1989) *Racism*, London: Routledge.
- Moderaterna (1994) *Det bästa för Örebro: Moderaternas valprogram för Örebro stad 1994*, Valprogram, Moderata Samlingspartiet.
- NA (Nerikes Allehanda) 2004-11-30; 2005-01-26; 2005-01-27; 2005-01-31; 2005-02-01.
- Phillips, Anne (2000) *Närvarons politik: Den politiska representationen av kön, etnicitet och ras*, Lund: Studentlitteratur.

- Putnam, Robert D. (1996) *Den fungerande demokratin: Medborgarandans rötter i Italien*, Stockholm: SNS.
- Schattschneider, Elmer E. (1975) *The Semisovereign People: A Realist's View of Democracy in America*, Fort Worth: Harcourt Brace Jovanovich College Publishers.
- Shapiro, Michael J. (1988) *The Politics of Representation: Writing Practices in Biography, Photography, and Policy Analysis*, Madison: University of Wisconsin Press.
- Socialdemokraterna (1994) *Arbete, omtanke, framtidstro: Kommunalt handlingsprogram för socialdemokraterna i Örebro kommun*, Valprogram 1994, Örebro: SAP.
- Stone, Clarence N. (1989) *Regime Politics: Governing Atlanta 1946–1988*, Lawrence: University Press of Kansas.
- SR 2003-11-03, Sveriges Radio Örebro, <www.sr.se> [2005-02-03].
- Tolofari, Sowaribi (2002) "Invandrarnas politiska inflytande på arbetsmarknaden", i: Khakee, Abdul & Johansson, Marcus (red.) *Berättelser om invandrares inflytande i Örebros stadspolitik*, Centrum för stadsmiljöforskning, Örebro universitet.
- Wetherell, Margaret & Potter, Jonathan (1992) *Mapping the Language of Racism: Discourse and the Legitimation of Exploitation*, New York: Columbia University Press.
- Örebro kommun (1992) *Handlingsprogram för arbetsmarknadsåtgärder i Örebro stad*, Antaget av Örebro kommunfullmäktige 1992-05-20.
- Örebro kommun (1994) *Arbetsmarknadspolitiskt program för Örebro stad 1994–1995*, Antaget av kommunfullmäktige 1994-06-15.
- Örebro kommun (1997a) *Arbetsmarknadspolitiskt program för Örebro kommun 1997 och 1998*, Antaget av kommunfullmäktige 1997-02-26.
- Örebro kommun (1997b) *Invandrapolitiskt program: Ett program för integration*, Programmet antaget av kommunfullmäktige 1997-12-17.
- Örebro kommun (2001a) *Anställda i Örebro kommun födda i utlandet 1999 och 2001*, Stadskansliet 2001-08-27, Örebro kommun.
- Örebro kommun (2001b) *Tillväxt och sysselsättning i Örebro och Central Sweden: Närings- och arbetsmarknadspolitiskt program för Örebro kommun*, Antaget av kommunfullmäktige 2001-11-19.

- Örebro kommun (2004) *Mångfaldsarbete i Örebro kommun 2004-2007: Program för lika bemötande och ökad rekrytering av personer med olika minoritetstillhörigheter*, Antaget av kommunfullmäktige 2004-04-17.
- Örebro Promotion (2000) *Verksamhetsberättelse för Örebro Promotion 1989; 1990; 1991; 1992; 1993; 1994; 1995; 1996; 1997; 1998; 1999; 2000*.
- Örebro Promotion (2002) *Örebro Promotion*, <www.orebropromotion.nu> [2002-01-13].
- Örebro stad (1994) *Näringslivsprogram*, Förhandsupplaga april 1994, Örebro stad.

3 Dialog eller förankring

Statliga satsningars oförutsedda konsekvenser för den lokala demokratin

Juan Velásquez

I två statliga utredningar har forskare nyligen försökt lyfta fram svenska tendenser till rasism och diskriminering från såväl teoretiska som juridisknormativa perspektiv (de los Reyes & Kamali, 2005; Lappalainen, 2005). Volymerna försöker nyansera vår förståelse av diskriminering och på samma gång lägga fram förslag till vad politiker bör ta ställning till för att svensk förvaltning ska kunna arbeta mot strukturell diskriminering. Om politiker resonerar sig fram till reformer, är det tjänstemän som ute i förvaltningar ser till att genomföra dessa, medan forskare utvärderar och betänker. Samspelet mellan politik, förvaltning och forskning bäddar för ett kraftspel de olika verksamheterna emellan. Att synliggöra kraftspelet är viktigt. Det kan hjälpa oss att förstå hur det kommer sig att åtgärder mot strukturell diskriminering som riskdagen tar fram inte alls infrias såsom ursprungligen var tänkt när de väl filtrerats genom förvaltningens och forskningens kvarnar.

Trots att ett ständigt kraftspel pågår mellan verksamheterna är den sociala sammansättningen inom dessa ganska olika från varandra. När det gäller politik så finns olika konstellationer för nästan alla sociala grupper i samhället. Det demokratiska spelet är reglerat av ett antal procedurer för den politiska dialogen, som ger alla medborgare möjlighet att välja och bli valda. När det gäller förvaltning och forskning är i stället bristen på social mångfald påtaglig. Den snäva sociala rekryteringen till kommunal förvaltning och högskolor är här ett svårt problem. Bland annat är personer med arbetar- och invandrarbakgrund underrepresenterade bland såväl tjänstemannakåren som högskolestudenter och forskare.

Dessa skillnader är viktiga, därför att samspelet de olika verksamheterna emellan präglas av att politiker kommer och går, medan tjänstemän och forskare består. Ansvarsutkrävande finns från väljare gentemot sina politiker. När en bestämd politik misslyckas är det politiker som kan bytas ut efter varje val. Inom ett politiskt fält

som invandring, strukturell diskriminering och integration är det därför många politiker och reformer som har kommit och gått genom åren.

Men hur är insynen och ansvarsutkrävandet gentemot tjänstemän, som genomför de politiska reformerna i praktiken, eller gentemot forskare, som utvärderar politikens insatser? Denna insyn är förhållandevis begränsad, vilket även gäller det inbördes maktspel som präglar de båda verksamheterna. Samtidigt är det som görs inom kommunal förvaltning, eller inom urbanforskning likväl som i all annan mänsklig verksamhet, också präglad av makt och konflikter. Förvaltningen orienterar sitt handlande efter olika teoretiska och metodologiska överväganden, som i sin tur vilar på urbanforskningens ansatser. Huruvida en politik kan genomföras hänger inte enbart på att den tilltalar väljarna. Reformernas väg från riksdagen till medborgarnas vardag går via förvaltningen. Där är det tjänstemän som ska följa politiska beslut, men hur de i praktiken arbetar med dessa berör metoder och ansatser som i vissa sammanhang hämtar sin inspiration från urbanforskning.

Eftersom makt och konflikter även finns inbäddade i förvaltning och forskning är ökad insyn i dessa bägge arenor ett måste. För den sakens skull är en analys av hur arbete med politiska reformer genomförs och hur dessa utvärderas inte bara intressant, utan nödvändig. Analysen kan klargöra de förutsättningar som fanns för att exempelvis bryta segregationen och främja medborgarnas delaktighet på mångkulturella platser. Det är mål som berör frågor om hur det kommer sig att strukturell diskriminering består, att segregation inte bryts, eller att invandrades integration till samhället inte uppnås. Liknande frågeställningar skulle kunna ställas gentemot andra områden där underrepresenterade grupper – längs dimensioner som kön, sexuell läggning, etnicitet, inkomst, boplat, rörelsehinder och ålder – låga delaktighet i den lokala utvecklingen också består, trots viljan att bryta trenden. Frågan tycks i dag inte i första hand handla om brist på vilja, ekonomiska resurser eller på konkreta insatser. Det förefaller snarare handla om *hur reformer genomförs*, inte minst om hur tjänstemän och forskare arbetar med och kring reformerna.

I det här kapitlet vill jag därför ge några exempel på hur det inom såväl förvaltning som forskning pågår olika maktspel som påverkar förutsättningarna för människors delaktighet i den lokala utvecklingen och bäddar för att de invånare som reformen riktas mot i stället diskrimineras och utesluts från deltagande. För att sätta

dessa aspekter i relation till en större filosofisk diskussion vill jag härnäst resonera kring den deliberativa/kommunikativa vändning som kort presenterades i antologins inledningskapitel. Därefter ger jag mig i kast med tre olika aspekter av planeringens och urbanforskningens arbete med medborgarnas delaktighet i planeringen som har diskriminerande innebörder. Dessa aspekter utgör några av de oförutsedda konsekvenser som insatser mot strukturell diskriminering kan ha.

Den *första* handlar om att den regionala politiken bär på ett utifrånperspektiv som hindrar lokala krafter från att formulera de åtgärder de anser vara nödvändiga för att främja integrationen av boende på mångkulturella platser, såväl till varandra som till regionen. Den *andra* aspekten handlar om att det, bortom regionalpolitikens utifrånperspektiv, finns en bestämd förankringsrationalitet bland tjänstemännen på lokal nivå. Den vilar på ett förhållningssätt gentemot medborgarna som begränsar tjänstemännens möjligheter att faktiskt etablera en intersubjektiv kommunikation eller dialog med boende. Den tredje aspekten handlar om att det, vid sidan av detta utifrånperspektiv och denna förankringsrationalitet, finns en universalistisk forskardiskurs, som prioriterar rationella överväganden framför demokratiska värden. Trots en vilja att värna en mer demokratisk urban planering, i enlighet med den så kallade kommunikativa/deliberativa vändningen, så tenderar denna hållning att bortse från maktdimensionen och hur den gestaltar sig på mångkulturella platser, i möten mellan tjänstemän och invånare. Eftersom en sådan hållning har genomsyrat väsentliga delar av utvärderingen av tjänstemännens arbete med Storstadssatsningen, kan den i sig gjort det svårare för tjänstemännen att bli varse och ta itu med den diskriminerande förankringspraktik de är involverade i. Sammanflätningen av dessa tre aspekter har sannolikt bidragit till att flera av intentionerna bakom storstadspolitiken inte har kunnat uppnås som det var tänkt. Politiken har snarare cementerat den diskriminering och exkludering som drabbat – och fortsatt drabbar – invandrare och andra boende på mångkulturella platser.

Storstadssatsningens relation till olika handlingsperspektiv

Ett exempel på kraftspelet mellan politik och förvaltning är det mellan de senaste årens storstadspolitik och dess storstadssatsning. Storstadspolitiken lanserades för att bryta den diskriminerande seg-

regation som har präglat det svenska storstadslivet under de senaste decennierna. Den hänger samman med integrationspolitiken, som av sina egna företrädare, på såväl statsråds- som myndighetsnivå, har beskrivits som ett stort misslyckande. Det praktiska arbetet med storstadspolitiken inleddes med att regeringen inrättade ett särskilt storstadskansli som involverade praktiskt taget de viktigaste myndigheterna i landet. Kansliets huvuduppgift var att arbeta med en storstadssatsning som blev handlingsplanen för att bryta segregationen. Kansliet tog för ändamålet fram förslag på lokala utvecklingsavtal mellan staten och en handfull kommuner. Det var fråga om kommuner där ett tjugotal bostadsområden, av kommunernas tjänstemän, bedömdes ha avsevärt högre koncentration av invandrade samt i allmänhet fattiga hushåll än genomsnittet för såväl storstadsregionerna som landet i dess helhet. För att följa satsningarna upphandlades därefter en rad nationella och lokala utvärderingar, med ett antal universitet och forskningscentra.

Med storstadskansliets avgränsningar skapades både risker och potential. Bland riskerna kan räknas att satsningen kunde ses som att ett visst antal "invandrarprotektorat" inrättades. Avgränsningarna kritiserades dessutom av urbanforskare som varit skeptiska till de alternativa kunskaper som kunde komma från sådana lokala insatser (se till exempel Lahti Edmark, 2002). Forskarna ansåg att storstadspolitiken inriktning på lokala insatser saknade förslag på hur man mer direkt skulle motverka segregationsprocesser som har strukturella orsaker. Dessa insatser uppfattades i stället som början på ett skifte från generell till selektiv välfärd, vilket ansågs försvåra bekämpningen av strukturella problem som segregation (se till exempel Andersson, 2001; Borevi, 2001). Storstadssatsningen kunde, å andra sidan, ses som bärande på en stor potential. Den utgjorde ett slags laborationslandskap, där man i mindre skala försökte integrera invandrade i det svenska samhället. Utvärderingen av Storstadssatsningens selektiva inriktning kunde möjligen ge insikt i hur förvaltningen arbetat med att bryta segregationen och dess konsekvenser. Genom att utnyttja dess experimentella karaktär fanns en potential att blottlägga praktiker inom urbanforskning och planering som kunde bidra till att i framtiden vidareutveckla såväl storstadspolitiken som urbanforskningen.

Kritiken mot risker och potentialer blottade dessutom en gammal diskussion, mellan två handlingsteoretiska inriktningar när det gäller att närma sig ideal och praktik, politik och förvaltning (se Mouffe, 1999; Laclau, 1995; Benhabib, 1999). Å ena sidan finns

normativa handlingsteorier som lägger tonvikten vid *vad som bör göras*. Den normativa handlingsteorins förespråkare hör inte minst till den så kallade ”deliberativa” eller ”kommunikativa vändningen”.¹ Den avser bland annat att lyfta fram *mötet* för att göra förvaltningar mer känsliga för medborgarnas vardag och föreslår olika procedurer för dialogbetonat handlande. Procedurerna strävar efter *ideala talsituationer* som bortser från makt och konflikter för att, oavsett tid och sammanhang, göra procedurerna universellt giltiga. Å andra sidan finns genealogiska handlingsteorier, som utgår från vad som görs. De vill i stället uppmärksamma tid och kontext, genom att synliggöra konflikter och maktrelationer som den mest effektiva startpunkten för en analys av möten. Tid och kontext analyseras med hjälp av retoriska analyser, som går ut på att utvärdera, överväga och bedöma hur *verkliga dialogakter* genomförs, utifrån vad som sägs, vem som säger vad och till vem, när mötena äger rum etcetera (se Velásquez, 2005a, kap. 2).

Dessa handlingsteorier lyfter fram mötet som utgångspunkt för arbetet med att överbrygga de olika dikotomier som på flera håll beaktas som klassiska problem. De uppmärksammar problem om exempelvis samspelet mellan det personliga och det politiska och det mellanrum som uppstår i mötet mellan politik och förvaltning. Mötet inrymmer förhållandet mellan lokala invånare och tjänstemän, där kraftspelet mellan utifrån och inifrån, region och plats, subjekt och objekt samt förankring och dialog uppstår.

För att närmare belysa hur denna handlingsteoretiska diskussion kommer till uttryck rent konkret ska jag fortsättningsvis utgå från Alby, ett av de mångkulturella samhällen som ingick i Storstads-satsningen. Jag använder Alby som en horisont utifrån vilken jag fångar olika tendenser i samhället.²

Med den regionala integrationens utifrånperspektiv

Alby är en kommunal del med över 10 000 invånare och ligger i norra Botkyrka kommun i Storstockholm. Tillsammans med Norsborg, Hallunda och Fittja byggdes kommundelen från början som en del

¹ Se till exempel Mouffe, 1999; Benhabib, 1999; Carlstedt, 2003; Lundberg, 2003; Theodorsson, 2003; Crossley & Roberts, 2004; Premfors & Roth, 2004; Wikström, 2004; Edström & Plisch, 2005.

² Jag redovisar dessa mera utförligt i min doktorsavhandling *Förankring och dialog* (Velásquez, 2005a). Jag vill härmed även tacka tjänstemännen i *Dialoggruppen* för att jag fick ta del av deras arbete i samband med denna studie.

i miljonprogrammet, den stora satsningen mot 1960-talets bostadsbrist. De flesta invånarna har lägre inkomster än genomsnittet för landet, bor i hyreshus och har invandrat från andra delar av världen.

Enligt Roger Andersson och Irene Molina (2003) är framväxten av segregationen i områden som Alby framför allt resultatet av en process där kommunala bostadsföretag har styrt fattiga hushåll och nyinvandrade till lediga lägenheter. Dessa hushåll har erbjudits bostad tillsammans med missbrukare, psykiskt sjuka och andra människogrupper i behov av både bostad och speciellt samhällsstöd. Den typen av bostadspolitik för utsatta sociala grupper ledde så småningom till att många bostadsområden byggda under miljonprogrammet belastades med dåligt rykte. Koncentrationen av "utsatta" hushåll har undan för undan genererat vidare utflyttningar av "svenska" hushåll från områdena, vilket ytterligare förstärkt segregationen och skapat vad Molina och Andersson kallar "svenskglesa områden". De ser dessa områden som regulatorer på bostadsmarknaden. När efterfrågan på bostadsmarknaden är låg möter områdena stora problem. När efterfrågan är hög är dessa de sista att bli fullt uthyrda (*a.a.*, s. 276). Norra Botkyrka och många liknande platser uppvisar därtill bland annat en mycket låg delaktighet i politiken, vilket tillsammans med ovan nämnda omständigheter motiverade att de blev föremål för Storstadssatsningen.

Utgångsläget för tjänstemännens lokala arbete för att bryta segregationen i Alby präglades av ett kraftspel om platsens utveckling som pågick inom förvaltningarna. Å ena sidan fanns de lokala tjänstemän som försökte nå integrationsmålen utifrån invånarnas och platsens vardagsperspektiv. Å andra sidan fanns tjänstemän på kommun- och regeringsnivå som bestämde sig för att driva en utveckling med tonvikten lagd på regionala integrations- och tillväxtmål. Syftet med det regionala perspektivet var att erbjuda ett varierat och attraktivt boende, få ner arbetslösheten, förbättra skolsituationen och visa att Alby skulle bli en kommunal del där nya idéer prövades i en öppen och trygg miljö.³

Attraktivt boende, den första aspekten, började ta form inom ramen för ett kraftspel om den regionala utvecklingen i Stockholm och där fick Botkyrka, som Alby är en del av, en underordnad roll gentemot Stockholms stads bostadsbehov. Den rollen etablerades i och med förhandlingar med den så kallade *Stockholmsdelegationen*, som sjuösatts för att lösa bostadsbristen åt Stockholm under 1950-

³ Se Velásquez 2005a, kap. fyra, för en utförligare beskrivning.

talet. Under 1960-talet byggdes områden som Alby, som passade in i Stockholms sammantagna utveckling, mer än i Botkyrkas. Bostadssatsningen medförde en del sociala problem och en negativ spiral, som Botkyrka kommun tvingades ta hand om. Kommunen började agera och lyckades till sist börja vända en alarmerande social utveckling under 1990-talet med bland annat omfattande förnyelseprojekt i Norsborg, Hallunda och Alby. I början av 2000-talet inleddes förhandlingar med den så kallade *Storstadsdelegationen* för att med en storstadssatsning bland annat bryta segregationen i området. Eftersom en fysisk förnyelse av bostäderna redan hade genomförts lades tonvikten på fördjupat boendeflyttande hos hyresgästerna.

För att få ner arbetslöshetstalen, förbättra skolsituationen och visa att Botkyrka kunde bli en kommun där nya idéer prövades bildades nu en "tillväxtkoalition" för att lokalisera en upplevelseindustri till norra Botkyrka. Samtliga insatser var avsedda att stärka den demokratiska utvecklingen i området. Först av allt ville man, som sagt, införa brukarinflyttande i samtliga förvaltningars verksamheter, senast år 2000. Ett vidare mål, möjligen som en konsekvens av det införda brukarinflyttandet, var att medborgarna senast under år 2001 skulle svara positivt på frågan om de hade inflyttande över den lokala utvecklingen. Som en logisk utveckling var målet att valdeltagandet skulle öka med tio procentenheter i valet 2002 jämfört med 1998 års val. Som metod för att driva arbetet hade politiker bestämt att "växande nätverk" skulle vara vägledande.

Det var just kring frågan om "växande nätverk" som spänningen mellan lokala och regionala perspektiv blev som allra mest uppenbar. Tjänstemännen som arbetade närmare invånarnas vardag försökte starta ett lokalt föreningsråd för att införa brukarinflyttande och främja lokal integration. Tjänstemännen på regerings- och kommunnivå ville å andra sidan upprätta en tillväxtkoalition för att lokalisera en upplevelseindustri i Alby, som skulle främja Albys integration i regionen. Ett problem var att "partnerskapet" inom tillväxtkoalitionen endast inkluderade ett mindre antal föreningar, som inte fanns i Alby (se Velásquez 2005a, kap. fyra). Dessa utifrån kommande föreningar erbjöds att ta plats i det nya kulturhuset Rotemannen, som lokala tjänstemän hade lovat invånarna att använda som ett allaktivitets- och föreningshus för att främja integrationen för skilda kulturella och sociala boendegrupper i Alby.

De centrala förvaltningarnas utifrånperspektiv medförde en kraftig störning i de lokala tjänstemännens arbete för att bygga

nätverket med vilket brukarinflytande skulle börja tillämpas lokalt. Situationerna gav upphov till ett nytt sammanhang inom vilket de lokala tjänstemännen tvingades fortsätta med sitt arbete för att uppnå de mål som återstod.

På ett liknande sätt som Stockholmsdelegationen en gång lyckades placera en omfattande bostadssatsning till Alby hade således Storstadsdelegationen, i ett nytt sammanhang och med syfte att bryta boendesegregationen, placerat en upplevelseindustri i Alby. Då hade bebyggelsen uppförts mer för att passa Stockholms bostadsbehov än Botkyrkas utveckling. När det gäller den nutida upplevelseindustrin var det inte klart hur den skulle främja integrationen bland Albyborna, sysselsättningen bland arbetslösa och ge högre betyg bland skolbarnen som drabbats av skolutslagning.

Denna utveckling gestaltar några av de problem som ett utifrån-perspektiv på regionalpolitiken kan medföra på lokal nivå. Tjänstemännen i de centrala förvaltningarna hade arbetat fram en agenda mot segregation som sökte främja den regionala sammanhållningen. Men när dess insatser inte byggde på en koalition med befintliga, lokala föreningar, och heller inte utgick från lokala behov, störde den snarare den lokala integrationsprocess som en rad aktörer redan verkade för i Alby.

De centrala tjänstemännen arbetade med en regionalpolitik där Botkyrkas behov underordnades Stockholms. Etableringen av upplevelseindustrin vittnar om en relation till "mångkulturella" miljöer som har diskriminerande inslag, som vilar på en sorts intern kolonialism i den regionala politiken, som är viktig att belysa. Under de senaste åren har flera forskare visat hur Sverige hör till en närmast kolonial värdegemenskap, som präglar politik och kultur, näringsliv och förvaltning (se exempelvis de los Reyes & Kamali, 2005; Lappalainen, 2005). Ove Sernhede (2004) har också, i sitt bidrag till utvärderingen av Storstadssatsningen i Göteborg, uttryckt behovet av att anlägga en postkolonial ansats:

Det satellitförhållande [som miljonprogrammets invandrarförorter] representerar är inte enbart uttryck för ekonomiska, sociala och politiska villkor, det har också kommit att skapa en specifik form av 'postkoloniala känslöstrukturer' hos många av de människor som bor i dessa områden. Om vi verkligen vill ta itu med de frågor om segregation, integration och ökad delaktighet som storstadssatsningen har som mål att åtgärda är en dekonstruktion av vår egen historia och självförståelse nödvändig.

En del av miljonprogrammets så kallade invandrarförorter har under flera decenniers diskussioner kring platsernas utseende mest betraktas som icke estetiskt tilltalande höghuskroppar för fattiga hushåll. Men en stor del av dess invandrade upplever platserna snarare som en fristad och som en plattform som länkar samman Sverige med världen. Hur mångkulturella platser hanteras i förvaltning och politik avslöjar därför Sveriges förhållande till omvärlden. Gayatri Spivak har exempelvis berört hur invandrade från tredje världen via det koloniala förflutna har utgjort en talrik social grupp som fortfarande har en starkt underordnad position i de forna kolonialmakterna. Spivak menar att dessa invandrargrupper utgör något av en "fjärde värld" i industriländerna. Som underprivilegierade grupper utgör de mål för en intern kolonial underordning, liknande den som länderna i tredje världen utsätts för gentemot de styrande eliterna i USA och Europa (Spivak, 1996: 287–308).

Mottagningen av invandrade i Sverige har inte präglats av samma kriterier som i forna kolonialmakter, eller för den delen i USA. Men även om den svenska segregationen på många sätt avviker från andra länders, av historiska, kulturella och ekonomiska orsaker, så flyttar invandrade till Sverige bland annat som resultat av komplexa postkoloniala förhållanden. En väsentlig andel av medborgarna på platser som Alby har politiska erfarenheter från de länder de flydde ifrån. Många av dem är politiska flyktingar, varav vissa fortfarande spelar en viktig roll i världspolitiken.⁴

Många invånares erfarenheter från politik i andra samhällens sammanhang borde rimligen kunna kanaliseras för att uppnå större medborgarinflytande. Samtidigt visar valstatistik över Storstads-satsningens platser att andelen medborgare som inte röstar stadigt ökar. Därför har fokus på invånarnas delaktighet varit ett mycket centralt mål i den förda politiken.⁵ Men delvis som ett resultat av regionalpolitikens internkoloniala inriktning var exempelvis brukarinflytandet under våren 2001 fortfarande ingen verklighet.

Ur den synvinkeln kan man i viss mån instämma i den forskning som framhåller att lokala insatser inte förmått bryta segregationen. Det regionala utifrånperspektivet, med sina internkolonialistiska inslag på insatserna, var allt för dominerande. Men här står vi inför en intressant situation, där det är centralt att belysa lokala förut-

⁴ Förhandlingar om fred i Acehprovinsen mellan den indonesiska regeringen och separatiströrelsen med säte i Norra Botkyrka är bara ett av många exempel på det.

⁵ I Botkyrka steg antalet som inte röstade från 15 710 valet 1998 till 17 006 valet 2002. Källa: SCB:s valstatistik, "Kommunfullmäktigeval–Valresultat efter region, parti mm och tid". <www.scb.se>.

sättningar såväl som potentialer. Kan det verkligen vara så enkelt att exempelvis kommuner som Botkyrka, trots allt, inte kan göra någonting för att bryta segregationen och dess konsekvenser på lokal nivå? Finns det inget mer att se? För att besvara den frågan ämnar jag i följande avsnitt gå närmare in på hur tjänstemännen i Alby konkret arbetade med att inom ramen för Storstadssatsningen få till stånd en medborgardialog.

De lokala tjänstemännens förankringsrationalitet

I Alby stängde storstadspolitikens agenda mot segregationen i praktiken vägen för lokala dialoger. Den tvingade i princip tjänstemän lokalt till att i stället ägna sig åt att förankra den på förhand bestämda upplevelsesatsningen. Av den anledningen präglades även förhållandet mellan tjänstemännen och medborgarna av inbördes konflikter och maktutövning. De lokala tjänstemännen arbetade fram Albydialogen, ett angreppssätt för att involvera Albys invånare i det lokala planeringsarbetet. Tjänstemännens Albydialog utgick från följande formulering:

Begreppet Albydialog myntades tidigt i arbetet med Albys utveckling och står för den grundläggande strävan att allt som görs för att utveckla Alby ska förankras hos invånarna på ett demokratiskt vis.⁶

Dialog, förankring och demokrati flätas samman. De flesta ser begreppet dialog som synonymt med jämbördig, intersubjektiv kommunikation. Att förankra betyder i stället att anknyta förslag eller idéer på ett betryggande sätt. Mera konkret betyder det att man fäster fartyg med ankare vid havsbotten eller att man sammanbinder exempelvis byggnadsdelar med hjälp av ankarjärn och dylikt. Att förankra förslag är en metafor som antyder att det alltid finns ett *subjekt* och ett *objekt*. I fallet Albydialogen kom metaforen, som vi ska se, i huvudsak till uttryck i envägskommunikation – från tjänstemän till medborgarna. Tvärtemot de välmenande politiska ambitioner som ursprungligen formulerades.

Hur Albydialogen fördes är därför intressant att studera mer ingående. Albydialog definierades som en ”grundlag” för att förvalta platsen i enlighet med devisen: ”allt som görs för att utveckla Alby ska förankras hos invånarna på ett demokratiskt vis”. Bortom det motsägelsefulla innehållet kan devisen även ses som förenlig

⁶ <<http://www.albydialogen.org>>, 9 oktober 2001.

med den deliberativa/normativa ansatsens strävan efter gyllene regler och procedurer. Syftet med dessa är att bädda för en så kallad universell etik som ger alla medborgare möjlighet att delta i samtalet. Med hjälp av dessa regler och procedurer söker man skapa en politisk offentlighet där makt och konflikter inte står i vägen för strävan efter att uppnå en *rationell konsensus*. Modellen tonar på så sätt ner den centrala roll som konfliktdimensionen har för att såväl ett dynamiskt politiskt liv som kollektiva identiteter över huvud taget ska kunna uppstå. De regler och procedurer som föreslås vilar i stället på "rationella" överväganden som ställs före demokratiska principer (jfr Mouffe, 1999: 752; Flyvbjerg, 1998b: 213; 2001: 90).

Exemplen på sådana överväganden var rikliga i tjänstemännens arbete. I Alby uppfattade tjänstemännen att Alby saknade en lokal offentlighet för att diskutera samhällets utveckling. För att delvis fylla denna offentlighetens roll började de diskutera olika former av möten utifrån förslag som lanserades av en forskare som följde tjänstemännens arbete under perioden. Ur förslagen bestämde de sig slutligen för att genomföra en "medborgarpanel" och för ändamålet upprättades en lista med namn på ett tjugotal personer som de ämnade inbjuda. Meningen med panelen var att samla ett antal betydelsefulla personer från Alby för att diskutera och ta fram förslag på åtgärder om platsens framtid. Personerna föreslogs med utgångspunkt i tjänstemännens tidigare kontakter i och kunskaper om Alby.

I följande sekvens kan vi se hur tjänstemännen utifrån sina egna perspektiv förklarar varför just dessa "eldsjälar" skulle bjudas in och hur öppen den tänkta gruppen skulle vara.

- Och sen det är det inte första gången. Sen är det återkommande, säger bostadsförvaltaren. Om någon kommer och säger, ja, det här låter jättespännande, får jag komma med? Eller vad gör vi om någon säger att jag kommer och en som är jättebra, får han komma med? Är det öppet eller slutet?, undrar han, med hänvisning till föreningshandläggaren och områdesutvecklaren.
- Nej, jag tycker att det är ett urval, svarar föreningshandläggaren. Folk som vi känner att vi vill satsa på. För att man har utmärkt sig. Det är lite grann av ett stipendium.
- Alltså du tänker så! Nej då!, säger bostadsförvaltaren.
- Så har jag tänkt, förklarar föreningshandläggaren.
- Alltså till en början kan det vara så, säger områdesutvecklaren. Jag minns att vi diskuterade ett förslag om att ha en områdeskonferens, något slags, öppet för alla om Albys utveckling. Jag hade tänkt mer för ett stort arrangemang om Alby i Hallunda Folkets hus där alla kan få möjlighet att komma.

- Men det gör man inte nu, lägger föreningshandläggaren till.
- Men det här är, kanske kan vara, ett mellanting, säger områdesutvecklaren. Behöver kanske inte vara så öppen den här gången. Men i fortsättningen behöver det inte vara utvalda personer av oss utan det är några som anmäler intresse.
- Men då tycker jag att man kan ta ställning till det då, svarar föreningshandläggaren. Men ett första steg är, tycker jag, att vi ska ha ramen.
- Jag tänker att i fortsättning inte ska skapa bilden av det är ett slutet sällskap och så finns engagerade personer som står utanför, framför bostadsförvaltaren.
- Nej, det här är ungefär som att starta en förening, förklarar föreningshandläggaren. Det är kanske två, tre stycken som har en idé och vill sätta upp saker och ting. Och sen vidtalar vi ett antal personer som bildar en interimsgrupp som sätter i gång någonting [...] och kanske begränsningen är att vi har pengar för att lägga på ett visst antal och då tillfrågar vi ett visst antal.
- Om man nu ska tänka så här till exempel, säger bostadsförvaltaren och summerar. Det här ska vara ett urval personer som är öppna och som vi tror på, som är öppna för en utveckling.
- Eller måste öppnas, för de är som hämsko annars här och de måste liksom förändras! De måste få bo kvar i Alby, säger föreningshandläggaren.

Tjänstemännen övervägde och bedömde två huvudlinjer, en för större öppenhet, en för ett urval av kända personer – åtminstone till att börja med. Det uppstår någon sorts vilja till konsensus via en mellanlinje, om en öppen konferens med ett urval av eldsjälur. Tjänstemännen enas så småningom kring ett urval personer *som är öppna och som tjänstemännen tror på* i denna inledande fas. De utvalda personerna bör bli anpassningsbara till tjänstemännens projekt och behov.

Merparten av de utvalda eldsjälarna företrädde vid tidpunkten för mötet projekt som samverkade med förvaltningarnas olika delar, på lokal basis. De ingick i diverse verksamheter som finansierades med så kallade kommunala utvecklingspengar. Någon var projektledare för ett ungdomskafé, några andra stod för träffpunkter för kvinnor, några var föreståndare för fritidsgårdar, en till var anställd i projekt och så vidare. Urvalet var tämligen mansdominerat. Urvalet bestod av 28 personer, inklusive tjänstemännen själva, merparten var infödda svenskar, boende utanför Alby. Av de 28 inbjudna var 20 män. Åtta av dem hade utomeuropeisk bakgrund. Elva av männen bodde i Alby. 13 var antingen projektledare eller tjänstemän. Sex av dem var eldsjälur som vid tiden för seminariet inte var involverade i något av projekten från Stortadssatsningen. När det gäller kvin-

norna hade två av åtta utomeuropeisk bakgrund och arbetade med den profilen i sitt arbete. Sex av kvinnorna bodde i Alby och sju var projektledare, tjänstemän eller forskare. Två av de inbjudna männen var socialdemokratiska Albypolitiker. Några andra Albypolitiker, från andra partier, inbjöds inte.

Urvalet av "eldsjälarnas" sammansättning till "medborgarpanelen" visar på det hela taget på en stor obalans. Tjänstemännens urval bestod av en i huvudsak mansdominerad, "svensk" grupp, boende utanför Alby. Tjänstemännen fick initialt monopol när det gällde att bestämma såväl vilka personer som skulle företräda den sociala mångfalden som det demokratiska spelet genom att fastställa reglerna för lokala dialoger. Den obalans som spirade ur detta monopol säkerställde vad man skulle kunna kalla för tjänstemännens hegemoni på den lokala utvecklingen. Liknande hegemonier uppstår i sammanflätningen mellan så kallad "objektivitet" och maktutövning (jfr Mouffe, 1999: 752). I det här fallet kan man se att tjänstemännen agerade utifrån en objektivitet grundad i en subjektobjektbaserad förankringsansats gentemot Albys sociala mångfald. I stället för att bana väg för en dialog som förmådde belysa olika "situerade kunskaper", längs till exempel kön, inkomster, etnicitet, boplat, ålder, rörelsehinder, politisk och religiös uppfattning etcetera, bäddade tjänstemännens urval för att medborgardialogen skulle utvecklas till en monolog, om tjänstemännens egna angelägenheter och prioriteringar, problembeskrivningar och erfarenheter.

Tjänstemännens förankringsroller

Storstadspolitiken har inte garderat sig mot de maktkonstellationer som tjänstemännen utvecklar lokalt. I sin deliberativa strävan tycks den i stället ha gett tjänstemännen allt för stort handlingsutrymme att själva bestämma över såväl hur medborgarnas delaktighet ska uppnås som hur samhällets utveckling ska gå till. En viktig referenspunkt för att åskådliggöra denna utveckling är hur tjänstemännens handlande kom att gestaltas i olika roller, både inför och under mötet med "eldsjälar" och politiker. Vi ska här närmare följa hur tjänstemännen resonerade kring sina skilda roller, utifrån planeringen av den då stundande "panelen".

Diskussionen om tjänstemännens skilda roller inleddes efter det att uppläggningsen av "medborgarpanelen" diskuterats färdigt och

de började överväga hur de fortsättningsvis skulle agera. Tjänstemännen hade åtskilliga gånger diskuterat hur pass aktiva de skulle vara under själva ”panelen”. Att bestämma olika roller framstod som än mer väsentligt då tjänstemännen var klara över behovet av uppföljningar. Dessa var viktiga för att kunna bestämma framtida mål, som skulle leda till viktiga resultat för den tid som skulle komma efter Storstadssatsningen. Därför blev den fortsatta dialogen med ”eldsjälarna” ett högst komplext spel. Vilka roller som tjänstemännen borde ha för att förankra egna mål hos ”eldsjälarna” utgjorde ett centralt spörsmål för tjänstemännens fortsatta diskussion. Eftersom fortsättningen skulle innebära mer än bara träffar ville tjänstemännen skynda på processen, men samtidigt vara beredda på de problematiska frågor som kunde dyka upp på vägen. Områdeschefen hade några inledande betänkligheter.⁷

För dels någon gång för länge sen så gjorde man resultat för Alby kring olika områden som boende, kultur, etcetera. Det var tjänstemännen som konstruerar de här resultaten. Och det är lite avigt, kan man ju tycka. För att mitt önsketänkande naturligtvis är att invånarna skulle formulera målen [...] det skulle heller inte vara fel om vi fick några önskemål och några resultat som invånarna skulle vilja, som vi kan kanalisera till våra arbetsgrupper. För då skulle vi kunna byta ut våra tjänstemannakonstruktioner alltså.

Den rullande åtgärdsplan som sjösatts inom Storstadssatsningen byggde i huvudsak på tjänstemannakonstruktioner. Här framfördes önskemål om att dessa i högre grad borde ersättas av invånarnas önsknings, vilket kan ses som en ambition att göra förvaltningen känsligare för medborgarnas önskemål. Ett problem, som nämnts ovan, var att de inbjudna ”eldsjälarna” redan arbetade i projekt inom ramen för dessa tjänstemannakonstruktioner. Dessa projekt hade trots allt skapats utifrån förvaltningarnas expertkunskaper. Hur det skulle gå till att genomföra det fortsatta arbetet med hjälp av dessa expertkunskaper berördes av bostadsförvaltaren.

Men är det inte just en dialog som det ska handla om, och det man strävar efter som tjänstemän? Vi har sakkunskap, vi står till förfogande. Och vid en sån där tid kommer det fram mängder av saker. Då försöker vi gemensamt strukturera upp någon slags ordning på det. Sen går vi hem och omsätter det på nåt vis [...] vi har gjort förslag till

⁷ Framöver citeras ett antal tjänstemän utifrån sina förvaltningspositioner i Alby. Områdesutvecklaren var från demokrati- och integrationsberedningen, föreningshandläggaren från kulturförvaltningen, bostadsförvaltaren från bostadsföretaget (eller bostadsförvaltningen), demokratiutvecklaren var från kommunledningen samt områdeschefen var skolchefen och företrädde skolförvaltningen.

handlingsplan tidigare. Man kan jobba vidare med det som är vår expertkunskap.

Diskussionen kom här att knyta an till de olika roller som tjänstemännen ikläder sig i sina relationer till politiker och medborgare under själva planeringsprocessen. Tjänstemannen är i första hand en expert. Han eller hon ska stå till förfogande i sin relation till "eldsjälarna", vilka ska leverera vad tjänstemännen behöver veta om Alby så att politikerna senare kan fatta beslut om saken. Men i utövandet av expertrollen finns ett inneboende maktförhållande, mellan *aktiva* tjänstemän och *passiva* "eldsjälar". Maktförhållandet verkar svårt att bortse från, eftersom tjänstemännen själva väljer ut de "eldsjälar" som ska medverka, vilket medför att tjänstemännen spelar ytterligare en roll. Områdesutvecklaren förklarar:

Alltså vi lever ju inte ihop, utan man gör någonting tillsammans. Det viktigaste, det gyllene tillfället är att faktiskt få fram erfarenheter, kunskaper och uppfattningar från de boende, i första hand. Sen ska vi vara *någon slags sil* [...] för genomförandet, eftersom vi kan systemet.

Tjänstemännen ska i rollen som experter för det *första* vaska fram kunskaper om de boende genom "eldsjälarna". De ska för det *andra* fungera som en "sil" mellan invånare och det politiska etablissemanget, som bestämmer över den administrativa förvaltningen. Man kan också se det på så sätt att tjänstemännen filtrerar eller vaskar fram det som är relevant att föra vidare till andra sammanhang inom förvaltningen. Just när tjänstemännen antar rollen som filtrerare utsätts de, för det *tredje*, samtidigt för de aktörer som ingår i den lokala planeringsprocessen. För att legitimera och få sympati för sin specifika situation faller de tillbaka på tanken om tjänstemännens "utsatta" roll. Föreningshandläggaren spetsade till de förväntningar som tjänstemännen ursprungligen hade om dagarna med "panelen", exempelvis ambitionen att omvandla de utvalda "eldsjälarna" till ett nätverk eller ett mer formaliserat föreningsråd och få fram en åtgärdslista tillsammans med dem. För att nå dit behövde tjänstemännen förankra de förväntningar de hade på "eldsjälarna". Det viktigaste från tjänstemännens sida i den riktningen var att på olika sätt skapa förståelse för tjänstemännens arbetssituation inom förvaltningarna, från "eldsjälarnas" sida.

Det viktigaste i den här dialogen är att berätta hur vi arbetar, hur beslutsgången är, förklarar områdesutvecklaren. Oftast har jag en känsla att vi skapar *förväntningar* som vi inte kan ta hand om, eftersom vi arbetar inom den här strukturen som vi delvis kan påverka men inte

alltid. Och beslut fattas oftast någon annanstans som vi inte kan påverka. Då blir det förtroendeskada som skapas till oss [...] Och det är viktigt att vi har en öppen dialog och berättar hur vi arbetar, hur strukturen och organisationen fungerar. Vilka är våra begränsningar och vilka är våra möjligheter.

Det ligger ett invecklat förvaltningsspel bakom att infria tjänstemännens förväntningar. Pedagogiskt sett är tjänstemännen överens om att skapa förståelse hos deltagarna, om tjänstemännens arbete gentemot varandra, gentemot politiker och gentemot medborgare. Att skapa förståelse för denna "utsatthet", samtidigt som de skapar förväntningar hos eldsjälarna tangerar, för det *ffjärde*, ytterligare en roll, rollen som förankrare av insikter, såväl hos invånare som hos politiker.

Demokratiutvecklaren funderar i följande sekvens över hur rollen som förankrare ska kopplas till sympatin för tjänstemännens "utsatthet" under "medborgarpanelen". Svårigheterna bör särskilt beaktas under grupparbetet med de inbjudna "eldsjälarna".

I det sammanhanget kan man ju också berätta om vår situation, vår arbetsituation. Att det är en hierarki vi rör oss i och många inblandade, att *vi ska ha politikerna med oss* och sådana här saker.

Det finns andra aspekter som väcker en rad tankar om hur förankring går till och tas emot. Områdesutvecklaren påpekade att arbetsgrupperna under många år redan arbetat efter ett visst förankringsmönster och att detta mönster kan vara nog så svårt att bryta, det hos tjänstemän som hos medborgare.

Men sen tänkte jag också att det där är en väldig balansgång emellan när vi pratar. Oftast när man pratar i såna sammanhang, som möten och sådant där, så varnar man hela tiden på att *nämen vi ska inte gå in och styra, vi ska inte gå in och tvinga folk, låt dem*. Och sen kommer man till möten och så sitter boende och *förväntar* sig att vi tjänstemän som har bjudit in på möten och ordnat allt det här, att folk frågar var så god och säg vad är det ni vill ha av oss med det här då.

Att boende mottar tjänstemännen på så sätt kan vara illustrativt för den *passiva* roll som medborgare har anammat i lokala beslutsprocesser. Diskussionen under "panelen" skulle skapa utrymme för att samtalsdeltagare tydligare skulle kunna se dialogprocessen i relation till "verkligheten" i Alby, ansåg områdesutvecklaren.

Vi kommer att prata under två dagar om den där bilden, eller problem i Alby, som är en process som i sig är viktig, men det måste kopplas också till det som är reellt i Alby.

Jag tolkar områdesutvecklarens hållning som att förankringsarbetet går ut på att tjänstemännen för "eldsjälarna" ska "medvetandegöra" den verklighet de möter, från sina arbetsplatser i förvaltningen. Meningen är att göra "eldsjälarna" delaktiga i samverkansprocessen. Områdesutvecklaren utvecklar i följande ordalag vad han uppfattade som syftet med passet den första "paneldagen" och vilka resultat han förväntade sig, med avseende på hur tjänstemännens situation skulle förankras bland "eldsjälarna".

Då är det inte bara möjligt utan det är en förväntning på dem. Och jag tycker att i den här som är en öppen, rak, ärlig dialog både för dem som boende [...] och för mig som tjänsteman, berätta om min arbets-situation.

Tjänstemännens olika roller – som expert, filter, klämd och utsatt, förankrare – skulle således tydliggöras för "eldsjälarna" och på så sätt bädda för vad tjänstemännen uppfattade som en öppen, ärlig och rak dialog mellan parterna. Det var alltså inte hos tjänstemännen som förväntningarna om sympati skulle ligga, utan hos "eldsjälarna". En sådan hållning går emot en strävan efter en mer intersubjektiv kommunikation eller dialog, där samtliga medverkande parter är jämbördiga och aktivt deltagande, en strävan efter att tjänstemännen i sitt arbete på allvar bör ta del av de boendes uppfattningar om livet i Alby. Invånarnas motsvarande roller som experter om sin hembygd, som utsatta och klämda mellan olika makthavare och berövade sin talan kom aldrig närmare att diskuteras.

Förankring av förväntade resultat

Att beskriva förväntade resultat utgjorde ett annat viktigt mål i diskussionen, vilket också hörde samman med att säkerställa tjänstemannens expertroll. De resultat som förväntades skulle slutligen redovisas i kvantitativa termer. Men att tillmäta förankringsprocessen ett kvantitativt värde är givetvis svårt. Det är något som knappast går att beskriva i siffror. Hur tjänstemännen skulle redovisa mötena med "eldsjälarna" i konkreta resultat var därmed ett stort bekymmer. Föreningshandläggaren undrade till att börja med vad

som menades med ord som ”konkret” och som ”resultat”. Områdeschefen ville gärna belysa orden i samband med områdesgruppens efterfrågade utvärdering, som han och områdesutvecklaren skulle skriva till kommunledningen och en extern utvärderare, som följde deras insatser på uppdrag av staten. Han påpekade att ett av resultaten var att skapa *en* grupp att gå tillbaka till och områdeschefen ville skärpa betydelsen av evenemanget för tjänstemännens vidare samtal med politikerna.

Jag tycker att det är väldigt intressant, med resultatformulering. Men förut hade politikerna alltid de här resultaten och sagt att det är viktigt med sysselsättning, med det och det. Och sen får vi statliga pengar utifrån vad centrala eller lokala politiker har sagt. Där i seminariet får vi något slags perspektiv på vad *invånarna* säger, vad de tycker är viktigt för en gångs skull. Och vi kommer inte få några centrala medel, Storstadssatsningen upphör, om vi nu pratar på sikt. Vad jobbar vi då för, vi tjänstemän? Det vi får ju fram lite grann utav här och vidare arbete naturligtvis. Det blir vägledande för oss. Och sen så måste vi ändå rapportera det till våra politiker igen. Men det skulle vara en väldig styrka om vi kan säga att vi tog upp de här diskussionerna. Och det här som är en av de viktiga frågorna, här är resultaten. Och vi kan rapportera också hur det här arbetet fortskrider.

Som citatet visar såg tjänstemännen under hela diskussionen på ”eldsjälarna” som vore de invånarnas representanter. De räknade med att få besked från ”eldsjälarna” om vad som var viktigt att satsa på i Alby, vilket i sig naturligtvis var ett resultat. Men de visste samtidigt att politikerna inte skulle bevilja några medel till det, eftersom ramarna för det lokala utvecklingsavtalet redan var bestämda och de olika projekten redan igångsatta. ”Eldsjälar” som arbetar i projekten skulle lyfta fram insikter ur egen praktik till framtida satsningar. Dessa insikter skulle tjänstemännen kunna sammanställa som ett underlag tillika ett resultat att utgå från för framtida planer. På så sätt höll tjänstemännen på att skaffa sig någon sorts framförhållning. De skulle gallra ut några problem under ”panelen”, därefter skulle de ta fram idéer. ”Gallringen” skulle ge tjänstemännen möjlighet att skaffa sig djupare förståelse för det som upptog en viktig del av ”eldsjälarnas” vardag. Det skulle även ge tjänstemännen kunskap om hur ”eldsjälarna” föreslår idéer och hur de skulle vilja bemöta problem. Detta kunde då framställas som ett viktigt resultat, som skulle kunna förstärka tjänstemännens position gentemot politikerna. Demokratiutvecklaren avrundar dess betydelse:

Och det tror jag till och med politiker är väldig tacksamma för. Politiker är också medborgare och bor i Alby och så vidare, men har inte så bred referensbas som man skulle hoppas, utan behöver lite påfyllning [...] vi tjänstemän kan fungera på det här sättet.

De tunga kommunpolitikerna bodde inte i Alby. Inte ens i norra Botkyrka. Tjänstemännen, som inte heller bodde i Alby, försökte reda ut vad kommunpolitikerna behövde informeras om. Men till skillnad från politikerna förfogar tjänstemännen, i och med ”panelen”, över en teknisk procedur för att nyansera politikernas kunskaper.

Utöver det internkoloniala inslag som detta innebär bör något betonas som jag ser som huvuddraget i den dialektik som inramar kraftspelet mellan planering och demokrati, förankring och dialog. Dess upprinnelse ligger i att tjänstemännen ställs inför olika roller för att driva förvaltningarnas samverkansmål. Dels rollen som expert, som genom ett subjektcentrerat angreppssätt ska hjälpa tjänstemännen att skapa processer och framställa nya ”fakta”, men även för att folkvalda ska kunna fatta beslut utifrån tjänstemännens praktiska kunskaper och omdömen. Expertrollen gör tjänstemännen till en länk mellan invånarnas och politikernas vardag, då dessa i Albys fall i regel inte bor tillsammans. Som en länk blir tjänstemännen ”tvungna” att föra dialog med lokala ”eldsjälar”. Det är dock alls inte säkert att tjänstemännen förankrar politikernas föreställningar om den lokala utvecklingen i denna ”dialog”. Speciellt inte så länge de förankrar egna mål, som de senare kan använda som underlag till politikernas framtida beslut. Ett gap kan därför uppstå, mellan å ena sidan folkvaldas politiska mål, där ”dialogiska” angreppssätt får rollen att motverka diskriminering, segregation och verka för ett mer integrerat ”mångkulturellt samhälle”, och å andra sidan tjänstemännens förankringsmål och egna behov. Tjänstemännen önskar visa konkreta resultat, men vill samtidigt positionera sig gentemot såväl ”eldsjälar” som politiker. Mot varandra står två sorters angreppssätt, vilket sannolikt skapar en maktkonflikt. Tjänstemännen förankrar sina egna ”fakta” hos politikerna, för att senare verkställa samma beslut, detta utan att en egentlig dialog genomsyrat deras arbete gentemot invånarna. Genom att närmare belysa denna förskjutning från dialog till monolog eller förankring i tjänstemännens angreppssätt, kan vi lyfta fram insikter som gör det lättare att förstå hur det kan komma sig att reformer och ambitiösa målsättningar om fördjupad demo-

krati och integration inte uppnås, trots den vilja och omfattande ekonomiska och humana insatser som uppenbarligen finns till handa.

Vid de fortsatta mötena blev det än mer påtagligt hur tjänstemännens handlande präglades av ett sådant angreppssätt.⁸ Speciellt vid mötets genomförande var det uppenbart hur tjänstemännen förankrade sina *egna* behov hos den utvalda gruppen av "eldsjälar". Tjänstemännen var i stort sett ensamma om att bestämma kriterierna för deltagande i den lokala "medborgarpanelen". Det som hade kunnat bli en genuin dialog mellan tjänstemän och boende övergick i stället i ett utstuderat och noggrant planerat förankringsspel. Med hjälp av detta förankringsspel filterade tjänstemän mer eller mindre bort de politiska mål om integration, jämställdhet, jämlikhet och hållbar utveckling som ursprungligen gav upphov till insatserna. Tjänstemännens egna försök att skapa procedurer för medborgarnas delaktighet vilade på en rad antaganden som i förlängningen blev kontraproduktiva när det gäller den lokala integrationen, för platsens utveckling och för framväxten av ett livaktigt civilt samhälle, i Alby. Samtidigt är det viktigt att än en gång notera att tjänstemännens arbete gick ut på att förankra en storskalig upplevelsesatsning, som i sig diskriminerade lokala invandrarföreningar och andra lokala krafter, en satsning som var beställd från regeringskansliet snarare än från Alby. Under de möten som följde försökte de lokala tjänstemännen placera sig i relation till de nya förutsättningar som gav dem möjlighet att rekonstruera sina lokala maktpositioner, trots att de i sin tur var satta under press i förhållande till den regionala politiken, dess inriktning och bestämmelser.

Den universalistiska forskningsdiskursens politiska konsekvenser

Hur utvärderar då forskarna storstadspolitikens kraftspel mellan förankring och dialog och vad föreslås för att komma till rätta med de demokratiska problem som uppstår som en följd av regionalpolitikens såväl som tjänstemännens hegemoni över den lokala utvecklingen? Frågan är viktig därför att det i många fall är just forskare som förser politiker och tjänstemän med underlag inför olika överväganden.

⁸ Se Velásquez, 2005a, kap. 8–9, för en utförlig beskrivning om hur seminariet genomfördes och följdes upp inför revideringen av åtgärdsplanen 2001.

Vid slutet av observationsperioden träffade jag tjänstemännen för att diskutera hur det kom sig att dialogen med invånarna uteblev, trots att de lyckades bygga upp ett nätverk med ”eldsjälar” och använde det som bollplank för att förankra åtgärdsplanen för Alby hos lokalpolitikerna. I vår diskussion ansåg exempelvis bostadsförvaltaren att tjänstemännen hade ägnat stor uppmärksamhet åt att bygga strukturer som inte ledde till direkta möten med invånarna, att det var viktigt att gå ut och möta invånarna och uppmuntra en lokal offentlighet. Han uppfattade att det behövdes ett praktikinriktat grepp för att arbeta med dialog.

Bostadsförvaltarens insikter om utebliven dialog inspirerade områdesutvecklaren att föra fram en alternativ tolkning. Den byggde på en forskardiskurs som hade vuxit sig allt starkare under de senaste årens debatt kring lågt medborgerligt deltagande i demokratiska processer, inte minst i områden som Alby. Forskningsdiskursen kan skönjas i tjänstemännens sätt att motivera svårigheterna med de boendes delaktighet i planeringen.

- Är det inte ännu mer grundläggande med en annan syn på dialog [...] att folk inte kommer, varför? Det kan tyda på att de är nöjda med det som sker. Eller har inte tid och så vidare. Vad är det väsentliga att vi tror att dialog inte har fungerat, varför ställer vi högre krav här i Alby om att folk ska komma till stormöten än vad som sker i andra delar av landet? I Djursholm, eller Södermalm eller Sundbyberg så vet folk vart de ska vända sig. De vet hur det här demokratiska samhället fungerar. Därför behöver man inte vara orolig för att de inte kan ta till vara sina demokratiska rättigheter. Då ställer man inte krav på att de ska komma till möten. Men så fort man pratar i Alby så är ett tecken på att man skapat de här dialogerna att det kommer 200 personer till möten och så vidare, säger områdesutvecklaren.
- Är det inte någon skillnad, är det där verkligen sanningen?, undrar webbmastern. Stämmer det att folk inte kommer till möten i Djursholm, eller Bromma? Är det inte så att folk är mer engagerade där?
- Det tror jag inte, svarar föreningshandläggaren.
- Tror du inte?, undrar webbmastern förvånad.
- Jag tror att det beror helt och hållet på vad det handlar om, säger bostadsförvaltaren.
- Nedläggning av någonting, är man med, tillägger föreningshandläggaren.
- Om man tar en bostadsrättsförenings årsmöte, fortsätter bostadsförvaltaren. Så är det garanterat 90 procent i anslutning, det beror på vad det är för slags intressen man har. Jag jämför gärna med förnyelse av hyreshusen i Norsborg, där var en betydligt högre närvaro. Det var också att det fanns liksom ett materiellt intresse. Alla var berörda, ingen kunde sätta sig vid sidan om och inte vara berörda, för man blev flyttad på. Man kan som individ, om man inte håller sig informerad

eller så, bli ett offer. Men alla var berörda där i Norsborg. Och här är inte alla berörda. Och det är precis som områdesutvecklaren säger att det kan hända att hälsan tiger still, eller att man är nöjd. Men det vet vi inte.

I samtalet försöker tjänstemännen förklara varför medborgarna inte deltar med utgångspunkt i tanken om vad de tror inträffar på andra platser. De anser att det inte finns några avgörande skillnader mellan exempelvis Alby och platser som Djursholm, Södermalm, Sundbyberg eller Bromma. Tjänstemännen hade inte informerat allmänheten om att de initierat olika samtal om samhällets framtida utveckling med ett urval som de gjorde av invånarna. Eftersom allmänheten inte deltog i mötena spekulerade tjänstemännen om att allt kanske var frid och fröjd och att medborgarna var nöjda: ”invånarna kan bli offer om de inte håller sig informerade”. Det var dock ingen som betänkte att tjänstemännen aldrig bjöd in allmänheten till ett öppet och förutsättningslöst samtal.

Politikerna hade satt som slutmål att valdeltagandet och delaktigheten på platser som Alby skulle öka med hjälp av Storstadssatsningen och bli som i landet i övrigt. Om målet inte uppnåddes skulle en utvärdering möjligen kunna visa på konkreta brister i såväl satsningens innehåll och inriktning som huruvida förankring och dialog med invånarna ägde rum eller inte. Att invånarna i Alby ansågs vara nöjda med det som skedde, utifrån de förutsättningar för delaktighet som tjänstemännen trodde gäller i välbeställda områden (som Bromma, Djursholm, Södermalm och Sundbyberg), är en intressant fråga. En av de forskare som följde tjänstemännens arbete, skriver följande i utvärderingen av insatserna i norra Botkyrka:

Satsningen gör att man kräver mer delaktighet från de boende i satsningens målområden än från de boende i andra områden. Jag har inte statistik över boendedelaktighet i andra kommundelar att jämföra med. Men mina erfarenheter från norra Botkyrka (mitt arbetsfält) och Nacka (min bostadsort) säger mig att antalet möten som kräver delaktighet från befolkningen är betydligt större i det förra området än i det senare. I norra Botkyrka går det inte en dag utan flera möten.

Delaktighet är ett mål för storstadssatsningen i hela norra Botkyrka (och så vitt jag vet även i de andra berörda kommunerna och kommundelarna). Det torde betyda att man inte är nöjd med delaktigheten i dessa områden utan försöker öka den genom projekten. Samtidigt förväntar man sig, paradoxalt nog, mer delaktighet från de boende i dessa områden än från andra. Å ena sidan räknar man alltså de boende i

de fokuserade områdena som en patient, å andra sidan förväntar man sig mer från patienten än från friska människor (Hosseini, 2002: 93f).

I denna formulering är det inte medborgarna som kräver delaktighet. De avkrävs delaktighet av någon. De utsätts för Storstadssatsningen. Delaktighet blir därmed ett tvång som resulterar i utebliven medborgerlig delaktighet. På samma sätt som tjänstemännen frågar sig forskaren här: Om alla platser är lika, varför ska det så krävas mer delaktighet i de områden som ingick Storstadssatsningens? Utifrån en liknande ansats har en annan forskare frågat sig om inte förväntningarna om medborgarnas delaktighet på platser som Alby därför varit något överdrivna (Bodström, 2003). Även denna forskare utgår från en jämförelse med den egna boplatserna, som utgångspunkt för en kritik av Storstadssatsningens förväntan om invånarens större delaktighet i Albys utveckling:

Jag använder ofta spontant min egen förort som jämförelse. Den har många av Albys inslag, men dessa tar sig ofta något mindre extrema uttryck än i Alby. Jämförelse är mitt genvägssätt att extrahera vad som faktiskt är speciella förutsättningar i Alby från vad som är generellt i de flesta stadsdelar, men som slentrianmässigt presenteras som speciella i Alby och andra lika uppmärksammade förorter och därmed riskerar att läggas dem till ytterligare last (*a.a.*, s. 40).

På de platser som tjänstemän och forskare nämner som boplatser är befolkningens kulturella bakgrund, boendemiljö och inkomster ganska likartade. Villkoren är där däremot helt annorlunda jämfört med de villkor som råder på platser som Alby. Detsamma gäller invånarnas inflytande i den regionala ekonomin, i politiken och i kulturlivet: Det är högt där de själva bor, men alldeles för lågt i Alby. Forskarna tycks inte riktigt ta hänsyn till att delaktigheten i själva verket ser ut på olika sätt där de bor jämför med där de forskar. De tycks inte ta hänsyn till skillnaderna mellan de olika platserna, inte heller till att segregationen drabbar människor långt mycket hårdare på mångkulturella än på höginkomsttagarnas monokulturella platser.

Vid sidan av de "universalistiska" argument som återspeglas i de båda forskarnas uppfattningar om Alby så präglas forskardiskursen även av "rationella" överväganden. Dessa väger oftast tyngre än demokratiska principer. Gott om exempel finns i såväl lokala utvärderingar, från andra kommuner, som i nationella utvärderingar av Storstadssatsningen.

När det gäller lokala utvärderingar så har en forskare på tal om till exempel Huddinge, Botkyrkas grannkommun, poängterat att de flesta insatserna initierades av kommunen, efter de behov som tjänstemän och politiker ansåg finnas (Urban, 2003). Denna utvärderare menar att denna tolkning av delaktighet innebär att medborgarnas intressen representeras av tjänstemännen, något som kritiserats i en tidigare rapport, som jämförde förvaltningarna i Huddinge och Södertälje, en annan av Storstadssatsningens kommuner i Storstockholmsområdet (Lawson, 2002). Utvärderaren pekar också på att kommunen med tjänstemännens aktiva roll ville ta till vara på kunskap och professionella erfarenheter, vilket också skulle bidra till långsiktighet. Enligt utvärderaren ligger utmaningen i det påbjudna "underifrånperspektivet" från statsmakternas sida i att kombinera den professionella kunskapen från tjänstemännen med de boendes vardagskunskap och personliga erfarenheter (Urban, 2003: 24).

Vid slutet av Storstadssatsningen konstaterade flera andra forskare att delaktigheten i regel uteblivit på många platser, samtidigt som de på samma sätt hänvisade till en rad "rationella" skäl till detta. I en utvärdering av satsningarna i Göteborg frågar man sig till och med vad man över huvud taget skulle kunna uppnå med större delaktighet (Göteborgs stad, 2004). Här ser man ett starkt samband mellan delaktighet och känslan av lokal identitet och är kritiska till hur man bör se på skapandet av lokal identitet. Man frågar sig om en sådan identitet nödvändigtvis är något positivt. Man menar vidare att en stor del av diskussionen om segregation och utanförskap handlar om hur de "utsatta" områdena ska kunna integreras i större strukturer som staden och kommunen. Problemet bör kanske inte lokaliseras till vissa områden, menar man, och lösningarna bör kanske snarare handla om att skapa bryggor och motverka den "delade staden". Ett områdes identitet kan, menar man, i värsta fall stå i motsatsställning till ett sådant arbete samt innebära en risk för att utanförskapet stärks (*a.a.*, s. 197).

Mot bakgrund av ovan nämnda överväganden skulle man kunna säga att medborgarnas möjlighet att mötas och bygga lokala gemenskaper försvåras av den kulturella mångfald som präglar livet på platser som Alby. Den universalistiska strävan efter en "odelad stad" lämnar varken utrymme för olikhet eller politik. Den är präglad av "rationella" överväganden, enligt vilka det inte tycks utgöra något större problem med att det står tjänstemän fritt att

manipulera medborgarnas delaktighet och beröva invånarnas rätt till en lokal offentlighet.

Enligt denna uppfattning tenderar medborgarna i diskussionen om stadens utveckling att ses som politiska objekt, snarare än som självständiga politiska subjekt, som om det inte vore just dessa lokala medborgare som ska integrera ”mångkulturella platser” till större strukturer. Är det inte dessa lokala medborgare som ska medverka till att skapa de bryggor som forskare åsyftar? Vilka är dessa aktiva subjekt, om inte *också* hyresgäster i ”segregerade bostadsområden”?

Ett exempel på att medborgare lokalt kan medverka i sådana insatser finns både lokalt och internationellt. Lokalt finner vi ett exempel i Fittja, granförort till Alby, inte minst när det gäller arbetet med att främja kvinnors delaktighet i den lokala planeringen. I Fittja lyckades tjänstemän initiera en dialog där kvinnor fick utrymme att synliggöra sina ”situerade kunskaper”. Här tycktes dialogen främja integration kvinnorna emellan, såväl till varandra som till andra kvinnor i regionen (se Velásquez, 2005b). Genom lokal mobilisering fick flera förvaltningar här möjlighet att möta önskemål om förändringar som spirade ur vardagen hos boende i Fittja. Ett sådant lokalt arbete bidrog till en mer livaktig lokal offentlighet och en utveckling som mycket väl kunde erbjuda lösningar till omfattande regionala utmaningar som segregation och invånarnas låga delaktighet i samhällets utveckling. Mycket återstår till en fullfjädrad demokratisk utveckling i Fittja. Men dialogmötena kunde lägga grunden för en *deltagande planering* och på samma gång främja en lokal offentlighet. Internationellt, i synnerhet i Latinamerika,⁹ har annars deltagande planering visat sig vara en arbetsform som vitaliserat demokratin också i stadsdelar där underrepresenterade grupper annars hindrats från att delta i exempelvis val, på grund av korrupktion och klientelism (Barceló & Pimentel, 2002; de Sousa Santos, 2003; Ganuza & Alvarez, 2003).

När det gäller den nationella utvärderingen av Storstadssatsningen så byggde den på de lokala utvärderingarnas resultat. Den utgick från politiska riktlinjer som markerade en förskjutning från det regionala, generella och universella till det lokala, konkreta och kontextuella (Riktlinjer för lokala utvecklingsavtal, i Integrationsverket, 2002: 140f). Storstadssatsningen avsåg också att stimulera konkreta förändringar med metoder som skulle tillämpas på lokal

⁹ I till exempel Brasilien, Bolivia, Peru, Colombia, Venezuela och även i Spanien.

nivå. Men när utvärderarna konfronterade dessa politiska riktlinjer med verkligheten kunde de konstatera att den kommunala förvaltningen mött stora svårigheter när det gällt att engagera de boende. De gav tre generella förklaringar till en sådan utveckling. Den första anledningen till svårigheterna sades vara att ”de frågor som storstadssatsningen omfattar helt enkel är för stora eller abstrakta för att tillräckligt engagera de boende i de berörda områdena” (Integrationsverket, 2002: 141). En universalistisk ansats. Ett problem med en sådan förklaring är dock att utredarna inte visar hur de boende kommer till tals i denna fråga, utan de utgår närmast uteslutande från intervjuer med kommunala samordnare. Här skulle man önska att forskarna visade huruvida de boende uppfattade insatserna som abstrakta eller inte. Annars riskerar dessa omdömen att reducera medborgarna till viljelösa varelser, att ifrågasätta deras förmåga att förstå sin egen situation och förringa invånarnas konkreta erfarenheter, perspektiv och möjligheter att komma till tals om dessa problem. Den andra förklaringen är att projekt med demokratisk delaktighet ofta drivs som en form av ”experiment” som präglas av oklara mål och som är under utveckling. Därför är det svårt att se vart dessa projekt leder. Den tredje förklaring som anförs är just att en stor del av demokratiarbetet inte varit tillräckligt väl förankrat centralt ute i kommunerna, vilket man menar förhindrat en reell decentralisering av makt och försämrade förutsättningar för lokala demokratireformer. Trots dessa invändningar drogs följande slutsats:

De boendes medverkan framhålls ofta som en förutsättning för ett framgångsrikt utvecklingsarbete. Insatser där det brister i de boendes engagemang borde därmed ha små möjligheter att nå de uppställda målen. Vi vill dock hävda att ingenting tyder på att boendemedverkan faktiskt är ett absolut krav inom alla de målområden som omfattas av storstadssatsningen och att ett framgångsrikt lokalt förändringsarbete alltid står och faller med invånarnas direkta engagemang i planering och styrning av arbetet. Därmed inte sagt att ett sådant engagemang inte vore önskvärt (*ibid.*).

Forskare såväl på lokal nivå som i den nationella utvärderingen lyckas inte visa hur förankring och dialog ägt rum i förhållande till invånarna, mot bakgrund av de lokala sammanhang och de olika skillnader som präglar livet från plats till plats. De ser de boendes engagemang som önskvärt, men inte som ett absolut krav, såsom storstadspolitiken velat se det.

Att delaktighet, enligt forskarna, skulle bli ett mindre problem på platser som Alby jämfört med de egna boplatserna signalerar en annan aspekt av den ansatsen som diskuterades i förhållande till tjänstemännens arbete. Invånarnas perspektiv sätts i andra hand. Frågan kan därför sättas in i ett större sammanhang, där såväl forskning som förvaltning tycks vara ense. Det hela handlar om ett omfattande strukturellt problem, som forskarna i den nationella utvärderingen av Storstadssatsningen beskriver i följande termer:

När det gäller boendediologen är villrådigheten bland samordnarna stor. Flera pekar på att det är det svåraste området i hela satsningen—delaktighet är *en generell* brist i hela samhället så hur ska vi kunna lösa frågan inom Storstadssatsningen? En samordnare menar att det krävs en förändring av hela välfärdssamhällets organisering för att leva upp till underifrånperspektivet. Det finns ju ingen tradition av underifrånperspektiv i Sverige med aktiv frivillig sektor (*a.a.*, s. 118, kursivering tillagd).

Här hänvisas till delaktigheten som ett *generellt* problem. Eftersom såväl delaktigheten som ett så kallat "underifrånperspektiv" på många platser uteblev kom det mot slutet av Storstadssatsningen fram förslag om att i framtiden inrätta lokala "medborgarpaneler", för att därigenom komma till rätta med problemet. Dessa förslag vilade på vad som *bör göras*, det vill säga på normativa ansatser, med starkt universalistiska anspråk. Ett av förslagen formulerades på detta sätt:

Vidare bör man inrätta medborgarpaneler eller medborgarråd i varje kommun eller stadsdel, bestående av ett antal personer som själva är bosatta i området. Urvalet bör ske slumpmässigt men samtidigt vara representativt för de boende i området. Målsättningen bör dock i första hand vara att de deltagande, som även bör erbjudas någon form av ersättning för sitt arbete, endast representerar sig själva. Syftet med medborgarpanelerna och medborgarråden är att vara ett diskussionsforum där de boende utöver att ha en rådgivande roll också bör få möjlighet att aktivt vara med och påverka beslutsfattandet (Edström & Plisch, 2005: 22f).

Texten förordar i passiv form att det i praktiken bör vara lokala tjänstemän som initierar processen med att inrätta de olika "panelerna" och göra det slumpmässiga urvalet av personer till "panelerna". Utvärderarna grundlägger på så sätt tjänstemännens aktiva roll på bekostnad av medborgarnas roll, som återigen förpassas till passivitet. I förslaget uppstår dessutom en glidning där ett antal personer, slumpvalda av tjänstemännen, omvandlas i formuleringen

till de boendes representanter. Dessa skulle föra medborgarnas talan inför såväl tjänstemännens planeringsarbete som politikerns beslutfattande. Ytterligare en aspekt i förslaget är att de utvalda personerna bör belönas ekonomiskt. I Alby ledde sådana belöningar till att ett beroendeförhållande uppstod mellan dessa utvalda personer och tjänstemännen. I stället för att bidra till att stärka en lokal politisk offentlighet "parkerades" de utvalda personerna vid sidan av förvaltningen, i väntan på anslag till projekt som krävde "invånarnas delaktighet". På så sätt kom invånarna aldrig riktigt till tals.¹⁰ Detta klientförhållande hindrade dessutom lokala "eldsjälar" från att ta steget in i den lokala politiken, som på grund av tjänstemännens flörtande med ekonomiska resurser urholkades på lokala förmågor.

I det här sammanhanget är det viktigt att konstatera att både forskare och tjänstemän ger uttryck för ungefär samma typ av universalistiska och normativa diskurs. Forskardiskursens kunskaps-sociologiska konsekvenser kan i sin tur ha blivit såväl en förevändning som en ledstjärna som tjänstemännen använde, och använder, för att förklara och förhålla sig till invånarnas låga delaktighet i såväl insatserna som lokala dialoger.

Utvärderingsforskningens inställning till betydelsen av lokala insatser för att bryta segregationen kan därmed i sig ha påverkat uppfattningen att integration på lokal nivå kanske är omöjlig. Såväl tjänstemännens som forskares arbete med och kring Storstadssatsningen har lett till ett nytt läge som medför stora återverkningar på det politiska klimatet kring invandring och integration. När Storstadssatsningen gick mot sitt slut började de kommuner som varit involverade i den att säga ifrån att inga fler nya invandrade skulle få bosätta sig i kommunerna. Situationen exemplifierar hur Sveriges förhållande till invandringen kom in i en återvändsgränd just efter Storstadssatsningen. En av de oförutsedda konsekvenserna av satsningen var att en ny diskurs om integration växte fram. En diskurs där såväl tjänstemän som normativa forskare agerade utifrån en "universalistisk" ansats som målade upp integration som en realistisk förväntning från centralt håll därför att man (forskare och tjänstemän) på lokal nivå inte lyckats finna lösningar på allvarliga strukturella problem som segregation (Lahti Edmark, 2002: 84).

Invånarna i allmänhet kom inte till tals under hela perioden, med hjälp av de dialoger och "medborgarpaneler" som iscensattes. Detta

¹⁰ För en djupare teoretisk belysning kring hur den utsatte *inte tillåts komma till tals*, se Spivak, 1999.

belyser en form av strukturell diskriminering. Det kan finnas olika synpunkter om hur avsiktligt det var att invånarna inte kom till tals. Men det är här uppenbart att såväl planeringspraxis som forskardiskursen bidrog till en till form av diskriminering, bortom den på grund av etnicitet, klass eller kön, en diskriminering på grund av boplatser. Det handlar om att det som upplevs som värdefullt, med utgångspunkt i kunskaper av att bo på en specifik mångkulturell plats, inte släpps fram. Det är inte i första hand de enskilda personerna som sorteras bort, utan deras mångkulturella vardagslivsperspektiv, deras praktiska, "situerade kunskaper" och rätt till en väl fungerande, lokal offentlighet. En lokal offentlighet som kan skapa nya gemenskaper ur den kulturella mångfalden. Eftersom både normativt lagd forskning och förvaltning tycks ha ungefär samma blindhet för att uppmärksamma olikheter och den kulturella mångfalden på platser som Alby, så är det av yttersta vikt att bli varse om vad denna form av diskriminering innebär.

Med hjälp av olika "rationella" överväganden har forskare stundtals tenderat att bortförklara demokratifrågan på mångkulturella platser till fördel för förvaltningars "rationella" intressen att sköta arbetet på "problemtyngda platser". Detta på ett sätt som har understött en successiv förskjutning från politik till förvaltning, dialog till förankring. Man anser inte att det är förvaltningens eller forskningens metoder det är fel på, utan antyder att det är politiken det är fel på, och då i synnerhet strävan efter ökad medborgerlig delaktighet. Utvärderingsforskningen förefaller samtidigt ha hamnat i en ond cirkel. Den förmår inte följa upp hur de egna "rationella" förslagen om medborgarpaneler på mångkulturella platser, som förslag på vad som borde göras för att öka delaktighet, konkret har påverkat och fortsätter att påverka, demokratin – i verkligheten.

Slutord

I antologins inledande kapitel markerades att så länge det finns makt, finns det motstånd. Hur maktförhållanden gestaltar sig på en mångkulturell plats som Alby bäddar för ett flertal frågor. Handlar det om att människors röster inte hörs, att det exempelvis finns för få personer som kan föra invånarnas talan på svenska? Behövs det någon som mer högljutt för deras talan? En sådan hållning går i linje med den sorts deliberativa/kommunikativa strävan som intro-

ducerades i inledningskapitlet. I det här kapitlet har jag visat att det mycket väl kan vara direkt underordnande mekanismer som gör att medborgarna inte bjuds att komma till tals där de bor, just därför att området till övervägande del bebos av personer med invandrarbakgrund. De som kommer till tals är inte i första hand den "utsatta" invandrarbefolkningen, utan "importerade svenskar" som favoriseras att etablera sig i Alby. Albybornas "utsatthet" användes för att mobilisera olika resurser för att "lyfta Alby i omvärldens ögon" (se även Jones, 2002). Resurser som annars kunde gå till bättre skolor, flera jobb bland arbetslösa och främjande av lokal integration gick till etablering av en upplevelseindustri.

En annan fråga knuten till just dessa maktaspekter är hur invånarna betar sig då de hindras från att komma till tals. Protesterar eller formerar de sig på något sätt? Eftersom inga tongivande rörelser från Storstadsratsningens platser ännu lyckat etablerat sig på den politiska arenan är det viktigt att fråga sig hur detta kommer sig. Kan invandrade utifrån sina erfarenheter av diskriminering och segregation på mångkulturella platser organisera sig och formera en rörelse? Eftersom sådana rörelser inte tycks etableras är det viktigt att utröna vilka konkreta handlingar som kan ligga bakom. I det här kapitlet har jag utifrån mina iakttagelser i Alby belyst hur invånarnas möjlighet att formera sig som politiska subjekt på olika sätt undermineras av tjänstemännens handlingar, på såväl regional som lokal nivå. Samtidigt betraktas medborgarnas delaktighet på platser som Alby i en del sammanhang med viss skepsis, då alternativa, mothegemoniska politiska projekt befaras medföra en rad "politiska fällor" (jfr diskussionen i Dahlstedt, 2005). Lokal organisering kan, betonas då, med ett allt för markerat fokus på den etniska (minoritets)gruppen och dess bestämda intressegemenskap tvinga fram en långtgående, intern sammanhållning, som i förlängningen kan fördjupa snarare än utmana den marginalisering från majoritetssamhället som bland annat muslimer, afrikaner och latinamerikaner utsatts för.

Det är emellertid viktigt att inte enbart se lokal organisering eller delaktighet i sådana entydigt mörka toner. Vad händer om olika etniska grupperingar söker bygga en interkulturell lokal gemenskap, som går bortom egna etniska gränsdragningar? En så kallad Albygemenskap har tidigare vuxit ur platsens kulturella mångfald (Velásquez, 2001). Gemenskapen vilade på lokala förutsättningar. Denna lokala rörelse klingade dock av på grund av diskriminering av muslimer, vilken dessvärre fick stöd i tjänstemännens arbete

(Velásquez, 2001, 2005, kap. 2 och 4).¹¹ Frågan är huruvida dessa lokala gemenskaper tillåts bygga lokala politiska plattformar och gå i spetsen för olika slags ”förortsrörelser”. För att det ska bli möjligt behöver medborgarna kunna mötas. Det är just här som det är viktigt att belysa hur både tjänstemän och forskare agerar inför sådana möten och inför behovet av en lokal offentlighet på mångkulturella platser.

I den riktningen har jag i detta kapitel försökt visa hur ett utifrånsperspektiv i Storstadssatsningen stängde vägen för lokala möten och därmed försvårade framväxten av en lokal offentlighet i Alby. Satsningens genomförande gjorde det svårt för invånarna att integrera sig i förhållande till varandra och till regionen. Jag har vidare pekat på en förankringsrationalitet hos tjänstemännen, som kringsskär dialogen med medborgarna. Denna rationalitet har gjort det betydligt svårare för medborgarna att komma till tals. Den har i stället säkerställt tjänstemännens hegemoni över inriktningen på den lokala utvecklingen. Vid sidan av dessa bägge aspekter har jag pekat på problematiska inslag i den deliberativa ansatsen och då särskilt dess hållning till mångkulturella platser behov av en politisk offentlighet. En sådan offentlighet skulle kunna bädda för bildandet av lokala platsgemenskaper, bortom enskilda gruppers etniciteter. Dessa tre aspekter utgör, var för sig och i kombination, begränsningar som på olika sätt befäster den strukturella diskriminering som drabbar medborgare på mångkulturella platser. Invandrade har fortsatt svårt att komma till tals och på andra sätt få tillgång till lokalsamhällets offentliga arena. Detta var något av vad storstadspolitikens deliberativa strävan resulterade i, i *praktiken*, då tjänstemännen iscensatte den, genom den så kallade Storstadssatsningen.

¹¹ De diskriminerade muslimerna gick då i opposition och formerades om till en islamisk gemenskap, som konsoliderades för att förhandla om inflytande i den lokala förvaltningen och involvera sig i valrörelsen.

Referenser

- Andersson, Roger (2001) ”Skapandet av svenskglea bostadsområden”, i: Magnusson, Lena (red.) *Den delade staden: Segregation och etnicitet i stadsbygden*, Umeå: Boréa.
- Andersson, Roger & Molina, Irene (2003) ”Racialization and Migration in Urban Segregation Processes: Key Issues for Critical Geographers”, i: Simonsen, Kirsten & Öhman, Jan (red.) *Voices from the North*, Aldershot: Ashgate.
- Barceló, Sara & Pimentel, Zainer (2002) *Radicalizar la democracia – Porto Alegre: Un modelo de municipio participativo*, Madrid: Libros de la Catarata.
- Benhabib, Seyla (1994) *Autonomi och gemenskap: Kommunikativ etik, feminism och postmodernism*, Göteborg: Daidalos.
- Bodström, Kerstin (2003) *Att med alla medel ha medborgarna med: Planering för och med delaktighet i stockholmsförorten Alby*, Kulturgeografiska institutionen, Stockholms universitet.
- Borevi, Karin (2001) ”Bostadspolitiken och frågan om bostadssegregationen”, i: Lindbom, Anders (red.) *Den nya bostadspolitiken*, Umeå: Boréa.
- Carlstedt, Martin (2003) ”Aristotelisk dygdetik och deliberativ demokratiteori: En jämförande idéanalys”, *Statsvetenskaplig Tidskrift*, [2]; 125–145.
- Crossley, Nick & Roberts, John Michael (2004) *After Habermas: New Perspectives on the Public Sphere*, Oxford: Blackwell.
- de los Reyes, Paulina & Kamali, Masoud [red.] (2005) *Bortom vi och dom: Teoretiska reflexioner om makt, integration och strukturell diskriminering*, SOU 2005: 41, Rapport av Utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering.
- de Sousa Santos, Boaventura (2003) *Democracia y participación: El ejemplo del presupuesto participativo*, Madrid: Traducción de Maria del Mar Portillo.
- Edström, Nina & Plisch, Emil (2005) *En känsla av delaktighet: En studie av underifrånperspektivet i Storstadssatsningen*, Tumba: Mångkulturellt centrum.
- Flyvbjerg, Bent (1998a) *Rationality and Power: Democracy in Practice*, Chicago, London: University of Chicago Press.
- Flyvbjerg, Bent (1998b) ”Habermas and Foucault: Thinkers for the Civil Society?”, *British Journal of Sociology*, 49 [2]; 210–233.

- Flyvbjerg, Bent (2001) *Making Social Science Matter: Why Social Inquiry Fails and How It Can Succeed Again*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Jones, Nick (2002) "Långt ifrån lagom" – Det man vill men ändå inte gör", *Socialistisk Debatt*, [3/4]; 6–14.
- Ganuza, Ernesto & Álvarez de Soto Mayor, Carlos [red.] (2003) *Democracia y Presupuestos participativos*, Barcelona: Icara-Politica.
- Göteborgs stad (2004) "Man måste väl ibland tro att det som görs blir bra också": Goda projekt och sega strukturer, Rapport för utvärderingen av Storstadssatsningen i Göteborg, Stadskansliet, Göteborgs stad.
- Hosseini-Kaladjahi, Hassan (2002) *Stora fiskar äter fortfarande små fiskar: Helhetsutvärdering av Storstadssatsningen i Botkyrka kommun*, Tumba: Mångkulturellt centrum.
- Integrationsverket (2002) *På rätt väg? Slutrapportering från den nationella utvärderingen av Storstadssatsningen*, Norrköping: Integrationsverket.
- Laclau, Ernesto (1995) "Subjects of Politics, Politics of the Subject", *Differences*, 7 [1]; 146–164.
- Lahti Edmark, Helene (2002) *Förort i fokus – Interventioner för miljoner: Nordisk forskning om interventioner i "utsatta" bostadsområden: En kunskapsöversikt*, Norrköping: Integrationsverket.
- Lappalainen, Paul (2005) *Det blågula glashuset: Strukturell diskriminering i Sverige*, SOU 2005: 56, Betänkande av utredningen om strukturell diskriminering på grund av etnisk eller religiös tillhörighet.
- Lawson, Adolphe (2002) *Storstadssatsningen i Södertälje och Huddinge: En process för demokratiutveckling och förvaltningsförnyelse*, Delrapport i utvärdering av Storstadssatsningen. Södertörns högskola.
- Lundberg, Martin (2003) *Om överläggande samtal och hållbar utveckling: En studie av deliberativ demokrati*, Institutionen för beteendevetenskap, Linköpings universitet.
- Mouffe, Chantal (1999) "Deliberative Democracy or Agonistic Pluralism", *Social Research*, 66 [3]; 745–758.
- Premfors, Rune & Roth, Klas [red.] (2004) *Deliberativ demokrati*, Lund: Studentlitteratur.
- Sernhede, Ove (2004) "Göteborg och den sociala ojämlikhetens geografi", i: Göteborgs stad, "Man måste väl ibland tro att det

- som görs blir bra också*": *Goda projekt och sega strukturer*, Rapport för utvärderingen av Storstads-satsningen i Göteborg, Stadskansliet, Göteborgs stad.
- Spivak, Gayatri Chakravorty (1996) "Subaltern Talk: Interview with the Editors", i: Landry, Donna & Maclean, Gerard (red.) *The Spivak Reader*, New York, London: Routledge.
- Spivak, Gayatri Chakravorty (1999) *A Critique of Postcolonial Reason: Toward a History of the Vanishing Present*, Harvard, London: Harvard University Press.
- Theodorsson, Annika (2003) *Samtala både länge och väl: Deliberativ demokrati i tre föräldrakooperativ och dess effekter på deltagarna*, Förvaltningshögskolan, Göteborgs universitet.
- Urban, Susanne (2003) *Storstads-satsningen i Huddinge: En översikt av insatserna 1999–2003*, Utvärdering av Storstads-satsningen, Södertörns högskola.
- Velásquez, Juan (2001) *Mångfald och gemenskap i Alby: En studie om samverkan mellan människor med skilda kulturella bakgrunder i ett föreningsråd*, Partnerskap för Multietnisk Integration, rapport 4/01.
- Velásquez, Juan (2005a) *Förankring och dialog: Kraftspelet mellan planering och demokrati*, Kulturgeografiska institutionen, Stockholms universitet.
- Velásquez, Juan (2005b) "Kvinnors möten kring förvaltningen av mångkulturella platser: Lokala perspektiv och strukturella hinder", i: Listerborn, Carina & Friberg, Tora (red.) *Speglingar av rum: Om könskodade platser och sammanhang*, Stenhag: Symposium.
- Wikström, Eva (2004) *Brukarinflytande i hemtjänsten: En utvärdering av Projekt Personlig Service i fyra kommuner*, Växjö: FoU Kronoberg.

Internet

- "Kommunfullmäktigeval – Valresultat efter region, parti mm och tid", <www.scb.se>.
<<http://www.albydialogen.org>>, 9 oktober 2001.

4 Det är inte *mitt* samhälle!

Misstro och levd erfarenhet i mångetniska förortsmiljöer¹

Magnus Dahlstedt

Jag kan uppleva rotlöshet, men inte längtan efter mina rötter. Min rotlöshet beror mer på andras iver att kategorisera mig som icke-hemmahörande där jag känner mig hemma.

Maya Uusitalo, 1998: 245

[T]ystnad, liksom andra språkliga former, har olika innebörder och materiella konsekvenser i specifika institutionella och kulturella sammanhang. Tystnad och stumhet är i sig inga självklara tecken på maktlöshet.

Susan Gal, 1991: 175²

Minskat förtroende för politiska representanter och etablerade former av politik är något av en allmänpolitisk trend i dagens samhälle. Urholkad tilltro för och minskat medlemsantal i politiska partier är, tillsammans med successivt sjunkande valdeltagande, påtagliga mönster också i samtida svensk politik.³ Leif Lewin och Lena Klarvik (2004) noterar i detta sammanhang följande paradox: ”medan tron på demokratin aldrig varit starkare, har tilltron till de politiker som skall bära upp det demokratiska systemet aldrig varit svagare”. Hur är det möjligt?

Lars Nord och Gunnar Nygren har i studien *Medieskugga* (2002) pekat på att stockholmarnas förtroende för politik(er) är så pass lågt att de menar att den kan beskrivas i termer av misstro.⁴ Boendes vilja att engagera sig i frågor som rör närmiljön är, konstaterar de, mycket låg. De allra flesta tycks inte vilja engagera sig över huvud

¹ Kapitlet baseras på min avhandling *Reserverad demokrati* (Dahlstedt, 2005). Jag är tacksam för alla de konstruktiva synpunkter jag fått på tidigare utkast.

² Samtliga översättningar av citat till svenska är författarens egna.

³ Se bland annat Inglehart (1997) och, för svenska förhållanden, Holmberg och Weibull (2002), Bennulf och Hedberg (1999), Möller (2000), Ekman & Eklund (2002) samt Sörbom (2002).

⁴ Mikael Stigendal (1997), Masoud Kamali (2005) samt Nina Edström och Emil Plisch (2005) pekar på motsvarande mönster i förorter till Malmö och Göteborg.

taget. Det gäller, visar de, i synnerhet resurssvaga boendeområden. I Botkyrka, söder om Stockholm, säger till exempel 72 procent av de boende sig ha ”ganska litet eller mycket lite förtroende för de lokala politikerna”. Motsvarande siffra för Kungsholmen, i centrala Stockholm, var 63 procent. ”Skillnaderna i politiskt intresse är så pass stora”, konkluderar Nord och Nygren, ”att det är befogat att tala om att dessa delar av Sverige i dag kan beskrivas som politiskt marginaliserade...” (a.a., s. 210).

Valdeltagandet har minskat avsevärt sedan åttiotalet, särskilt i storstädernas mångetniska områden. Vid 1976 års kommunalval röstade 60 procent av de röstberättigade utländska medborgarna, mot 90 procent av befolkningen som helhet. Klyftan mellan utländska medborgare och den totala befolkningen har därefter successivt ökat.

Vid 1998 års val var röstandet i kommunalvalen bland utländska medborgare nere i rekordlåga 35 procent, jämfört med 79 procent i befolkningen som helhet. Skillnaden mellan utländska medborgare och den totala befolkningen uppgick nu till hela 44 procentenheter, mot 30 vid 1976 års val. Vid 2002 års val var röstandet bland de utländska medborgarna fortsatt 35 procent, medan röstandet i befolkningen som helhet minskat till 78 procent (SCB, 2003). Medan valdeltagandet i städernas högstatusområden under nittiotalet lyckats hålla sig kvar på en nivå upp emot eller över 80 procent, så har valdeltagandet i en rad så kallat utsatta förorter fortsatt sjunka, i en del fall neremot eller till och med under 50 procent.

Frågan är förstås hur dessa mönster ska tolkas. Hur kommer det sig att storstädernas sedan länge konstaterade *geografiska* åtskillnad tycks följas av en allt mer framträdande *politisk* åtskillnad, där städernas mångetniska förorter, enkelt uttryckt, successivt förpassas till ”politikens skuggsida?” (Strömblad, 2003).⁵

Förklaringsansatser

Politisk misstro är ett mångdimensionellt fenomen som kan förstås utifrån en rad angreppssätt och utgångspunkter. En av de förklaringar till ökade misstro som lanserats hänvisar till en allmänt minskad *auktoritetstro* (Sörbom, 2002). Det är, enligt argumentet, något

⁵ Redan under slutet av åttiotalet gjorde Gullan Gidlund och Janerik Gidlund följande iakttagelse, i en av Storstadsutredningens underlagsrapporter: ”Skillnaderna i valdeltagande mellan stadsdelar och förortskommuner avspeglar en ny fas i bostadssegregationen i storstäderna” (SOU 1989: 68, s. 77).

av ett sundhetstecken att medborgare i vår senmoderna samtid tycks vara allt mer benägna att ifrågasätta sina "ledare". Ett andra argument pekar på minskat "socialt kapital", att mänsklig tillit över huvud taget håller på att erodera (Putnam, 2001; Rothstein, 2003). Ett tredje argument gör gällande att misstron har en objektiv grund i välfärdsstatens minskade förmåga att "leverera" i tider av lågkonjunktur och ekonomisk åtstramning (Möller, 2000). Ett fjärde argument pekar på samband mellan politisk misstro och *massmediers rapportering om politik*, med betydande fokus på skandaler, kortsiktighet och konfrontation, eller *politikens medialisering* (Strömbäck, 2001; jfr Dahlstedt, 2005).

Forskning har pekat på flera tänkbara förklaringar till misstro och ickedeltagande bland etniska minoriteter. Tomas Hammar, pionjär i svensk etnicitetsforskning, var bland de första att undersöka Sverige som "mångkulturell demokrati". I *Democracy and the Nation State* (1990) pekar han på en rad tänkbara förklaringsgrunder till utländska medborgares benägenhet att rösta eller inte rösta. Han nämner som tänkbara förklaringar bland annat kunskapsluckor skapade av själva "invandrarskapet", begränsat intresse för politik, orsaker till migration, vistelsetid i det "nya hemlandet", avsaknad av "gruppnormer" om betydelsen av politiskt deltagande och "korstryck" mellan stridande intressen och önskemål i det "gamla" och det "nya hemlandet". Dessutom består kategorin "invandrare", konstaterar han, till stor del av unga, ogifta, lågutbildade och låginkomsttagare, grupper som traditionellt röstar i mindre utsträckning än andra grupper i samhället.

Henry Bäck och Maritta Soininen (1994: 112) identifierar två huvudsakliga orsaker till skillnader i röstande *mellan* infödda och utländska medborgare och inom kategorin utländska medborgare, nämligen *kultur* och *integration*. "Integration i det svenska storsamhället gynnar valdeltagande", konstaterar de. Integration i arbets- och föreningsliv, äktenskap med en "svensk(a)", exponering för svenska etermedier, tycks samtliga inverka positivt på röstandet bland utländska medborgare. De menar dessutom att "förekomsten av vissa kulturella orienteringar" skulle ha betydelse för benägenheten att rösta eller inte rösta (a.a., s. 103).

Kum-Kum Bhavnani betonar i *Talking Politics* (1990a), en studie av svarta ungdomars levnadsvillkor i Storbritannien, en annan förklaringsgrund, som närmare fokuseras i följande kapitel. Hon ser rasism och diskriminering som viktiga faktorer när det gäller att förstå sådana fenomen som misstro och politiskt deltagande bland

underordnade, etniska grupper. Två begränsningar hos tidigare studier av politiskt handlande bland underordnade grupper har, menar hon, varit att de dels använt beteckningar som ”cynism” och ”apati” som odiskutabla, deskriptiva benämningar och dels dragit likhets-tecken mellan *apati* och *politisk inaktivitet*. Ett sådant tillvägagångs-sätt har, markerar hon, gjort det svårt för forskarna att närma sig människors *reella* skäl till att, exempelvis, inta en skeptisk hållning till ”politik”. Cynism bör inte minst relateras till upplevelser av de möjligheter som finns att över huvud taget delta eller ”ta plats”. Hon frågar sig om inte cynism bland underordnade etniska grupper kan vara ett svar på en kraftigt strukturellt underordnad position i samhället, snarare än ett uttryck för passivitet och apati.

Blågula murar

Det är således, för att följa Bhavnanis argumentation, viktigt att inte falla för den i det offentliga samtalet vanligt förekommande böjelsen att söka orsaker till ”invandrades” tillvaro i samhällets marginalsikt i faktorer som enbart rör ”dem själva”. Demokratiutredningen gjorde motsvarande bedömning i slutet av nittiotalet. Utredningen pekade på påtagligt växande politiska klyftor mellan infödda och personer med utländsk bakgrund. Jan Teorell och Anders Westholm (1999: 42) konstaterade att utvecklingen *inte* kunde förklaras av att personer med utländsk bakgrund skulle ha en ”särskild oförmåga att ta sig fram i det politiska skranket”. De ställer sig i stället försiktigt frågan: ”Är det i stället så att skranket är för högt?” Det tycks mig oundvikligt att reflektera kring rasism och diskriminering när det gäller att förstå fenomen som misstro och ickedeltagande i ”utsatta” förorter.

Kapitlet baseras på fältarbete i mångetniska förortsmiljöer i Stockholm, Göteborg, Malmö och Umeå, i huvudsak genomförts under sommaren och hösten 1998 samt våren 2000.⁶ Det material som analyseras består av djupintervjuer och fokusgruppsamtal med ett hundratal personer med utländsk bakgrund, verksamma i politiska partier och kommunal förvaltning samt företrädare för och medlemmar i lokala föreningar i dessa miljöer.⁷ Intervjuerna hand-

⁶ Fältarbetet var del av mitt avhandlingsprojekt, som kretsade kring delaktighet och etniska hierarkier i samtida svensk demokrati (Dahlstedt, 2005).

⁷ Dessa kategorier valdes för att synliggöra röster och erfarenheter från aktörer belägna på skilda positioner i den lokala demokratin. Vid intervjuerna har jämn balans mellan män och kvinnor, politiska partier och etnisk bakgrund eftersträvat. En knapp majoritet av dem som

lade inte bara om valrörelsen, utan kretsade kring de intervjuades upplevelser av villkoren för deltagande och inflytande i samtida svensk demokrati, i vidare mening. Materialet kom även att bestå av observationer och iakttagelser på "fältet", av policydokument, informationsmaterial, utredningar och annat "offentligt" material, diverse val- och kampanjmaterial som partiprogram, affischer och flygblad. Vidare insamlades och analyserades ett omfattande pressmaterial.

Intervjuerna kretsade i huvudsak just kring de intervjuades erfarenheter av att i olika avseenden *rangordnas* och ställas *vid sidan* av i det svenska samhället. En stor del av frågan om "invandrarnas politiska utanförskap" tycktes därmed handla om stigmatisering, diskriminering och utanförskap. De intervjuades berättelser om åsidosättande och diskriminering återspeglas i en rad kartläggningar av "vardaglig diskriminering" i det svenska samhället (Kamali, 2005). Anders Lange (1999), som under andra hälften av nittioalet kartlagt upplevd diskriminering,⁸ har funnit att mellan var tredje och var annan person född i Afrika, Iran, arabisktalande länder och Latinamerika upplever sig ha utsatts för hot, förolämpningar och trakasserier på offentliga platser. Av kartläggningen framgår, vidare, tydligt att erfarenheter av diskriminering varierar påtagligt mellan olika nationaliteter. Bilden motsvarar i huvudsak de mönster som kan skönjas i arbets- och bostadsmarknadsstatistiken, nämligen att erfarenhet av diskriminering genomgående är betydligt vanligare bland dem som *upplevs* och *beskrivs* som hörande till de allra mest "geografiskt och kulturellt avlägsna" delarna av världen (jfr till exempel SOU 2000: 3; Andersson, 2002; Neergaard, 2002).

Mellan 1999 och 2000 uppgick antalet fall om misstänkt diskriminering som anmälts till Ombudsmannen mot etnisk diskriminering [DO] till mellan 420 och 520 stycken årligen. Det innebär, i genomsnitt, mellan åtta och tio anmälningar per vecka.⁹ Enligt Säkerhetspolisen anmäldes under 2001 totalt 2 572 brott med främlingsfientligt inslag mot personer med utländsk bakgrund, vilket innebär i genomsnitt sju brott per dag. Anmälningarna till DO rör en mängd situationer som i olika avseenden kan beskrivas som "vardagliga". Anmälarna upplever sig exempelvis ha blivit diskrimi-

intervjuades är dock män. Majoriteten har, vidare, utomeuropeisk bakgrund, främst från Mellanöstern, Latinamerika och Nordafrika.

⁸ Undersökningen genomfördes närmare bestämt 1995, 1996, 1997 och 1998.

⁹ Uppgifterna är hämtade från Mattsson & Tesfahuney (2002).

nerade när de sökt arbete eller bostad, när de befunnit sig på arbetsplatsen, varit i kontakt med försäkringsbolag eller när de besökt restauranger. En likartad bild framträder i Säkerhetspolisens statistik. En överväldigande majoritet av de anmälda brott som hade främlingsfientligt inslag begicks på platser och i situationer i "vardagen" – i tvättstugan, på affären, i taxikön, vid krogbesök.¹⁰

Det var i intervjuerna många som berättade om personliga eller nära erfarenheter av åsidosättande och diskriminering från samtliga samhällsarenor, på arbetsplatsen, i massmedier, i partier, av myndigheter, i förskolan, i grannskapet. Samtalen vittnade samtidigt om att vardagliga erfarenheter av detta slag kan ha en avgörande inverkan på den enskildes förhållningssätt till och handlande i Politiken.¹¹ Misstron är påtagligt erfarenhetsbaserad och materiellt grundad. Det är vid denna koppling jag här uppehåller mig.

Tystnadens röster

Att enbart se till den tystnad som är förknippad med utanförskap är allt för ensidigt. Likafullt sägs underordnade inte sällan *sakna* en självständig röst. Tystnaden är blott *ett* av de ansikten som kännetecknar underordnades politiska liv. Deras situation präglas varken av total passivitet, total apati eller total oförmögenhet. Deras eventuella tystnad behöver inte alls betyda förtryck, maktlöshet och alienation. I deras vardagsliv kan apati mycket väl samsas med motstånd och självförnekelse med stolthet. Det är viktigt att uppmärksamma att tystnad kan tjäna som strategiskt *motstånd* mot överordnade grupper och intressen (jfr Bhavnani, 1990a; Gal, 1991, Eliasoph, 1998; Skeggs, 1999). Man kan lika gärna vända på den vanligen så entydigt negativa problembilden och synliggöra *tystnadens röster*.

Underordning innebär inte bara att passivt inordnas i en bestämd hierarki, utan det innebär i lika hög grad att som människa tvingas kämpa för att "övertyga sig själv och sin omgivning" om att ens belägenhet i samhällshierarkin beror på "samhällets organisering och inte för att man brister i styrka och vilja" (Härenstam, *et al.*

¹⁰ Jämför den kartläggning som Antidiskrimineringsbyråerna i Sverige (2004) nyligen gjort om förekomst och erfarenheter av diskriminering i fyra svenska kommuner (Stockholm, Göteborg Umeå och Norrköping).

¹¹ I de fall då de bägge orden politik och politik(er) skrivs med stor bokstav i studien markerar det att det är fråga om föreställda, inga faktiskt existerande företeelser, tillstånd eller personer. Ordet politik(er) har en dubbel innebörd och kombinerar de bägge orden politik och politiker.

1999: 18), det vill säga att den inte är självförvållad. Underordning gör det nödvändigt att värja sig mot ensidiga resonemang om att underordnade får "skylla sig själva", vilket gör att underordnade i allra högsta grad är "aktiva" och att de såväl kan *motstå* som *bidra* till sin egen underordning. Underordnades motstånd tar sig dock sällan kollektivt organiserade former, utan det bedrivs oftare *bortom* offentlighetens skyltfönster. Det för i regel en mer undanskymd tillvaro, som "tysta" former av motstånd. Det är mot denna "bakgårdens politik" jag nu vänder min blick.

Vid ett tillfälle besökte jag en av Rinkebys mest väletablerade föreningar. Jag hade stämt träff med en av föreningens styrelsemedlemmar, som visade sig vara försenad. I stället satte jag mig ner vid ett av borden i föreningslokalen och bjöds på en kopp kaffe. Vi var ett drygt tiotal män som samlas kring bordet.

Det var totalt 49,3 procent av Rinkebyborna som röstade vid 1998 års kommunalval. Röstandet bland utländska medborgare var betydligt lägre; 35 procent. Jag frågade männen om de röstat i valet. En av männen nickade. Jalil berättade att han röstat på Vänsterpartiet. Andra skrattade. Ingen av männen verkade vara särskilt intresserad av att diskutera partipolitik. De verkade rentav ta avstånd från valrörelser och partipolitiskt arbete. Det tycktes för dem vara en närmast självklar reaktion att "rygga tillbaka" när jag frågade dem om svensk politik.

– Vad sysslar du med? frågade Hekmat en bit in i samtalet. Vill du bli politiker?

– Nej, nej, svarade jag något överraskad. Jag har inget med dem att göra.

Hans därpå följande kommentar fångade kärnan i den misstro flera av männen uttryckte under samtalets gång, som jag kom att möta åtskilliga gånger under fältarbetet.

– Nej. Alla politiker är värsta lögnarna!

Liksom i många andra intervjuer associerade de intervjuade i sitt berättande Politik med partipolitik, politisk pajkastning, brutna löften och kortsiktighet. Politik är, enligt denna bild, tråkigt och svårbegripligt. Det är något man i allmänhet inte bryr sig om att vara särskilt "insatt i". Politik(er) är inget man gärna identifierar sig med (jfr Bhavnani, 1990a; Eliasoph, 1998).

Samtidigt hade männen, visade det sig snart, många insiktsfulla synpunkter på Politik i meningen vardagliga erfarenheter av, exempelvis, rasism och diskriminering. Under den yta som vid en första anblick må te sig som oansvarigt och oreflekterat "politikerförakt"

fanns en skarp kritik av den politiska situationen och villkoren för politiskt deltagande i samtidens Sverige. Männerna använde, liksom andra av dem som intervjuats, en rad strategier för att ”hantera” det stigma som deras ”bakgrund” innebär, för att motstå dels diskrimineringens realiteter, dels berättelser som pekar ut och framställer dem som ”problem”.

Detta motstånd uttrycktes delvis i form av misstro mot svensk(a) politik(er). Det gäller inte bara detta enskilda samtal, utan merparten av de intervjuer som genomfördes under fältarbetets gång. Beträktade i ett bredare sammanhang av utanförskap och stigmatisering kan mycket av den misstro jag mötte förstås som ett sammansatt motstånd mot en rad missförhållanden i det svenska samhället, som en tyst ”kamp om mening”. Väsentliga delar av det motstånd som samtalen visade på riskerar emellertid att osynliggöras om man väljer att anamma en allt för snäv syn på Politik. Människor utövar förstås motstånd även när de inte uttryckligen talar om Politik i meningen riksdag och regering, valrörelser och myndighetsutövning. Det är därför angeläget att ta fasta även på människors vardagliga erfarenheter i bredare sociala frågor, om man vill förstå misstrons och motståndets många bottnar (Bhavnani, 1990a).

”De har inte gjort någonting!” – avstånd mellan löften och praktik

Det finns, framgick i mina intervjuer på ”fältet”, en mängd orsaker till att somliga boende i månggetniska förortsmiljöer successivt intar en cynisk hållning gentemot svensk(a) Politik(er). Misstron baseras inte minst på ett – ur de misstroendes synvinkel – *reellt* politiskt skeende, där ideologisk utslätning och politikers eget handlande, inte minst i form av brutna löften och publikfriande agerande under valrörelser, är två viktiga inslag.

Politiker är, i många av förortsbornas föreställningsvärld, några du egentligen aldrig ser till. De bara dyker upp där mitt på torget, med ett koppel av journalister och fotografer i släptåg. En viktig tankefigur i denna politik(er)skeptiska föreställningsvärld är just att ”inget händer” i svensk politik. Politik kännetecknas, enligt tankefiguren, av ett omfattande gap mellan *löften* och *praktik*. ”Politiker bara pratar, de gör inget”.

En uppfattning som dominerande intervjuerna var att partiernas handlande vittnar om en långtgående och allt mer uppenbar kort-siktighet. Partierna verkar, är det flera som menar, vara mer angelägna om att inför stundande val bedriva ett framgångsrikt kampanjarbete än om att ingå i ett genuint samtal med medborgarna.

Flera använder i intervjuerna djungelmetaforen när de kritiserar vad de upplever som politikernas instrumentella förhållningssätt gentemot förorten och dess befolkning. Flera känner sig djupt kränkta av myndigheters och makthavares bemötande av "deras" förort, inte minst under valrörelser. Förorten framställs, enligt en rad studier, som avvikande, problematisk och befolkad av "speciella", i bästa fall "exotiska", människor (Ristilammi, 1994; Andersson, 2003, Dahlstedt, 2005). Det är först och främst i valtider som den tycks bli politiskt intressant. Där finns många som tidigare inte mobiliserats politiskt och som därmed representerar potentiella röster i valet.

Just innan 1998 års val talar jag med föreningsrepresentanten Isak. Han är märkbart upprörd över politikernas agerande i den pågående valrörelsen.

Man ser dem inte annars. Men nu ser man dem överallt! Bara för att de ska finnas där, visa upp sig och komma på bild. Har du läst i tidningarna? Det är som att höra en del säga att de vill göra [Förorten] till en slags park [skratt], dit man gör exkursioner [skratt]. Det här är på riktigt. De skulle då komma hit som turister och titta på hur vi lever här, hur vi äter [...] De skiter i det här! Det blir en mycket intressant grej som man sedan skriver en lång artikel om, sedan glömmer man bort det hela [skratt].

Isak identifierar i sin kritik ett symbiotiskt förhållande mellan politiker och journalister. För politiker, å ena sidan, är förorten en park, dit man åker för att "visa upp sig" och locka till sig journalister. Journalister, å andra sidan, följer politikernas fotspår. Politiker och journalister är bägge turister, på sätt och vis, på tillfällig exkursion i "förortsparken". De är där inte för att verkligen möta och ingå i dialog med de boende. Resan till Förorten resulterar i en "lång artikel". De boendes tillvaro glöms därefter bort. "De skiter i det här!"

Samtidigt som de intervjuades kritik mot svensk(a) Politik(er) tycks dra näring ur och anspela på de retoriska figurer och tanke-mönster som florerar i massmedier så refererar den uppenbart till personliga erfarenheter av politikernas handlande i relation till förortsmiljön, exempelvis under tidigare eller pågående valrörelse. Det

är på ett sätt symboliskt när föreningsrepresentanten Isak berättar att det han möter då han kliver in i förortens förvaltningsbyggnad är, först, en ordningsvakt och, därefter, en avspärning. De som försöker möta lokala makthavare stängs ute, menar han, med mer eller mindre bryska metoder. Makten är nära, men samtidigt så långt borta. "Det här är på riktigt", understryker han. "Man ser dem inte annars. Men nu ser man dem överallt!"

Tyngden i hans berättelse om vad han uppfattar som politikernas konsekvent opportunistiska hållning gentemot Förorten stärks ytterligare av att en socialdemokratisk minister under samtalet höll ett torgmöte utanför lokalen vi vistades i. Under samtalet ser jag ett fåtal personer kort stanna till, lyssna på ministrerns tal för att därefter gå vidare. "Du ser, det är ingen som bryr sig här ute", kommenterar Isak själv händelsen.

Föreställningen att "inget händer" i svensk politik kan i sig ha påtagliga politiska konsekvenser, till exempel i form av ickedeltagande och misstro bland enskilda medborgare. Argumentet ser ut som följer. Förortsbor ser att det inte är något som händer, trots att det både talas mycket och satsas stora resurser. Det sätter sina tydliga spår. Politiker definieras som ytterst ansvariga för det utanförskap de tvingas leva under. Om politiker betar sig opportunistiskt och inte kan visa att de konkret gör något åt det utanförskap som människor tvingas leva med, så är de inte heller värda något förtroende. De blir då symboler för handfallenhet och misslyckande. Förortsbor intar en allt mer cynisk inställning till Politik(er) i största allmänhet.

Nina Edström och Emil Plisch (2005: 52) för ett i en uppföljning av Storstadssatsningens genomförande ett liknande resonemang. "Att aktivt gå och rösta förutsätter", konstaterar de, "en tilltro till politikernas vilja och förmåga att förändra situationen i de aktuella kommun- och stadsdelarna. Om man då som boende upplever att politikerna har infriat ens förväntningar eller fullgjort sina skyldigheter gentemot de boende i området kan följden bli en känsla av maktlöshet som i värsta fall kan resultera i politisk apati och likgiltighet".

Föreningsmedlemmen Fatima är ett exempel på hur tankefiguren "inget händer" kan få direkta konsekvenser för den enskildes sätt att förhålla sig till den politiska processen: "Vem ska vi lita på?", frågar hon. "Alla säger: 'Vi ska göra, vi ska göra' och sedan, när de blivit statsminister, gör de ingenting. Det är problemet. Vilket parti ska vi lita på?" Amal, en annan föreningsmedlem, exemplifierar

även hon kopplingen mellan politiska löften och en känsla av politisk osäkerhet: "Det största problemet är vilket parti jag ska lita på. Jag har inget parti jag kan lita på. Det finns inget parti som säger: 'Vi ska göra till invandrare, vi ska göra så här och så här', så att jag kan rösta på det partiet. De lovar mycket, men de gör ingenting".

"Ingen skillnad mellan höger och vänster" – ideologisk utslätning

Ett annat tema i intervjuerna, som i olika sammanhang i intervjuerna knyts till tankefiguren "inget händer", är att partierna i svensk politik allt mer liknar varandra, inte bara retoriskt, utan även i praktisk politik. Denna ideologiska utslätning är, enligt argumentet, en viktig orsak till politiskt missnöje och minskat valdeltagande.

En föreningsrepresentant konstaterar exempelvis, på tal om ideologiska skillnader mellan partierna: "För mig är svenska partier... det är nästan ingen skillnad". Eftersom han inte längre tycker sig kunna urskilja några principiella skillnader mellan partierna är han av meningen att det i princip är meningslöst att ens överväga att rösta.

Under fältarbetet mötte jag en rad uttalanden av sådant slag. En annan föreningsrepresentant beskriver Socialdemokraterna och Vänsterpartiet som tydliga exempel på hur det ideologiska fältet krympt under hans vistelsetid i Sverige: "Socialdemokratin, som den var för tio år sedan, det är inte samma socialdemokrati och vänstern, den är inte samma". De pratade tidigare om "klasskillnader och klasslöst samhälle", noterar han, men "det har åkt ner på dagordningen". Politikern Maria är en annan av dem som lyfter fram den ideologiska högerförskjutningen i svensk politik som en avgörande orsak till missnöje mot myndigheter och partipolitik. I hennes ögon har åttio- och nittiotalens högervridning av det politiska fältet ett direkt samband med minskat valdeltagande i allmänhet och socialdemokratins minskade väljarstöd i synnerhet.

Om du jämför socialdemokratin nu med sjuttioalet, då var de ju mycket radikalare. Jag menar, det var ju de bland annat, om man ska vara rättvis, det är ju sossarna som har byggt upp den här välfärden, faktiskt. Men så slaktar de ju ner den själva, sakta men säkert. [...] En anledning till att de tappade väljare, folk som i sådana här områden såg upp till socialdemokratin, det är faktiskt politiken.

Sociologen Stefan Svallfors (1996: 66) är en av de forskare som i en rad studier pekat på en ökad klyfta mellan vidtagna åtgärder (en successiv nedmontering av välfärdsstaten) och medborgares orientering (fortsatt starkt stöd för en generell välfärdspolitik). ”I sin strävan att genomföra det som man ser som det nödvändiga – en tillbakarullning av välfärdsstaten – vill politiker i alla lägen undvika att få skulden i väljarnas ögon. Som en negativ bieffekt får man dock räkna den politiska cynism och alienation som kommer att följa i spåren. Varför rösta om ändå inget politiskt ansvar går att utkräva?”¹² Det är en lika berättigad som provokativ fråga.

Politikern Hasan knyter samman tanken om ideologiska förskjutningar med tesen ”inget händer”.

Det finns många som inte ser att de är lösningen på deras problem. Om många inte ser kopplingen mellan politiken och individens situation: ”Jag kommer att bli arbetslös, även om det blir maktskifte”. Det är sådana tankar som finns hos många. Man har upplevt det så att: ”Det är nästan samma sak”. Man har kanske gått på socialbidrag under många år. ”Det händer ingenting”.

Om man inte har uppfattat några konkreta förändringar av sina egna levnadsvillkor, trots åtskilliga regeringsskiften, är det lätt att man till slut inte ser någon koppling mellan partipolitik och sitt eget liv. Några av dem jag intervjuat berättar att de bott i till exempel Rinkeby i tjugo år utan att ens vara i *närheten* av ett ”riktigt arbete”. De har under denna tid slussats från det ena arbetsmarknadspolitiska projektet till det andra. De har inte kunnat urskilja några *reella* förändringar av sina levnadsvillkor. ”Jag har bott här i tjugo år. Jag har inte sett någonting”, berättar föreningsmedlemmen Jalil uppgivet. Levnadsförhållandena ser, ur hans synvinkel, mer eller mindre likadana ut, oavsett om det är Moderaterna eller Socialdemokraterna som styr.

Rasifierad tillhörighet – hotbilder och motbilder

Ett starkt underliggande antagande i det offentliga samtalet om det mångetniska Sverige är en tendens att *blame the victim*, ”beskylla offret” (se vidare Dahlstedt, 2005). Vissa etniska grupper stämplas, enligt denna skuldbeläggandets logik, som ”problem”. De underordnades umbäranden sägs bero på deras egen oförmåga. I samtal

¹² Argumentet om partiernas ideologiska likriktning diskuteras vidare i Svallfors (2004).

på temat "invandrarskap" och *svensk demokrati* tycks, exempelvis, "invandrades" bristande kunskaper, ambitioner och engagemang vara det främsta "demokratiska problemet", inte de sociala strukturer och praktiker som gjort det möjligt att *i första skedet* peka ut "invandrare som problem", med hänvisning till statistiska och "avvikande kulturmönster".

I intervjuerna är det emellertid varken bristande kunskaper, avvikande "kulturmönster", ointresse eller andra faktorer på individnivå som tjänar som dominerande förklaringar till frågan om "invandrarernas politiska utanförskap". I samtalen framträder *samhälleliga* snarare än *individuella* faktorer som avgörande orsaker till "invandrades" misstro och ickedeltagande. Ett genomgående mönster är starkt *motstånd* mot tendenser till att "beskylla offret" eller ensidigt söka "invandrarspecifika" orsaker till olika slags sociala problem. De intervjuade synliggör skilda tillstånd och företeelser i vardagslivet och benämner dem som oönskade eller illegitima. Majoriteten har erfarenheter av att sorteras in i bestämda fack och behandlas som "främmande". Frågan om *delaktighet* är, framgår av samtalen, kopplad till frågan om tillhörighet. Varför delta politiskt, genom att exempelvis rösta, om du inte ens känner dig höra till det svenska samhället?

De intervjuade bedriver "i det tysta" dagligen motstånd mot sådana mönster av över- och underordning. I intervjuerna riktas motstånd vid upprepade tillfällen mot aktuella fall i massmedierna. Visst förekommer också tankar om "invandraren" som passiv, apatisk och missanpassad i intervjuerna, men de dominerar inte. Där emot upptar uttalanden som "Jag är inte passiv!" och "Det är inte vi som är problemet utan de!" en stor del av utrymmet i intervjuerna. Här belyses några av de strategier som de intervjuade vidtar för att hantera det utpekande och den utestängning de konfronterar i det svenska samhället.

"Vi blir aldrig svenskar"

Det är tisdag kväll. Februarikylan äter sig in under kläderna. Jag är på väg för ett besök vid en somalisk kvinnoförening. Kylan och snön gör att flera av kvinnorna är försenade. Bussen är försenad och barnvagnarna svårmanövrerade i nysnön. Föreningslokalen är låst och jag blir stående i trapphuset en stund. Ordföranden kommer springande, med andan i halsen. Hon låser upp dörren och vi

går in i den mörka föreningslokalen. Kort därefter kliver tre andra kvinnor in i lokalen. Vi hälsar, lite formellt, och en av dem går för att sätta på kaffe. När kaffet serveras är vi tio vuxna samlade kring bordet. Två av kvinnorna har med sig sina små barn. Barnen tittar först lite blygt på mig. Jag frågar kvinnorna om jag får banda samtalet. De godtar min förfrågan och en av dem frågar skrattande vad just hennes röst kan tillföra i sammanhanget. Jag plockar fram bandspelare och mikrofon och samtalet är snart igång. Samtalet, som pågår i drygt två timmar, kretsar i huvudsak kring kvinnornas vardagliga erfarenheter av att vistas i det svenska samhället och visar med all önskvärd tydlighet att kritiska iakttagelser av svensk demokrati också förekommer bland dem som i offentliga sammanhang porträtteras som hörande till de allra mest passiva och underordnade.

Amal, en av kvinnorna, menar att hon som *”invandrare”* vanligen betraktas med en blick ovanifrån, från företrädare för det svenska majoritetssamhället. Hon ser sig själv som i praktiken mindre värd än dem, *”svenskarna”*. *”Jag tycker att de brukar isolera invandrare. De ser ner på invandrare, även om de jobbar bättre än dem, även om de jobbar nästan likadant. De ser ner på dem”*. Liksom flera av de närvarande kvinnorna talar hon om majoritetssamhället, *”svenskarna”*, som ett uniformt och anonymt kollektiv: *”de”*. Som om det inte skulle finnas några olikheter och skiljelinjer inom detta anonyma kollektiv. Kvinnorna uppger att de egentligen aldrig har lyckats få kontakt med *”dem”*, dels på grund av den skepsis och ovilja som de möter från svenskarnas sida, dels på grund av det åtskilda boendet.

I en rad sammanhang möts människor som föreställs som *”främmande”* av en slags *”misstankens hermeneutik”*.¹³ Genom att omgivningen på olika sätt definierar och stigmatiserar en eller flera personer, en bestämd företeelse, ett visst geografiskt område eller annat, kan exempelvis en person förvandlas till potentiell våldsvärkare eller våldtäktsman.¹⁴ De erfarenheter som kvinnorna under samtalets lopp uttrycker pekar samtliga på hur det kan vara att definieras och att sorteras ut från samhällets mittfålla.

Det finns, menar kvinnorna, i det omgivande samhället otaliga förväntningar på dem som *somaliska kvinnor*. *”En av de viktigaste frågorna om makt och maktlöshet för somaliska kvinnor”*, skriver Sara Jonsdotter (1999: 27), *”är den i Sverige rådande stereotypen av*

¹³ Se Molina (1997). Begreppet är ursprungligen hämtat från Paul Ricoeur.

¹⁴ Begreppet *”stigma”* utvecklas i Goffman (1972).

dem, som *somalier* och som *muslimska kvinnor*, en stereotyp som fogar in dem i en grovt tillyxad mall ”som förtryckta, hjälplösa och bidragsberoende barnavlare”. Det är en mall som kvinnorna tvingas konfrontera och som de försöker kränga sig ur i sitt dagliga leverne.

I samtalet förs bland annat en dialog kring en upplevelse Amal nyligen haft i skolan. Hon höll, berättar hon, på att utbilda sig till undersköterska. Vid ett tillfälle fördes det i klassrummet en diskussion om tbc. Läraren upplyste eleverna om att flera av de smittor som härjar i Afrika förs över till exempelvis Sverige genom invandring, däribland tbc. Läraren kastade en snabb blick mot Amal. Samtliga elevers blickar riktades omedelbart mot henne. Amal kände sig kränkt och misstänkliggjord av såväl läraren som de svenska eleverna. Samtalet fördes på följande sätt:

Amal: Jag läser på undersköterskeutbildningen. Min lärare har berättat att sjukomen tbc, tuberkulos, att det är invandrare som är orsaken. Hon kollade på mig och alla i hela klassen kollade på mig [skratt].

Magnus: Det är ditt fel...

Fatima: Är det du som har tagit med dig det?

Amal: Det är invandrare, men hur? Varför bara invandrare? Varför inte européer, som bor här, nära?

Sara: Alla reser...

Amal: Om du ska åka till Saudiarabien måste man göra tbc-test, precis som här i Sverige. Men man säger: ”Det är invandrare, de har...” [skratt].

Sara: Och särskilt vi som kommer från Afrika. Vi blir aldrig svenskar, även om vi har bott femtio år i Sverige. Men varför? Jag har samma rätt, som andra. Jo, det kanske beror på huden, religionen. Det är invandrare som kommer från många olika håll. I Eritrea finns både kristna och muslimer, men det är ingen skillnad: ”Ah, han är afrikan!”

Ordväxlingen behandlar uppenbart frågor och incidenter som kvinnorna redan tidigare talat om. De har fått en viss distans till situationens allvar och kan därför skratta åt alltsammans. Under ytan finns däremot fortfarande högst påtagliga känslor av att vara sårade som människor, känslor som också kommer till uttryck vid flera tillfällen under vårt samtal.

Amal skämdes. Hon kände sig utpekad i förhållande till alla andra, ”normala” studenterna. Hennes hudfärg ”stack ut”. Då läraren aktualiserade temat ”afrikaner och tbc” drog hon omedelbart till sig misstänksamma blickar som tycktes förmedla budskapet: ”Har du också fört med dig smittan?”

”Fortfarande invandrare”

Just *smita* är en välkänd metafor inom rasismens tankevärld. Migration har länge, i skilda sammanhang, associerats med det okontrollerbara (van Dijk, 1993). Somliga, säger argumentationen, passar inte in i ”gemenskapen”, utan utgör i olika avseenden en fara för ”Vår existens”. Inom det rasbiologiska paradigmet som dominerade det offentliga samtalet vid det förra sekelskiftet, togs exempelvis för givet att vissa ”raser” i sig utgör ett hot mot ”Vår fortlevnad”. De ansågs ”tunna ut vårt blod”, införa ”sämre arvsanlag” etc.

Temat återkommer i senare års samhällsdebatt, om än i ny skepnad. Begreppet ”kultur” tycks numera ha ersatt forna tiders rasbegrepp som ett primärt, åtskiljande kriterium i den rådande diskursen. Migranter hävdas, stundtals, ”försvaga” eller ”befläcka” ”vår” sociokulturella sammanhållning.¹⁵ Rasbegreppet har emellertid inte spelat ut sin roll. Bakom markörer som ”kultur” och ”sedvänja” skymtar en biologisk människosyn, där utseende och fysiska attribut är fortsatt avgörande kriterier för vem eller vilka som uppfattas som *mer* hotfull(a) än andra.

Sekvensen hämtad från mitt samtal med de somaliska kvinnorna inleds med att Amal berättar en anekdot från skolans vardag. Anekdoten knyts samman med en rad tankar och argument. Korta fraser som ”Varför bara invandrare?” och ”Vi blir aldrig svenskar” tas för givna som ”givna fakta” bland kvinnorna.

En av kvinnorna, Sara, undrar varför det mestadels är svarta, afrikaner som pekas ut i situationer av det slag som kvinnorna diskuterade. Varför inte européer? Kvinnornas hudfärg tycks döma dem till ett evigt utpekande i deras liv och leverne i det svenska samhället. De förefaller ha svårt att helt kunna undfly sin ”avvikande” bakgrund. Denna iakttagelse stämmer för övrigt väl överens med de resultat som framkommit i flera studier.¹⁶ ”Vi blir aldrig svenskar”, säger hon uppgivet. Amal fortsätter, i liknande ordalag:

Vi har bott här i elva år, en del tio, en del fyra, och vi är svenska medborgare. Men de säger fortfarande att vi är invandrare, att vi kom nu till Sverige. ”Har du läst sfi?”, börjar de. Va? Jag har bott i Sverige i tio år, men jag är fortfarande invandrare! Till exempel vårt barn, han är född här i Sverige, men ibland brukar han säga: ”Mamma, hur länge

¹⁵ Tanken går igen hos Samuel Huntington (1993), som profetiskt talat om en nära förestående ”civilisationernas kamp”.

¹⁶ I en studie om ”svensk-turkiska” kvinnors livssituation konstateras exempelvis att ”den stigmatiserade bilden av kvinnor, men framför allt av ”invandrarkvinnor”, är en del av informanternas identitet” (Thomsson & Mohl, 1998: 279).

ska vi vara invandrare?” Och han är tretton år. [...] Det gör ont! Vi kan inte göra någonting med det här samhället! Det är svenskarna: De måste göra någonting!

Omgivningens självklara bemötande av henne, som om hon kommit till Sverige *i går*, visar på den praxis som dagligen fogar in olika delar av befolkningen i bestämda mallar. Frasen ”De måste göra någonting” kanske kan uppfattas som ett tecken på uppgivenhet och passivitet, men den kan likaväl ses som en *medveten strategi* baserad på erfarenhet och analys av hur det svenska samhället *de facto* fungerar. Den alienation som till exempel meningen ”Vi kan inte göra någonting med det här samhället!” pekar på är inte det samma som passivitet. Den är dessutom långt ifrån obefogad.

”Grabbar, jag är ju också invandrare!”

Mönstret går igen i de allra flesta samtalen. Kommunpolitikern Khabat hävdar exempelvis att personer med utländsk bakgrund bemöts som om de utgör ett ”problem” för det svenska samhället. De behandlas i regel som mindervärdiga, ja som barn. De undervärderas, bland annat i sina kontakter med statliga myndigheter. Han upplever, på det hela taget, att han själv har blivit omyndigförklarad under sin tid i Sverige.

Jag märker att invandrare som kommer till Sverige ofta betraktas som barn, att man inte kan någonting, att man inte förstår [...] Jag var välutbildad, jag var universitetslärare och jag var doktorand i Ryssland. När jag kommit hit, då måste man hela tiden anpassa sig.

En tanke som återkommer är att det är svårare för *vissa* att ”fly undan” sin bakgrund än andra. ”Det är inte invandrarna som blir diskriminerade”, understryker tjänstemannen Reza. ”Det är svartskallarna som blir diskriminerade. Inte, till exempel, en tysk eller en engelsman. Det är svartskallar, asiater, utomeuropéer”. Det finns också ett visst stöd för denna beskrivning. En rad rapporter och utredningar har nämligen visat på markanta, etniska hierarkier på bland annat svensk bostads- och arbetsmarknad. Personer med afrikansk eller asiatisk bakgrund löper exempelvis avsevärt större risk för att drabbas av arbetslöshet och få tidsbegränsad anställning med låg inkomst, än infödda eller invandrade från Europa (Andersson, 2002; Neergaard, 2002; Integrationsverket, 2003).

Politikern Efi hävdar också att européer inte har några egentliga problem med diskriminering, åtminstone inte jämfört med exempelvis människor från Asien, som hon själv. Somliga "betraktas på ett annat sätt", poängterar hon. "Vi betraktas inte som människor", fortsätter hon och menar de som, likt hon själv, har asiatisk bakgrund, "oavsett hur mycket vi kan, vilka kunskaper eller erfarenheter vi har. Antingen tycker de synd om "de där människorna", de som tillhör Europa, kontinenten". Återigen framförs erfarenheter av att stämplas som mindre värd, som icke-människa. Här, liksom i andra samtal, synliggörs uttalade eller dolda hierarkier förenade med kategorin "invandrare". Somliga ses som *mer* "invandrare" än andra. Föreställningar om "annanhet" har uppenbart en rumslig inramning.

Närhet och distans "mäts" först och främst i förhållande till en europeisk föreställd gemenskap. Metaforen "kulturavstånd" förutsätter, som bland andra Katarina Mattsson (2001) har markerat, inte bara en tanke om att det är möjligt att rangordna olika grupper eller länders "kulturella (o)likhet" i förhållande till andra grupper eller länder, utan även en tanke om att det skulle föreligga en mer eller mindre självklar rangordning mellan dessa grupper eller länder. Mattsson noterar att dessa rangordningar i mångt och mycket faller tillbaka på en historiskt tämligen väletablerad (kolonial) bedömning om vilka fysiska attribut eller utseenden som antas vara (o)förenliga med "europeiskhet" eller "svenskhet" som föreställda gemenskaper.

Flera personer berättar om sina erfarenheter på arbetsplatsen. Om "invandrare" lyckas få arbete är det inte helt säkert att de verkligen kommer att trivas på arbetsplatsen. I samtalen noteras att brottslighet, tillsammans med andra sociala problem, vanligen associeras till "invandrare" och "invandrarskap". Associationer av detta slag görs, poängterar flera, även på arbetsplatsen, av arbetskamrater. Fatima erinrar sig ett tillfälle då det på arbetsplatsen blossade upp en diskussion kring "Rissnevåldtäkten", ett massmedialt uppmärksammat våldtäktsfall i Stockholmsförorten Rissne.¹⁷

Jag praktiserar på sjukhuset och alla är svenskar i gruppen. Under den första veckan pratade man om det där i Stockholm, våldtäkten, om Rinkeby, om invandrare, hela tiden. Hur ska jag kunna komma in med

¹⁷ I slutet av januari 2000 utnyttjades en ung tjej sexuellt av en grupp unga män. Händelsen inträffade i ett parkeringsgarage intill tunnelbanestationen i Stockholmsförorten Rissne. Våldtäktsfallet blev startpunkt för en intensiv massmedial debatt om "invandrarkillar", våld och "kvinnoosyn". Se Bredström (2002).

dem? Jag är väldigt försiktig. Jag är inte en sådan människa, men jag börjar... Om invandrare hela tiden. Jag vet att de har någon åsikt om invandrare...

Fatima frågar sig hur hon någonsin ska kunna känna sig tillfreds på en arbetsplats där arbetskamraterna talar bakom ryggen på henne, förknippar henne med alla upptänkliga problem och belastningar. Hon upplever att det är svårt att komma in i arbetsgemenskapen, eftersom hon har svårt att ta till sig av den rådande jargongen.

Den strategi hon använder för att på något sätt undvika stigmat är att så mycket som möjligt hålla sig undan sina arbetskamrater och inte göra allt för mycket väsen av sig. Hennes osäkerhet uttrycker vad Pierre Bourdieu (1977) har kallat "symboliskt våld". Omgivningens föreställningar intervenerar i hennes inre liv och gör det svårt för henne att se sig själv i ett konstruktivt ljus.

En annan strategi för att komma undan eller åtminstone hantera stigmat är att, som Sirius, öppet konfrontera arbetskamraternas föreställningar.

Just med segregation, jag tror att mycket beror på samhället, vilka attityder som finns bland folket. [...] På min arbetsplats, till exempel, sitter folk och skämtar om invandrare: "Ja, den där invandraren, gettoområde", och så där. Då säger jag: "Grabbar, jag är ju också invandrare!" "Jo, men du är en av oss, du. Du räknas inte".

När jag vid samtalen har bett de närvarande att berätta om och reflekterat över hur det är att leva i det svenska samhället, och dess marginaler, så har många återkommit till massmediers hantering av frågor om "invandrarskap" och integration. Samtalen ger åtskilliga exempel på hur de intervjuade använder argument och retoriska figurer hämtade från i det omgivande samhället pågående diskussioner, framför allt i massmedierna, för att formulera sina "egna" erfarenheter och argument.

Hedersmord och moralpanik

Tjänstemannen Omar drar vid ett av våra samtal sig till minnes hur massmedierna iscensatt en moralpanik kring så kallade hedersmord. "Det är tungt. Jag kommer ihåg förra året, när det var de där så kallade hedersmorden. Framsidor med feta rubriker, **Invandrare** och så vidare, när man själv *är* en invandrare. Man såg det som en

invandrargrej”. Han berättar på följande sätt om hur han själv reagerade på denna massmediala framställning.

Jag vägrade faktiskt att gå ner på stan. Jag kommer ihåg det där. Jag skulle träffa en kompis, men jag sade: ”Jag kommer inte”. Jag tänkte på vägen dit: ”Jävla svartskalle” längst inuti mig. Jag blev arg, jag blev förbannad. Jag avbeställde mötet. Man känner sig på något sätt delaktig. Man har i sina tankar: ”Ja, tänk om folk tycker och tänker så där om mig. Tänk om en person kommer fram till mig och säger: ’Fan, jävla kvinnoförtryckare’”.

”Den där känslan är plågsam”, säger han, och fortsätter med att måla upp en tämligen stereotyp bild av ”svenskarna”, ”trots att jag egentligen vet att svenskar inte vågar gå fram och säga så. De är ju så blyga. Jag behöver egentligen inte skämmas över det där”. Det massmediala ”talet om hedersmord” fick honom att känna sig utpekad som människa, *misstänkt* för något han egentligen inte hade något med att göra: ”Man övertalar sig själv, motiverar sig för att leva vidare, gå framåt. Men det är tungt. Jag är trött på det här”. Med denna anekdot ville han visa att det i samhället florerar otaliga föreställningar som direkt eller indirekt framställer ”invandrare” som avvikelser och problem.

Nyckelmeningen, ”Den där känslan är plågsam, trots att jag vet att svenskar inte vågar gå fram och säga så”, är särskilt intressant. Den visar hur en negativ självuppfattning, en självuppfattning som i viss mån överensstämmer med hegemoniska föreställningsramar, successivt kan utvecklas. Den visar hur omgivningens misstankar kan komma att riktas inåt. Även om Omar är väl medveten om att alla inte kommer att bemöta honom som en ”jävla kvinnoförtryckare”, så griper den massmediala problembeskrivningen ändå tag i honom. Hans strategi för att hantera stigmat var, således, att undvika den situation där han kunde komma att bli betraktad som ”jävla kvinnoförtryckare”. Han stannade helt enkelt hemma.

Kommunalpolitikern Khalid är en annan av dem som reagerar starkt mot en massmedial tendens till attoreflekterat knyta brottslighet till ”kulturell bakgrund”. Han tar som exempel det vid tidpunkten för samtalet uppmärksammade våldtäktsfallet i Rissne.

Ta till exempel de där gruppvåldtäkterna och invandrarungdomarna som för det för några månader eller veckor sedan var väldigt mycket diskussion om. Pensionärer vågar inte gå ut på gatan för att väskan kan ryckas eller någon med invandrarbakgrund kommer och knackar på dörren och kommer in och rånar den personen. När jag öppnade tidningen och läste sade jag: ”Jaha, någon invandrare i Stockholm har

gjort det felet, så och så”. Folk får bekräftelse på alla sina misstankar, de blir starkare i de tankar de redan har.

Khalid använder ett aktuellt massmedialt brottsfall för att påvisa hur massmedier, i hans ögon, bidrar till att vidmakthålla och legitimera ojämlikheter och tudelningar längs etniska linjer. ”Rissne-fallet” återkommer även i andra sammanhang, bland annat i ett samtal mellan ett par tjänstemän.

Antonio: Apropå kulturer, att man belastar kulturer. Jag tänkte häromdagen. Det var det där ganska uppmärksammade fallet, den där våldtäkten, som inte var en våldtäkt, visade det sig, i Rissne. Där pekades några invandrarbarn ut. Det blev skrivelser och så där. Samtidigt, eller några dagar efter, visade det sig att en högt uppsatt polis tafsade på en tjej på en jämställdhetskonferens i USA. Jag menar, då kan du ju också påstå att det ingår i hans kultur att göra på det viset, eller? [skratt i bakgrunden]. Jag tycker att han är lika avvikande som de andra, när det gäller en viss kultur. Hur ska vi göra då? För i det ena fallet är det kulturbetingat och i det andra fallet hamnar det lite vid sidan av, det är inte bra och så där...

Reza: Och integrationsministern kommer med sådana här jävla påståenden, till exempel.

Alemi: Jag fick konkret den frågan. Som ni vet var de killar som anklagades för det där, kurder. Jag känner deras föräldrar och många av oss känner dem också. Då var det en journalist som ställde en fråga till mig, som ordförande i den kurdiska föreningen: ”Är det här en kultur i Kurdistan?” Jag sade: ”Nej, de här killarna måste ha blivit smittade av svenskar. Så de måste ha tagit efter den här kulturen, för i Kurdistan finns inte det där”.

Den incident Antonio knyter an till rör Olof Egerstedt, Sveriges då näst högste polischef, som anklagats för sexuella trakasserier året innan, på en jämställdhetskonferens i USA. Incidenten skapade visserligen, vid tiden för vårt samtal, stor uppståndelse i svensk press, men ingenstans tycktes ”affären” beskrivas som uttryck för en specifikt ”svensk” patriarkal hållning.¹⁸

¹⁸ Jag har egentligen bara funnit ett exempel där rapporteringen om ”sexskandalen i USA” har kommenterat ”affären” ur ett ”svenskt perspektiv”, men inte heller då görs någon koppling mellan ”affären” och ”svenskhet”. Artikeln rapporterar om Anneli Persson, rekryteringsansvarig hos polisen i Värmland, som på eget initiativ startat en nationell polisprotestlista, som var tänkt att skickas till justitieminister Laila Freivalds (s). Målet med protestlistan sades vara att förhindra Egerstedt från att officiellt representera den svenska poliskåren utomlands. ”För mig är det en väldigt underlig signal”, uppges Anneli Persson ha sagt, ”om man efter en sådan tabbe får fortsätta att representera svensk polis” (*Aftonbladet*, 7 mars 2000). ”Affären” inte bara undgås att ses som specifikt ”svensk”. Den definieras som ovärdigt ”svensk polis”.

Osynliggjord rasism

Några av de intervjuade gör en direkt koppling mellan diskriminering och rasism. Föreningsrepresentanten Hussein understryker att man inte får glömma den dolda rasism som han menar är vitt utbredd i det svenska samhället.

Jag tycker att det finns mycket rasism och diskriminering i det här samhället, både dolt och öppet. Det är kanske bara vissa grupper som är öppna, som öppet visar att de diskriminerar eller trakasserar invandrare, men jag tror att det finns en allmän, dold rasism och diskriminering, som hindrar folk med invandrarbakgrund.

Politikern Sirius menar att den form av rasism som bland andra Hussein riktar våra blickar mot allt för sällan diskuteras och tas på riktigt allvar. I stället för att verkligen diskutera detta mer omfattande problem är det, konstaterar han besviket, betydligt mer "handfasta" hotbilder, som nynazism, som presenteras och lyfts fram som "samhällets fiender nummer ett".

Det finns ju mycket som är dold rasism, det finns ju ganska mycket. Och regeringen, de har ju inte börjat med, de gör ju ingenting. De pratar lite då och då i massmedia, någon har blivit bombhotad av nazister och så. Lägg av! Man måste ju gå till botten med det där tänkandet!

Mer eller mindre etablerade röster har emellertid, på tal om svensk rasism, framfört uppfattningen att det talas allt för mycket och allt för ofta om rasism och att begreppet strikt bör hänföras till rasbiologiska doktriner. En uppenbar risk med att rasism på så sätt reserveras för väl synliga och våldsamma nazister är dock att de mer subtila och försåtliga former av rasism som både Hussein och Sirius riktar blicken mot, osynliggörs, banaliseras och legitimeras (jfr argumentationen hos Jonsson, 1993).

Utanförskapets tysta motstånd

Den sista fråga jag ställde under mina intervjuer var hur det kan komma sig att röstandet skiljer sig så pass mycket mellan olika delar av städerna. Frågan hade oftast aktualiserades redan tidigare under samtalen, men den fick nu en påtaglig kontrastverkan mot det som berörts under samtalens gång – diskriminering, rasism och utestängning. Några brast rentav ut i skrattnär frågan ställdes.

Många tar nämligen för givet, som en banalitet, att ju längre ifrån samhället man befinner sig, desto mer begränsade är ens utåtriktade kontakter och samhörighet med dominerande värden och normer. Med växande utanförskap minskar viljan att delta i majoritetssamhällets formella beslutsprocesser. Det går, beklagar sig exempelvis tjänstemannen och politikern Khalid, i princip inte att engagera boende i den förort han arbetar. ”Många har sjunkit djupt i sin segregation, ensamhet och passivitet. Det händer att man kallar dem till ett möte. Så kommer de inte. Man känner en sådan uppgivenhet hos många”.

Ove, projektledare för ett demokratiprojekt, formulerar problematiken på ett träffande sätt. ”Har jag inte så att jag kan bjuda mina barn på frukost så kan vilka politiker som helst komma till mig och säga att jag ska delta i det demokratiska samtalet. Jag har fullt upp med att klara min egen vardag”. Också politikern Maria är inne på samma resonemang när hon poängterar att ickedeltagande är en på sätt och vis förståelig strategi, i den situation som framför allt många arbetslösa befinner sig i. De har nämligen så många *andra* bekymmer att tänka på och engagera sig i. ”Folk går ju arbetslösa”, exemplifierar hon, ”de får ju socialbidrag, det är många som aldrig kommer in på arbetsmarknaden, som får vrilda och vända på sina kronor, år ut och år in. Det slår hårt mot ens ork och då orkar man inte heller engagera sig riktigt”.

Föreningsrepresentanten Abdulwaheb drar en parallell mellan det låga valdeltagandet i det föregående årets svenska EU-parlamentsval och ”invandrades” påstådda politiska passivitet.¹⁹ ”De hängde inte med, det hörde inte till dem. Och man kan tolka på samma sätt med invandrare. Varför röstar de mindre? Det finns kanske många som inte känner sig delaktiga i beslutprocesserna. Varför ska de då gå och rösta?”

Ja, varför rösta om man ändå inte ser någon förändring? Många av de intervjuade ser det som självklart att i den situation som många boende i ”utsatta förorter” är försatta i välja att inte rösta eller på andra sätt engagera sig i den formella politiken. Det tas exempelvis för givet i följande samtal i en grupp föreningsrepresentanter.

¹⁹ Vid 1995 års EU-parlamentsval var röstandet 41,6 procent, det vill säga drygt hälften av den nivå som röstandet i de svenska riksdagsvalen brukat uppgå till. Vid 1999 års val sjönk röstandet ytterligare, till 38,8 procent. Samtidigt kan konstateras att blankröstandet ökade, från 1,6 procent till 2,3 procent. Andelen väljare som röstade på ett parti sjönk alltså från 40,0 procent 1995 till 36,5 procent 1999 (Gilljam, 1999).

Abdul: Det är precis som vi sade. Delaktigheten: Man känner sig inte delaktig i de beslutsfattande organen. Det är exakt det vi har diskuterat.

Mi: Det händer ändå ingenting. Det spelar ingen roll. Jag tror att folk tänker så.

Hussein: Folk ser, att det händer ju ingenting, oavsett om de deltar eller inte deltar.

Mi: Det är ingen som märker något ändå.

Problemet är dock, det är man samtidigt mycket noga med att understryka, inte avsaknaden av samhörighet i sig, utan de sociala villkor under vilka det görs svårt för somliga att över huvud taget känna samhörighet med samhället. Det är, enligt vad som förmedlas, utanförskapet som banar väg för tilltagande misstro, instängdhet och "politisk passivitet".

Arbetslöshet anförs i detta sammanhang som en av de mest avgörande frågorna. Flera av de föreningsaktiva återkommer i sina berättelser till tanken om en *oundviklig logik* – att arbetslöshet och "bidragsberoende" mer eller mindre *automatiskt* skulle försätta de arbetslösa i en passivt orienterad livsstil, med bristande självförtroende, engagemang och initiativförmåga som framträdande inslag. En sådan tanke figurerar även i nyhetsmediernas "förortsberättande" (se Dahlstedt, 2005). Bland andra Per Adman har i *Arbetslöshet, arbetsplatsdemokrati och politiskt deltagande* (2003) belagt ett samband mellan arbetslöshet och politiskt ickedeltagande. Sambandet är dock, understryker han, inte automatiskt eller odiskutabelt. Han visar exempelvis att redan politiskt aktiva vid arbetslöshet inte automatiskt dras in i passivitet. Däremot tenderar mindre politiskt engagerade vid arbetslöshet att bli mindre engagerade.²⁰ Trots att de intervjuade ofta uttryckligen har ambitionen att lyfta fram arbetslöshetens negativa konsekvenser ur en *annan* synvinkel än den som tas för given i stora delar av det offentliga samtalet – "det är inte *de arbetslösa* som är problemet utan *arbetslösheten*" – kan med andra ord deras sätt att betrakta arbetslöshet och "bidragsberoende" på, ytterligare befästa förhärskande myter om "bidragsberoendet" och dess oundvikligen passiviserande logik.

²⁰ "[M]ed arbetslöshet tycks", konkluderar Adman, "följa en tröskel som försvårar för den utsatte att alls utföra...politiska aktiviteter" (*a.a.*, s. 131).

Delaktighet och tillhörighet

Mot bakgrund av de erfarenheter av diskriminering som dokumenterats här och i andra sammanhang, är det kanhända inte särskilt märkligt att de drabbade successivt kan komma att utveckla en misstänksam och misstroende hållning gentemot svensk(a) politik(er). Anders Lange (1996) har också i sina kartläggningar funnit att tillit och förtroende tycks minska med graden av rapporterad diskriminering. Det låga förtroendet avser myndigheter, särskilt politiker, men också arbetsförmedling och, föga förvånande kanske, före detta Invandrarverket. Upplevd diskriminering har, sannolikt, även ett samband med politiskt ickedeltagande.

”Varför ska vi delta i valet i ett samhälle där vi inte ens hör till?”, frågar sig politikern Maria, en motfråga som flera av de intervjuade reste efter det att jag frågat dem om tänkbara orsaker till ickeröstande bland personer med utländsk bakgrund. Tjänstemannen Antonio är en av dem som anför ett sådant argument. ”Varför går du och röstar i stället för att gå och kasta papperet mitt på torget?”, frågar han. ”Jo, därför att du känner att det här tillhör dig, du känner en viss lojalitet mot samhället. Men de här människorna, de känner ingen lojalitet”.

Utifrån flera av dem jag intervjuat, och deras synvinkel, är det inte särskilt anmärkningsvärt att många förortsbor väljer att inte rösta eller att på andra sätt engagera sig partipolitiskt. Blir man inte respekterad av samhället, varför då respektera samhället? Av intervjuerna att döma är *delaktighet* med andra ord intimt förbundet med *tillhörighet*. De som inte anses eller inte känner sig tillhöra samhället deltar förmodligen inte heller i dess officiella kanaler för politisk handling.

En rad internationella iakttagelser pekar också på sådana samband mellan delaktighet och tillhörighet. Ellie Vasta (1991: 174) menar exempelvis, i en undersökning om italienska immigrerade kvinnor i Australien, att vad som vid första anblicken framstår som ett ”passivt” handlingsmönster bland kvinnorna i själva verket kan vara en medveten strategi, ett slags motstånd: ”de har valt att ha en begränsad samverkan med angloaustralier”, skriver hon, ”inte bara för att ”en del av dem låter en förstå att de anser en vara en svartskalle”, utan också för att italienska immigrerade kvinnor anser sina egna sysslor och traditioner vara mer relevanta för dem”. John Solomos för ett liknande resonemang i *Black Youth, Racism and the State* (1991: 238), en studie om svarta ungdomar i England. Han

frågar sig: "Varför skulle människor som blir systematiskt utestängda identifiera sig med det system som stänger dem ute?"

Misstro och politiskt "tillbakadragande" i svenska, mångetniska förorter har också diskuterats i dessa termer. Ove Sernhede (2002: 222) har exempelvis, i sin studie av ungdomar i Göteborgsförorten Angered, funnit en utbredd uppfattning bland ungdomarna om att de inte är del av samhället och "följaktligen framstår inte heller de politiska institutionerna som 'deras'". Denna erfarenhetsbaserade känslöstämning har, markerar Sernhede, avgörande demokratiska konsekvenser: "Så länge de nuvarande ojämlika levnadsförhållandena råder har demokratin uppenbara svårigheter att finna legitimitet och trovärdighet i dessa miljöer".

I vissa fall kan ickedeltagande vara ett medvetet politiskt handlande, det är ett argument som framförs i samtalen, ett avsiktligt avståndstagande från politik(er). Politikern Mohammad menar att så särskilt är fallet bland ungdomar med utländsk bakgrund.

De skiter i utbildning, inte minst när man ser på ungdomar i de här segregerade områdena. För de vet att i slutändan heter han ändå Mohammed, Mahmud, Said eller något annat. Det är samma sak inom politiken [...] De skulle kunna vara mycket aktiva om de hittar någon mening med det här.

Tjänstemannen Hiwa har samma erfarenhet av att arbeta med ungdomar i den förort han bor och arbetar i. "Här har vi åttatusen ungdomar", berättar han, varpå han ställer sig frågan: "När de inte ens har en fritidsgård att vända sig till, varför skulle de då rösta?"

"Det paradoxala är", poängterar projektledaren Omar, "att en stor del av de personer som kommer ifrån någonstans utanför Europa är flyktingar. De har i sina hemländer varit personer som kämpat mot diktaturer, som har kämpat för ett demokratiskt samhälle, men här känner de sig utanför, känner sig maktlösa". Personer som verkligen *borde* utnyttja rösträtten, eftersom de en gång i tiden satt sitt liv på spel för den, väljer på grund av utanförskapet i det "nya hemlandet" att medvetet avstå från att utnyttja den. Han beskriver mötet med en av dessa personer, "en stor konstnär i sitt hemland".

[H]är använder de honom som ALU-jobbare,²¹ sex månader där och deltid [...] Och just nu har han slutat med det där, han går inte. Han

²¹ ALU, förkortning för arbetslivsutveckling, var en arbetsmarknadspolitisk insats som mellan åren 1993 och 1998 syftade till att stärka arbetslösas anknytning till arbetslivet. ALU-projekten bestod i första hand av arbete inom föreningar eller offentlig sektor, med allt från kultur, miljö- och naturvård, flyktingar och äldre.

sade till mig: "Ibland när jag känner längtan, går jag dit ner [i källaren], målar ända till kvällen, och därefter river jag dem när jag kommer hem". Han hade ett hat exempelvis gentemot etablissemangen, samhället. Han har ingenting med samhället att göra. Jag sade till honom: "Du är en av dem". "Men samhället", sade han, "det är inte *mitt* samhälle. Jag är utanför. Ingen lyssnar på mig". "Jag har ingen möjlighet", sade han, "annars skulle jag ha flyttat härifrån, till mitt hemland där jag kommer att bli avrättad, direkt. Jag är tvungen att leva här, fast att jag känner mig så kränkt".

Här åskådliggörs ett annat tecken som tyder på att delaktighet är relaterat till känslor av att höra till det samhälle man bor i. Hur Omar än försökte övertyga konstnären om hur viktigt det är att engagera sig i samhällslivet, återkom han till ett och samma konstaterande: "det är inte *mitt* samhälle". Omar är besviken på de politiska förmaningar och propåer som säger: "Kom och påverka!" "Jag hör detta hela tiden! Till sist orkar man inte lyssna mer". Det är nödvändigt, betonar han, att se till den hierarkiska relationen mellan den som basunerar ut budskapet "Kom och påverka!" och den budskapet riktar sig mot. "Påverka med vad då? Du har bollen, du har planen, du har reglerna, du har allt! Ska jag, som står utanför, komma på dina villkor?"

Politikern Maria konstaterar, på samma tema, att "[m]ånga som kommer hit *är* ju redan politiskt insatta". Många av dem har, säger hon, till och med flytt sina hemländer just för sitt politiska engagemangs skull. Anledningen till att de i Sverige väljer att distansera sig från svensk politik är, fortsätter hon, att de ställs utanför. De orkar inte fortsätta. "Men det är ju ingenting som är självvalt, att man inte är aktiv, utan man åsidosätts så många gånger i olika frågor, till slut ger man upp". Politikern Mohammad är av samma uppfattning. Han värjer sig framför allt mot en vad han uppfattar som kvävande, svensk välvilja, som bland annat uttrycks i en vilja att *ta hand om* "invandrarna", som om integration skulle handla om att "medvetandegöra" dem som ska integreras.

Det där med att medvetandegöra invandrare: Jag tycker inte om det där. De flesta invandrare är medvetna om sin tillvaro. Man *är* politiskt medvetna, till och med. Inte minst de som jag känner, de i min krets, afrikaner alltså. Man tror att bara för att de *inte* deltar i valet eller inte har något bra jobb eller läser och är totalt frustrerade på grund av det här, diskriminering och allt det här, att de inte ägnar sig åt någonting annat, då är de inte politiskt medvetna. Men jag tycker det är tvärtom.

Här, liksom vid andra tillfällen under samtalen, ifrågasätts den koppling mellan *mistro* och *ickedeltagande* och *omedvetenhet* som finns, inte bara i det offentliga samtalet, utan även inom forskarsamhället. Den välvilja som Mohammad vänder sig mot är visserligen godhjärtad, men bygger likväl, sist och slutligen, på en undervärdering av dem som ska "tas om hand" – "De" har inte kommit "lika långt i utvecklingen" som Vi. Mohammad menar att ickedeltagare inte får betraktas som *per definition* omedvetna. Enligt honom är det snarare tvärtom. Ickedeltagande kan vara ett medvetet ställningstagande i en utanförskapets situation.

Vad då "opassande" kulturer?

Även om olika faktorer på individnivå inte upptar något större utrymme i intervjuerna finns det ändå vissa exempel på hur "kultur" kan tjäna som övergripande förklaring till "invandrarnas politiska utanförskap". Ett sådant argument tar fasta på att hemländernas samhällsordning och dess "politiska kultur" är odemokratisk eller på andra sätt "outvecklad". Politikern Khalid hävdar, exempelvis, att "många invandrare" har "en dålig erfarenhet av politik från sina hemländer", vilket får dem att distansera sig från svensk politik. Politik i deras hemländer, förklarar han, är inte den "vardagspolitik" som finns i Sverige, utan den genomsyras i stora drag av "korruption och maktmissbruk". "Och när man ser politik här kopplar man samman den med sina hemländer".

Politikern Nayib argumenterar, i samma anda, för att korruption och uppgjorda val i hemländerna får många "invandrare" att i sina nya hemländer helt avstå från att engagera sig politiskt. "Därför jag kommer brukade det också vara nittionio procents valdeltagande och presidenten brukade vinna med 99,99. Då struntar man ju i att delta i valet. Man kommer inte ifrån det". Meningen "man kommer inte ifrån det" kastar oundvikligen ett ljus av lagbundenhet och evighet över det kultur- och handlingsmönster som personer med utländsk bakgrund sägs medföra från sina hemländer.

"Kultur" blir i ett sådant resonemang en beteckning för ett definitivt, tämligen oföränderligt och givet drag, en slags "natur", vars makt över våra liv vi aldrig helt synes kunna undslippa. En del av de personer jag samtalat med talar i förbigående om "min" och "vår kultur", eller om "jag som muslim", som om tillhörigheten vore enhetlig och oföränderlig, som om "muslim" vore deras *enda* tillhö-

righet. I den typ av samhälle vi i dag lever i, där var och en av oss mer eller mindre avkrävs en kulturell identitet, är detta kanske inte att förundras över. ”Har du inte en kulturell identitet, så får du, varsågod, att skaffa dig en”, som Thomas Hylland Eriksen (1999: 61) drastiskt har uttryckt saken.

Hos Amal, en av medlemmarna i den somaliska kvinno förening jag besökte, skymtar ett liknande, statiskt synsätt på ”kultur”. Hon upplever sig, framgår av följande sekvens, tillhöra en ”kultur” som ”inte passar in” i det svenska samhället.

Det finns kulturer och religioner, många har religion som inte passar här. De kan inte gå till skolan eller till jobbet. Det finns mycket stor skillnad. Till exempel i skolan finns det blandat med män och en massa från vår religion, kvinnor, kan inte gå till skolan och blanda sig med männen på samma plats. Det är inte samma sak här i Sverige, här är man och kvinna tillsammans.

Amal slits mellan i grunden oförenliga premisser. Hon intar en starkt ambivalent hållning inför sig själv.²² Hon inser å ena sidan att hon är ”normal”, att hon borde respekteras som jämlik samhällsmedborgare. Å andra sidan får omvärldens bedömningsmönster henne att samtidigt inse att hon inte riktigt lever upp till det som krävs av henne.

Å ena sidan har hon, som hon själv uttrycker det, uppfattningen att hon och ”hennes kultur” i sig *är* ”avvikande” från det svenska samhället. Å andra sidan poängterar hon att hon och ”hennes kultur” på olika sätt stängs ute från det svenska samhället. ”Problemet är att vi vill, men vi *kan* inte komma in”, markerar hon. ”Vi försöker, försöker och försöker, och så säger de: ”Invandrare, de vill inte komma in i samhället”. Vi försöker, men de vill inte!” Samhället är, menar hon uttryckligen, organiserat på ett sätt som inte ser till just *hennes* behov och intressen. Hon är orättfärdigt utestängd.

Den avgörande frågan är i detta sammanhang varför varken ”hennes kultur” eller hon själv *tillåts* ”passa in” i det svenska samhället. Hon har själv ett möjligt svar på den frågan, men hon är samtidigt så starkt präglad av de röster som talar om för henne att hon *är* avvikande att hon till slut också känner sig som avvikare. Amals dilemma påminner därvidlag om Omars, som jag berättade om tidigare, som kände sig personligt kränkt av det massmediala

²² Mönstret känns igen i Erving Goffmans (1972: 16) diskussion om den stigmatiserades självbild.

drev kring så kallade hedersmord som var så framträdande vid tidpunkten för ett av våra samtal.

Entydiga kategorier

De erfarenheter som framträtt i detta kapitel följer ett mönster som överensstämmer med resultaten i andra studier av underordnades politiska liv, inte minst arbetslösa och ungdomar (jfr Bruhn, 1999; Härenstam, *et al.* 1999; Möller, 2000; Ekman & Eklund, 2002). Liknande mönster återfinns inte bara i mångtunniska miljöer utan även på andra platser. Detta antyder att politik(er)skepsis inte *automatiskt* är etniskt betingad. Den är däremot erfarenhetsbaserad, grundad i människors levda erfarenhet.²³ Misstro kan relateras till de sorteringsprocesser som försätter människor i en underordnad position, bland annat på basis av etnicitet eller "ras" – som stigmatisering eller diskriminering i skolan, på arbetsplatser eller i politiska partier.

En överordnade berättelse, som i intervjuerna löper parallellt med övriga berättelser, markerar tydligt ett påtvingat utanförskap bland utpekade grupper. De flesta som intervjuats har personliga eller nära erfarenheter av åsidosättande och diskriminering, från samtliga samhällsarenor. De intervjuade hyser samtidigt en viss osäkerhet om huruvida de "hör till" samhället eller är inviterade att delta i samhällslivet. Några av de intervjuade talar om förekomsten av en utbredd, vardaglig rasism i det svenska samhället. Andra frågar sig: Om du inte respekteras i samhället, varför då respektera samhället, genom att, exempelvis, delta i valen och ta del av samhällsinformation "uppifrån?" Frågan framstod snarast som retorisk. Det föreföll självklart att särbehandling och kränkning i vardagen är en jordmån för apati och "passivitet".

I vad mån de erfarenheter och föreställningar som beskrivits är "sanna" eller "falska" är, egentligen, av sekundär betydelse. Poängen är att de tillsammans utgör den erfarenhetsmässiga bas utifrån vilken människor ser på samhälle och Politik(er), som i sig har en rad konsekvenser för demokrati och politiskt deltagande. Misstro och ickedeltagande i "utsatta" förorter har i hög grad sina rötter i denna samlade känslöstruktur, varför det är viktigt att för-

²³ Mats Trondman (1999: 65) beskriver levda erfarenhet som "det som är omedelbart givet för en människas medvetande eller för den egna subjektiviteten och det som därtill är förknippat med förståelsen av hur en människa formar sin självuppfattning och gör avgörande val kring hur livet organiseras och levs".

stå logiken i att det för somliga kan te sig både rimligt och strategiskt att över huvud taget *inte* engagera sig i eller ta aktiv del i svensk Politik, utan att möjligen rikta sitt politiska intresse någon annan stans, till exempel mot skeenden i forna hemländer.²⁴

I det cyniskt betraktelsesätt på politik jag mötte på fältet framträdde inte sällan en mer eller mindre entydig polarisering mellan "vi invandrare", "vi här nere", "vi här utanför" och "svenskarna", "makthavarna", "de där uppe". Tommy Möller beskriver en liknande "vi-och-dom"-mentalitet i *Politikens meningslöshet* (2000). Han skiljer på olika slags misstro. Flertalet av dem jag intervjuat kan möjligen förpassas till Möllers kategori "cyniska nerifrånföraktare", en kategori medborgare som, enligt Möller, "känner utanförskap och upplever sig vara socialt och politiskt marginaliserad" (s. 177). Intervjuerna vittnar om utbredda känslor av utanförskap i det svenska samhället, att vara bortglömd, inte bli lyssnad till eller tagen på riktigt allvar. Möller skiljer, vidare, på "cynisk" och "skeptisk" misstro och menar att skillnaderna mellan dessa bägge typer av misstro i allt väsentligt kan "spåras i individernas kognitiva scheman – det handlar om graden av öppenhet inför information och intryck av politik och politiker" (s. 23). Han hävdar att de misstroendes "vi-och-dom"-mentalitet har "sin grund i att politikerna misslyckats med att förklara de premisser de verkar under..." (s. 123).

Liknande distinktioner görs i andra sammanhang. Lars Nord och Gunnar Nygren (2002: 215f) skiljer, exempelvis, på en "dynamisk skeptisk hållning", å ena sidan, "som är mottaglig för både argumentation och förändring" och en "statisk cynisk inställning", å andra sidan, "grundad i attityder och snarast oemottaglig för argumentation". De påstår att de resurssvaga förörternas politiska cynism är "cynisk" snarare än "skeptisk": "den bottenar", gör de gällande, "i de flesta fall inte i saklig och insiktsfull granskning av politikernas agerande". De menar även att den "cyniska missnöjespiral" som kan skönjas i "utsatta" förorter är betydligt svårare att

²⁴ Jämför resonemanget hos Bo Rothstein (2003), som hävdar att politisk tillit delvis låter sig förstås utifrån i vad mån människor kan tänkas finna det rimligt eller strategiskt att lita på Andra eller inte. Begreppet känslstruktur beskriver hur människors handlande vägleds av vad som känns som känslomässigt "rätt och rimligt". Mats Trondman (2001: 191) talar om människors och grupperas känslstruktur som "en 'total' (nu)känsla vilken vägleder kroppar, tankar och handlingar till vad som 'måste' göras..." Dessa strukturer, menar Trondman, "växer fram som en gemensamma erfarenhetsbaserade känslor när individer tillsammans erfar och hanterar grundläggande villkor och sociala vardagssituationer". Känslstrukturer har en dubbel betydelse: De är inte bara en konsekvens av människors tidigare erfarenheter och upplevelser. De strukturerar även människors sätt att förstå och hantera sitt vardagsliv.

bryta än ”en utveckling grundad på en skeptisk och rationell hållning baserade på omfattande politisk medvetenhet”.

Varken Möller eller Nord & Nygren diskuterar emellertid den roll som rasism eller etnisk diskriminering spelar för ”invandrades” misstro och ickedeltagande. Möller noterar visserligen, om än i förbigående, att ”invandrare” i hög grad tycks vara vad han kallar ”cyniska nerifrånföraktare”. Nord & Nygren (2002: 210) hävdar dessutom att en ”stor del” av de geografiska skillnaderna i politiskt intresse ”kan förklaras med att andelen invandrare är stor i de resurssvaga områdena...” Detta påstående följs emellertid inte upp av någon egentlig, fördjupad analys.

Nyansrikt motstånd

I stället för att förklara misstro med hänvisning till den enskilde individens ”psyke” eller till politikerns ”pedagogiska problem” kan konstateras att det kan finnas ett otal välgrundade skäl till att som ”invandrare” vara cynisk till svensk(a) Politik(er).

Jag har utifrån mina intervjuer svårt att se att ”det politiska samtalet medborgare emellan” skulle ha ”dött ut”, som vissa debattörer gjort gällande (Arnstberg, *et al.* 2001). Ingen av dem jag intervjuat visade några tecken på att de skulle vara helt ”apolitiska”. Det syntes mig svårt att över huvud taget placera in dem i entydiga kategorier som ”apatiska”, ”cyniska”, ”skeptiska” eller ”realistiska”. Det skulle inte minst riskera att vidmakthålla stereotypa bilder av ”invandraren” som *per definition* alienerad och passiv, irrationell och odemokratisk. Därmed inte sagt att det i de förorter jag vistats i över huvud taget inte *finns* boende vars cynism också bär på starka drag av apati. Poängen här är att politisk misstro bör förstås som ett högst komplext fenomen vars dynamik bör sökas i skärningspunkten mellan en rad villkor och företeelser i samhället. Den kan förstås utifrån en rad angreppssätt och utgångspunkter. Politikerns handlande, inte minst i samband med valrörelser, är ett av misstrons viktiga element. Erfarenheter genererade av en specifik social situation präglad av utanförskap, av att ständigt bli utpekad och ställd vid sidan av, är ett annat.

Den misstro som rotat sig i en rad mångetniska förortsmiljöer uttrycker ingen utpräglad och självgenererande ”fattigdomskultur”, skild från omgivande strukturella villkor. Misstron är förbunden med människors livsvillkor. Utanförskap är inte passiviserande,

vilket somliga försöker göra gällande, i den meningen att det successivt skulle göra de underordnade okunniga, inskränkta och lata. Misstron uttrycker snarare erfarenheter skapade i en social situation präglad av utanförskap, av att bli utpekad och ställd vid sidan av. Misstro kan, menar exempelvis Alfred Demaris och Renxin Yang (1994: 330), i en amerikansk studie om etnicitet, underordning och politisk apati, ”vara en helt rimlig reaktion på en faktisk situation där ansträngningar gång på gång inte resulterar i annat än motgångar”.

Det syns mig vara en iakttagelse som har bäring också på svenska förhållanden. Det kan för den som inte till fullo litar till sin egen förmåga att åstadkomma förändring genom politiskt handlande, misstror makthavare och har en i andra avseenden cynisk inställning till det politiska systemet och inte hyser några större förhoppningar inför framtiden, te sig självklart att ställa sig utanför Politiken och inte utnyttja sin rösträtt. Logiken i att i denna situation exempelvis *inte* rösta kan inte omedelbart förstås som en *per definition* odemokratisk och samhällsfarlig handling. Ickehandling kan då i sig betraktas som en slags handling.

”Misstroendeargument” som att ”inget händer” eller att ”partierna är lika” kan inte heller utan vidare (bort)förklaras som missuppfattningar eller som avsaknad av ”korrekt” information. ”Cynism’ förutsätter någon slags politisk analys och, således, en viss nivå av intresse”, betonar nämligen Kum-Kum Bhavnani (1990a: 12), ”även om resultatet av en sådan cynism må vara att individen väljer att inte rösta”. Politik misstro kan stundtals vara ett utslag av kritisk reflektion, även om den förstås inte alltid är det. I vissa av de politik(er)skeptiska berättelser jag konfronterat görs i flera avseenden träffande iakttagelser av processer (ideologisk utslätning), skilda villkor (gap mellan retorik och praktik) och (miss)förhållanden (utestängning och diskriminering) runtom i det svenska samhället.

Utanförskap föder bland de drabbade alltid strategier för att bryta med, eller åtminstone ”hantera”, utanförskapets sociala situation. Det motstånd som utanförskapet genererar kan ta sig både utåtriktade och organiserade former, exempelvis genom sociala rörelser, aktionsgrupper och protestaktioner riktade mot såväl situationen i Sverige som i forna hemländer, och mer ”tysta”, osynliga och oorganiserade former. Man kan tala om motstånd på olika *nivåer* och med olika *konsekvenser*. Det är inte alltid motståndet kanaliseras genom etablerade, officiella ramar för deltagande och

inflytande. Det gör att motstånd många gånger förblir osynligt eller helt enkelt ses som uttryck för en "apolitisk" hållning, i den meningen att det inte inordnas i traditionella kanaler för politisk handling (Bhavnani, 1990a/b).

Svartjobb, gängbildning och ungdomskultur är andra företeelser som kan bära på inslag av motstånd mot livsvillkor i samhällets marginal. Det är långt ifrån alltid som dessa former av motstånd utmanar rådande maktordning. I vissa fall vidmakthåller de utanförskapet, snarare än utmanar det. Massmediers beskrivningar av underordnades reaktioner på sin underordnade position kan exempelvis underblåsa allmänna stereotypa representationer av "de Andra" som "problem" – kriminellt belastade, stökiga eller överdrivet "macho".

Denna syn på utanförskapets tysta motstånd knyter inte minst an till Paul Willis, som i olika sammanhang har understrukt att människor inte är passiva brickor i ett samhälleligt maktspel, utan att de i olika avseenden aktivt medverkar i de processer som bidrar till att upprätthålla en rådande social ordning. Han noterar att även handlingsmönster som kan ha till syfte att motstå och underlätta ett liv i underordning och utanförskap i förlängningen kan bidra till att cementera och legitimera rådande mönster av underordning och dominans. I sin klassiska studie *Fostran till lönearbete* (1981) visar han exempelvis hur brittiska "arbetarklasskillars" självvalda "revolt" – där de med hjälp av kläder, "asocialt beteende" och skolk distanserade sig från lärarna och deras medelklassideal – försatte dem i en position som "avvikare" på skolan.

Det "tysta motståndet" uttrycker ett komplext förhållningssätt. Misstron rymmer en rad paradoxer och motstridiga budskap. I intervjuerna finns förvisso flera tecken på hur människor öppet motstår den rasifiering och utestängning som är en realitet i samtidens Sverige. Flera exempel tyder samtidigt på hur en negativ självuppfattning successivt utvecklas. Underordnade riktar visserligen, "i det tysta", en många gånger välgrundad kritik mot missförhållanden i det svenska samhället. Den kritik som uttrycks kanaliseras emellertid genom de ramar som en etablerad samtalsordning sätter upp. Det är heller inte alla som förmår, för att låna C.W. Mills' (1997: 176) formulering, "översätta personliga bekymmer till allmänna problem", som beskriver sina vardagliga erfarenheter av diskriminering och utestängning i explicit politiska termer. Emellanåt uppstår situationer där motstånd och medvetenhet samsas med

uppgivenhet och självförnekelse. Utanförskapets erfarenheter bär, paradoxalt nog, på apati såväl som motstånd (jfr Kamali, 2005).

De journalister, forskare eller andra som ser ickedeltagare som i grunden "passiva" och oförstående tenderar att utgå från deltagandet som normalitet och, därigenom, stämpla icke-deltagandet som avvikande och problematiskt i sig, rentav patologiskt och odemokratiskt (jfr Dahlstedt, 2000). Ickeröstande benämns vanligen som "soffliggande" eller "röstskolk". De som inte går till vallokalen är, enligt metaforen, en olydig elev, som inte följer lärarens föreskrifter. "Politisk apati är", kan emellertid konstateras, "en aktivitet, inte ytterligare ett samhällsproblem som skall reformeras bort, inte en oönskad "människotyp" som borde omsocialiseras" (Wästerfors, 2000).

Den reserverade hållning *till* svensk demokrati som resonemang om att "inget händer" i svensk politik eller att "politiker skiter i oss" uttrycker bör ses i relation till frågan om vem svensk demokrati egentligen är reserverad *för* (se vidare Dahlstedt, 2005). Vem anses tillhöra "det svenska?" Vem definieras ut som icke-tillhörande, som främling? De som inte anses eller inte känner sig tillhöra det svenska samhället deltar förmodligen inte heller i dess officiella kanaler för politisk handling. Varför skulle "de" egentligen göra det? Misstro och ickedeltagande i sig är inga "hot mot demokratin". Tvärtom. Det verkligt avgörande är snarare det faktum att förhärskande "demokratiska principer" fortfarande inte tycks garantera *samtliga* medborgare reella möjligheter att påverka sina egna levnadsvillkor eller samhällsutvecklingen i stort.

Referenser

- Adman, Per (2003) *Arbetslöshet, arbetsplatsdemokrati och politiskt deltagande*, Statsvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet.
- Aftonbladet*, 7 mars 2000.
- Andersson, Roger (2002) "Boendesegregation och etniska hierarkier", i: Dahlstedt, Magnus & Lindberg, Ingemar (red.) *Det slutna folkhemmet: Om etniska klyftor och blågul självbild*, Stockholm: Agora.
- Andersson, Åsa (2003) *Inte samma lika: Identifikation hos tonårsflickor i en multietnisk stadsdel*, Stenhag: Symposion.
- Antidiskrimineringsbyråerna i Sverige (2004) *Delrapport 1: Om diskrimineringens omfattning och karaktär i fyra svenska kommuner (Stockholm, Göteborg Umeå och Norrköping)*, <<http://www.antidiskriminering.net>> [8 mars 2005].
- Arnstberg, Karl-Olof, et al. (2001) "Väck det politiska samtalet!", *Svenska Dagbladet*, 26 april.
- Bennulf, Martin & Hedberg, Per (1999) "Utanför demokratin: Om det minskade valdeltagandets sociala och politiska rötter", i: SOU 1999: 132, *Valdeltagande i förändring*, Forskarvolym XIII för Demokratiutredningen.
- Bhavnani, Kum-Kum (1990a) *Talking Politics: A Psychological Framing for Views from Youth in Britain*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Bhavnani, Kum-Kum (1990b) "What's Power Got to Do with It? Empowerment and Social Research", i: Parker, Ian & Shotter, John (red.) *Deconstructing Social Psychology*, London: Routledge.
- Bourdieu, Pierre (1977) *Outline of a Theory of Practice*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Bredström, Anna (2002) "Maskulinitet och kamp om nationella arenor: Reflektioner kring bilden av "invandrarkillar" i svensk media", i: de los Reyes, Paulina, et al. (red.) *Maktens (o)lika förklädnader: Kön, klass & etnicitet i det postkoloniala Sverige*, Stockholm: Atlas.
- Bruhn, Anders (1999) "Ungdomarna, politiken och valet", i: SOU 1999: 132, *Valdeltagande i förändring*, Forskarvolym XIII för Demokratiutredningen.
- Bäck, Henry & Soininen, Maritta (1994) "Invandrarnas valdeltagande", i: Bäck, Henry & Håkansson, Anders (red.) *Väljare i*

- kommunalvalen: Om missnöje, misstroende och politisk kultur*, Stockholm: SNS.
- Dahlstedt, Magnus (2000) "Demokrati genom civilt samhälle? Reflektioner kring Demokratiutredningens sanningspolitik", *Statsvetenskaplig Tidskrift*, 103 [4]; 289–309.
- Dahlstedt, Magnus (2005) *Reserverad demokrati: Representation i ett mångetriskt Sverige*, Umeå: Boréa.
- Demaris, Alfred & Yang, Renxin (1994) "Race, Alienation, and Interpersonal Mistrust", *Sociological Spectrum*, 14 [4]; 327–49.
- Edström, Nina & Plisch, Emil (2005) *En känsla av delaktighet: En studie av underifrånperspektivet i Storstadssatsningen*, Tumba: Mångkulturellt Centrum.
- Ekman, Tiia & Eklund, Staffan (2002) "Välfärdens förlorare valskolkar", *Dagens Nyheter*, 16 oktober.
- Eliasoph, Nina (1998) *Avoiding Politics: How Americans Produce Apathy in Everyday Life*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Eriksen, Thomas Hylland (1999) [1993] *Kulturterrorismen: En uppgörelse med tanken om kulturell renhet*, Nora: Nya Doxa.
- Gal, Susan (1991) "Between Speech and Silence: The Problematics of Research on Language and Gender", i: di Leonardo, Micaela (red.) *Gender at the Crossroads of Knowledge: Feminist Anthropology in the Postmodern Era*, Berkeley: University of California Press.
- Gilljam, Michael (1999) "Avskaffa valet till EU", *GöteborgsPosten*, 7 februari.
- Goffman, Erving (1972) [1963] *Stigma: Den avvikandes roll och identitet*, Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Hammar, Tomas (1990) *Democracy and the Nation State: Aliens, Denizens and Citizens in a World of International Migration*, Aldershot: Avebury.
- Holmberg, Sören & Weibull, Lars (2002) "Institutionsförtroende", i: Holmberg, Sören & Weibull, Lars (red.) *Det våras för politiken: Trettiotvå artiklar om politik, media och samhälle*, Göteborg: SOM-institutet.
- Huntington, Samuel P. (1993) "Civilisationernas kamp", i: Uddhammar, Nils (red.) *Civilisationernas kamp*, Stockholm: Timbro.
- Härenstam, Annika, et al. [red.] (1999) *I vanmaktens spår: Om utsatta villkor, utsatthet och ohälsa*, Umeå Boréa.

- Inglehart, Ronald (1997) *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*, Princeton: Princeton University Press.
- Integrationsverket (2003) *Rapport integration 2003*, Norrköping: Integrationsverket.
- Jonsdotter, Sara (1999) "Somaliska kvinnor i Rosengård: Drabbade av stereotyper", *Invandrare & Minoriteter*, 26 [3]; 23–7.
- Jonsson, Stefan (1993) *De andra: Amerikanska kulturkrig och europeisk rasism*, Stockholm: Norstedts.
- Kamali, Masoud (2005) *Sverige inifrån: Röster om etnisk diskriminering*, SOU 2005: 69, Rapport av Utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering.
- Lange, Anders (1996) *Invandrare om diskriminering II*, Stockholm: CEIFO.
- Lange, Anders (1999) *Invandrare om diskriminering IV*, Stockholm: CEIFO.
- Lewin, Leif & Klarvik, Lena (2004) "Rättvisan är klarhetens fiende", *Dagens Nyheter*, 27 februari.
- Mattsson, Katarina (2001) *(O)likhetens geografier: Marknaden, forskningen och de Andra*, Kulturgeografiska institutionen, Uppsala Universitet.
- Mattsson, Katarina & Tesfahuney, Mekonnen (2002) "Rasism i vardagen", i: Dahlstedt, Magnus & Lindberg, Ingemar (red.) *Det slutna folkhemmet: Om etnisk skiktning och blågul självbild*, Stockholm: Agora.
- Mills, C. Wright (1997) [1959] *Den sociologiska visionen*, Lund: Arkiv.
- Molina, Irene (1997) *Stadens rasifiering: Etnisk bostadssegregation i folkhemmet*, Kulturgeografiska institutionen, Uppsala universitet.
- Möller, Tommy (2000) *Politikens meningslöshet: Om misstro, cynism och utanförskap*, Malmö: Liber.
- Neergaard, Anders (2002) "Arbetsmarknadens mönster: Om rasifierad segmentering", i: Dahlstedt, Magnus & Lindberg, Ingemar (red.) *Det slutna folkhemmet: Om etniska klyftor och blågul självbild*, Stockholm: Agora.
- Nord, Lars & Nygren, Gunnar (2002) *Medieskugga*, Stockholm: Atlas.
- Nord, Lars & Strömbäck, Jesper (2003) *Valfeber och nyhetsfrossa: Politisk kommunikation i valrörelsen 2002*, Stockholm: Institutet för Mediestudier.

- Postman, Neil (1986) *Underhållning till döds*, Stockholm: Prisma.
- Putnam, Robert D. (2001) *Den ensamme bowlaren: Den amerikanska medborgarandans upplösning och förnyelse*, Stockholm: SNS.
- Ristilampi, Per-Markku (1994) *Rosengård och den svarta poesin: En studie av modern annorlundahet*, Stenhag: Symposion.
- Rothstein, Bo (2003) *Sociala fällor och tillitens problem*, Stockholm: SNS.
- SCB (2003) *Statistiska meddelanden Me 14 SM 0301*, Stockholm: SCB.
- Sernhede, Ove (2002) *Alienation is My Nation: Hiphop och unga mäns utanförskap i Det Nya Sverige*, Stockholm: Ordfront.
- Skeggs, Beverly (1999) *Att bli respektabel: Konstruktioner av klass och kön*, Göteborg: Daidalos.
- Solomos, John (1991) *Black Youth, Racism and the State*, Cambridge: Cambridge University Press.
- SOU 1989: 68, *Storstadens partier och valdeltagande 1948–88*, Underlagsrapport från Storstadsutredningen.
- SOU 2000: 3, *Välfärd vid vägskäl: Utvecklingen under 1990-talet*, delbetänkande av Kommittén Välfärdsbokslut.
- Strömblad, Per (2003) *Politik på stadens skuggsida*, Statsvetenskapliga institutionen, Uppsala Universitet.
- Strömbäck, Jesper (2001) *Gäster hos verkligheten: En studie av journalistik, demokrati och politisk misstro*, Stenhag: Symposion.
- Svallfors, Stefan (1996) "Eliternas flykt från ansvaret", TLM, [3–4]; 63–8.
- Svallfors, Stefan (2004) *Klasssamhällets kollektiva medvetande*, Umeå Boréa.
- Sörbom, Adrienne (2002) *Vart tar politiken vägen? Om individualisering, reflexivitet och görbarhet i det politiska engagemanget*, Sociologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Teorell, Jan & Westholm, Anders (1999) "Var det bättre förr? Politisk jämlikhet i Sverige under 30 år", i: SOU 1999: 113, *Medborgarnas erfarenheter*, Forskarvolym V för Demokratiutredningen.
- Thomsson, Heléne & Mohl, Annie (1998) "Svensk-turkiska" kvinnor i mötet med svenskt arbetsliv: Berättelserna om oberoendet, tryggheten och språket", *Arbetsmarknad & Arbetsliv*, 4 [4]; 271–90.
- Trondman, Mats (1999) *Kultursociologi i praktiken*, Lund: Studentlitteratur.

- Trondman, Mats (2001) "När man känner att man vet att man vet vad man känner: Känslöstrukturer och kommunikationsstrategier i skolans vardag", i: Bunar, Nihad & Trondman, Mats (red.) *Varken ung eller vuxen: "Sambället i dag är ju helt rubbat"*, Stockholm: Atlas.
- Uusitalo, Maya (1998) "Den andra generationen", i: Axelsson, Sun & Daun, Åke (red.) *Det Nya Landet: 44 författare, 12 bildkonstnärer*, Göteborg: Lindelöw.
- van Dijk, Teun A. (1993) *Elite Discourse and Racism*, London: Sage.
- Vasta, Ellie (1991) "Gender, Class and Ethnic Relations: The Domestic and Work Experiences of Italian Migrant Women in Australia", i: Bottomley, Gillian, et al. (red.) *Intersexions: Gender/Class/ Culture/Ethnicity*, St. Leonards: Allen & Unwin.
- Willis, Paul (1981) [1977] *Fostran till lönearbete*, Göteborg: Röda Bokförlaget.
- Wästerfors, David (2000) "Hur politik undviks och förvandlas till tystnad", *Svenska Dagbladet*, 17 januari.

5 ”Du kan plocka svampar hela ditt jävla liv... de kommer ändå att hävda att du inte tycker om skogen”¹

Facket och ”de Andra”

Diana Mulinari & Anders Neergaard

Det här kapitlet är baserat på en antirasistisk och postkolonial² studie av den svenska fackföreningen och tar sin utgångspunkt i ett nätverk av fackligt aktiva invandrare (FAI), som arbetar för att lyfta fram frågor rörande diskriminering, underordning och rasism inom de fackliga organisationerna. Vi har i denna studie försökt att förstå FAI i dialog med den internationella forskningen om etnisk diskriminering och rasism. Vi menar att det är nödvändigt att utforska de specifika historiska sammanhang som skapar möjligheter men också begränsningar i alternativa former för fackligt agerande och öppnar upp arenor för nya fackliga aktörer. Ett centralt syfte med studien är att bidra till förståelsen av rasifierade gruppers politiska och fackliga deltagande. Vi vill vidare ifrågasätta och kritiskt granska de kulturalistiska förklaringar³ som har varit rådande inom en stor del av det vetenskapliga studiet av invandrades politiska delaktighet och dess betoning på invandrarnas ”politiska passivitet”.

Nätverket Fackligt Aktiva Invandrare bildades 1997 av både kvinnor och män, huvudsakligen verksamma inom LO.⁴ I kapitlet försöker vi lyfta fram de gemensamma erfarenheter som ligger till

¹ Kapitlet är baserat på boken *Den nya svenska arbetarklassen: Facket och de rasifierade arbetarna* och är en bearbetad version av kapitel 10, som publiceras med tillstånd från Boréa Bokförlag ©.

² Vi använder benämningen antirasistisk/postkolonial för en rad perspektiv vars tonvikt ligger på förståelse av rasismen som hierarkisk princip för social organisation som är grundläggande för kapitalismen. Den teoretiska interventionen är bred och inkluderar från marxistiska och neomarxistiska perspektiv till poststrukturalistiska ansatser. För vidare diskussion, se Cashmore (1996: 285, 303) och de los Reyes & Kamali (2005).

³ Förklaringar av beteenden och handlingar som reduceras till ”den Andres” förmenta kulturella tvångströja. För en kritisk granskning av denna företeelse, se Ålund och Schierup (1991).

⁴ Det finns alltmer forskning i det här perspektivet kring LO (ett tidigt exempel är Knocke, 1986). Däremot har TCO knappt studerats. Ett undantag är de los Reyes (1997).

grund för deras kollektiva handlingar i egenskap av ”svartskallar”, i vilka det finns en stor överensstämmelse om hur de ser på rasism och diskriminering inom facket, på arbetsmarknaden och inom samhället i övrigt. Samtidigt har vi försökt problematisera hur underordnade maskuliniteter och rasifierade former för kvinnlighet interagerar inom den fackliga strukturen och hur deras skilda erfarenheter är en produkt av intersektionaliteten mellan klass, kön och rasifiering.

Syftet med detta kapitel är att utforska processer av inkluderande underordning som baseras på skapande av gränser mellan de invånare i Sverige som antas tillhöra den svenska nationen och de som inte gör det. Vi kommer att belysa en rad teman – mötesteknik, kompetens, språk – som centrala maktutövningsredskap med syfte att skapa och reproducera en hierarki baserad på kategorin ”ras”/etnicitet. Vidare kommer vi att illustrera hur inkluderande processer i kontexter av underordning äger rum och visa på komplexiteten i exkluderingsprocesser som sällan kan tolkas enbart i termer av etnisk diskriminering.

Teoretiska utgångspunkter

Begreppet *rasifiering* har blivit en central del av vårt gemensamma teoretiska perspektiv. Vår användning av detta begrepp är starkt influerat av den brittiske forskaren Robert Miles (1982, 1993).⁵ Med rasifiering menas processer genom vilka grupper av människor, flertalet – dock inte alla – invandrare eller barn till invandrare skapas som annorlunda och underordnade genom antagandet om deras biologiska eller etniska/kulturella skillnader. Genom rasifiering skapas ett ”dem” och samtidigt ett ”vi” där bland annat nationstillhörighet är centralt. Miles perspektiv på rasifiering bygger på den marxistiska teorin om motsättningar under kapitalismen. Å ena sidan har kapitalismen en tendens mot universalism och jämlikhet. Det kvittar vem som utför arbetet i fabriken. Varors värde bestäms inte av arbetarnas hudfärg utan av deras faktiska arbete. Å andra sidan har kapitalismen ett nödvändigt behov att skapa social ojämlikhet mellan klasser, men också mellan olika geografiska områden. Genom rasifiering kan denna sociala ojämlikhet legitimeras, organiseras, struktureras och fixeras. Miles talar om att

⁵ I Sverige har Irene Molina varit en av de första att använda begreppet i urban- och kultur-geografisk forskning (se Molina, 1997).

man inom den brittiska arbetarklassen kan urskilja en rasifierad fraktion. Mycket tyder på en liknande utveckling i den svenska arbetarklassen (Neergaard, 2002).

Framväxten av *kulturell rasism* (Balibar, 1991), där biologiska kännetecken och kulturell essentialisering ofta smälter samman går därmed utmärkt att fånga med hjälp av rasifieringsbegreppet. Tonvikten ligger på nya former för rasism, en kulturrasism som inte baseras på hierarkiska antaganden om biologiska raser, utan på essentialistiska föreställningar om kultur som något fast och oföränderligt kopplat till etnicitet och nation. Vi använder begreppet rasifierande praktiker för att fånga effekterna av beslut baserade på omedvetna institutionaliserade praktiker och/eller vardagsrasism (Essed, 1991). Rasifierande effekter betonar att även om attityder spelar roll för diskriminering spelar dessa huvudsakligen en sekundär roll. De ska ses som effekter och speglingar av praktiker bland institutionaliserade aktörer (i detta fall fackföreningsrörelsen), i vilka "invandrare" sorteras, kategoriseras och slutligen fördelas. Den tydligare vardagsrasismen samsas således med institutionella praktiker som underordnar invandrare inom facket, men som ofta är svårare att synliggöra.

Genom ett feministiskt perspektiv med tonvikten på *intersektionalitet* (de los Reyes & Mulinari, 2005) söker vi därutöver en förståelse för hur makt utövas, reproduceras och förändras utifrån interaktionen mellan könsstrukturer, symboler och identiteter och andra sociala relationer som klass, sexualitet och rasifiering. Patricia Hill Collins' (2000) modell kring intersektionalitet utgår från en makrostrukturell samhällsanalys där sociala relationer av överordning och underordning samt av exploatering och förtryck lokaliserar inom en rad system eller regimer som interagerar, förstärker alternativt försvagar och (åter)skapar varandra. Vår utgångspunkt är att könsförtryck kännetecknas av en form av förtryck som ofta innebär både exploatering och ömsesidighet (som förkroppsligas genom former för politisk solidaritet mellan män och kvinnor utifrån andra sociala relationer än kön).

När vi talar om fackföreningsrörelsens hantering av interna intressekonflikter som grundar sig på segmentering och skiktning eller genom rasifiering och/eller feminisering använder vi begreppet inkluderande underordning. Vad som kännetecknat LO:s förhållande till invandrad arbetskraft har i huvudsak varit en strategi baserad på inkluderad underordning, där rasifierade arbetare inkluderas som fackliga medlemmar men i en underordnad position.

Detta menar vi är en central förklaring till FAI:s utveckling och dess fokus på att arbeta med att inifrån förändra facket. Vi använder det analytiska begreppet *inkluderande underordning* för att beskriva vad som enligt vår mening är en av de mest tydliga egenskaper hos den etniska regimen som har utvecklats inom ramen för den svenska nationalstaten. Vi skulle vilja hävda att rasifieringsprocesser i Sverige äger rum genom inkluderingspraktiker (som skiljer sig till exempel från det tyska gästarbetarsystemet), och som förkroppsligas genom underordningsteknologier (vi och ”våra invandrare”).

En metodologisk ram

För att förstå det svenska fackets förhållande till medlemmar som rasifieras har vi valt ett brett metodologiskt perspektiv. Utgångspunkten har varit olika former av intervjuer – djupintervjuer med fackligt aktiva invandrare och med fackliga ombudsmän samt intervjuer med fokusgrupper. Huvudmaterial för detta kapitel har utgjorts av intervjuer med 27 personer. De flesta av våra informanter var personer aktiva i FAI. Trots stora variationer gällande nationalitet, etnisk identitet och kön, kännetecknas stora delar av den grupp som valt det svenska facket som en form (av flera) för sitt samhällsengagemang, av betydande erfarenheter från fackligt och/eller politiskt arbete i sina ursprungsländer. Detta gäller inte enbart för de FAI-medlemmar som kommit till Sverige som politiska flyktingar, utan också i hög grad för arbetskraftsinvandrare med bakgrund i Finland, forna Jugoslavien och Grekland. Ytterligare en gemensam nämnare är erfarenheter av organisering som hämtar sin inspiration från en modernistisk världsbild i vilken begrepp som rättvisa och jämlikhet ständigt är närvarande.

Vi har använt oss av kvalitativa interventioner med tonvikten på aktörers kunskap, analyser och reflektioner över deras fackliga praktik. Vår text saknar till en viss del den närhet till människor som ett etnografiskt perspektiv erbjuder men vi har valt att medvetet fokusera på informanter i egenskap av aktörer med en gemensam position inom en viss organisation. Variationer och heterogenitet bland dessa aktörer har vi inte fångat i termer av individuella livsöden, utan i termer av hur deras gemensamma position skapar ramen för deras interpellation i egenskap av ”svartskallar”, och också skapar en arena genom vilken en rad olika världsbilder och politiska positioner kan utvecklas. Vi har bestämt att inte enbart

anonymisera våra informanter som är en vedertagen praxis inom samhällsvetenskap, utan har systematiskt exkluderat den empiri som presenterar individuella livshistorier. Dessa skulle ha skapat en närhet till informanterna och en mer påtaglig förståelse. Men FAI:s aktivister är lätta att identifiera både för att de är offentliga och för att de fortfarande är få och att skydda deras identitet har för oss varit första prioritering.

Det finns ett antal kritiska metodologiska frågor, som är utgångspunkter för en intervention i den samhällsvetenskapliga forskningen, ur ett feministiskt, antirasistiskt och postkolonialt perspektiv (Gunaratnam, 2003). Hur skapas kategorier? Vilka interaktionsmönster mellan kategorier tas för givet? På vilka sätt och på vilka grunder legitimeras jämförelser dem emellan? Hur ställs frågorna, till vem ställer man dem, och vem ställer dem?

How a researcher thinks about "race"/ethnicity influences the design of their project, the kind of data they gather and the analysis they conduct (Gillborn, 1998: 63).

Den metodologiska utveckling inom kritisk etnografi, black cultural studies och postkolonial teori har inte enbart ifrågasatt och kritiskt granskat den (o)kunskap som historiskt har grundats i etnocentriska och androcentriska berättelser om världen.⁶ Forskare inom dessa områden har dessutom fördjupat och expanderat insikten om de komplexa processer av maktutövning och motstånd som materialinsamling, tolkning och det vetenskapliga författarskapet innebär. De har vidare ifrågasatt en vetenskaplig tradition grundad på att "vi" studerar "dem" från en position där vi är utanför "deras" värld, och lyft fram en förståelse av hur "vi" och "dem" är högst interrelaterade inte enbart genom fältarbetet utan också genom politisk och ekonomiska förhållanden i en globaliserad värld.

⁶ För en vidare diskussion av metodologiska debatter relevanta för vår studie, se Kleinman (1991) och Gillborn (1998).

Nationstillhörighet och facklig exkludering

Svenska facket och ”invandrarna”

Att ständigt uppfattas som avvikande är ett genomgående tema i informanternas berättelser. Trots att läsaren i kapitlet kommer att förses med rikliga illustrationer på hur dessa processer äger rum, vill vi redan inledningsvis lyfta fram tre citat som speglar dessa:

...det känns, det är som om man måste lära sig... de kommer alltid att märka att man är där.

...som om att du skulle vara från Mars... som om Iran skulle vara en annan planet.

Du vet också hur det känns... att sitta på möte och uppleva att folket undrar vilka konstiga saker jag kommer att säga den här gången.

Den ”svenska” fackföreningsrörelsen kan inte förklaras och förstås utan hänsynstagande till symboliska uttrycksmedel som myter, riter, historieberättande, språk och metaforer, uttrycksmedel som används för att konstruera ”etnicitet” inom organisationerna. På samma sätt som genusforskare, med syfte att fånga en viss typ av maktasymmetri, ofta beskriver organisationer som manliga, maskulina eller patriarkala, det vill säga talar om organisationer i termer av mansdominerade kulturer, syftar vår belysning av en viss (rasifierad) maktordning, till att namnge organisationer som monokulturella, etnocentriska och i en del fall till och med rasistiska. Även det feministiska begreppet ”könsmärkning av positioner”, som är ett försök att klarlägga hur somliga positioner förknippas med ett visst kön, är relevant för studien.

Genom informanternas redogörelser för organisationernas strukturer och uppbyggnad med avseende på kategorin ”ras”/etnicitet, samt kategorins relevans som en grund för förståelse av status, karriärmöjligheter och auktoritet, växer bilden av en rasifierad facklig hierarki fram. Mot den bakgrunden kan informanternas röster tolkas som en sammanhängande berättelse om en specifik rasformation eller etnisk regim: den svenska. Inom denna är en specifik grupp, ”svartskallarna” – ”*de Andra*”, underordnade. Det gäller inom alla demokratiska instanser och politiska processer (men också i samhället i övrigt). Men deras röster kan också tolkas som bärare av en berättelse om motstånd samt sökandet efter en kollektiv handling med syfte att ifrågasätta organisationernas rasifierade premisser.

Här följer ett utdrag från ett samtal mellan två nätverksmedlemmar. Samtalet ägde rum vid kaffebordet efter ett fackligt möte.

- Tänk om jag någon gång skulle komma upp i LO:s ledning? [skratt]
- Tror du att det är möjligt?
- Jag vet inte. Men tänk på Lillemor och Kommunal... de fick ju en kvinnlig ordförande... jag menar, vad är det som säger att det inte kan gå för invandrarna att komma in i LO-ledningen?
- Jag ska säga dig en sak... inte som det ser ut i dag.

Även om den inledande repliken mest var tänkt som en lustighet, fanns det - och vi hoppas att läsaren fortfarande kan höra det - ett utforskande och trevande tonfall i frågan. Men som en följd av att det ifrågasättande svaret trots allt förmedlar en smula hopp, kommer emellertid samtalet att utvecklas mot en allvarligare riktning. Märk väl hur förhoppningen, "men tänk på", konstrueras i nästa mening: genom en jämförelse med en annan underordnad grupp, kvinnor. Denna jämförelse, eller rättare sagt identifikation, upprepas ideligen i vårt material. Den avslutande repliken går dock rakt på sak; den är avslutande. Efter repliken, som också är ett konstaterande, var det slutdiskuterat. Samtliga av FAI:s medlemmar vet hur "det ser ut" inom facket. Vi skulle till och med kunna säga att nätverkets huvudsakliga projekt utgörs av att "informera" de svenska förtroendevalda om situationen.

Jag tror inte du förstår... jag har blivit vald, jag har suttit på en rad poster, och jag har fått stöd. Men 'vi' tillhör inte 'dem' här... hur ska jag förklara för dig 'vi' och 'dem'... jag tillhör inte 'vi'.

Nationens och nationalismens uppkomst har inom mer marxistiskt influerade modernistiska sociologiska och historiska perspektiv kopplats till kapitalismens framväxt generellt och till dess inbrytning i Västeuropa mer specifikt. Tonvikten i författarskapet hos teoretiker som tar sin utgångspunkt i dessa perspektiv (Wallerstein, 2000; Hobsbawm, 1990) ligger i att försöka förstå hur statsapparat och byråkrati kan skapa och förmedla nationella ideologier om tillhörighet och gränser. Konstruktionen av den svenska nationen har på ett kritiskt sätt granskats inom en rad discipliner. Exempelvis har etnologer studerat vad de själva har definierat som "försvenskning av Sverige" (Ehn, *et al.* 1993). I sina studier har de lyft fram olika former för nationskonstruktion samt beskrivit hur den officiella nationalismens relativt misslyckade monarkisymboler med kraft kom att återskapas under 1930-talets nationalnaturromantik,

för att sedermera, som symboler för nationen, förvandlas och expanderas av, samt genom, den socialdemokratiska ideologiska konstruktionen av folkhemmet (Löfgren, 1987; Sernhede & Johansson, 2001).

Ett av nationsforskningens mest angelägna tema utgörs av analyser av länken mellan nationen och nationalistiska ideologier respektive rasism. Benedict Andersson (1991) gör, genom att koppla nationalism till positivt inkluderande och historiskt specifika kollektiv, skillnad mellan nationalism och rasism. Anderssons antagande har blivit ifrågasatt av forskare som hävdar att det inte blott är i extremfall, likt apartheids Sydafrika och Nazityskland, som nationalistiska ideologier syftar till att exkludera ”den Andre”. I stället menar kritikerna att just rasism är en central och vardaglig egenskap hos nationalism (Billig, 1995; Balibar, 1991). Med Paul Gilroys ord:

Statements about the nation are invariably also statements about 'race' (Gilroy, 1987: 56f).

Frågan om tillhörighet, förkroppsligad genom konstruktioner av det nationella, kulturella eller etniska, är avgörande för att förstå den fackliga underordningen av invandrare. I vardagen kopplas tankar om tillhörighet till ”svenskhet”, ett odefinierbart och för invandrare till synes ouppnåbart stadium. Ur informanternas perspektiv framstår dock deras rätt till nationell tillhörighet och svenskhet, med tanke på den enorma energi och det tidskrävande arbete som de lagt ner, som något välförtjänt:

Egentligen är jag mer riktig svensk än vad de är. För vi kom hit och kämpade för varenda bit, vi fick ingenting gratis här. Allt som jag fått är för att jag har stått upp och kämpat i evigheter, för det som för svenskar är naturliga och självklara platser. Och sen säger de att vi inte tillhör...

Våra informanter översätter direkt deras icke-tillhörighet med den svenska nationen, till deras invandrarskap. Och det är mycket som tyder på att denna översättning är riktig: att vara invandrare, det vill säga icke-svensk, är inget gångbart kapital inom den svenska fackföreningsrörelsen.

I nära anslutning till tankar om facket som en ”svensk” organisation, befinner sig föreställningar om kulturarv och förhandsrätt till organisationen. Här återfinns den kanske mest självklara formen för motstånd från de svenska förtroendevaldas sida, ett mot-

stånd som kommer till uttryck genom deras övertygelse om att de "äger" organisationen. Men kan man "äga" en organisation? Om det inte var för att de flesta informanterna återkom till detta när rätten till tillhörighet diskuterades, skulle vi aldrig ha valt att lyfta fram och formulera frågan på det viset.

Vi behöver inte sitta på kursgården och betala 30 000 kronor. Och då sa han 'LO bjuder, det här bjuder LO på'. Men var kommer LO:s pengar ifrån? [...] Det är mina och mina jobbkompisars, det är vi som betalar. 'LO bjuder', sa han!

Ytterligare ett sätt att från de svenska förtroendevaldas sida markera äganderätten till organisationen, är genom betoningen av det historiska "arvet", något som återkommer i samtalen. Historiska kunskaper är centrala i ett demokratiskt samhälle hävdas det i det offentliga "svenska" samtalet. Men vad som uppfattas som historiska kunskaper är ofta en selektiv konstruktion av historia som förhandlas och återskapas i nuet efter aktörernas position (Connerton, 1989). Dessutom skapas arbetarrörelsens historia utifrån nationell tillhörighet, där föreställningar om blodsband blir såväl en markör över aktörernas koppling till historien som en privilegierad kunskapsposition i sig själv. På så sätt skapas rasifierade grupper både som ahistoriska och inkapabla att nå kunskapen om svensk (arbetarrörelsens) historia. Många informanter menar att svenska förtroendevalda uppfattar sig själva som havande ett självklart företräde till den svenska arbetarrörelsens historia. "Ägandet" av de svenska arbetarnas historiska kamp blir därvid ett instrument för exkludering och marginalisering:

De säger inte bara 'vår organisation', utan också 'vår historia'.

När de inte gillar vad jag säger, så kommer detta med att jag inte kan deras historia. Men det är inte sant, jag har läst mycket och går på kurser. Vet du vad jag säger när de säger så? Jag säger att deras fackpampar ljugar om deras historia...

Vi vill lära oss om arbetarnas rättigheter, inte bli skickade till utbildningar om 'så här gör vi i Sverige'.

I intervjuutdragen återspeglas ett behov av att, från våra informanternas sida, markera att de inte är okunniga. Denna självrepresentation riktas inte mot oss som forskare, utan mot de "svenska" förtroendevalda som så ofta påpekar att FAI:s aktivister har bristande kunskaper beträffande Sverige och den svenska fackföreningsrörelsens historia. Men våra informanter "har läst på mycket och går på kurser". De vet att kunskap om "det svenska" är ett krav som ställs

på dem som av överordnade inte antas tillhöra nationen. Värt att notera är också att den så kallade andra generationen, trots utbildning i svensk skola, inkluderas i gruppen.

”Svenskhet”, antagandet om tillhörighet till nationen, skapas i facklig praktik som en central gräns mellan ”vi” och ”dem”, en gräns som är omöjlig att överskrida och som ständigt flyttas fram till ett rum som per definition är ouppnåbar för grupper som rasifieras.

Svenskhet som kompetens

Har man accepterat att invandrarna saknar någonting som svenskar har, är det frågan om att identifiera och namnge detta. Nu för tiden heter det kompetens. Som tidigare beskrivits finns det en tydlig koppling mellan tankar om ”svenskhet” och de för invandrare till synes ouppnåbara egenskaper som ryms i begreppet. Kompetensbegreppets utbredning och genomslag kan exemplifieras genom en aktuell svensk debatt med ursprung i nationalekonomi inom vilken man försöker förklara invandrarnas växande utanförskap genom ord som ”brister i Sverigespecifik kompetens”, ”kulturell distans” och ”låg social kompetens” (Mattsson 2001). Även om dessa i hög grad ideologiska antaganden har ifrågasatts i en rad vetenskapliga analyser, har begreppet ”social kompetens” kommit att etablera sig inom det offentliga samtalet. Inte minst gäller det socialpolitiska åtgärder som riktar sig mot invandrare på arbetsmarknaden och inom utbildningssektorn.

Svårigheterna med att definiera kompetensbegreppet (förutom som ett svepskäl för diskriminering) säger mycket om begreppets roll för maktutövning och exkluderingsprocesser. För vad som är kompetens definieras alltid i relation till gruppen som är bärare av samhällsprivilegier. Det är nämligen inte specifika och till synes objektivt mätbara egenskaper som skapar en viss aktör som kompetent, utan det är i stället aktörernas position som länkas till dessa odefinierbara egenskaper (Jenkins, 1986). Underordnade grupper kan därför, per definition, inte vara kompetenta. En liknade exkluderingsmekanism baserad på diskursen om kompetens (*ability*) förekommer i John Solomos och Les Backs (1995) studie om rasismens roll i brittisk politik.

I likhet med dessa studier menar en del informanter att "social kompetens" används av den härskande gruppen som ett ideologiskt verktyg med syfte att exkludera invandrare och legitimera rasism.

...men det som jag är lite rädd för med denna debatt om integration, är att vi kommer att bli jävligt bra och socialt kompetenta. Vi kommer ja... heja, heja över hela jävla Sverige, men vi kommer fortfarande att vara arbetslösa.

Social kompetens... det är ett elegant sätt att sparka oss...

Informanter påpekar också att talet om "social kompetens" syftar till att skapa en specifik typ av invandrare, en som inte bara accepterar förtryck utan dessutom aktivt legitimerar sin egen underordning och aktivt arbetar för att osynliggöra den:

Social kompetens betyder att jag ska 'smajla' hela tiden, acceptera all skit och aldrig komma fram till någonting... det är inte brytningen som är viktig utan att vi kan komma fram med budskapet, att vi kan kommunicera.

Frågan om kompetens är emellertid inte alltid enkel. Ordet används av olika aktörer med olika tolkningar. Tolkningar skiljer sig åt, dels i vad kompetens anses vara, och dels i synen på vem som kan anses vara kompetent. I kampen om representation och deltagande är kompetensbegreppet en av de kategorier genom vilka olika aktörer kan artikulera sina projekt.

– Vad innebär detta? [kompetens, vår anmärkning]

– Det innebär att vi måste förändra oss själva för att komma in i det svenska samhället, annars glömmer de oss... det är det enda sättet, vi har inget annat alternativ. Svenskar kommer inte att säga 'ni måste vara med'. Vi måste anpassa oss. För dem spelar det inte så stor roll vad vi gör. Vi är, vi är ett problem för dem. De vill inte se de positiva delarna. Den kompetensen. De kräver kompetens för invandrare, men inte alla svenskar har samma kompetens.

I samtalsutdraget vänder sig informanten mot en osynlig, men ändå så närvarande, kamrat, någon som får representera den växande gruppen av invandrare som ifrågasätter kravet på att "visa kompetens" som förutsättning för deltagande. Observera att kamraten inte fanns i själva rummet och att intervjufrågan syftade till att diskutera kompetens. Trots det riktas svaret huvudsakligen mot den interna debatten inom den panetniska gemenskapen. Det ska även noteras hur informanten tolkar den överordnade gruppens världsbild, som en som innefattar synen på invandrare som ett problem

och som förnekar invandrares kompetens. Av störst intresse är emellertid avslutningen. Här synliggörs den ständiga kritiken som finns hos rasifierade grupper och som riktas mot facket systematiska förnekelse av invandrares kvalifikationer. Parallellt med förnekandet löper anspråk om påvisbar kunskap och kompetens, ett krav som enbart riktas mot dem som står utanför. En annan informant sammanfattar en liknande kritik av kompetensbristdiskursen i följande ordalag:

Vi har ett handikapp, vi vet att vi inte är födda i detta land.

Informanterna använder sig av en rad olika tillvägagångssätt för att handskas med exkluderingsstrategier med grund i kompetensdiskurser. Ett tillvägagångssätt utgår ifrån att förnekandet av invandrarnas kompetens kan och borde ifrågasättas genom utbildning och information. Genom att öka och påvisa invandrarnas kompetens ska "kompetensbrist" avlägsnas från den långa listan med "rationella" argument som förklarar deras underordning och exkludering.

Vi måste få svenskar att förstå genom att göra bra grejer och visa resultat, visa att vi är lika kompetenta... språket spelar inte så stor roll utan kunskap om hur man bedriver frågor... hur du gör, vilka resultat du når.

Strategin som ryms i detta tillvägagångssätt ställer höga krav på de få rasifierade förtroendevalda som befinner sig inom organisationerna. De får inte misslyckas. För medan misslyckanden bland individerna som tillhör grupper i maktpositioner förklaras och tolkas genom individualisering och psykologisering, förklaras misslyckanden bland individer som tillhör underordnade grupper genom en förstärkning av ideologiska argument för exkludering. Detta sker genom antaganden om hela gruppens (ofta kulturella) egenskaper. Som följd måste den underordnade gruppen, under ett systematiskt motstånd som riktas mot dess närvaro, "visa resultat". Samtidigt kommer alla resultat att mätas och värderas av och utifrån gruppen som är normen.

De flesta informanter menade att kompetens i stället skapas och legitimeras av och genom vissa kanaler och instanser som förblir stängda för deras grupp. Detta för oss vidare till nästa tillvägagångssätt. I stället för att betona *vad* kompetens är, *hur* man skaffar den eller *vem* som besitter kompetens, innebär detta tillvägagångssätt en kritisk och relevant fokusering på *platsen* där egenskapen förvaltas: de fackliga kurserna.

Till exempel i fallet Kommunal, det är ofta så att om det är kurser, de inte erbjuder möjligheter för invandrare att utveckla sig, utan bara till dem från de nordiska länderna. Så vad vi vill göra är att visa dem att invandrare har samma kapacitet som svenskar och då ska de erbjuda samma möjligheter.

Platsen är alltså enligt informanterna fackliga kurser eller, i sociologiska termer, platsen utgörs av de organisationsinterna karriärvägar genom vilka kompetens skapas och legitimeras. Resonemanget är av en annan karaktär än det som följde på det första tillvägagångssättet. Det är inte så att invandrare har en kompetens som förnekas av svenskar, utan det är i stället så att kompetens är en produkt som skapas inom och genom platser som invandrare inte har tillträde till. Vi vill också att läsaren lägger märke till uttrycket "visa dem". Syftet med att "visa dem" är att "vi" – under förutsättning att lika villkor gäller – är lika kompetenta och "mänskliga" som de är. Men det finns dock röster som ifrågasätter eller belyser dessa strategiers begränsningar:

De tror inte att vi kommer i tid... efter tre år där vi kommit i tid var-enda gång... och ibland blir en av dem försenade, då säger de 'så duktig du är att du kommer i tid...' och sen hjälper inte detta eftersom när en enda av oss råkar vara försenad, då börjar allt om från ruta ett igen. [...] Vi skulle på något sätt komma åt de platser som bara svenskar sitter på. Alla som är invandrare, vi har inte haft några möjligheter att komma dit. Det spelar ingen roll vilken kompetens vi har. Men det som de ser är att vi är invandrare. Vi kan inte nå dessa platser för att de är reglerade på något sätt.

Informantens berättelse problematiserar betonandet av rätten till "platsen", något som präglar FAI:s världsbild. För i själva verket räcker det inte med att kräva rätten att befolka samma platser som "svenskar". Så fort den underordnade gruppen kommer in flyttas "platsen" någon annanstans. "Platsen" är således varken en fast punkt eller ett bestämt rum.

När frågan om nationell tillhörighet diskuteras är alltid språket ett tema för flitig debatt, så även i våra samtal med informanter.

Det här är inte ett språk som vi äger, det är ett språk som vi har tagit.

Ty varje individ har sin egen personliga berättelse om hur han/hon har blivit satt på plats genom språket. En del menade till och med (i enligheten med den hegemoniska fackliga diskursen) att problemet ligger i själva språket. "Man kan inte organisera folk som inte för-

står varandra... så är det svart på vitt”. Majoriteten var dock av en annan åsikt och poängterade maktaspekten i det hela.

Vi kan inte språket, vi kan det inte tillräckligt väl, vi kan, men vi bryter; vi kan, men förstår inte det kulturella... För att de ska säga att du är okej måste du, som med allt annat, vara trehundra gånger bättre än de... och prata svenska bättre än svenskar... vi kan inte, och förresten, utan min brytning är jag inte jag... såna invandrare som pratar perfekt svenska, de är inte invandrare... man måste vara som man är.

Det här med språket... det är som med allt annat... vill man förstå, vill man ge sig tid att förstå så gör man det... Vet du en sak, jag skriver bra svenska, bättre än de flesta.

I Sverige har maktutövningsformer som tar sin utgångspunkt i språket tilltagit i styrka i takt med rasifierade gruppers växande anspråk. Men språklig ”brytning” förhindrar inte ”vita” nordamerikaner från status och prestigefyllda arbeten, samtidigt som det förhindrar rasifierade grupper från att få anställning som städare. Det är således inte språket som är problemet; för erfarna fackligt aktiva från rasifierade grupper som vi har intervjuat utgörs hindret i stället av motståndet mot att acceptera och viljan att förstå nyanser i det svenska språket.⁷

Organisationsformer och facklig exkludering

Forskaren Elsie Franzén (1997) som har genomfört en intervjuundersökning med ett tjugotal invandrare inom Fastighets har försökt fånga vad hon definierar som ”kulturkrockar”, något som hon bland annat menar kommer till uttryck genom att invandrare upp-täcker kallelser till fackmöten för sent. Franzén menar att detta beror på att medlemmar i många länder i stället kallas genom direktkontakt. Ytterligare ett exempel på svårigheter utgörs av den för invandrare obegripliga svenska mötestekniken. Väl på mötet saknar åtskilliga invandrare högljudda diskussioner. Vidare, menar Franzén, har invandrare svårt att förstå spelreglerna inom facket och de har dessutom besvärligt med att greppa att man, av gammal tradition, ställer upp för facket dygnet runt.

Utan tvekan har forskaren lyckats fånga den rådande konsensusinriktade uppfattningen som uttrycks av många, såväl invandrare som ”svenskar”. Vi har åtskilliga gånger hört dessa och lik-

⁷ För vidare diskussion om koppling mellan språk och makt, se till exempel Boyd (2000) och Bjärvall (2001).

nande kommentarer. Det förvånar oss likväl att etnisk diskriminering saknas på hennes lista eftersom denna, tillsammans med alla andra förklaringar, löper likt en röd tråd i invandrarnas vardagsmedvetande och är ett tema för flitiga diskussioner under kafferas-ter. Den typen av tolkningar som Franzén presenterar och representerar, är en god illustration över den ofta välmenande diskursen om invandrare som ett organisatoriskt problem för facket. Då vi således, genom vårt material, kan bekräfta delar av Franzéns bild, tolkar vi innebörden av hennes exempel på annorlunda sätt. Det svenska facket är nämligen en väldigt centraliserad och byråkratisk organisation som kännetecknas av en växande frånvaro av aktiva medlemmars deltagande (Kjellberg, 2001). Majoriteten av medlemmarna, både svenskar och invandrare, missar kallelsen på anslagstavlan. Och de absolut flesta fackligt aktiva invandrare har offrat mer än några timmars familjeliv för sitt fackliga engagemang.

Även om det inom det offentliga samtalet fortfarande talas om fackföreningsrörelsen, är det viktigt att ha i åtanke att den svenska fackföreningsrörelsen, i sociologisk mening, inte längre är någon social rörelse. Facklig organisering är i Sverige uppbyggd enligt en ytterst centraliserad och hierarkisk ordning (Åmark, 1998). Organisationen har dessutom upplevt en historisk institutionaliseringsprocess samtidigt som vi sett ett växande gap mellan fackets modernistiska diskurser och självbilder och det strukturerande "släktskapssystemet" på vilket organisationen vilar.

Förekomsten av "kulturkrockar", så som Elsie Franzén målar upp dem i sin beskrivning av invandrarnas möte med facket, är väsentliga bitar av den hegemoniska fackliga diskursen. En sådan är hur invandrare som grupp har svårt att anpassa och känna sig hemma i den specifika formen av fackligt arbete som såväl informanter som fackföreningsrepresentanter symboliserar med ordet mötesteknik. Den svenska fackföreningsrörelsen fungerar (på samma sätt som de svenska politiska partierna) genom mycket noggrant planerade och reglerade modeller för både deltagande och beslutsfattande. Modellerna, som inkluderar en strikt mötesformalia, kräver inte endast läskunnighet utan dessutom yrkesträning vad gäller förståelsen av byråkratisk svenska. För att kunna läsa mellan raderna i vad som ofta konstrueras som ett neutralt och objektivt språk, krävs därutöver lång erfarenhet i sådana sammanhang. De flesta "svenskar" saknar också denna kvalifikation.

Det är så svårt... allt det språket och förresten har de kokat ihop allt innan de sitter... en gång, vet du vad jag gjorde, jag stoppade ett möte

och sa förlåt kamrater men jag förstår ingenting. Efteråt kom folket fram och gratulerade mig för att man tror att man är den enda som inte förstår men de [”svenskar”, vår anmärkning] förstår inte heller... men de har lärt sig att inte visa det...

Detta är, enligt vår mening, allvarliga begränsningar som denna modell, förutsatt att den inte kompletteras, innebär för demokratin och fackligt deltagande även om dessa begränsningar står utanför kapitlets analytiska räckvidd. Emellertid är det av vikt att poängtera att mötesteknisk formalia inte är utmärkande för den svenska fackföreningsrörelsen utan är kännetecknande för den representativa demokratin. Det ska också betonas att det som ofta uppfattas som byråkratiska regler och hinder, historisk sett har haft som syfte att dels fokusera på konkreta och möjliga beslut samt dels skydda minoriteter inom organisationer och värna om medlemmars demokratiska rättigheter. Samtidigt leder de till ett implicit ifrågasättande av behovet av reflektion, samt diskussion kring och analys av, icke-operationaliserbara förslag. Det är emellertid inte endast mötesteknisk formalia som placeras i blickfånget, utan även själva formerna för organisering:

Facket är som allt annat i Sverige. De kallar detta information: att skicka all den här reklamen som de skickar i brevlådan... det är inte många som tittar på reklamen. Facklig information, det är detsamma som den här reklamen. Och annars är facket som vilken myndighet som helst. Du vet, fylla i papper; personnummer och så.

Tyvärr det är så. Här kan du inte få komma överens med folk och säga 'Okej då kör vi detta'. Så funkar inte Sverige. De har en annan tradition och de kommer alltid med stadgar och med hur mycket postgiro ska kosta och... och sånt tar otroligt lång tid... När man till slut kommer fram till organisationen, så har de flesta förlorat intresset. Den traditionen kan vi inte bryta med på ett eller två år. Det tog nästan två månader att organisera ett möte... vi trodde inte att det skulle vara ett sådant jävla jobb... jag vet inte hur många fax och papper och telefonsamtal – för att få lite pengar till annonser.

Kritiken fångar också en växande professionalisering inom fackliga arenor där speciella yrkeskunskaper belönas av den strikta formaliteten. De krav på förändringar av formerna för deltagande, ett krav som tidigare bland annat framförts av sammanslutningar av kvinnor, är enligt vår mening endast en liten del av dagordningen. För bakom kritiken döljer sig en mer omdanande längtan efter andra former för politisk aktivism genom vilka deltagandet i det fackliga arbetet ska bli verklighet.

Inte sällan återkommer informanter till att deras kritik, som för dem i hög grad är ett bidrag till de svenska fackföreningarnas organisationsformer, bemöts av ett monolitiskt motstånd och ideligen tolkas som en kritik mot organisationen i sig och svenskhet. Alternativt tolkas kritiken som ett utslag av (kulturellt) missförstånd:

Jag har lärt mig att säga att det inte handlar om att jag inte förstår... jag är inte överens...

Informanternas kritik mot de fackliga strukturerna bör inte tolkas, som den så ofta görs av svenska förtroendevalda, som ett utslag av ett hos de rasifierade grupperna ontologiskt behov av kaos och passion. I stället ska kritiken tolkas i termer av röster som identifierat barriärer som förhindrar organisationsförändringar. Vi tror därför att det är viktigt att skilja mellan påpekanden om hur specifika organisationsformer används i exkluderings- och underordnings-syfte och en generell kritik mot organisationsformerna. Den framförda kritiken måste ses i ljuset av att mötesteknik, i den fackliga praktiken, används som instrument i exkluderingsprocesser, något som riktas mot alla dem som konceptualiseras som icke-tillhörande.

De har bemästrat oss i mötesteknik. Vi är benägna att prata mycket så här och det som är konkret, det har vi varit dåliga på... det som vi måste lära oss är mötesteknik...

Du vet hur svenskarna är innan de går på något möte. De har ett litet möte före det, det har vi aldrig haft...

Det är också mötesteknik för att förtrycka. Det är det. Och därför säger jag att vi måste lära våra kompisar den här mötestekniken...

Ett till mötesteknik tangerande tema utgörs av tankar om "effektivitet". En informant kommenterade exempelvis att det som är kännetecknande för "oss" är "vår" ineffektivitet. Men vad är det invandrarna pratar om när de talar om saker och ting som "svenskar" (och till en viss mån även de själva) uppfattar som onödiga och överflödiga i sammanhanget? Delvis handlar det om att deras interventioner rubbar den förutbestämda mötesrytmen:

[Anteckningar från fältarbete.] Mötet öppnades och sekreterare och protokolljusterare valdes. Mötets första punkt diskuterades. En av FAI:s medlemmar inleder med att länka den fackliga kampen till den internationella arbetarrörelsens kamp. Svenska förtroendevalda skruvar obekvämt på sig och begär ordet: Vad vill han säga? Är han emot eller för förslaget? Nästa punkt. En annan, men liknade intervention; denna gång om invandrare som är arbetslösa. Nu påpekar dock den svenska

ordföranden att denna fråga står utanför mötesdagordningen, men att man kan diskutera frågan under punkten Övrigt.

En del informanter har berättat att det är svårt, om man inte har lång erfarenhet från det svenska facket, att identifiera oenighet under mötets gång. Fackföreningsrörelsen har skapat en högt reglerad och rutinmässigt strukturerad organisationspraktik som förhindrar öppen konflikt, kritik eller oförutsedda frågor att inkluderas i den offentliga agendan. Rasifierade grupper bryter ofta oavsiktligt mot detta outtalade mötesmanus, och skapar förvirring och osäkerhet bland erfarna förtroendevalda som har förberett mötet sedan länge.

Jag känner mig väldigt ensam. Du förstår, jag kommer från Chile och jag har bott tjugotre år i Sverige. Jag har aldrig haft invandrarproblem. Jag har anpassat mig och helt plötsligt, när jag sitter där, då känner jag mig som en invandrare... jag gnäller precis som alla invandrare, men jag har aldrig varit gnällig, så varför ska jag bli gnällig nu? De känns som om man är väldigt ensam. De andra förbereder sig innan mötet... och jag kommer alltid ensam...

Informanten använder sig av verbet ”känna [sig]” för att särskilja mellan faktumet att ha invandrat till Sverige från upplevelsen av sin identitet och subjektivitet i termer av invandrarskap. Informanten fortsätter sedan med att beskriva vad han menar kännetecknar invandrare: de gnäller. I våra intervjuer har vi åtskilliga gånger konfronterats med påståenden som liknar detta (vi invandrare är inte lika effektiva, vi är kaotiska, vi är gnälligare, vi är lata etc.) som visar på en internalisering av den härskande blicken i den rasifierade gruppens vardag.⁸ Ordvalet ”gnällig” är också intressant eftersom det beskriver ett beteende som oftast kopplas till kvinnor och barn.

Mer än formell mötesteknik, är det ett komplicerat rituellt språk som används av de invigda, som är det utmärkande för de fackliga organisationernas beslutsgång. Språket är till sin karaktär teknokratiskt och bidrar, genom en labyrinth av paragrafer, till att osynliggöra motsättningar inom gruppen eller organisationen. För invigda gäller det att kunna läsa de motsättningar och nyanser som döljs i ett språk, och som till synes appellerar till neutralitet och fakta. Vinner gör man genom att tala språket bättre än motståndarna. Här vill vi koppla vår analys till den feministiska organisationsforskaren Betty Harragans (1977) beskrivning av det manliga

⁸ Se Franz Fanons (1997) centrala bidrag för en förståelse av dessa internaliseringsprocesser. Relationen mellan rasism och psykisk hälsa diskuteras bland annat i Bhui (2002).

affärsspråket som ett för kvinnor nästan främmande språk med dubbla betydelse, hemliga koder och kollegial slang. För bärarna av ett radikalt projekt finns det hela tiden – som Audre Lorde (1984) så riktigt påpekade – en risk för att bli instängda inom de strukturer som språket representerar.

Talet är en källa för ömsesidig bekräftelse av varandras världsbilder. Till skillnad från de svenska förtroendevaldas verksamhet i borgerlig hegemoni har många av informanterna utvecklat sina politiska kunskaper i kontexter av borgerlig repression. I dessa sammanhang spelar ordet en central roll i skapandet av en ny ordning. Därför pratar man inte blott med syfte att komma fram till beslut, utan huvudsakligen för att bejaka en världsbild och utbilda och förmedla kunskap. Att prata och att bekräfta varandra genom ett annat språk än det hegemoniska är grundläggande för politiskt motstånd.

Representation på klubbnivå är inte så problematisk. Det råder – enligt utsago – direktdemokrati:

Våra kompisar väljer oss för att de litar på vad vi står för... inte bara invandrare... svenskar väljer oss också för att de vet att vi bryr oss.

Mer problematisk blir emellertid situationen när personer på avdelningsnivå väljer genom indirekt representation.

Vad finns det för koppling mellan beslutsfattande och organisationsformer? Det är en fråga som är relevant att ställa. Med tanke på att specifika former av beslutsfattande och representation inte är grundläggande för den svenska arbetarrörelsens utformning och etablering döljer sig svaret inte i någon form av svenskhet som en del av våra informanter betonar. När FAI:s medlemmar argumenterar för användandet av andra former för beslutsfattande och representation är det inte kulturella skäl som ligger bakom, utan anledningen är helt enkelt att de har allt att vinna på mobilisering och ökat deltagande. Eller rättare sagt: samtidigt som ett passivt medlemskap är centralt för fackets strävan efter professionalisering är ökad mobilisering nödvändig, och aktivt deltagande avgörande, för FAI:s projekt. Detta är en konflikt som tidigare diskuterats i förhållande till fackets olika organisationsprinciper, där decentralisering och yrkesförbund stod mot centralisering och industriförbund.

Vi använder oss av andra metoder... skickar inte inbjudan till 40 000 och så kommer 50. Vi använder oss av agitation. Vi går hem till folk och vi säger att vi är där. Vi är ett ansikte, en människa bakom rörelsen.

Här ställs också frågan om vilken relevans det borgerliga rättssystemet och korporativismens förhandlingsutrymme ska ha för fackligt motstånd och facklig strategi på sin spets.

Det är sant att vi inte kan alla lagar. Men vi har lång facklig erfarenhet och vi är vana vid att jobba fackligt i tuffa tider. Vi vågar vara hårda.

Vi som kommer från Latinamerika, vi reagerar jättehårt mot företagen när det gäller lönefrågor, anställningsfrågor eller semesterfrågor och vi har erfarenheter... men vad händer med den svenska lagen? Den säger en annan sak! Och det är det som vi måste konfronteras med på avdelningen, med svenskarna som sitter här, för att de vill att facklig kamp ska vara mer som lagar och vad lagar säger. Men vi vet att lagar, de kan man tolka hur som helst...

Det är viktigt att beakta att FAI:s medlemmar har fått bevittna de senaste årens fackliga strategier som utspelat sig under en tid då det svenska facket befunnit sig på defensiven. Vi tolkar därför inte olikheter i strategi som ett utslag av skilda, från ursprungslandet härrörande, kulturella praktiker utan som en effekt av politiska och strukturella positioner. För det finns fackföreningsrörelser i Latinamerika som liknar den svenska. Det är också viktigt att påminna om att FAI och ”facket” representerar olika delar av den svenska arbetarklassen. Möjligtvis kan förhandlingar inom de av facket givna ramarna räcka för att försäkra och förbättra de redan privilegierade arbetarnas arbetsmiljö eller leda till löneförhöjningar. FAI:s medlemmar har dock andra typer av anspråk. Inte nog med att de kräver nya organisationsformer, de kräver också ett överskridande av traditionella förhandlingsformer.

Maud Eduards (2002: 65) analys av hur den demokratiska processen fungerar är högst relevant för vår studie. Författaren hävdar att inom den etablerade demokratin pågår ständigt en omformulering av politik som betraktas som irrelevant eller hotfull. Hon hävdar vidare att politiker och tjänstemän drar gränser mellan vad som är normalt och onormalt i politiken och försöker undvika att nya frågor politiseras som kan skapa obalans i särskilt välbeprövade rutiner. De översätter också frågor om makt och intresse till frågor om kunskap och kompetens, praktiker som enligt författaren skapar konflikter med grupper som vill diskutera kön (och enligt vårt material också ”ras”/etnicitet) som en maktfråga.

Villkor för tillhörighet

FAI är inte starkt för att vi jobbar alla fritidsmässigt.

Vi träffas på vår fritid... man måste sköta jobbet också och många har familj, vi träffas på kvällstid eller på helgerna. Vi jobbar alla fackligt så det är dubbelt... våra klubbar, och FAI... men jag tror att det inte bara är ett problem för oss... det är alltid samma människor som går runt i olika organisationer...

Jag arbetar inom facket utanför arbetstider. Jag tar inte en enda timma från mina arbetspass. Jag deltar i alla möten men efter mitt arbetspass.

Informanterna talar sällan och motvilligt om pengar, men det är uppenbart att en av de grundläggande skillnaderna mellan FAI och dess aktivister och de svenska förtroendevalda är att FAI:s medlemmar arbetar på frivillig basis, medan många "svenska" förtroendevalda är anställda av organisationerna. FAI har inga anställda alls och således inte heller någon som på arbetstid kan ansvara för att utveckla nätverket. En del informanter klagar på att fackets resurser används för lyxiga konferenser medan pengar för FAI:s verksamhet alltid är en fråga för otaliga och långa diskussioner. Men mycket tyder på att FAI:s medlemmar är oeniga om vilken typ av resurser nätverket behöver, med hänsyn till den starka koppling som många av våra informanter lyfter fram, mellan betalt fackligt arbete och facklig byråkratisering.

Citaten ovan är också relevanta för förståelsen av fackföreningsrörelsens högre nivåer som bärare av en organisationskultur som innebär en total identifikation med organisationen. Förtroendevalda jobbar dygnet runt, gränsen mellan det privata och det offentliga suddas ut och aktivister förväntas vara tillgängliga för organisationen hela tiden. De formella mötena är en liten del av organisationens verksamhet; nätverk och strategier utvecklas utanför dessa möten och under informell samvaro. Karriärvägar inom organisationen för rasifierade individer kräver inte enbart fackligt arbete som livsform, utan också etablering av nätverk för att försvaga formerna för strukturell diskriminering. Enligt vissa medlemmar av FAI är vardagskontakt med andra "svartskallar" centralt. En kontakt som en del invandrare som har blivit handplockade *för att det ser snyggt ut* ofta förlorar.

Citatet nedan fångar också samma processer: de tillåtna ramarna för karriärvägar; det räcker nämligen inte med att ha förtroende bland sina arbetskamrater:

Jag har positiva erfarenheter [från facket] men jag har inte missbrukat det förtroende som de har gett till mig, aldrig. De respekterar mig. Samtidigt som jag är kritisk har jag alltid funnits där... det har funkat jättebra för mig... de litar på mig och jag litar på dem och vi diskuterar och jag säger vad jag tycker och det fungerar bra. [...] Här i stan är det många som litar på mig, det är många som ringer och ställer frågor, det är många som kontaktar mig... det är mycket viktigt att man har förtroende bland sina arbetskamrater... jag ljugar inte och kommer aldrig att missbruka mitt förtroende, jag är inte ute efter att skapa en opposition inom fackföreningsrörelsen... Jag är inte heller en sån som går omkring och skriker om rasismen eller håller på och bli arg hela tiden... de har förstått att jag inte är ute efter att bygga motstånd. Jag sitter två dagar i veckan på expeditionen och jag gör det frivilligt. Utan att kräva något.

Den ofta upprepade lojaliteten mot facket fångar det spänningsfyllda inom en arena i vilken det som står på spel inte enbart är invandrarnas rätt till fackligt deltagande. Samtidigt belyser det hur snäva ramarna är för en kritisk dialog för de medlemmar som inte tillhör. Det finns två ord som upprepas ofta när informanterna berättar om sina positiva erfarenheter från facket: *respekt* och *tillit*. Insikten om att man i alla väder måste hålla ihop inom organisationen och vara lojal mot den, även i de fall ens åsikter avviker från ledningen, historiskt sett kan förklaras som en framgångsrik strategi för en arbetarrörelse som försökt göra motstånd mot arbetsgivare och strejkbrytare. Denna praktik kännetecknar till stor del fortfarande organisationerna, även om LO för länge sedan lämnat den öppna konfliktstrategin mot arbetsgivarna. Enligt informanten ovan måste man i linje med detta lyckas få facket att uppfatta att ens intresse för engagemang inte är en kritik mot facket. Informanten använder ordet förstått (”de har förstått att jag inte är ute efter att skapa en opposition”) och syftar på det sätt facket ofta tycks uppfatta kraven på deltagande från exempelvis FAI som en opposition mot den förda fackliga politiken. Slutligen påpekas att informantens bidrag är kravlöst och av helt frivillig natur. Idén om att bli betald för att organisera arbetarklassen är en svårsmält organisationspraktik för många av FAI:s medlemmar. Synen på fackligt arbete som aktivism och synen på aktivism som politisk identitet och inte som karriär är tydlig inom nätverket, vilket illustreras av vad många informanter återkommer till: ”vi gör inte detta för pengar eller för poster”. Samtidigt riskerar denna inställning, enligt vår uppfattning, att leda till en nedprioritering av antirasism, då de fackliga resurserna kan användas för andra verksamheter.

En viktig fråga i sammanhanget kan relateras till fackföreningsrörelsens, och i synnerhet dess lednings, rädsla inför att det, bakom FAI, ska finnas en grupp som vill krossa eller skada fackföreningarna. Ifrågasättandet av nätverkets pålitlighet förklarar det bland informanterna ideligen förekommande talet om vikten av facklig lojalitet. Vad fackföreningsledningen förbiser är att FAI:s kamp inte syftar till autonom organisering utan tvärtom, till att fastslå rätten att få delta och tillhöra. Det uttrycks med tydlighet genom informanternas vilja att skapa en motdiskurs, en som inbegriper en annorlunda representation av invandrare inom facket. Och de försöker övertyga facket om deras identifikation med organisationen. De hävdar att de identifierar sig med kampen, med facket. Det är viktigt att skilja en identifikation (och ett medvetande) som skapas utifrån lojalitet till en idé (kampen, fackföreningen) från en identifikation som skapas utifrån lojalitet till en organisation (som anses representera en idé). Vår analys visar på att såväl den fackliga ledningen som FAI:s medlemmar är diffusa över i vilken grad det handlar om lojalitet med organisationen eller om lojalitet med fackets medlemmar, vilket delvis kan förklara en del av spänningarna mellan fackets ledning och FAI.

För den grupp av FAI:s aktivister som identifierar sig med ett socialdemokratiskt projekt (och de är många) uppstår andra typer av hinder för fackliga karriärvägar. För även om en av de mest centrala ideologiska diskurserna vad gäller representationen av Sverige så som modernt, utgörs av antagandet om att sociala relationer inom moderna organisationer äger rum utifrån rationella och idémässiga grunder, betonar åtskilliga av våra informanter att det socialdemokratiska partiet och facket tycks vara organiserat utefter ett släktskapssystem. Mycket tyder på att släktskapsband (och till dessa härrörande vänskapsband) är en viktig komponent för öppnandet av karriärmöjligheter inom socialdemokratiskt kontrollerade organisationer och, i sin förlängning, till rätten att få tillhöra. Detta till trots representeras Sverige som modernt och meritokratiskt i kontrast till diskurser om hur sociala relationer i den så kallade tredje världen fungerar: utifrån släkt, nepotism etc.

De känner inte igen namnet... Du vet när man säger Svensson eller Persson, så vet de, jaha, släkt med den och den... eller aha... han eller hon från SSU. Det kan man inte säga om oss, vi har ingen släkt i partiet och var för gamla för SSU... De känner inte igen oss och de lutar inte på oss.

Alla känner alla. Fråga mig inte hur... alla är gifta med varandra... eller kusiner eller... känner varandra sedan de var tretton år gamla och affischerade i SSU...

En viktig diskussion som förs bland FAI:s medlemmar handlar om under vilka villkor rasifierade grupper ska delta i det fackliga projektet. Informanten i nästa citat hävdar att rasifierade grupper uppmanas att stödja facket men att det finns klara gränser mellan stödjande och deltagande under lika villkor:

Vet du vad det är som händer? Det som fattas är lust... De vill att vi ska stödja dem, här finns klubbar där över 90 procent är invandrare... de vill ha stöd, de vill mobilisera stödet, men de vill inte att man ska komma in.

Utifrån den brittiska erfarenheten argumenterar John Solomos och Les Back (1995) att rasifierade gruppers erfarenheter av aktiv exkludering kan förklaras genom att det historiskt har funnits två möjliga vägar; de kan antingen fungera som vad författarna kallar ”votebrokers”, det vill säga organisera den rasifierade befolkningen för att kanalisera deras stöd till en specifik (”vit”) kandidat och genom att ett sådant agerande premieras individuellt med en viss position, eller så kan de välja att ifrågasätta den rasifierade strukturen och förbereda sig på att handskas med konsekvenserna (för en svensk analys, se Dahlstedt, 2005).

FAI:s medlemmar återkommer ofta till risken att inkluderas i organisationen under villkor som förstärker fackets makt över FAI eller som får till följd att facket tillägnar sig FAI:s projekt i eget syfte. För en del av FAI:s medlemmar liknar situationen i dag den brittiska; en form av neokolonial politik där mäktiga figurer utvecklar sin makt och prestige genom ett nätverk av rasifierade aktörer som de kontrollerar. En informant beskriver situationen genom att likna det vid det patriarkala förhållandet mellan en fader och hans barn, en jämförelse som återkommer genom informanternas anmärkningar att de behandlas som minderåriga.

Här argumenterar en av våra informanter för ett mer rättvist deltagande i den fackliga organisationen. Hon beskriver sig själv som en kämpe som är i opposition till det byråkratiska facket. Att svenska facket inte förstår sig på motstånd och att motstånd behövs i dag i Sverige, tyckte ett flertal av våra informanter.

Jag är en kämpe, inte en fackpamp. Och dessutom är jag inte den typ av invandrare som gör sig snäll för att få en post, jag är en riktig invandrare, en svartskalle.

Det här citatet belyser också det förhållande att det pågår en strid om hur kategorin "invandrare" ska definieras, och att en del personer inte räknas som "riktiga invandrare". Dessa invandrargrupper ansågs vara mer privilegierade, och var alltid närvarande i de diskussioner där FAI:s medlemmar letade efter en politisk identitet. De uppfattas som "accepterade invandrare", vilka gör karriär på svenskarnas villkor. De radikala rasifierade grupper, som till en viss del är en produkt av nittioalet, visar en klivenhet inför de första rasifierade aktörer som medverkade under villkor av större underordning. En annan informant illustrerar vidare sin ambivalens på följande sätt:

Jag vill inte vara en av dessa, en jasägare.

Vet du vad som händer, de sätter in en av dem som är tämjdd och då har de redan fyllt invandrarkvoten, som de måste.

Koopereringsstrategier är relativt nya och till en viss del en reaktion på rasifierade gruppers framgångsrika kamp inom facket. På en viss nivå kan vi sammanfatta FAI:s agerande som en kamp som syftar till att ifrågasätta den överordnade gruppens rätt att representera underordnades intressen:

Vi kan inte heller acceptera att den personen som är i ledningen för LO inte representerar invandrare... eller att det finns en ansvarig för invandrare eller invandraransvarig eller hur det nu heter... Det kan vi inte heller acceptera för att de gör politik utan oss och de har inte frågat oss vad vi vill för att vi ska bli representerade av dem.

Men frågor rörande representation diskuteras också på ett annat plan; FAI ställs inför ett dilemma som är välkänt för underordnande grupper på väg upp i organisationer. FAI arbetar för att invandrarrepresentation ska öka, men när invandrare väl väljs är det ofta personer som saknar nätverk och stöd att driva FAI:s projekt. Styrkan i utanförskapet låg i att gruppen kunde tolka fattade beslut som ickelegitima med tanke på deras frånvaro, men denna nya maktutövningsstrategi fråntar gruppen rätten att protestera genom synlig exkludering.

- Och så till slut valde de någon invandrare för att vattna blommorna.
- För att vattna blommor, hur så?
- Ja, en invandrare så att vi inte ska besvära dem.

Till exempel, jag ger dig ett exempel från denna avdelning... Vi har här en invandrare som representant. De tar aldrig hänsyn till honom och det enda han gör är att servera kaffet men det verkar som om han gör detta i integrationens tjänst. De har en styrelse med en invan-

drarkvinna men det visar sig att alla beslut redan är fattade. Och den människan upptar en stol och gör inget.

Att ”vattna blommorna” är en lysande etnografisk beskrivning över de svenska fackföreningarnas strävan efter att skapa en ”hemmaliknande miljö”. Att vattna blommor likaväl som att koka kaffe är inte endast aktiviteter utan status som kopplas till det kvinnliga, utan är också aktiviteter som ofta förhindrar de underordnade medlemmarna från att delta under lika villkor i beslutfattandet. Uttrycket att ”vattna blommorna” verkar emellertid även användas i andra kontexter för att uttrycka en annan typ av kritik mot fackföreningsrörelsens förtroendevalda.

Det är synd eftersom det finns de som vill jobba men som stängs ute. Men de som inte vill jobba, de bara kommer ifrån arbetet, därför att i styrelsen har du fria timmar samtidigt som du inte behöver jobba och kan rulla tummarna och ordföranden åker hit och dit och viceordförande dit. De har valt in två tjejer i styrelsen, deras uppgift är att vattna blommorna en gång i veckan. Den ena var med i en olycka och har varit borta i två år.

I detta citat fångas FAI:s syn på vilken typ av medlemmar facket vill rekrytera. I gruppen vi studerat finns det en djup övertygelse om fackets nödvändighet och centrala roll i samhället, och det finns ett klart uttryck för en koppling mellan facklig praxis och civilkurage. Informanterna påpekar exempelvis att man måste våga stå för sina åsikter och ta konsekvenserna av de val man har gjort. I deras världsbild innebär facklig aktivism ett liv i opposition där uppoffringar ses närmast som en självklarhet:

Facket är inte karriär för oss, det är ett sätt att leva.

Denna kommentar belyser en verklighetsuppfattning som sällan kommer fram i massmedia och som inte heller kommer fram i sociologiska tolkningar som ofta kopplar den minskade fackliga organisationsgraden till en växande individualisering. Enligt våra informanter finns det dock andra förklaringar till denna minskning:

Folk är rädda. Rädda att förlora jobbet, rädda för trakasserier, rädda för registrering. Det finns en massa grejer som de helst vill slippa. De måste våga.

Genom flera av de intervjuer vi genomfört förmedlas en bild av aktivism inom fackföreningsrörelsen som något närmast riskfyllt och straffbart. Det finns en paradox mellan dessa berättelser och

det svenska facketes självbild som saknar en analys och en förståelse av facklig kamp som stigmatiserande och farlig för anställda. Informanternas röster påvisar också den osynliga maktstrukturen som finns inom fackliga organisationer vars syfte är att tillförsäkra sig konsensus över de frågor som diskuteras och den världsbild och de erfarenheter som prioriteras. Vi har också belyst att formen för inkluderingsprocesser är central för att förstå om inkludering innebär en omfördelning av maktförhållande inom organisationen eller en process av kooptering och passivisering av kritiska röster.

När kön samverkar med rasifiering i underordningen

Såväl i vetenskapliga texter som i samhällsdebatten har kategorin "invandrare" ofta betraktats som könlösa, även om det implicerats att de är män. Vår studie visar dock att rasifieringsprocesser ofta samverkar med hur kön görs inom facket. Såväl våra manliga som kvinnliga informanter berättar om hur underordnad maskulinitet och könsförtryck vävs samman med rasism. Ett återkommande tema från de manliga informanternas sida är ironiseringen av representationer av invandarmän.

Utan att kunna ett enda ord, för att de ville ha arbetskraft... jag gick direkt in i arbetsmarknaden, det var ingen som sa 'kulturer fungerar inte... du är från ett muslimskt land'. De satte mig bredvid en svensk tjej, alltså på bandet... det gick bra, det fungerade bra... vi gjorde inte illa varandra. Jag våldtog henne inte.

– Jag blev så sårad. Vi hade varit på ett fackligt möte och jag mådde så bra, allt hade fungerat och jag kände att jag... hur ska jag förklara det, att jag var med... Sen åkte vi tunnelbana och det fanns en del platser lediga bredvid en svart kille... mina kamrater valde att stå... Och då tänkte jag... detta går aldrig, jag kommer alltid att förbli den svarte killen som de är rädda för.

– Har du pratat med dem efteråt?

– Nej... och de kommer att säga att de egentligen ville stå men jag åker tunnelbanna ofta, jag vet när och med vem man sitter...

I ljuset av de sexualiserade representationerna av invandarmän kan det vara av betydelse att lyfta fram antropologen Ann Stolars (1997) historiska studie av våldtäktsanklagelser. Hon hävdar att det under hela den koloniala eran fanns en stark koppling mellan å ena sidan politisk och social mobilisering från de koloniserade gruppernas sida och å andra sidan våldtäktsanklagelser från erövrarnas sida. Vidare hävdar författaren att upplevelser av otrygghet och

krav på skydd åt ”vita” kvinnor alltid uppkommer och intensifieras i kontexter av upplevda politiska hot. Men sexualiseringen av invandrarmän tar sig också andra former, något som förkroppsligas i en förväntan på att dessa män ska kunna leverera en annan typ av maskulinitet:

Jag är tråkig... gift med min fru som jag träffade på högstadiet... jag dansar inte salsa... och hämtar mina barn på dagis... en del blir så besvikna... Men jag ska säga en sak: det är inte svenskarnas fel... det finns så många som har spelat ’macho latino’ i trettio år med stor framgång...

Även infantiliseringen av befolkningsgrupper har sina historiska rötter i västvärldens koloniala diskurser. Infantiliseringen syftar till att ideologiskt befästa en specifik typ av maskulinitet som hegemonisk. Som vi diskuterat tidigare, påpekar informanter ofta att svenska förtroendevalda behandlar dem som barn (Mulinari & Neergaard, 2004):

De behandlar oss som barn... Till exempel, när jag säger att jag inte är överens så tror de att jag inte har förstått. När jag argumenterar för att vi måste radikaliseras... så bara väntar de, du vet ungefär som man gör när barn pratar och vuxna tänker på någonting annat... och sen fortsätter de... de vuxnas samtal.

Men rasismen speglas inte enbart genom infantilisering och patologisering av rasifierade gruppers maskuliniteter, utan också genom vad chicanoantropologen Renato Rosaldo (1993) har definierat som imperialistisk nostalgi; den paradoxala praktik som västvärlden ägnar sig åt när de sörjer det som deras ekonomiska och politiska projekt har förändrat.

De älskade mig i början... till slut en invandrarkvinna... [skratt] och förresten muslim... de var så glada... när jag började kritisera... när jag började kräva en studiecirkel om rasism då... var jag inte riktigt, riktigt... då förklarade de för mig... att jag inte förstod, det var inte det som invandrarkvinnor ville...

Och då sa jag... jag organiserade mig politiskt när jag var femton år i Iran, och jag har kämpat sen dess... jag har inte lagat mat utan kämpat... jag kommer inte att laga, vad kallar de det, etnisk mat, heter det så?... Jag är inte här för att laga mat, vill de äta iransk mat får de gå på restaurang...

Imperialistisk nostalgi är, menar vi, en viktig egenskap i vardagsförhandlingar inom organisationer, särskilt då rasifierade grupper inte kan eller vill leverera ”delar” av sina ”kulturer” som produkter

för konsumtion av den svenska majoriteten. Här uppenbaras ett sökande efter den "autentiska" invandraren, den mest "förtryckta invandrarkvinnan" som används mot rasifierade gruppers mobilisering.

När kvinnliga informanter reflekterar över sin position, till skillnad från de manliga informanterna vars berättelser fokuserar på deras egna medvetna handlingar, tenderar kvinnor i högre grad än män att se sin (framgångsrika) position inom organisationen som en följd av andra faktorer än egen målmedvetenhet och eget engagemang.

Invandrarna röstade på mig. Och FAI stödde mig. Sedan dess har det gått fyra år... och, även om det är jobbigt att säga det, så var det också eftersom avdelningen behövde en kvinna och då valde de mig...

Vi har många liknande intervjuutdrag. Vi har emellertid valt att fokusera på ett som också fångar den ambivalens som underordnade grupper bär på när de uppfattar att deras medverkan kan förklaras av att organisationen har tvingats att ta hänsyn till specifika underrepresenterade grupper. Vårt material tyder också på att kvinnor, mer än män, upplever denna situation som problematisk.

En annan form för representation som kvinnliga aktivister utsätts för är rasistiska antaganden om sexualitet. Det finns en rad variationer i diskursen om invandrarkvinnors sexualitet – de flesta heteronormativa. Det första temat "den vite prinsen" är baserad på koloniala fantasier om (vackra) kvinnor som ska "räddas" från deras egna förtryckande kulturer genom heterosexuell interaktion med den "vite" mannen som civilisationens bärare. Även om det här temat kan ta extrema (och massmediala) former är kopplingen till en "svensk man" ett vanligt sätt att mäta integration och – om männen dessutom är en del av rörelsen – skapa tillit bland svenska förtroendevalda. En av våra kvinnliga informanter reflekterar över dessa spänningar utifrån sin tolkning av hur hennes äktenskap med en rasifierad man uppfattades inom rörelsen.

– Jag har varit ihop med honom sen vi var femton. Det kan de inte förstå, att en sån som jag som det går bra för, du vet, jag har en del positioner, inte skaffar mig en svensk man...

– Säger de detta till dig eller...

– Nej, det är ingen som säger det men de flesta är skilda här eller tillsammans med folk inom rörelsen... jag vet inte... kanske det är jag som tycker så men jag tror att skulle jag komma hit och säga, jag ska skilja mig, så skulle alla säga (inte mina arbetskamrater förstås) att det är bra och vet du varför, för att han inte är svensk.

Det andra temat, som en av våra informanter kallade ”charterresa” är också baserat på koloniala fantasier. Om det i den förra diskursen var ”de Andra” kvinnornas kulturer som var sexuellt kontrollerande och förtryckande, är kvinnor i denna diskurs en del av kulturer som nästan helt saknar regler för sexuella praktiker.

- Jag säger ofta till våra kvinnor: dansa inte.
- Varför?
- För att de missförstår på direkten...
- Men med svenska kvinnor då?
- Nej, det är inte samma sak, när de ser oss dansa så tror de att vi vill ha dem... nej, det är annorlunda med oss...
- På vilken sätt?
- Jag ska ge dig ett exempel... jag jobbade jättemycket så att en kvinna från Iran som är en jätteduktig ung tjej, som är nygift, skulle följa med oss till en konferens... och så började hon dansa på festen som de dansar där borta, det är så fint att se henne dansa, och så kom berusade gubbar och försökte raggas upp henne... jag fick köra hem henne... en sådan kommer aldrig mer tillbaka.

Kvinnorna talar mycket och ofta om sexuella trakasserier med rasistiska förtecken.

Jag åkte med magont och tänkte ’okej, det har hänt värre saker i mitt liv’. Ingen satte sig bredvid mig. Men när jag reser med någon annan invandrarväninna, då är det ju en annan sak... då kan man låna av varandra, jag kanske har en borste som någon glömde och jag kan låna en hårtork... som arbetarkvinnor gör. Men här om du har glömt något så är det kaputt. Här var jag ensam i mitt lilla rum och jag försökte trösta mig genom att tänka att jag i alla fall hade varit för första gången i Danmark. Och sen, som vanligt, inget som helst intresse under dagen, och på kvällen, efter att de har druckit en halv flaska whisky på rummet, då kommer de och börjar med ’jag känner en tjej som känner en tjej från ditt land, känner du henne?’ Och jag flyttar till ett annat bord och han fortsätter och fortsätter och han börjar kalla mig Carmencita dit och Carmencita hit... De vill ha dig när det är dags för salsa, för musik och dans.

Detta är en berättelse som vittnar om hur olika former av förtryck sammankopplas i syfte att exkludera invandrarkvinnor. Det är emellertid också en berättelse om hur vardagsrasism skapas och upplevs. Den kvinnliga informanten besitter en otrolig förmåga att identifiera exkluderingsstrategier: användningen av den tydliga gränsen mellan det privata och det offentliga, en gräns som enligt vår informant kan överskridas tillsammans med andra invandrarkvinnor. Därefter skiftar informanten fokus från bristen på var-

dagssolidaritet från "svenska" kvinnors sida till den aktiva kränkningen som hon utsätts för av män. Här finner vi ytterligare en gräns: den mellan det rationella samtalet under dagen, ett samtal som hon exkluderas ifrån, och hennes närvaro i egenskap av exotisk och erotiserad varelse under kvällen. Hennes analys av hur "de Andras" närvaro är högst önskvärd i situationer av karneval och fest, men ovälkommen när beslut ska fattas, fångar med etnografisk precision den svenska formen för mångfald, medan det belyser hur det, bakom den svenska jämställdhetsideologin, döljer sig en stabil könsmaktsordning (de los Reyes, *et al.* 2002).

Exkludering inte bara en fråga om etnicitet och kön

Det tog mig några år att förstå att fackföreningen var socialdemokratisk... att vara tvungen att vara socialdemokrat för att organisera sig fackligt... det är, hur ska jag säga det: det är exotiskt [skratt].

Jag har talat många gånger med förtroendevalda... samtidigt som jag lever i Sverige vill jag förändra Sverige och de säger... du är inte socialdemokrat... okej säger jag men jag är en arbetare...

Ibland kan emellertid exkludering som till synes är kopplad till etnicitet vara ett fördelaktigt sätt att dölja andra exkluderingsformer. Ett exempel är exkludering som grundar sig på grupperns ifrågasättande av den för den svenska fackföreningsrörelsen så grundläggande socialdemokratiska hegemonin. Trots att hegemonin gett den svenska arbetarklassen ett utrymme för framgångsrika förhandlingar och anspråk, har den fått som konsekvens att kopplingen mellan fackföreningspositioner och lojalitet mot det socialdemokratiska partiet kommit att bli ett (o)uttalat krav för att karriärvägar ska öppnas inom de fackliga organisationerna. En av informanterna berättade om uppståndelsen som ägde rum när en av FAI:s styrelsemedlemmar föreslog att SAC skulle kunna ingå i FAI.

[LO:s dåvarande integrationsansvariga] satte fingret som en pistol mot tinningen [visar med handen] och sa om SAC kommer in så lämnar LO.

Den här berättelsen belyser tillsammans med ett antal andra att marginaliseringsstrategier mot rasifierade grupper inte enbart kan tolkas som former för rasistisk exkludering. Mycket tyder på att LO-ledningens kluvenhet inte enbart handlar om framtiden för den

nya rasifierade arbetarklassen utan i högsta grad om kopplingen till en radikaliserad av fackföreningsrörelsen som en del av FAI:s medlemmar är bärare av. Ofta kopplar informanterna deras närvaro, och deras projekt inom FAI till andra typer av förändringar som överskrider mötesteknik och mötesformer. Men vad som kanske är mest centralt, enligt vårt argument, är att dessa förändringar överskrider frågor rörande etnicitet:

- Jag tror inte att detta enbart handlar om invandrare... Det finns djupa skillnader mellan vanliga medlemmar och förtroendevalda på olika nivåer. Jag tycker att fackliga organisationer är i fara, de är i fara i dag för att det är arbetsgivaren som bestämmer vem som ska vara ordförande på en arbetsplats
- Jaså...
- Det är inte direkt, inte direkt till exempel, de säger den här killen, det är problematiskt, det är bättre att ni väljer den och den... det är inte så att de kommer direkt och säger vi vill inte ha dig... på något sätt stödjer de en person så att de kan komma överens lättare... och det är klart att de inte stödjer en person med radikala åsikter.

Viktigt att lyfta fram är att vissa rasifierade aktörer inte exkluderas enbart för att de är invandrare utan för att de vill föra en annorlunda facklig politik. En politik, som mycket tyder på, utvecklas utifrån rasifierade gruppers specifika sätt att uppleva klass.

- Vi som kom vi har kunskaper... inte tillräckliga men vi har kunskaper, vi kräver mycket, och det finns motstånd inom facket mot oss.
- Det här var en bra arbetsplats... det är det inte längre, alla mår sämre... förut var det ett attraktivt jobb med bra lön... Jag har några afrikanska kompisar som bor i husvagn och som de sover 5–6 timmar i och sen kör 15–16 timmar.
- Och facket?
- Facket? De har stängt ute mig. Jag går och pratar med dem, men de tycker att jag är obekvämt för att jag är tjatig.
- På vilken sätt har de stängt ute dig?
- Man kan inte utestänga någon öppet men man kan ju... de grupperar, det finns maffia inom facket... Och dessutom är jag för radikal, de vill inte ha någon som är vänsterpartist eller vänstersosse... De vill ha en jasägare... är du inte en jasägare är du illa ute...

På den punkten skiljer sig vår forskning från den traditionella genusforskningen om fackliga organisationer som ofta fokuserar på exkludering i egenskap av patriarkala mekanismer. Vårt material tyder på att en inte obetydlig del av det motstånd som den gruppen upplever inte utan vidare kan kopplas till etnisk diskriminering. Det är inte alla rasifierade aktivister som marginaliseras, och margi-

naliseringstrategierna varierar påtagligt. Man kan argumentera att det är mycket som tyder på att de fackliga organisationerna gärna vill att invandrare deltar och är beredda att (till en viss mån) lämna tillräckligt med plats för de nya grupperna om de fackliga organisationerna kan reglera ramen för hur de nya fackliga aktörerna ska agera.

Avslutande reflektioner

Vårt material belyser att ett viktigt skifte har ägt rum från kampen att inkluderas (vi vill vara med) till kampen att inkluderas under villkor som de underordnade grupperna själva kontrollerar. Det analytiska begreppet inkluderande underordning har använts för att synliggöra hur rasifierade grupper inkluderats inom facket men i en underordnad position. Det utmärker, som vi redan noterat, inte enbart det svenska fackets institutionella dominanslogik utan även, på ett mer generellt plan, den svenska etniska regimen. Begreppets betydelse framstår som än viktigare mot bakgrund av den forskning och samhällspolitiska debatt som växt fram kring begreppsparet social inkludering/exkludering. Inkluderande underordning har fördelen av att möjliggöra en mer komplex förståelse av maktrelationer som både omfattar en horisontell dimension (inkludering – exkludering) och en vertikal dimension (överordning – underordning). LO har sedan 50-talets så kallade arbetskraftsinvandring aktivt försökt inkludera arbetare med utländsk bakgrund inom facket, samtidigt har formen för inkludering kännetecknats av en underordning där rasifierade arbetare i bästa fall osynliggjorts och i sämsta fall skapats som "den Andre".

Facket har lyckats reproducera former för underordnande inkludering genom ett antal institutionella strategier. För det första har facket skapat klara gränser genom diskurser om nationstillhörighet, gränser som förkroppsligas i orden "det svenska facket och invandrare". Att skapa invandrarárbetare som inte tillhörande den svenska nationen, och inte heller den svenska arbetarklassen är att från början utesluta alla former för jämlikt inkluderande. Starkt kopplat till skapandet av den rasifierade arbetaren som icke tillhörande det nationella projektet är representationen av rasifierade grupper (alltid i kontrast med "svenska" arbetare) som okunnig i fackliga frågor, olämplig som förhandlare, bristande i språkkunskaper och i

möteteknik. Avsaknaden av den rätta kompetensen förklaras ofta i termer av rasifierade gruppers etniska eller kulturella tillhörighet.

Vi har med vårt material och tillsammans med informanternas analys erbjudit en annan tolkning. Vi har visat att det finns en stark koppling mellan diskursen om svenskhet och makten att definiera vad som är relevant och legitimt. Inte minst vad facklig kunskap och kompetens är. Svenskhet blir en egenskap som, enligt våra informanter, även många av deras ”svenska” kamrater saknar.

En av de mest relevanta kunskaperna, utifrån vårt material, är en förståelse av inkluderings-/exkluderings- och överordnings-/underordningsprocesser som belyser komplexiteten och de diffusa gränslinjerna. Vi har problematiserat det ofta reduktionistiska argumentet att exkluderingsprocesser äger rum på grund av idéer om ”ras”/etnicitet, kön eller sexualitet. Tillhörighet till underordnande kategorier är en grundläggande men inte tillräcklig förklaring till dessa processer. Med andra ord: de exkluderas inte enbart för att de är invandrare (kvinnor, homosexuella) utan också för att en del kopplar dessa strukturella positioner till ett kritiskt fackligt/politiskt projekt. Ett projekt som tar sin utgångspunkt i deras erfarenheter och som därigenom ifrågasätter de, för ”svenska” fackliga funktionärerna, centrala världsbilder och praktiker.

Referenser

- Anderson, Benedict (1991) *Imagined Communities: Reflections of the Origin and Spread of Nationalities*, London: Verso.
- Balibar, Etienne (1991) "Racism and Nationalism", i: Balibar, Etienne & Wallerstein, Immanuel, *Race, Nation, Class: Ambiguous Identities*, London: Verso.
- Bhui, Kamaldeep [red.] (2002) *Racism and Mental Health: Prejudice and Suffering*, London: Jessica Kingsley Publishers.
- Billig, Michael (1995) *Banal Nationalism*, London: Sage.
- Cashmore, Ellis (1996) *Dictionary of Race and Ethnic Relations*, London, New York: Routledge & Keagan Paul.
- Collins, Hill Patricia (2000) "It's All in the Family: Intersections of Gender, Race and Nation", i: Narayan, Uma & Harding, Sandra (red.) *Decentering the Center: Philosophy for a Multicultural, Postcolonial and Feminist World*, Bloomington: Indiana University Press.
- Connerton, Paul (1989) *How Societies Remember*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Dahlstedt, Magnus (2005) *Reserverad demokrati: Representation i ett månggetniskt Sverige*, Umeå: Boréa.
- de los Reyes, Paulina (1997) *Invandrare och tjänsteman: En studie av invandrartjänstemännens villkor i det svenska arbetslivet*, Stockholm: TCO.
- de los Reyes, Paulina & Kamali, Masoud [red.] (2005) *Bortom Vi och Dom: Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering*, SOU 2005: 41, Rapport av Utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering.
- de los Reyes, Paulina & Mulinari, Diana (2005) *Intersektionalitet: Kritiska reflektioner över (o)jämlighetens landskap*, Malmö: Liber.
- de los Reyes, Paulina, Molina, Irene & Mulinari, Diana [red.] (2002) *Maktens (o)lika förklädnader*, Stockholm: Atlas.
- Eduards, Maud (2002) *Förbjuden handling: Om kvinnors organisering och feministisk teori*, Malmö: Liber.
- Ehn, Billy, Frykman, Jonas & Löfgren, Orvar (1993) *Försvenskningen av Sverige: Det nationellas förvandlande*, Stockholm: Natur & Kultur.
- Essed, Philomena (1991) *Understanding Everyday Racism*, Newbury Park: Sage.
- Fanon, Franz (1997) *Svart hud, vita masker*, Göteborg: Daidalos.

- Franzen, Elsie (1997) *Facket och de nya svenskarna: En förberedande studie av inställning och motivation till deltagande i fackligt arbete hos invandrade medlemmar i Fastighetsanställdas förbund*: LO, Fastighetsanställdas Förbund, LO.
- Gillborn, David (1998) "Racism and the Politics of Qualitative Research: Learning from Controversy and Critique", i: Connolly, Paul & Troyna, Barry (red.) *Researching Racism in Education*, London: Open University Press.
- Gilroy, Paul (1987) *There Ain't No Black in the Union Jack*, London: Hutchinson.
- Harragan, Betty (1977) *Games Mother Never Taught You*, New York: Warner Books.
- Hobsbawn, Eric (1990) *Nations and Nationalism Since 1780: Programme, Myth, Reality*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Jenkins, Richard (1986) *Racism and Recruitment*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Kjellberg, Anders (2001) *Fackliga organisationer och medlemmar i dagens Sverige*, Lund: Arkiv.
- Kleinman, Sherryl (1991) "Fieldworker's Feelings: What We Feel, Who We Are, How We Analyse", i: Shaffir, William & Stebbins, Robert (red.) *Experiencing Field Work: An Inside View of Qualitative Research*, London: Sage.
- Knocke, Wuokko (1986) *Invandrade kvinnor i lönearbete och fack: En studie om kvinnor från fyra länder inom Kommunal och Fabriksarbetareförbundets avtalsområde*, Stockholm: Arbetslivscentrum.
- Lorde, Audre (1984) *Sister Outsider*, New York: Crossing Press.
- Löfgren, Orvar (1987) "Deconstructing Swedishness: Culture and Class in Modern Sweden", i: Jackson, Anthony (red.) *Anthropology at Home*, London: Tavistock.
- Mattsson, Katarina (2001) *(O)likhetens geografier: Marknaden, forskningen och de andra*, Kulturgeografiska institutionen, Uppsala universitet.
- Miles, Robert (1982) *Racism and Migrant Labour*, London: Routledge & Kegan Paul.
- Miles, Robert (1993) *Racism after "Race Relations"*, London: Routledge.
- Molina, Irene (1997) *Stadens rasifiering: Etnisk boendesegregation i folkhemmet*, Kulturgeografiska institutionen, Uppsala universitet.

- Mulinari, Diana & Neergaard, Anders (2004) *Den nya svenska arbetarklassen: Facket och de rasifierade arbetarna*, Umeå: Borea.
- Neergaard, Anders (2002) "Arbetsmarknadens mönster: Om rasifierad segmentering", i: Lindberg, Ingemar & Dahlstedt, Magnus (red.) *Det slutna folkhemmet: Om etniska klyftor och blågul självbild*, Stockholm: Agora.
- Rosaldo, Renato (1993) *Culture and Truth: The Remaking of Social Analysis*, London: Routledge.
- Sernhede, Ove & Johansson, Thomas [red.] (2001) *Identitetens omvandlingar: Black metal, magdans och hemlöshet*, Göteborg: Daidalos.
- Solomos John & Back, Les (1995) *Race, Politics and Social Change*, London: Routledge.
- Stoler, Laura Ann (1997) "Making Empire Respectable: The Politics of Race and Sexual Morality in Twentieth-Century Colonial Cultures", i: McClintock, Anne, et al. (red.) *Dangerous Liaisons, Gender, Nation and Postcolonial Perspectives*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Wallerstein, Immanuel (2000) *The Essential Wallerstein*, New York: New Press.
- Ålund, Aleksandra & Schierup, Carl-Ulrik (1991) *Paradoxes of Multiculturalism: Essays on Swedish Society*, Avebury: Aldershot.
- Åmark, Klas (1998) *Solidaritetsgränser: LO och industriförbundsprincipen under 1900-talet*, Stockholm: Atlas.

6 Folkbildning i "integrationens" tjänst

Folkbildningens dilemman och invandrarföreningars pragmatism

Ali Osman

Syfte med detta kapitel är att undersöka folkbildningens integrationspraktik. Jag kommer framför allt att fokusera på kunskap om eller bild av "den Andre" som är implicit i folkbildningens integrationsarbete och påverkar denna verksamhet. Vad får dessa kunskaper för olika konsekvenser för det integrationsarbete som organiseras av folkbildningsinstitutioner i samarbete med invandrarföreningar? För att närma mig denna fråga kommer jag att belysa studieförbundens sätt att förstå utrikesföddas marginalisering sätter ramarna för och strukturerar invandrarföreningarnas arbete. Men jag är samtidigt intresserad av hur invandrarföreningar själva agerar inom dessa bestämda ramar. Avsikten är här inte att utvärdera studieförbunden och invandrarföreningarna, deras verksamheter och integrationsarbete, utan snarare att just lyfta fram de specifika kunskaper om "den Andre" som är inbäddad i folkbildningens integrationsarbete.

För att förstå folkbildningens integrationspraktik är det dock nödvändigt att relatera den till de idéer och den tradition som folkbildningens praktik vilar på, och särskilja den från andra praktiker, i synnerhet andra utbildningspraktiker. Den första delen av detta kapitel beskriver därför översiktligt de idéer som format folkbildningens språk och praktik. Därefter följer en kortfattad översikt av studiens teoretiska utgångspunkter och tre porträtt av olika slags aktiviteter organiserade av invandrarföreningar. Avslutningsvis sammanfattas och diskuteras studiens huvudsakliga resultat.

Folkbildningens historiska rötter

Historiskt sett kan man grovt urskilja två utvecklingsspår som har gjort avtryck på hur folkbildning i Sverige uppfattar sig själv, på vad som utgör dess sociala funktion och hur den legitimeras i relation till traditionella utbildningssystem. Med andra ord står dessa idé-

rötter som grund för folkbildningens metapraktik – det vill säga hur folkbildningspraktiken styrs.

Före upplysningstiden var den dominerande bilden av och kunskapen om världen, sociala relationer, organisation och ordning konstruerad som en del av en gudomlig syn och storslagen plan. Detta var även i förlängningen den dominerande och accepterade politiska principen. Till exempel betraktades kyrkans och monarkens auktoritet som gudomlig. Den utgick från Guds vilja, och ett ifrågasättande av denna kunskap, auktoritet och makt, sågs som en ogudaktig handling. Under denna period användes följaktligen socialiserande institutioner, såsom skolor och folkbildning som instrument för maktstrukturen – kyrkan och monarkin – för att få arbetarklassen att acceptera sina sociala villkor och underordnade position. Med andra ord, utbildningssystemet och folkbildning fungerade som ett verktyg för den kristna nationalstaten för att upprätthålla dominerande sociala relationer och den dominerande maktstrukturen i det svenska samhället. Enligt pedagogen Gunnar Sundgren var syftet med folkbildning under denna period:

Syftet då framför allt att närma det till Gud... Ända fram till förra århundradet var t.ex. Luthers lilla katekes den främsta läroboken i folkundervisning. Staten genom kyrkan bibringade folket kristet-medborgerliga dygder (Sundgren, 2000: 12).

Han betonar även att idén om jämlikhet i utbildningssystemet – inklusive folkbildningen under denna period sågs som massornas rätt (arbetarklassen etc.) till det kristna budskapet och lärorna. Syftet med utbildningssystemet och folkbildning var således under denna period aldrig att ifrågasätta eller avskaffa samhällets hierarkiska karaktär eller de maktrelationer som karaktäriserade samhällets hierarkiska organisation. Jämlikhet var inte jämlikhet för de icke-röstberättigade massorna, kvinnor, de fattiga och de egenomslösa. Syftet med systemet var heller inte att organisera de fattiga att kräva sina rättigheter eller social jämlikhet och rättvisa, utan att disciplinera massorna. Enkelt uttryckt var eller fungerade utbildningssystemet som ett instrument för att disciplinera de fattiga och icke-röstberättigade och inte att "frigöra" dem.

Tanken att forma ett folk genom pedagogiska åtgärder går i vårt land tillbaka till den tiden för reformationen. Stat och kyrkan gjorde gemensam sak och verkade för att folket skulle tillägna sig Guds ord. De skulle inte bara internalisera de kristna normerna utan också underordna sig överheten (Sundgren, 2000: 13).

Under 1700-talet ifrågasattes kunskapen som upprätthöll den kristna staten, dess sociala ordning och maktrelationer av upplysningstidens idéer och filosofi. Dessa radikala idéer satte en kedjereaktion i rörelse, som förändrade och försvagade inte bara monarkins och kyrkans dominerande makt, utan den ledde även till betydande kulturella, sociala och politiska utvecklingar. Dess inverkan är fortfarande märkbar i många sociala institutioner inte minst i folkbildningen i dagens Sverige, som fortfarande "har sin förankring i upplysningens starka tilltro till framsteg, vetenskap, förnuft och kunskapens nytta" (Gustavsson, 1991: 221).

Med dessa idéer cementerades folkbildningens nyttoinriktade och moderniserande projekt i Sverige. Som ett exempel på folkbildningens moderniserande projekt har vi till exempel den första folkhögskolan som etablerades i Sverige. Den vänder sig till rika bondsöner för att lära dem användbar kunskap om jordbruk och, i linje med 1868 års kommunala reform, ge dem förmågorna och kunskapen för att delta i den kommunala politiken. Men på samma gång, poängterar idéhistoriken Bernt Gustavsson, hade etableringen av folkhögskolan konservativa förtecken, nämligen "att de skulle skyddas från den fördärvliga staden och det nya humanistiska läroverket som ansågs tillhandahålla endast onyttiga, världsfrånvända kunskap" (*a.a.*, s. 219).

Det är viktigt att påpeka att denna period sammanföll med ett antal andra utvecklingsprocesser i det svenska samhället. De viktigaste var etableringen av sociala rörelser som arbetarrörelsen och nykterhetsrörelsen samt den industriella revolutionen och den urbanisering som följde i dess spår. De sociala rörelsernas betydelse och folkbildningens påverkan på dessa rörelser betonas av ett antal folkbildningsforskare, i synnerhet av pedagogen Lars Arvidson (1985). Han poängterar att den svenska folkbildningens rötter inte endast kan spåras tillbaka till upplysningens idéer, utan också till sociala rörelser, speciellt arbetarrörelsen och nykterhetsrörelsen. Alla dessa organisationer etablerade tidigt sina egna studieförbund för att mobilisera sina medlemmar.

Konkret innebär rörelsernas förändringsroll att man bryter ner det gamla samhället, anpassar sig till det och bygger upp ett nytt... Folkbildningsarbete och övriga verksamhet utgör en möjlighet för medlemmarna att skaffa sig kunskaper och färdigheter som är grundläggande i ett demokratiskt samhälle – ett organisationskapital (Arvidson, 2004: 17)

Arvidson betonar att denna nära relation till sociala rörelser och upplysningens moderniserande projekt ledde till att folkbildningen bröt med det traditionella utbildningssystemet och utvecklade sitt eget språk, praktik och roll. Bildning genom att utbilda och organisera arbetarklassen och andra sociala grupper för social förändring blev under denna period hörnstenen för folkbildning i Sverige. "Folk" har, enligt Gustavsson (1991: 220), som prefix i folkbildning en annorlunda och specifik betydelse i Sverige. Folk definierades mindre i nationella termer och mer i form av klasser. Folket kom successivt att identifieras med "det arbetande folket", det vill säga arbetarklassen.

Därmed blev rättvisa, jämlikhet och demokratisering av sociala institutioner folkbildningens hörnsten. Dessa idéer blev centrala för folkbildningens språk, praktik och hur institutionen legitimerade sin funktion. Alla de större karaktärerna i svensk folkbildningshistoria grundlade folkbildningens roll i enlighet med dessa idéer. Dessutom blev de nödvändiga redskap för folkbildningsinstitutioners självförståelse. Folkbildaren Ellen Key såg folkbildningen som ett instrument för att frigöra individer såväl som grupper, för att utmana maktstrukturer som marginaliserar olika sociala grupper i samhället.

Hon såg det självorganiserade studiearbetet både som ett led i ett upplysningsarbete och som ett led i en politisk kamp för bättre livsvillkor. [...] Det kan vara ett tal om individuell förändring och samhällsutveckling eller, i en modernare terminologi, om emancipation och empowerment (Sundgren, 2003: 25).

Socialdemokraten Oscar Olsson, den svenska studiecirkelns fader, betonar likaså att folkbildningens funktion är att ge individer och olika sociala grupper möjligheter och verktyg, såsom kunskap, om hur man deltar i det politiska, kulturella, och ekonomiska samhällslivet. Han betonade att syftet med kunskaper förvärvade i studiecirkel är att mobilisera marginaliserade grupper så att de kan kräva sina rättigheter (Eriksson & Osman, 2003: 15). Men Olsson var en reformist som trodde att samhället kunde förändras och bli mer jämlikt och demokratiskt genom demokratiska reformer. Förändring av samhället gick för de förtryckta via emancipatorisk utbildning (Arvidsson, 2003: 23).

Liberalen Carl Cederblad är en annan av folkbildningens inflytelserika aktörer, och hans tänkande representerar ett andra dominerande sätt genom vilket folkbildning beskrivs och conceptualiseras.

Han understryker skillnaden mellan å ena sidan folkbildning eller bildning för massorna och å andra sidan traditionell akademisk utbildning.

Han gör det genom att peka på motsättningen mellan ”den akademiska bildningstypen och det folkliga”. Den förra är objektiv och universell. Den senare subjektiv och emotionell, kopplad till det ”alldagliga livet”, till självstyrelse, arbetslivet, konsten och religionen, till erfarenhet och upplevelser (Sundgren, 2003: 26).

En andra dimension av folkbildning, som han dessutom betonade, är idén om fritt och frivilligt deltagande, som ofta används för att särskilja folkbildning från traditionell akademisk utbildning. Det är deltagarnas behov och intressen som borde forma innehållet, metoderna, formen eller typerna av studiematerial i studiecirklar, och inte en statligt sanktionerad läroplan, som i det traditionella utbildningssystemet.

Fritt då förstått som att det är ”behoven och förutsättningarna hos de människor som verksamheten vänder sig till som skall forma och utveckla arbete” i motsats till centrala läroplan och kursplaner. Frivilligbegreppet syftar här på möjligheten att välja ur brett utbud. Vidare sägs att ”mål och arbetsformer skall bestämmas av deltagarna tillsammans” (Sundgren, 2003: 30).

Visionen om att folkbildningen kan vitalisera ett demokratiskt deltagande, civilt engagemang och medborgerlig bildning är troligtvis den dominerande föreställningen om folkbildning och dess funktion i Sverige. ”Både i de statliga målen, i intresseorganisationernas program och i forskarnas ansatser”, poängterar Sundgren (2003: 44), ”ser vi hur demokratibidraget både utgör grund för verksamhetens legitimitet och återkommer som central forsknings och utvärderingsfråga”. Alla de begrepp och idéer som här identifierats är fortfarande del av folkbildningens språk och självbild. Dessa idéer fungerar som markörer i definitionen av folkbildningens funktion och omhuldas ofta av eliten i detta område. Dessutom, beroende på kontexten, tas detta språk i bruk för att legitimera systemet och dess aktiviteter i en specifik arena eller i hanteringen av en specifik social fråga.

Studiecirkeln som fenomen

Studiecirklar är den dominerande organisationsformen för självstudier inom nordisk folkbildning. De första cirkelarna i Sverige startade 1902, och omkring 75 procent av den svenska befolkningen har vid någon tidpunkt deltagit i en studiecirkel eller aktiviteter organiserade av olika studiecirklar, och omkring 25 procent deltar i dessa aktiviteter varje år (Johnsson & Gähler, 1995). Cirkelarnas ämnen är varierande, de kan inbegripa att studera ett ämne, diskutera politiska eller sociala frågor, matlagning eller dans etc. Nästan hälften av studiecirkelarna är kulturella, det vill säga, deltagarna sjunger, spelar ett instrument, lär sig ett särskilt hantverk (Sundgren, 2001).

Deltagande i studiecirklar är "fritt och frivilligt". Individer deltar i studiecirkelarna utifrån personligt intresse. Som utbildningsaktivitet är den fri från alla former av sanktioner, utvärderingar etc., som är associerade med formella utbildningspraktiker. Som många forskare och utövare i detta område påpekar, är studiecirkelarna fria från intervention från olika maktintressen, och som en konsekvens av detta är deltagarna generellt sett ofta starkt motiverade. Människor deltar inte i en studiecirkel för att förbättra sin position på arbetsmarknaden genom att lära sig nya produktionstekniker, eller samla poäng eller meriter för att kunna gå vidare till högre utbildning etc. Denna frihet och frivillighet, och avsaknaden av sanktioner och utvärdering, gör det möjligt för deltagarna att påverka kursplanens innehåll och delta i dessa cirklar som jämlikar - åtminstone teoretiskt sett. Men det är viktigt att modifiera detta påstående, och betona att förmågan att delta som jämlikar varierar från en studiecirkel till en annan, liksom möjligheten att ha inflytande över vad dessa cirklar organiserar. Skillnaderna i denna fråga, vilka blir tydliga i den empiriska studien, är beroende av samtycket från den finansierande föreningen och andra institutioner. Enligt Sundgren (2001: 10) kan detta tillskrivas en mångfald av intressen. För staten är folkbildningen ett verktyg för att stärka den "demokratiska processen", medan den för enskilda studieförbund kan vara ett sätt att rekrytera medlemmar och bibehålla organisationens aktivitetsnivå.

Således kan man tolka folkbildningens funktion som att uppmuntra och stimulera bred politisk och medborgerlig agens. Denna funktion organiseras inom ramen för en demokratisk struktur. Produktionen av pluralism har i denna kontext en socialiserande och kontrollerande funktion – att upprätthålla och reproducera ett

demokratiskt etos (spelreglerna för politisk organisation och politiskt handlande). Det finns ingen plats för att utmana den etablerade, demokratiska strukturen och i förlängningen den rådande sociala ordningen, som under folkbildningens tidiga år. Institutionaliserad folkbildning fungerar med andra ord i dag som Statens osynliga och förlängda arm och dess projekt är till stor del att utbilda, disciplinera och förändra beteenden eller attityder gentemot ett specifikt socialt fenomen.

Folkbildningens demokratiska funktion har undersökts i ett antal studier (Sundgren, 1998a, 1998b). Andersson, et al. (1999) har till exempel undersökt studieförbundens medborgarbildning. Niklasson (2002) har studerat lokala samhällen utifrån ett medborgarperspektiv. Hartman (1999) och Larsson (1999) har undersökt studiecirkelns demokratiska bidrag. I ett antal artiklar har Sundgren analyserat den svenska folkbildningens bidrag till ett aktivt medborgarskap. Dock finns det inga studier inom området som har undersökt folkbildningens roll i processen av underordning av etniska minoritetsgrupper. Särskilt med tanke på det faktum att ett antal studier har visat att personer typifierade som "annorlunda" generellt tenderar att internalisera den identitet de tillskrivs av majoritetssamhället (Olsson, 1995; Ronström, 1992). Men det är också viktigt att betona att den tillskrivna identiteten har visat sig forma grunden för kollektiv identifikation, kollektiv politisk organisation och aktion. Goda exempel är till exempel medborgarrättsrörelser, den feministiska rörelsen och arbetarrörelsen (Cohen & Arato, 1994; Eriksson & Osman, 2003). Delvis som en följd av denna process av kollektiv identifikation, uppmuntras skilda grupper, i detta fall utrikes födda, att organisera sig själva inom ramen för föreningar som är antingen etniska eller religiöst baserade.

Följaktligen organiserar invandrarföreningar inom denna ram varierande aktiviteter för sina medlemmar. Dessa aktiviteter är ofta avsedda att underlätta inkluderingen av utrikes födda i det svenska samhället. Medborgarutbildning utförs i olika institutioner (skolor, fack, politiska partier) och dessa institutioner kompletterar inte bara varandra, utan konkurrerar också med varandra. Likaså kan vi se en parallell process, då etniska minoriteter konkurrerar om resurser och i allt högre grad tar över eller initierar aktiviteter som kommunala institutioner traditionellt sett har ansvar för – aktiviteter som syftar till den sociala inkluderingen av utrikes födda. I min studie betonade många aktiva inom de invandrarföreningar jag

undersökte att deras föreningar, å ena sidan, fordrades åta sig ett ökande ansvar. Å andra sidan varken erkänns eller uppmärksammas deras arbete av kommun eller regering (Eriksson & Osman, 2003). De tvingas ofta organisera sina aktiviteter med mycket begränsade resurser.

Folkbildningens "integrationspraktik" som form av styrning

En viktig utgångspunkt i detta kapitel är Michel Foucaults (2004) teorier om styrning (*governmentality*), som avsåg att närmare studera de komplexa mekanismerna bakom olika slags samhällelig styrning (Usher, *et al.* 1997). I denna studie uppfattas styrning som en form av praktik som avser att utveckla individers kapacitet att internalisera önskvärda etos (Edwards, 2002: 356). Att analysera styrning är att analysera praktiker (som folkbildningens integrationspraktik, livslångt lärande etc.) som försöker forma, mobilisera och arbeta genom individers och grupper val, önsknings, strävan, behov och livsstilar. Dess resultat, enligt Usher, *et al.* (1997), utgör utövarnas subjektivitet, men också de som utgjorde målet för praktiken – det vill säga "one becomes the way one is identified and identifies one self" (Usher, *et al.* 1997: 56). Det är genom dessa praktiker som individens eller subjektets självreglerande kapaciteter formas och normaliseras, vägleda av kunskapsformer som bestämmer subjektet som kompetent, erfaret eller inkompetent.

Dessutom betonar Usher (1997: 357) att styrning i "avancerade liberala demokratier" har handlat mindre om sociala reformer och mer om att överföra särskilda kulturella ethos, baserade på vissa normer och värderingar. Normen är grunden för sortering, klassificering och skapande av exkluderande gränser. Den normaliserar genom att påtvinga homogenitet, men den individualiserar samtidigt genom att göra det möjligt att mäta luckor, fastställa nivåer, fixera specialiteter och att göra skillnader användbara genom att passa ihop dem med varandra (*a.a.*, s. 362). De integrationspraktiker som här fokuseras kan ses som en form av styrning som har utrikes födda som målgrupp. I och med denna styrning både exkluderas och inkluderas utrikes födda, genom skapandet av ett specifikt "invandrarsubjekt". Den uppnås genom regulatorisk makt, en teknologi som är mer synlig, men svårare att utmana. Den konstruerar det "normala" genom en rad policies, lagar och lagstiftade former av intervention i människors liv.

Som antytts ovan är maktbegreppet inbäddat inom "ordningssystemet", varigenom subjektiviteter konstrueras och det sociala livet formas. Skapandet av den moderna västvärlden kan beskrivas som en process genom vilken staten, snarare än "prinsen", blir "folkets patriark". En styrning av ett annat slag framträdde, samtidigt som fenomenet "befolkning" utvecklades. Befolkningen var en enhet som kunde räknas, mätas, organiseras, märkas och ses över av staten, men konceptet ger illusionen att styrning upphör och att "folket" bestämmer. Istället blev det fråga om styrning av några människor, för några människor. Frågan i detta sammanhang blir: vem konstruerar reglerna? Vems röster hörs? Vem exkluderas? Men jag skulle även vilja understryka att skapandet av dessa teknologier beror på vems erfarenheter som värdesätts. Dessa frågor är särskilt tydliga i den empiriska studien, och viktiga för dess analys.

Av översikten av folkbildningens idéhistoriska rötter framgick att den dominerande uppfattningen om folkbildning i dagens Sverige framhåller folkbildningens bidrag till demokratisk fostran. Denna fostran förmår emellertid inte att ifrågasätta den sociala ordningen och dess maktrelationer. I den empiriska studien försöker jag visa hur de institutionella aktörerna på folkbildningsområdet definierar sin roll i integrationsarbetet just i termer av att socialisera "den Andre" till ett demokratiskt etos. Det är viktigt att betona att denna funktion är helt i linje med de officiella riktlinjerna för folkbildning och dess roll i implementeringen av den officiella integrationspolitiken. Därmed går statens och folkbildningsinstitutioners projekt samman, varigenom folkbildningsinstitutioner tar del av ett kulturellt projekt som homogeniserar vad som snarare är olika gruppers mångsidiga och varierande erfarenhet (Corrigan & Sayer, 1985). Folkbildningsförbunden och invandrarföreningarna blir till en förlängning av staten, med samma övergripande projekt – att universalisera medborgarskap genom en process av individualisering. I denna process kategoriseras individer på ett specifikt sätt, som "medborgare", "bidragstagare", "invandrare" etc. De är alltså utsatta för en institutionell intervention, som försöker forma deras beteende och attityder till specifika ändamål.

Viljan att uppfostra "den Andre" kan även förstås i relation till andra tanketraditioner än just den svenska folkbildningens historia. Underordningen av icke-europeer i västeuropeiska länder är formad av europeisk kolonisering och imperialism; mötet mellan "Västvärlden" ("the West") och "resten" ("the rest") formade dikotomin "vit"/"svart" och tillskriver olika innebörder till katego-

rierna ifråga (Hall, 1997). Konstruktionen av dessa binära kategorier legitimerade underordningen av "de Andra" och exkluderade dem från västerländska demokratier. Mötet gav upphov till en uppfattning om att dikotomin vit/svart var ett uttryck som reflekterade civilisationsnivån, vilken genomsyrade västerländskt tänkande från 1600-talet till den första hälften av 1900-talet. Enligt Paul Gilroy (1987) lade detta ordnande av människor i raser baserat på biologiska särdrag grunden för diskriminering och exkludering av icke-vita från västerländska demokratier och medborgarskap. Men under de senaste decennierna har en rad forskare betonat att de dominerande europeiska exkluderande/inkluderande praktikerna har förändrats, varigenom kulturell skillnad, snarare än rasifierad skillnad, har blivit det dominerande sättet att legitimera exkludering av icke-vita i västerländska demokratier. Det gör dock inte att man kan bortse från effekten av klass i relation till rasifiering och medborgarskap (Miles, 1982; Neergaard, 2002). I Sverige har folkbildningen, vilket noterades ovan, spelat en betydande roll i att organisera arbetarklassen och de fattiga till att kräva social rättvisa och sina rättigheter.

Resultatet av studien

I den översiktliga beskrivningen av folkbildningens idéhistoriska rötter betonade jag att folkbildningens idéer, språk och praktik kan spåras till upplysningstidens filosofi. Min avsikt i detta kapitel är att förstå den intersubjektiva kunskap om "den Andre" som är inbäddad i folkbildningsinstitutioners integrationsarbete och dess konsekvenser för dem som är målgrupp för detta arbete. Således är det analytiska fokus: Hur uppfattar folkbildningsinstitutioner den sociala exkluderingen av utrikes födda? Vilka sorts aktiviteter rekommenderar folkbildningsinstitutioner för den särskilda gruppen? Vilka sorts aktiviteter organiseras av invandrarföreningar? Hur uppfattar de den sociala exkluderingen av deras medlemmar?

I undersökningen av det empiriska materialet är det inte svårt att identifiera hur folkbildningsinstitutioner uppfattade sin roll i integrationen av utrikes födda i det svenska samhället. Det uttrycks tydligt i olika policytexter, programdeklarationer och i mina intervjuer med institutionella aktörer från olika studieförbund. Dessutom är det tydligt i folkbildningsrådets direktiv. Alla dessa institutionella

aktörer inom folkbildningen uppfattade att folkbildningens funktion består i att "hjälpa" utrikes födda att "organisera sig själva".

"Vårt integrationsarbete är att organisera invandrare"

Som noterades i min tidigare beskrivning av folkbildningens idéhistoriska rötter, är tanken att folkbildningsinstitutionerna ska ta del i uppgiften att organisera utrikes födda i linje med dess egen idéhistoria. Organiseringen av "den Andre" har dock förändrats jämfört med hur Ellen Key eller Oscar Olsson föreställde sig institutionens roll som en plats för att utmana dominerande maktstrukturer i det svenska samhället.

I följande citat blir det tydligt att organisering av utrikes födda inte innebär att man försöker att mobilisera marginaliserade etniska grupper att kräva sina sociala rättigheter eller utmana de dominerande maktstrukturerna, utan att underlätta dialogen mellan utrikes födda och majoritetssamhället, för att därigenom möjliggöra integrationen av utrikes födda. Syftet med denna dialog är att uppnå vad jag skulle vilja kalla en funktionell integration, det vill säga en "normalisering" av vad som uppfattas vara "främmande" och inte sällan som ett problem, och en integrationsprocess som inte alienerar den dominerande sociala gruppen.

Folkbildningens uppgift sägs vara att möjliggöra för individer och grupper att förbättra sina livsvillkor och vitalisera sin delaktighet. Den skall också verka för att skapa olika former av mötesplatser och broar mellan olika grupper och kulturer i Sverige för att underlätta integration av etniska minoriteter i samhället (Eriksson & Osman, 2003: 14).

Folkbildningen och dess organisationer kan starkt bidra till integrationen – samla olika människor kring likartade intressen, som erbjuder tillfällen till förbättrade språkkunskaper och till att få kunskaper och insikter om andra människors kultur (Prop. 1997/98: 115, s. 9).

Verksamhet som syftar till att utjämna utbildningsklyftor och höja utbildningsnivån i samhället ska prioriteras liksom verksamheter som riktar sig till utbildningsmässigt, socialt och kulturellt missgynnade personer. Personer med utländsk bakgrund, deltagare med funktionshinder och arbetslösa utgör särskilt viktiga målgrupper för staten (SFS, 1998: 973).

Erfarenheterna visar att medborgerlig utbildning får en särskild innebörd för den som inte tidigare har haft inflytande över sitt eget liv eller i samhället. Folkbildningen kan ge nya livschanser och bidra till att fördomar bryts, till integration, byggd på ömsesidig tolerans och förståelse (Folkbildningsrådet, 2000: 14).

Vårt integrationsarbete syftar till vi genom vår studiecirkel och kulturverksamhet ska kunna skapa ett samhälle med kulturell mångfald, jämlikhet och ömsesidig respekt och tolerans för varandra. Den enskilde invandraren/flyktingen kan i ABF delta i integrationsarbete genom att lära sig svenska, och hur samhället fungerar, samtidigt som han/hon bevarar och utvecklar sitt eget språk, och sin egen kultur. På det sätt underlättas möjligheterna att komma in i arbetslivet och kunna delta i samhällslivet (lokalt styrdokument, ABF).

I de ovanstående citaten är det underförstått att skapandet av dialog mellan de två samhällsgrupperna är beroende av etablerandet av mötesplatser eller sociala arenor. Dessa mötesplatser ska: (a) ge utrikes födda möjligheter att öva och förbättra sina språkkunskaper, (b) fungera som en plats för interkulturell dialog och, därmed, (c) förse utrikes födda med kunskaper om hur det svenska samhället fungerar, och (d) ge invandrarföreningar möjligheten att bevara sitt språk och sin kultur. Det vill säga, genom att skapa dessa platser och uppmuntra till dialog, antas att de olika grupperna ska uppnå gemensamma grunder, trots deras "kulturella skillnader". Därtill kommer att tanken om "kulturell olikhet" används för att förklara och förstå exkluderingen av utrikes födda i det svenska samhället, vilket jag kommer att visa längre fram i artikeln. Men i detta sammanhang vill jag först uppmärksamma att konstruktionen av den utrikes födda som "den kulturelle Andre" och som "avvikande" i förhållande till "normen" är utgångspunkten för denna dialog.

Inbäddad i "den kulturella olikhetens paradigm" är en bedömning av olika "kulturella grupper" inom kollektivet utrikes födda. Denna kulturella bedömning utgör, som antydde ovan, en grund utifrån vilken exkludering av utrikes födda förstås inom folkbildningsinstitutionerna. Men det är viktigt att framhålla att denna förståelse eller kunskap om "den Andre", som redogjordes ovan, är helt i linje med regeringens officiella integrationspolitik för att främja kulturell tolerans och harmoni. Det är inte i sig folkbildningens uppfinning. Folkbildningsinstitutionernas praktik utgår med andra ord från dominerande föreställningar om orsakerna till exkluderingen av utrikes födda. Som vi noterade tidigare, är detta en föreställning om att exkluderingen i huvudsak är en konsekvens av undermåliga språkkunskaper i svenska, brist på demokratiskt etos och kompetens, och detta tillskrivs utrikes födda och deras kultur. Folkbildningens roll är således att "korrigera" dessa "bris-

ter” hos gruppen eller individerna för att därigenom underlätta deras inkludering i det svenska samhället.

Att organisera utrikes födda och internalisera ett demokratiska etos

Frågorna om kultur och språk är centrala för hur inkluderingen eller exkluderingen av utrikes födda i Sverige uppfattas. Folkbildningens "integrationsaktiviteter" organiseras och legitimeras kring frågor om föreställd kulturell skillnad eller föreställd bristande förmåga att tala svenska. Detta är i linje med den dominerande uppfattningen och förklaringen av exkluderingen av utrikes födda i Sverige. Den som har följt integrationsdebatten i Sverige vet att icke-europeiska invandrades kulturella "olikhet" och språkkunskaper ofta betonas för att förklara exkluderingen av utrikes födda från olika arenor (jfr Ålund 1997; de los Reyes, 2001; Mattsson, 2001; Hertzberg, 2003). Till exempel framhålls i dessa debatter att utrikes föddas bristande språkförmåga förstärker deras sociala exkludering eller att "den andra generationens" bristande språkförmåga (på grund av att de går i etniskt segregerade skolor) är grundorsaken till deras dåliga prestation i systemet. Språk och kultur är med andra ord två sidor av samma mynt och används, var för sig eller samtidigt, för att förklara exkluderingen av utrikes födda. Det är därför logiskt att institutioner (i detta fall verksamma inom folkbildningsområdet) utgår från denna institutionaliserade kunskap om "den Andre". Av ovanstående citat framgår tydligt att institutionernas förslag till lösningar på den marginalisering som drabbar utrikes födda består i mer språk, kulturell dialog och främjande av tolerans.

Kultur-och-språk-paradigmet är likaså tydligt i följande citat. Här är det dock överfört till andra områden – närmare bestämt bristen på kompetens när det gäller att organisera människor i ett demokratiskt samhälle. Därmed legitimerar bristen på kompetens interventionen och självauktoriseringen av folkbildningens aktörer för att agera i denna kontext. Detta är tydligt i uttalandet nedan, men också underförstått i policyprogrammet, vilket noterades tidigare.

Så någonting är ju, någonting är ju väldigt påtagligt i oss som är fostrade i de här rörelserna, fack eller politik. Det är ju den här förmågan att ha ordning och reda att var och en ska organisera sig. Det

står ju i nåt gammalt delprogram från 1923, ABF, ABF organisator, så vi ska ju kunna organisera och genom det kunna då bli en maktfaktor. [...] Jag tror inte vi ska ha ett latinamerikanskt parti, utan vi ska in med den ordinarie demokratiska strukturen men den skolning ska sker i den egna föreningen, tryggheten finns i den egna föreningen, stödet finns och förändringstakten finns i den egna föreningen som bygger vidare in i de mer etablerade demokratiska föreningslivet, [...] vi kan inte säga att den verksamhet som bedrivs nu i exempelvis Kroatiska föreningen att det bara är terapi, alltså det är ju verkligen inte utan de här är ju människor med den bakgrunden med den gemensamma tryggheten kanske kan man söka sig in i föreningen, det är detta är deras möjlighet att påverka det framtida samhället och då måste det struktureras, gärna utav oss från våra sätt och våra ögon eller tillsammans om varför och hur med deras förutsättningar så klart och det kanske tar tjugo år då (verksamhetsansvarig, ABF).

I ovanstående citat homogeniseras en varierande grupp i på flera sätt. Underordningen av en invandrarförening till olika folkbildningsinstitutioner legitimeras. Folkbildningsinstitutionerna ger sig själva mandatet att mobilisera utrikes födda och förse dem med de kunskaper, färdigheter och det kulturella kapital som krävs för att organisera sig i ett demokratiskt samhälle. Argumentet används också för att exkludera representanter för invandrarföreningar från beslutsfattande organ, på olika nivåer, vilket tydligt framgår i följande uttalanden av två folkbildningsaktörer på distriktsnivå:

Att egentligen då kunna ställa om och jobba in nya organisationer. Möta de krav som finns i propositioner om att vi då ska kunna försöka underlätta vid integration, öka demokratiseringen. Där är ju människor traditionellt då som inte organiserar sig just i de organisationer som har direktpåverkande demokrati; politik, fack och hyresgäströrelser alltså. De klassiska organisationerna för att utveckla, påverka sin egen situation utan man organiserar sig så här som i den somaliska föreningen eller i den grekiska föreningen eller i den latinamerikanska föreningen. Där är man organiserad och det där leder inte alltid till ökad integration eller demokratisering. Så därför tycker vi det är väsentligt att jobba med (verksamhetsansvarig, ABF).

Syftet med Studieförbundets verksamhet är att förbättra den enskildas möjligheter att vara delaktig ... en viktig insats för demokratin ... arbetsformer sätter deltagarna i centrum. Vi utgår från deras förutsättningar och erfarenheter. Detta kräver ett aktivt medinflytande och ansvar från deltagarna (programdirektör Studieförbundet).

Exkluderingen av utrikes födda från beslutsfattande organ är ett dilemma för många folkbildningsinstitutioner. Alla studieförbund har medlemsorganisationer, medlemmar och samarbetsorganisatio-

ner. ABF:s medlemsorganisationer är till exempel olika fackförbund, kooperativ, Hyresgästföreningen, olika socialdemokratiska organisationer såsom kvinnoförbund och ungdomsorganisationer, för att nämna ett fåtal. Dessutom samarbetar studieförbundet ABF i det distrikt som studerats med omkring 70 invandrarföreningar, men dessa föreningar är inte representerade i de olika beslutsfattande organen på lokal, regional och nationell nivå. Trots detta betonar verksamhetschefen att en ansevärd del av föreningens aktiviteter riktar sig till invandrarföreningar. Denna exkludering av invandrarföreningar är dock inte unikt för ABF. Alla institutionella aktörer i föreningarna som intervjuats betonade att exkluderingen av invandrarföreningar i beslutsorganen är ett problem, vilket går emot studieförbundens bild av sig själva som bärare av demokratiska värden och arbetsmetoder. Dessutom poängterades att den grundande organisationen saknade strategier, policies för att inkludera etniska samarbetsföreningar i sin beslutsfattande process.

Det är samtidigt viktigt att poängtera att ABF-distriktet är det enda studieförbundet som uppmärksammat organisationens demokratiska underskott och aktivt jobbar för att åstadkomma förändringar, detta trots visst motstånd från olika medlemsorganisationer:

Men då har vi ett problem som vi diskuterar det vill säga makten över exempelvis sitter hos dom gamla klassiska folkrörelseorganisationerna men det är de nya organisationerna föreningarna som bedriver verksamheten och vi måste skapa nya forum inom ramen för vår demokratiska organisation som innebär att makten flyttas ifrån LO, Hyresgästföreningen till nya samarbetande organisationer.

Exkluderingen av utrikes födda från folkbildningsinstitutioners beslutsfattande organ tillskrivs i regel bristen på stabilitet hos invandrarföreningar. Denna brist på stabilitet tolkas av de svenska traditionella studieförbunden som en åtföljande brist på "demokratisk tradition" och "demokratisk politisk kultur" bland vissa kategorier av utrikes födda. Otvivelaktigt karakteriseras många föreningars livscykel av instabilitet, men invandrarföreningars instabilitet är, som jag kommer visa senare, en konsekvens av interna såväl som externa faktorer. Men i detta skede räcker det med att påpeka att det finns många invandrarföreningar som är både stabila och välorganiserade och har varit aktiva sedan mitten av 1970-talet. Ett bra exempel i detta sammanhang är den latinamerikanska kulturförening som beskrivs senare. Dessutom har många av invandrarföreningarnas aktiva medlemmar som jag intervjuade,

varit aktiva medlemmar i politiska organisationer i sina hemländer. Motståndsrörelser i många länder i tredje världen är lokala och demokratiska i sin konstruktion och utan gräsrotsmobilisering och stöd från lokalbefolkningen skulle dessa rörelser praktiskt taget inte haft någon chans att överleva eller utmana maktstrukturer i dessa samhällen. Följaktligen är idén om att invandrarföreningar skulle sakna organisatorisk kompetens eller förmåga är i sig högst problematisk.

Från den traditionella folkbildningsinstitutionens perspektiv, betyder alltså inte uppgiften att "organisera invandrargrupper" att organisera gruppen för att kräva sina rättigheter som medborgare, utan att organisera dem för att få dem att internalisera ett demokratiskt etos – helst under studieförbundens vakande öga. Följaktligen, vilket är tydligt ovan, är innehållet av aktiviteterna organiserade av invandrarföreningar tämligen irrelevant, så länge det är en övning i demokratisk praktik och metod. Tilläggnandet av ett demokratiskt etos antas vara en förutsättning för integration. Det är en process som idealiskt sett, enligt studieförbunden, bör förverkligas i minoriteternas egna föreningar. Dessutom är det uppenbart från de etablerade folkbildningsinstitutionernas synpunkt, att utrikes födda grupper är potentiella källor för rekrytering i de traditionella folkbildningsinstitutionernas aktiviteter, eftersom behovet av kunskap och information hos deras grundande organisation minskat avsevärt de senaste åren. Följaktligen, vilket framkom i ovanstående uttalanden, är vissa invandrarföreningars ambition att etablera en egen agenda inte särskilt välkommen och möts med skepsis från de traditionella studieförbundens sida. Detta har snarare att göra med ekonomi, än de ovan identifierade idealen.

Den implicita typifieringen av "den Andre" som "kulturellt annorlunda" innebär att de olika invandrargrupperna homogeniseras. Därmed tonas skillnader och motsägelser, variation och mångfald inom dessa grupper ner. Denna homogenisering tenderar att göra individer till "offer för sina kulturer". De saknar vissa kompetenser på grund av "sina kulturer" och måste därmed utbildas och disciplineras – för att bli inkluderade. Inom ramen för denna homogeniserade kategoribildning görs samtidigt vissa distinktioner mellan olika grupperingars föreställda "förmågor" och "kompetenser", där somliga anses mer "företagsamma" eller "pålitliga" än "Andra". Denna sortering har, vilket framgick tydligt ovan, använts som ett argument för att inkludera och exkludera utrikes födda i folkbildningens beslutsfattande organ. Men som en rad forskare

har påpekat har denna sortering konsekvenser för utrikes föddas position på arbetsmarknaden (Schierup, *et al.* 1994; Neergaard, 2002). Folkbildningen är således inget undantag. Sorteringen av "den Andre" fungerar som ett sätt att legitimera olika disciplinerande åtgärder riktade mot "de Andra". Men, och det är viktigt att understryka, disciplineringen och internaliseringen av specifika etos är beklädd i språket om dialog, tolerans och förståelse av "den Andre".

"Kulturbristparadigmet" är utgångspunkten för hur de traditionellt organiserade studieförbunden uppfattar "integrationspraktiken" för och av utrikes födda. Denna föreställning om exkluderingen av utrikes födda lägger inte endast grunden för deras relation till kategorin utrikes födda, utan även deras arbete med invandrarföreningar. Denna kunskap om "den Andre" påverkar och begränsar i sin tur invandrarföreningars arbete i deras olika samhällsgrupper, eftersom dessa föreningar är beroende av det traditionella svenska förbundet för att organisera aktiviteter bland deras grupper. Men som jag kommer att tydliggöra nedan anpassar invandrarföreningar sig till dessa relationer och begränsningar.

Tre porträtt av studiecirklar organiserade av och för utrikes födda

Trots studiecirkelnas varierande innehåll eller ämne, kan man grovt urskilja tre grundläggande typer av studiecirklar och relaterade aktiviteter organiserade av olika föreningar, grundat på vilka deltagarna är.

- a) En studiecirkel och relaterade aktiviteter som huvudsakligen är initierade av invandrarföreningar och som vänder sig till deras egna grupper, språkgrupp eller religiösa samfund. Dessa typer av studiecirklar och relaterade aktiviteter är likaså varierande och har olika fokus, innehåll och mål. Men bortsett från den varierande karaktären av aktiviteterna organiserade av dessa föreningar, fungerar de också som "diskussionsklubbar" om problem eller frågor som gruppen står till mötes med. Oavsett vilken typ av aktiviteter det rör sig om, delar deltagarna formellt eller informellt relevant information, problem, erfarenheter etc., de möter, som grupp eller som individer.

- b) Den andra typen av studiecirkel är ofta mångetniska i sin sammansättning. Det vill säga, deltagarna utgörs ofta av olika utrikes födda grupper och etniska svenskar. Karaktären av dessa cirkel är informativ, med utbyte av erfarenheter gällande aktuella sociala eller politiska frågor, såsom den senaste folkomröstningen om EMU i Sverige. Fokus är på ett gemensamt intresse och syfte. Till exempel spelade det traditionella svenska förbundet och invandrarföreningar en betydande roll i spridningen av EMU-relaterad information till allmänheten.
- c) Den tredje typen av aktiviteter organiserad av traditionella svenska studieförbund som vänder sig till utrikes födda grupper är av utbildande karaktär. En rad traditionella förbund som ABF organiserar utbildnings- (såsom SFI) eller orienteringsprogram för olika kategorier av utrikes födda. Dessa åtgärder, utbildande eller inte, är ofta organiserade i projektform och finansierade av externa aktörer såsom kommunen, länsstyrelsen eller satsningar som *Kunskapslyftet* eller *Storstadssatsningen*. Det vill säga, de är inte finansierade inom studieförbundets ordinära budget. Generellt organiseras inte dessa utbildningsaktiviteter av invandrarföreningar, utan av etablerade studieförbund. De traditionella studieförbunden har blivit en aktör på utbildningsmarknaden, och konkurrerar med andra utbildningsinstitutioner om att organisera vuxenutbildning (se Ålund & Reichels bidrag i denna antologi).

Ovanstående skiss ska inte ses som allomfattande och den ena kategorin utesluter inte den andra. Idealiskt sett är studiecirkelarna utbildande i bemärkelsen att grupper av individer som är intresserade av en social fråga går samman för att lära sig mer om den frågan. Med andra ord, det är en process av självbildning. Min avsikt är här att beskriva aktiviteter organiserade av dessa föreningar och försöka komma åt den intersubjektiva kunskap som aktörerna baserar sina aktiviteter på. Vad organiseras, hur och varför? Jag kommer även att försöka identifiera den explicita och implicita uppfattningen av den sociala exkluderingen av utrikes födda från invandrarföreningars perspektiv. Med andra ord, hur uppfattar invandrarföreningar exkluderingen av utrikes födda?

a) Den interreligiösa studiecirkeln

Den interreligiösa studiecirkeln startades av boende i ett område i en av de större svenska städerna. När den muslimska föreningen önskade bygga en moské i området hördes starka protester. Enligt en av deltagarna var detta det främsta skälet till att initiera dialogcirkeln mellan de kristna och muslimska samfundet. I följande citat beskriver en av initiativtagarna upprinnelsen till cirkeln:

...och så var det en banklokal som var ledig och då fanns det människor här i området som satte upp sådana här protestlistor så att det inte skulle bli en moské i banklokalen. Och bland annat blev jag påringd på dörren av en kvinna som ville att jag skulle skriva på någon lista och då blev jag så fruktansvärt upprörd... så jag blev nästan galen. Så då tänkte jag göra någonting, så jag kontaktade [prästen, författarens anmärkning].

Prästen kontaktade i sin tur den muslimska föreningen i syfte att påbörja en interreligiös dialog. Samtalet mellan samfundet mynnade ut i en studiecirkel med åtta aktiva deltagare (tre män och fem kvinnor), där prästen valdes till cirkelledare. Målet med studiecirkeln var att öka förståelsen mellan personer som omfattar den kristna respektive den muslimska tron, vilket deltagarna i cirkeln var överens om. Studiecirkeln innehåll fokuserade därför på likheter och olikheter mellan de olika samfundet och vad dessa innebär för individer i olika samfund, vilket också framgår i följande citat, från en av deltagarna:

I studiecirkeln har vi diskuterat helgerna och deras betydelse och också de krav som ställs på medlemmarna och hur man värderar olika saker.

För att öka förtroendet mellan deltagarna, ägnades tid åt att blottlägga och diskutera olika fördomar om de olika samfundet. Fokus i dialogen var att finna gemensamma utgångspunkter mellan de olika samfundet, eller att försöka uppnå ömsesidig förståelse. Bildandet av denna cirkel var således en reaktion på extern påtryckning och spänningar i bostadsområdet.

Cirkelns fokus och innehåll

Denna studiecirkel är organiserad som vilken annan studiecirkel som helst. Den har en studieledare och som många andra studiecirkel träffas gruppen en gång i veckan. Men till skillnad från

många andra cirklar fanns det inget förplanerat program beträffande vad som skulle diskuteras vid varje möte, hur långt varje möte skulle vara eller studiecirkelns varaktighet. Enligt en av de intervjuade deltagarna tog det gruppen lång tid att komma överens om studiecirkelns mål, vad som skulle studeras och dess relation till samhället. Efter många diskussioner och meningsskiljaktigheter, kom majoriteten av deltagarna överens om att syftet med studiecirkeln var att snabbstarta en interreligiös dialog mellan den islamiska och kristna tron. Därmed var deltagande i cirkeln begränsat till aktiva medlemmar av de kristna och islamiska samfundet i området. Dock är det viktigt att framhålla att inte alla deltagare var överens om cirkelns begränsade roll och vision, vilket illustreras av en av deltagarna.

Vi hade, en muslimsk man som då var från början och det tog mycket tid för han ville någonting helt annat än vi andra... det blev mycket diskussioner om detta för tycker då att man skulle gå ut mer och vi skulle bjuda in folk... ha ett öppnare sätt. [...] Det är inte vår uppgift att gå ut att försvara muslimer som islam utan man måste gå och fråga muslimer så direkt själv, alltså istället för att prata om vi ska med och det är vad vi försöker göra med den här samtalsgruppen då.

I den bemärkelsen hade cirkeln en blygsam ambition. Ambitionen var inte att förändra attityder gentemot Islam i samhället. Men cirkelmedlemmarna hoppades att denna cirkel skulle statuera ett exempel för resten av samhället, att olika religiösa, etniska och kulturella grupper, trots sina skillnader, kan tala med varandra och förstå varandras positioner och nå en konsensus i frågor eller problem, verkliga eller föreställda. Denna fokusering illustreras ytterligare av följande uttalande av cirkelledaren och hans reflektion kring effekten av 9/11 på gruppens diskussioner och dess inverkan på muslimer i gruppen.

Som nu här i höstas, här var det jättejobbigt för den här gruppen... efter New York-händelsen... när de kom dit så var det precis som de trodde att vi tyckte att alla muslimer var terrorister och då kom de liksom med en slags försvarande inställning och vi tyckte snarare många av oss i den här gruppen att det var orättvist bild av islam som framställdes i media... Men det visste inte de riktigt och kunde inte för de hade upplevt att det var jättejobbigt att gå med slöja på stan och mädde dåligt över detta. Och så visste de inte vad de hade oss riktigt så.

De muslimska deltagarna var särskilt måna om att inte bidra till den stigmatiserande bilden om muslimer, vilket också starkt påverkade

den roll de antog i cirkeln. Det är uppenbart i uttalandena nedan att de muslimska deltagarna var väldigt försiktiga med hur de presenterade Islam i gruppen. De tog sällan ställning eller presenterade sin syn på Islam i gruppen, utan istället tenderade de att hänvisa frågor och ämnen till de lokala islamiska skriftlärda. Denna försiktiga hållning kan ses som en följd av den mittemellanposition som de islamiska representanterna i cirkeln antog. Denna position fick de islamiska medlemmarna att å ena sidan presentera en positiv bild av Islam och å andra sidan undvika konflikt inom församlingen. Denna balansakt är tydlig i de muslimska cirkeldeltagarnas motvilja till att uttrycka sina individuella åsikter i ämnen eller frågor som tagits upp i cirkelarna av deras motparter. Handlingen att hänvisa ämnen och frågor till den lokala Imamen var och är således en strategi för att undvika konflikt i församlingen. Dessutom var det tydligt i intervjuerna att de muslimska deltagarna inte var islamiskt skriftlärda och därmed saknade legitimitet för att uttrycka åsikter i frågor eller svara på frågor, i enlighet med islamisk lära. De icke-muslimska medlemmarna tolkade denna dynamik inom gruppen som ett tecken på "kulturell skillnad" mellan de två religionerna, vilket exemplifieras i intervjuer med två kristna cirkelmedlemmar:

Det var ju länge som de inte hade någon imam eller någon kunnig, och jag tycker att de som är med är kunniga... men de tycker hela tiden att det måste vara någon kunnig med, annars vågar de inte svara. Kristna är ju, man märker det är två olika kulturer och religiösa kulturer det här att vi är väldigt mycket, vi har väldigt mycket privatiserat religionen.

De som kommer hit har ju inte bara med sig religionen. De har med sig traditioner och sedvänjor och patriarkatet.

Den kulturella betydelse som tillskrivs "den Andres" handling (cirkelns muslimska medlemmar) är också en god illustration av hur skillnad homogeniseras och kulturaliseras. Liksom kategorierna "ras", etnicitet och klass, är således religion ett begrepp som homogeniserar en varierad grupp. De enskilda individerna behandlas som om de alla vore likadana och görs därmed till "offer" för sin religiösa tillhörighet. "Den Andre" konstrueras som irrationell eller ett passivt offer för en auktoritär, patriarkal kultur, i relation till den underförstådda normen – dvs.en fri, rationell, tänkande och upplyst individ.

I den förståelse som kommer till uttryck här, impliceras att "avvikelsen från normen" är något negativt laddat. Men bemötandet av dem som utgör avvikelsen är inte avvisande, utan snarare väl-

villig men patroniserande. Genom att alliera sig med studieförbunden försöker invandrarföreningarna att vända detta bemötande till sin fördel, för att kunna göra sina röster hörda. Detta visar även hur invandrarföreningar formar allianser med etablerade dominerande sociala aktörer för att främja sin egen dagordning. Men denna strategi kan leda till att utrikes födda successivt blir delaktiga i sin egen underordning. Även om dessa föreningar eller aktiviteter kan fungera som en mötesplats mellan olika grupper kan de också leda till fortsatt underordning och förstärkt stigmatisering av "den Andre".

b) Föreningen Dallo

År 2001 bildade medlemmar av olika invandrarföreningar föreningen Dallo. Majoriteten av de ledande medlemmarna i föreningen har akademisk bakgrund. Några har lång erfarenhet av arbete med utrikes födda grupper i kommunen. Föreningen är också en del av det svenska antidiskrimineringsnätverket och samarbetar med liknande föreningar och grupper i Holland, Danmark, Spanien och England. Föreningens mål är:

- Att informera och mobilisera information om diskriminering och rasism.
- Att informera diskriminerade grupper eller individer om deras juridiska eller övriga rättigheter.
- Att stödja och ge råd till individer som har blivit diskriminerade av institutioner etc.
- Att aktivt arbeta för att skapa ett brett nationellt och internationellt antidiskrimineringsnätverk.
- Att koordinera antidiskrimineringsarbete i regionen.
- Att arbeta för etableringen av ett referensbibliotek med litteratur om mångfald, integration, xenofobi och diskriminering.

Föreningen har ett mycket ambitiöst program, som de ännu inte implementerat. Under mina intervjuer med medlemmar från Dallo befann de sig i processen av att etablera ett partnerskap med ett studieförbund. Med andra ord samarbetade föreningen inte ännu med något studieförbund. Men från aktiva föreningsmedlemmars berättelser var avsaknaden av partners delvis orsakad av deras misstro till institutioner, offentliga eller allmänna. Denna misstro var, enligt ordföranden, en följd av hur det gick till när föreningen

etablerades. Under denna etableringsprocess antog de, enligt ordföranden, en öppen strategi och inbjöd föreningar, kommunala institutioner, politiska föreningar och intresserade individer att bli aktiva medlemmar i deras föreningen. Men enligt ordföranden och andra medlemmar i föreningen var några av de inbjudna deltagarna inte ärliga i sina intensioner i den inledande processen. De tog de idéer som diskuterats och startade en liknande förening. Detta, enligt ordföranden, hände inte en gång, utan två gånger.

Vi arbetar mycket öppet. Alla som intresserade är välkomna och en gång kom det en politiker, där socialdemokrat och det skulle samarbetas, det skulle vara det ena och den andra, men sedan fick vi höra att socialdemokraterna öppnar byrå liksom diskriminering någonting. Det var våra idéer och borde nappa på våra idéer och ansluta sig.

Trots de svårigheter som föreningen till en början mötte, med att etablera kontakter och samarbete med olika kommunala institutioner och lokala politiker, lyckades föreningen få en del finansiellt stöd från Integrationsverket för att organisera en antidiskrimineringsutställning. Genom personliga kontakter tog föreningen kontakt med ett studieförbund. Studieförbundet försedde föreningen med en tillfällig kontorsplats och användning av deras faciliteter för att organisera utställningen. Men under denna period var föreningen och studieförbundet i en process av att förhandla relationen och denna process var inte lätt, till följd av Dallos tidigare erfarenheter, som noterades ovan. Dallos aktiva medlemmar kände - rätt eller fel - att studieförbundet var mer intresserat av pengarna de fick från Integrationsverket, än att diskutera sin roll i den planerade utställningen, framtida relationer och vad de kunde bidra med. Dallos medlemmar såg relationen som ensidig och asymmetrisk. Med andra ord, studieförbundet definierade unilateralt villkoret för samarbetet, vilket var till deras fördel och inte i Dallos intresse.

Föreningens aktiviteter

Trots begränsade resurser fokuserade föreningen till en början sin huvudsakliga uppmärksamhet på diskrimineringen av utrikes födda på arbetsmarknaden. Men föreningens ordförande betonade att detta var ett misstag och underströk att detta var grundat på en begränsad förståelse av de sociala villkor som utrikes födda grupper måste hantera. Ordföranden påpekar: "Vi blev översköjda av

klagomål över diskriminering på varje arena i samhället, på bostadsmarknaden, i arbetslivet, på restauranger etc.”.

En stor del av föreningens tid och kraft gick därför åt till att stödja utrikes födda som upplevde sig diskriminerade. De flesta av dessa fall involverade juridisk rådgivning eller information om vad som ska göras. I vissa fall tog föreningen rättsliga åtgärder mot institutioner för individers räkning, men enligt ordföranden hade de ännu inte vunnit ett fall. Dessutom försökte de aktivt främja och uppmuntra dialog om diskriminering och rasism i olika institutioner, vilket noteras nedan. Men de upplevde sin ansträngning i detta område som en kamp i motvind. Med andra ord, alla institutioner de bemötte avvisade otvetydigt ett deltagande i denna aktivitet.

Enligt flera av informanterna var institutionerna rädda för att delta, eftersom detta i sig skulle vara ett slags erkännande av diskriminering inom institutionerna. Två av informanterna betonar att alla de organisationer och institutioner de närmade sig inte tycktes vilja bli förknippade med frågan om antidiskriminering:

Vi har pratat med stadsdelsnämnden i området en gång och de sa att vi ska vända oss till dem som diskriminera. ”Det finns igen diskriminering här. Vi jobbar med integration”.

Alla organisationer diskriminerar, tror jag. Jag tror att det är en utgångspunkt, min organisation diskriminerar dagligen, det tror jag. Alltså mitt kontor och vi är ett medborgarkontor, vi jobbar mot diskriminering, men vi diskriminerar självklart... Folk gör det genom att säga nej, ni ska inte ha den eller den, eller den här frågan är inte rätt för den här tiden eller på något sätt.

På grund av detta motstånd har föreningen således haft svårigheter med att implementera sitt antidiskrimineringsprogram i den offentliga och privata sektorn. De påpekade dock att detta motstånd inte utgör hela historien. Deras arbete försvårades även på grund av bristen på resurser för att utveckla utbildningsmaterial i detta område. Dessutom hindrade bristen på resurser deras ambition att övervaka och dokumentera fall av diskriminering i kommunen och att koordinera sina aktiviteter med liknande organisationer på den lokala, regionala, nationella och internationella nivån. Denna brist på resurser, enligt föreningens ordförande, är delvis en konsekvens av det faktum att deras förening leds av utrikes födda och är partipolitiskt oberoende. Han framhåller att denna brist på allianser eller anknytning till etablerade sociala rörelser, politiska eller inte, marginaliserade föreningen. Det vill säga, det fanns en stark känsla bland några av de aktiva föreningsmedlemmarna att om

någon annan etablerad folkbildningsförening eller social rörelse initierade denna typ av projekt eller program skulle de inte stöta på samma motstånd.

Alla de frågor, motstånd och problem som rör processen att initiera föreningens olika planerade program, uppfattas av föreningens ledande medlemmar som en indikation på ett misslyckande av regeringens integrationspolitik. Bristen på resurser för att implementera sitt program, betonade de, var eller är också ett tecken på diskriminering och rasism. I mina samtal med några medlemmar i föreningen betonade de att det inte är bara utrikes födda som individer eller grupp som diskrimineras, utan även invandrarorganisationer, speciellt organisationer som leds av utrikes födda. Föreningsmedlemmarna ansåg, att problemet med exkludering av invandrarföreningar inte är ett resultat av deras "kulturella olikhet", språkförmågor eller brist på kompetens, utan en konsekvens av finansierande institutioners diskriminerande praktiker. De ansåg att de finansierande institutionerna gynnade etablerade folkbildningsinstitutioner och invandrarföreningar som redan har goda politiska kontakter eller kontakter med kommunal förvaltning.

c) Den latinamerikanska kulturföreningen

Den latinamerikanska kulturföreningen etablerades år 1985 i samarbete med studieförbundet Vuxenskolan. Till en början startades föreningen som en chilensk socialistisk organisation. Ett antal av de intervjuade medlemmar betonade att det före etableringen av denna förening fanns ungefär fem ideologiskt olika chilenska socialistiska organisationer som inte hade någon eller lite kontakt med varandra på grund av de ideologiska skillnaderna. Fokus för alla dessa föreningar oavsett ideologisk orientering, var att ge sina medlemmar och gruppen i övrigt information om deras rättigheter och skyldigheter i sitt nya hemland. Med andra ord fungerade de som en länk mellan den chilenska gruppen och värdlandet och institutionerna. Dessutom var alla dessa föreningar aktivt involverade i kampen mot militärdiktaturen i Chile. Men enligt ordföranden var dessa föreningar motvilliga till att samarbeta, på grund av de ideologiska skillnaderna, och detta uppfattades av några aktiva medlemmar som ett problem. Det delade gruppen och gjorde dess aktiviteter i Sverige och i Chile ineffektiva. För att överbrygga och ha den ideologiska konflikten inom gruppen under kontroll, bestämde sig

medlemmarna därmed för att skapa en paraplykulturförening, sammansatt av de fem föreningarna. Men även andra latinamerikanska föreningar inbjöds att gå med i den nya föreningen. Därigenom skapades den latinamerikanska kulturföreningen.

Föreningens syfte har inte ändrats sedan 1985, inte heller dess regler eller programdeklarationer. Översiktligt kan föreningens mål summeras i tre punkter: (a) att arbeta för den kulturella och intellektuella utvecklingen av sin samhällsgrupp, både gamla och unga; (b) att mobilisera gruppen och uppmuntra solidaritet och goda relationer med andra latinamerikanska grupper och andra grupper i bostadsområden i kommunen i övrigt; (c) att aktivera medlemmarna med hjälp av olika insatser, för att delta på olika arenor i det svenska samhället.

Föreningen har fyra huvudaktiviteter: (1) Den lokala radion, en aktivitet som är oberoende från föreningens aktiviteter och har sin egen verkställande styrelse. Radion har, enligt medlemmarna, ett antal funktioner. Den ger föreningen möjlighet att utvidga sin räckvidd och gör det möjligt för gruppmedlemmar som inte är aktiva och bor utanför bostadsområdet att hålla kontakt med föreningens aktiviteter. De poängterade att radion och programmets karaktär har en viktig ideologisk funktion – att ge eller presentera för sina lyssnare och medlemmar ett socialistiskt perspektiv på utvecklingen i Sverige och Latinamerika. Media i Sverige och Latinamerika är, enligt dem, karaktäriserad av och presenterar nyheter och analys av aktuella händelser, utifrån ett liberalt ideologiskt perspektiv. (2) Den andra huvudaktiviteten är kulturella aktiviteter, såsom den årliga karnevalen i staden, i samarbete med andra latinamerikanska föreningar. Detta är en av de största kulturella händelserna under sommaren i staden och attraherar tusentals deltagare. (3) Studiecirkeln i latinamerikansk litteratur är en tredje viktig aktivitet för föreningen. I denna studiecirkel är latinamerikansk litteratur i fokus och målet är delvis att hålla sig à jour med den litterära utvecklingen i Latinamerika, men också att introducera andra generationen latinamerikanska unga män och kvinnor till den latinamerikanska litteraturen och kulturens rikedom samt delvis som ett instrument för att förbättra språkförmågan hos andra generationens latinamerikanska ungdomar. Dock medgav ett antal ledande föreningsmedlemmar att studiecirkeln i litteratur attraherade väldigt få unga män och kvinnor. Men trots denna begränsning påpekade de att de latinamerikanska barnen i området avsevärt har förbättrat sin språkförmåga i spanska och att denna förbättring först

och främst kan tillskrivas den lokala radion. (4) Föreningen har också ett begränsat internationellt solidaritetsarbete. Till exempel stödjer föreningen en skola i det palestinska flyktinglägret i Shabra Shatila i Libanon och en skola i Mozambique. Dessutom är de involverade i flera välgörenhets- och utvecklingsarbeten i olika latinamerikanska länder.

Men fritidsaktiviteterna för barn och unga män och kvinnor i bostadsområdet börjar bli en av föreningens huvudaktiviteter. Dessa aktiviteter har, enligt föreningens medlemmar, ökat med tiden och de poängterade att invandrarföreningarnas roll i detta område endast kommer att öka om de nuvarande trenderna håller i sig. Kommunen har de senaste åren minskat sin tilldelning av budgeten till fritidsaktiviteter, trots ett ökande behov av sådana aktiviteter i området. Istället för att öka mängden av fritidsaktiviteter, väljer kommunen att behålla ett i det närmaste symboliskt utbud av aktiviteter i området. Med andra ord, i strävan att balansera sin budget, prioriterar kommunerna inte ungdomsaktiviteter. Detta, betonar de, har negativt påverkat barnen och de unga medlemmarna i gruppen, vilket är tydligt i uttalandet nedan:

Vi är i allt högre grad tvungna att organisera fritidsaktiviteter för våra barn och ungdomar. Vi organiserar bland annat läxhjälp, idrotts- och andra kulturella aktiviteter, som musik och dans, för att tillhandahålla meningsfull social aktivitet för våra barn. Men våra insatser varken erkänns eller belönas. Vi rör oss med begränsade resurser. Ibland känns det som att vi behöver böna och be för att organisera dessa aktiviteter.

Det är intressant att notera att en av informanterna påpekade att fritidsaktiviteter, vilka sorts av aktiviteter barn är involverade i i dag och hur många aktiviteter de är delaktiga i, är en indikation på klass. En hobbys kostnad eller fritidsaktiviteter är, enligt honom, utom räckhåll för majoriteten av de boende i området, och detta är, enligt medlemmarna, en icke-fråga – den hanteras varken av politiker på den lokala eller nationella nivån. Det är inte heller en fråga som hanteras av socialtjänsten. I deras praxis tar de inte fritidsaktiviteter med i beräkningen som en legitim kostnad eller i beräkningen av standardnormen av stöd till bidragsberoende medlemmar i gruppen. Det är tydligt i ovanstående beskrivning av den latinamerikanska kulturföreningens aktiviteter att exkluderingen av utrikes födda uppfattas som ett fattigdoms- eller klassproblem. Utrikes föddas exkludering konstruerades som ett strukturellt

problem, varigenom utrikes födda konstrueras som den "nya stigmatiserade arbetarklassen" i Sverige.

Invandrarföreningars arbete: Kamp och gränssättning

Invandrarföreningars aktiviteter kan studeras och beskrivas på ett flertal olika sätt. Då syftet med denna studie är att analysera den intersubjektiva kunskap som föreningarnas arbete är grundat på, blir det meningsfullt att fokusera på hur föreningarna uppfattar sitt eget arbete. Jag skulle vilja framhålla att hur dessa föreningar konstruerar sitt arbete beror på interna spänningar och extern påverkan, som är förankrat i en önskan om att behålla en känsla av kontinuitet (intern påtryckning) och på samma gång förhandla eller motstå extern påverkan för att åstadkomma beteendeförändringar.

Folkbildningsinstitutionen konstruerar, som tidigare noterades, "kulturell skillnad" som den huvudsakliga orsaken till underordning av utrikes födda. Dessutom sammanvävs "kulturell skillnad" med förmågan att utföra en specifik uppgift – att delta i den demokratiska processen. Denna kunskap om "den Andre" används i sin tur för att legitimera exkludering från olika sociala arenor och institutioner. Underordningen av invandrarföreningar påverkar i olika avseenden deras arbete. Jag vill betona att denna relation inte ska förstås som att föreningarna är passiva offer. Som jag ska visa nedan motstår de snarare sin underordning på många olika sätt och arbetar kreativt runt denna relation. Instabilitet hos invandrarföreningar, som studieförbunden uppfattar som tecken på brist på "organisatorisk kompetens" och "demokratisk tradition", kan i sig vara en form av motstånd. I denna studie kan man identifiera tre huvudsakliga strategier eller förhållningssätt i invandrarföreningarnas arbete: (a) defensivreaktiv (b) offensivproaktiv och, slutligen, (c) en kombination av dessa bägge kategorier, med en tyngdpunkt på den sistnämnda.

Defensiv reaktiv

Den interreligiösa studiecirkelns arbete är ett bra exempel på en defensivreaktiv strategi. Ambitionen var, som beskrevs ovan, inte specifikt att mobilisera gruppen, utan att bemöta den negativa stämningen i området mot det islamiska samfundet. Således är den

en reaktion på externa omständigheter. Några boende i området var oroade av den negativa allmänna uppfattningen om islam och bestämde sig för att snabbstarta en intern dialog mellan de olika religionerna. För att få igång denna process sammanförde den interreligiösa studiecirkeln medlemmar i de bägge samfundet för att påbörja en dialog och överbrygga klyftan mellan grupperna. Denna dialog begränsades dock till studiecirkelns medlemmar.

Även om den interreligiösa studiecirkeln framhöll att dess syfte inte var att försvara Islam, utan att lära sig om islam, betonade prästen dock att han uppmuntrade sina församlingsbor att ge honom frågor, som han i sin tur kommunicerade till muslimska medlemmar i studiecirkeln. Således ger studiecirkeln det islamiska samfundets aktiva medlemmar, möjligheten att indirekt ha en dialog med de icke-muslimska boende i området. Föreningen lade sig med studieförbundet Sensus, ett kristet studieförbund religiösa samfundet i Sverige, för att på ett mer trovärdigt sätt kunna framhålla sin sak och sina intressen. Det är uppenbart att de muslimska cirkelmedlemmarna intog en defensiv hållning och slöt leden. Ett tecken på denna defensiva hållning var medlemmarnas motvillighet att uttrycka sina individuella åsikter i frågor som togs upp i cirkeln. Istället tenderade de att hänskjuta dem till de islamiskt skriftlärdade. Denna reaktiva tendens att sluta leden är främst en konsekvens av stigmatisering och upplevt hot.

Det är i sammanhanget viktigt att framhålla att den muslimska gruppen i Sverige och i Västvärlden utsätts för diskriminering och rasism. Enligt Ratcliffe (2004) har diskrimineringen och marginaliseringen av "andra generationens invandrare" i Frankrike och i Storbritannien desillusionerat unga män och kvinnor och gjort dem mottagliga för radikal politisk islam. Stigmatiseringen av islam och klimatet efter 9/11, i synnerhet "kriget mot terrorismen", har ytterligare förvärrat situationen eller positionen för muslimska grupper i Europa. Det är dock viktigt att framhålla, menar Ratcliffe, att denna situation har tvingat majoritetssamhället, särskilt i Frankrike och Storbritannien, att engagera sig och stärka liberala religiösa moskéer, föreningar och imamer. Samtidigt har det muslimska samfundet, som följd av händelserna 9/11, påbörjat en intern dialog om vad det innebär eller kan innebära att vara muslim i dagens Västeuropa.

Utgångspunkten för dessa dialoger är att uppnå enighet kring hur ett västerländskt muslimskt subjekt skulle kunna se ut. Närvaron av denna fråga är särskilt tydlig i den interreligiösa studiecir-

keln, där representanterna för den muslimska gruppen är motvilliga till att uttrycka sina åsikter i frågor utan att ha konsulterat islamiskt skriftlärd inom området, delvis för att undvika konflikt och anklagelse inom gruppen om en felaktig representation av islam. Eftersom gruppen i sig är heterogen, finns det olika och konkurrerande perspektiv på vad det betyder att vara ett praktiserande muslimskt subjekt i Västvärlden i dag, men det beror troligtvis också på hur kunniga deltagarna är i de olika områdena av islamisk teologi, juridik etc.

Offensiv proaktiv

En offensivt proaktiv strategi är tydligt i den mångetniska föreningen Dallos arbete. Det är särskilt märkbart i deras sätt att beskriva sitt arbete, vilket till exempel framkommer i hur de hantlar frågan om utrikes föddas marginalisering, och vad som bör göras för att rätta till detta problem. Som jag påpekade ovan, förstår man denna exkludering i första hand som ett strukturellt problem, vilket förvärrats av diskriminering och rasism. I min granskning av de traditionella folkbildningsinstitutionernas verksamhetsplaner nämns överhuvudtaget inte frågor om rasism och strukturell diskriminering. Däremot betonas i dessa dokument att folkbildningen bör bekämpa alla former av fördomar och rasism. Men den rasism som här avses är högerextrema grupperas rasistiska ideologier. Detta samtidigt som strukturell diskriminering på senare tid allt mer lyfts fram som en betydande faktor i underordningen av utrikes födda, i synnerhet av icke-européer.

I beskrivningen av Dallos arbete kunde vi se hur deltagarna påpekade behovet av att fokusera på de institutionella praktikerna ur ett antirastiskt perspektiv. Dallo, till skillnad från övriga invandrarföreningar som undersökts här, organiserar inga kulturella aktiviteter. Trots den kulturella inriktningen på många invandrarföreningars aktiviteter, är det viktigt att framhålla att samtliga medlemmar jag intervjuade ser rasism och diskriminerande praktiker som en viktig orsak till den sociala exkluderingen som drabbar många utrikes födda.

De anser, att den förståelse som ser etniska minoriteters exkludering som en konsekvens av deras "kultur" inte är något annat än en rökridå eller ett svepskäl för att slippa ta tag i grundorsakerna till marginaliseringen av utrikes födda. Dallo anser, till skillnad från

många andra invandrarföreningar, att deras roll är att förändra den dominerande uppfattningen om utrikes föddas sociala exkludering. Men denna uppgift är, som de understryker, en kamp i motvind, som ständigt möter motstånd.

Vi har faktiskt massor med lösa kontakter, men den föreningsparaplyorganisation som vi samarbetar tätast med är Safier [...] Det är en paraplyorganisation för föreningar i området och jag har träffat några medlemmar och jag vet inte hur många de är [...] Jag vet faktiskt inte, ordföranden har vi bra kontakt med och vissa medlemmar. Sedan har vi samarbetet med vissa representanter för en annan paraplyorganisation som heter Respekt, men på något vis så är de skolastiska och så vidare, så vi är inte på samma våglängd. Hm. [...] Jag ser att de inte är riktigt ärliga. Det går inte. De spräcker oss hela tiden. De hungriga hundarna slänger över köttbenet och de slåss om det köttbenet. Varje gång det tas initiativ så köps de upp eller så uppstår det konflikter eller sådant. Jag ser att det alltså inte går. Det ligger i sakens natur att psykologiska minoriteter är överkänsliga. Det behövs inte mycket för att hetsa upp de mot varandra. Och just med tanke på att jag har sett att man initierar framväxten av vissa invandrarrörelser för att motverka riktiga gräsrotsrörelser. Systemet ligger ett steg före oss.

Ovanstående uttalande identifierar även dynamiken inom olika invandrarföreningar och kampen om hur utrikes födda representeras, inte bara av externa krafter, utan också av interna aktörer. Det framstår klart i uttalandena ovan att det finns interna strider, inom såväl som mellan, olika invandrarföreningar, över hur föreningens medlemmar ska representera sig själva – med andra ord en kamp om inramningen av de frågor och problem som gruppen möter i det svenska samhället. Det är här nödvändigt att betona att det finns en rad invandrarföreningar som inte delar Dallos syn och i informellt samtal identifierar ordföranden ett antal invandrarföreningar som "Uncle Toms", som enligt honom är eftergivna i underordningen och upprätthåller status quo i relationen mellan utrikes födda och majoritetssamhället.

Dessa föreningar används, enligt honom, för att få utrikes födda att acceptera sin position som underordnade. Bidrag är ett av de sätt som externa aktörer, som kommunen, kontrollerar invandrarföreningars arbete, eftersom de i hög grad är beroende av bidrag från kommun och studieförbund för att organisera sina verksamheter. Dallo ser därmed sin funktion som att vara "röst" och "förkämpe" för de utrikes föddas som upplever sig diskriminerade av privata eller offentliga institutioner. Eller som en av medlemmarna formulerar föreningens funktion: "Det är vår uppgift, vi som kan

systemet, vet hur det fungerar, att tala för de svaga". Ur föreningens perspektiv är problemet inte den utrikes födde och dennes kultur, utan den rasism och den strukturella diskriminering som marginaliserar icke-européer.

Offensiv reaktiv

Den latinamerikanska kulturföreningens arbete kan uppfattas som offensivreaktiv. Den är reaktiv på externa krafter och offensiv för att den mobiliserar sina resurser som en följd av interna behov och påtryckning. Denna dubbla funktion kommer till uttryck i hur medlemmarna arbetar, i synnerhet i vilka typer av aktiviteter de organiserar och hur de legitimerar sitt arbete i relation till sina föreställningar om sin målgrupp och dess behov. Det interna offensiva arbete föreningen är engagerad i, består i preventiva aktiviteter eller samhällsarbete som riktar sig till unga män och kvinnor med målet att engagera dem i meningsfulla aktiviteter. De höga bortfallstalen bland barn med invandrabakgrund och de begränsade fritidsaktiviteterna för unga i området leder, hävdar de, till antisocialt beteende och förstärker ytterligare den stigmatiserade bilden av bostadsområdet och dess invånare. Fritidsaktiviteten, understryker de, har blivit en klassfråga. Därmed, betonar de, är behovet av dessa aktiviteter en följd av att kommunen abdikerar från sitt ansvar – att tillhandahålla kvalitetsutbildning och meningsfulla fritidsaktiviteter för barn, också i marginaliserade områden. Ur medlemmarnas perspektiv var organiseringen av fritidsaktiviteter följaktligen mer eller mindre påtvingad.

En andra aspekt av föreningens offensiva arbete är den partikularistiska inriktning som präglar en del av dess aktiviteter. Det vill säga bevarandet av den latinamerikanska kulturen, historien och språket, som i sig är problematiskt på grund av kollektivets heterogenitet. Arbetet kompliceras ytterligare av ambitionen att främja socialistiska ideal, vilket per definition överskrider kulturell och etnisk partikularitet. Den latinamerikanska föreningen försöker i allt sitt arbete integrera ett socialistiskt politiskt perspektiv. Man kan säga att föreningens ambition är att vara ett forum för reproduktion av en socialistisk ideologi, i synnerhet andra generationens latinamerikanska ungdomar. För att åstadkomma detta har de behövt liera sig med etablerade sociala rörelser och därmed förändra systemet inifrån. I beskrivningen av föreningens arbete

framträder ett dilemma som många andra invandrarföreningar möter i sitt arbete: att bevara sin föreställda gemenskap, språkliga eller religiösa identitet, eller att mobilisera och arbeta för en panetnisk solidaritet som överskrider etniska partikulariteter. Med andra ord, ska föreningen arbeta för en universalistisk eller en partikularistisk orientering i sitt arbete för att inkluderas av utrikes födda? Dilemmat är påtagligt i den latinamerikanska föreningens arbete. De försöker göra allt detta. Men, som en av föreningsmedlemmarna påpekar, med begränsade resurser.

Sammanfattning och diskussion

I beskrivningen ovan är det uppenbart att folkbildningens integrationspraktik är baserad på folkbildningens verksamhet i stort. Folkbildningsinstitutionen legitimerar och rättfärdigar sin praktik genom att använda kodord som dialog, demokratisk utbildning, organisering, social jämlikhet och rättvisa. Men dessa kodord fungerar även som distinktioner, för att markera den egna praktikens särart i relation till andra institutionella praktiker. Folkbildningen använder fortfarande ett språk som är en produkt av upplysningsfilosofin och filosofins moderniseringsprojekt (Gustavsson 1991). Men det är viktigt att betona att även om detta språk inte har förändrats i sig, så har dess innebörd förskjutits. Denna förskjutning är tydlig i synen på hur "de Andra", invandrarna, ska organiseras. Denna organisering medför inte att utrikes födda mobilisera som ett kollektiv, för att utmana maktstrukturen och/eller kräva social rättvisa. Den går snarare ut på att fostra utrikes födda och inkludera "de Andra" i existerande demokratiska strukturer.

Det är tydligt att folkbildningsinstitutionerna uppfattar exkluderingen av utrikes födda som en produkt av deras "olikhet"; en olikhet som är en "kulturell skillnad" och avviker från normen. Det är denna skillnad från normen – i detta sammanhang identifierad som demokratiska värderingar, etos och kulturella dispositioner – som antas utgöra huvudorsaken till exkluderingen av utrikes födda i det svenska samhället. Som ett exempel på detta kan vi se, att exkluderingen av invandrarföreningar från den beslutsfattande processen i studieförbunden legitimeras av påståendet att utrikes födda, i synnerhet icke-européer, kommer från "odemokratiska och patriarkala kulturer". På liknande sätt reflekterar idén om "kulturell dialog" implicit att "kulturell skillnad" mellan utrikes födda och det

svenska majoritetssamhället i sig är ett problem. Ambitionen är att överbrygga denna "kulturella klyfta", vilket betyder att få den utrikes födde att inse begränsningarna i sin "kultur", och med hjälp av "upplysning" få denne att själv vilja förändra sina attityder, beteenden och "anpassa sig". Denna kunskap om "den Andres" kultur skulle i bästa fall, enligt förhoppningen, reducera fördomarna hos den dominerande etniska gruppen och, således, förbättra utrikes föddas möjligheter i det svenska samhället. Idén om en dialog, såsom den kommer till uttryck i detta sammanhang, är välmenande men laddad med faror. Den tenderar att essentialisera "kulturskillnader" och skapa endimensionella bilder av olika etniska grupper.

Inbyggt i "kulturbristparadigmet" är dessutom ett antagande om att rasism, diskriminering och social marginalisering av "den kulturelle Andre" är en konsekvens av okunnighet, som antas försvinna genom mer dialog och fördjupad kunskap om "olika kulturer". Detta antagande ger dessutom intrycket att studieförbunden svarar mot utrikes föddas behov. Men man kan också tolka detta som en övning i social kontroll, som till sist lockar de utrikes födda grupperna att ställa sig i linje, acceptera och därmed vara delaktiga i sin egen underordning.

Folkbildningens integrationspraktik kan förstås som en form av styrning, vars logik är att forma, mobilisera och arbeta genom individers önsknings och strävan, behov och livsstilar – för vissa ändamål och i en viss riktning. Den bygger på sortering, klassificering och utestängande gränssättning. Den styrning som folkbildningens integrationsarbete innebär påtvingar homogenitet. Men den individualiserar samtidigt, genom att göra det möjligt att mäta klyftor, fastställa nivåer, fixera specialiteter och göra skillnader användbara genom att passa ihop "dem" med varandra. Därmed går folkbildningspraktikens normalisering av "den Andre" ut på att "frigöra" de utrikes födda från vad som uppfattas som "primitiva, bakåtsträvande kulturer" och därpå inkludera dem i existerande, demokratiska strukturer.

Denna strävan kan således ses som en fortsättning av folkbildningens projekt att "civilisera" underordnade grupper och "modernisera" samhället. "Kulturbristparadigmet" har en lång historia i västerländskt tänkande. Föreställningen om utrikes föddas "olikhet", i synnerhet icke-européer, har förändrats med tiden och starkt utmanats ur bland annat en postkolonial teoretisk ansats (se bland annat det arbete som Edward Said, Stuart Hall, Paul Gilroy och Avtar Brah bedrivit inom detta område). I Sverige har bland

andra Aleksandra Ålund och Carl-Ulrik Schierup (1991) riktat en liknande kritik mot detta paradigm. Men trots denna uppsjö av kritiska studier är det fortfarande "kulturbristparadigmet" som ligger till grund för en stor del av folkbildningens integrationsarbete – liksom i liknade åtgärder som andra institutioner bedriver.

Invandrarföreningarna använder detta paradigm på ett strategiskt eller pragmatiskt sätt, dels för att motverka interna spänningar inom "invandrargrupper", vilket är tydligt i de olika aktiviteter som jag har studerat. Det används också för att komma runt institutionella begränsningar, eller de finansieringsproblem som många föreningar upplever till följd av kommunala nedskärningar. Men denna kulturella fokusering är inte helt problemfri. Föreningar som grundar sin existens på en kulturell/etnisk identitet, öppnar sig själv för intern och extern kritik. Den kan "tas över" av gruppernas olika fraktioner med olika dagordningar. Vilket programmet än må vara, vill jag poängtera, att det är beroende av och ett uttryck för utrikes föddas underordnade position i samhället. En kulturalistisk orientering i vissa invandrarföreningars aktiviteter är, enligt min erfarenhet, delvis en konsekvens av en romantisering av Hemlandet, som håller drömmen om att en dag återvända hem vid liv, och delvis en konsekvens av den organisatoriska struktur inom vilken invandrarföreningar arbetar.

Men det är samtidigt viktigt att framhålla att beroende på de aktiva medlemmarna och deras handlande kan studiecirkelarna fungera som ett forum för diskussion och kollektivt handlande, för att ta itu med frågor och problem som gruppen konfronterar. Detta framgår också i min översiktliga beskrivning av de olika föreningarnas arbete. Dessutom är inte – och bör inte – medlemmarna i invandrarföreningar uppfattas som altruistiska. De har sina egna agendor och ambitioner. De fungerar ofta som talespersoner för utrikes födda. Således kan de ha ett eget intresse av att behålla sin position som "kulturella tolkar" mellan institutionerna och gruppen. Det kan ligga i deras intresse att bevara "kulturbristparadigmet", och de är inte sällan både väl medvetna om och väl anpassade till de sociala och politiska program som artikuleras av olika institutioner, och som ständigt konfronterar dessa grupper. Dessa frågor är ett problem, men också en möjlighet, påpekar medlemmarna. De förser föreningarna med finansiella medel för att mobilisera sina medlemmar. Problemet är dock att villkoret för detta finansiella stöd oftast är förenat med en agenda som varken de eller deras medlemmar uppfattar som viktig för just dem.

Alla de aktiva föreningsmedlemmar som intervjuats var överens om att rasism och strukturell diskriminering är det avgörande problem för deras medlemmar, och de konfronteras med dessa företeelser på praktiskt taget varje social arena. Rasismen och diskrimineringen kommer till uttryck i det höga arbetslöshetstalet, i bostadssegregationen och i höga bortfallet bland ungdomar i segregerade skolor, anser de. Invandrarföreningars pragmatism och flexibilitet ses som ett problem av de etablerade institutionerna. Men detta kan vara ett uttryck för det statligt toppstyrda emancipationsprojekt, som realiserar bland annat genom studieförbunden – och som i många fall uppfattas som tämligen irrelevant av utrikes födda själva. Och den yttersta formen av motstånd är icke-deltagande, vilket kan komma till uttryck i ombildning av föreningen med nytt ledarskap, namn och agenda. Man kan utan tvekan kritisera många av de aktiviteter som dessa föreningar organiserar. Men det är viktigt att påpeka att trots att föreningarnas aktiviteter är begränsade av deras allianser eller beroende av studieförbunden, gör dessa allianser det möjligt för föreningarna att fungera, organisera och etablera sociala nätverk för att främja sina egna agendor.

Slutligen skulle jag vilja lyfta fram att den del av folkbildningen som jag här beskrivit, deras integrationsarbete, fungerar som en plats där utrikes födda är involverade i en rad processer av kulturell bedömning och hierarkisering i relation till majoritetssamhället. Dessa processer homogeniserar, men än viktigare är att de tillskriver betydelser när det gäller förmåga, beteende och attityder, vilket i sin tur används för att legitimera "de Andras" underordning. Praktiken är med andra ord, i praktiken, skådeplatsen där ett bestämt "invandrarsubjekt" tar form, ett subjekt som inte bara passivt accepterar, utan även på olika sätt är aktivt involverad i sin egen underordning.

Översättning från engelskan: Jenny Nilsson

Referenser

- Andersson, Eva, et al. (1996) *Cirkelsambället: Studiecirkelars betydelse för individ och lokalsamhälle*, SOU 1996: 47, Delbetänkande av Utredningen för statlig utvärdering av folkbildningen.
- Arvidson, Lars (1985) *Folkbildning i rörelse: Pedagogisk syn i folkbildning inom svensk arbetarrörelse och frikyrkorörelse under 1900-talet*, Gleerup: Libris.
- Arvidson, Lars (2004) *Mellan rörelse och universitet: Folkbildning enligt socialdemokraten Oscar Olsson och liberalen Carl Cederblad*, Mimer, Linköpings universitet.
- Cohen, Jean & Arato, Andrew (1994) *Civil Society and Political Theory*, Cambridge: MIT Press
- Edwards, Richard (2002) "Mobilizing Lifelong Learning: Governmentality in Educational Practices", *Journal of Educational Policy*, 17 [3]; 353–365.
- Corrigan, Philip & Sayer, Derek (1985) *The Great Arch: English State Formation as a Cultural Revolution*, Oxford: Basil Blackwell.
- de los Reyes, Paulina (2001) *Mångfald och differentiering: Diskurs, olikhet och normbildning inom svensk forskning och samhällsdebatt*, Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Eriksson, Lisbeth & Osman, Ali (2003) "Utsatt folkbildning", i: *Folkbildning och integration*, SOU 2003: 108, Delbetänkande av Utredningen för statens utvärdering av folkbildningen.
- Folkbildningsrådet (2000) *Statsbidrag till studieförbund*, Stockholm.
- Foucault, Michel (2004) "Regimentalitet", *Fronesis*, [14–15]; 62–81.
- Gilroy, Paul (1987) *There Ain't No Black in The Union Jack*, London: Hutchinson.
- Gustavsson, Bernt (1991) *Bildningens väg: Tre bildningsideal i svensk arbetarrörelse 1880–1930*, Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Hall, Stuart (1997) "The Spectacle of 'the Other'", i: Hall, Stuart (red). *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*, London: Sage.
- Hartman, Per (1999) *Att mötas i studier: En studie av vuxenstudier i folkhögskola och studieförbund*, Vuxenutbildarcentrum, Linköpings universitet.

- Hertzberg, Fredrik (2003) *Gräsrotsbyråkrati och normativ svenskhet: Hur arbetsförmedlare förstår en etniskt segregerad arbetsmarknad*, Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Johnsson, Jan O. & Gähler, Michael (1995) *Folkbildning och vuxenstudier: Rekrytering, omfattning, erfarenhet*, SOU 1995: 141, Delbetänkande av Utredningen för statlig utvärdering av folkbildningen.
- Larsson, Staffan (1999) "Studiecirkeldemokratin", i: SOU 1999: 84, *Civilsamhället*, Demokratiutredningens forskarvolym VIII.
- Mattsson, Katarina (2001) *(O)likhetens geografier: Marknaden, forskningen och de Andra*, Kulturgeografiska institutionen, Uppsala universitet.
- Miles, Robert (1982) *Racism and Migrant Labour*, London: Routledge.
- Mulinari, Diana & Neergaard, Anders (2004) *Den nya svenska arbetsklassen*, Umeå: Boréa.
- Neergaard, Anders (2002) "Arbetsmarknadens mönster: Om rasifierad segmentering", i: Lindberg, Ingemar & Dahlstedt, Magnus (red.) *Det slutna folkhemmet: Om etniska klyftor och blågul självbild*, Stockholm: Agora.
- Niklasson, Laila (2002) *Medborgarbildning i lokalsamhället*, Stockholm: Folkbildningsrådet.
- O'Brien, Martin & Penna, Sue (1998). *Theorising Welfare: Enlightenment and Modern Society*, London: Sage.
- Olsson, Erik (1995) *Delad gemenskap: Identitet och institutionellt tänkande i ett multietniskt servicehus*, Tema Kommunikation, Linköpings universitet.
- Ratcliffe, Peter (2004) *Race, Ethnicity and Difference: Imagining the Inclusive Society*, London: Bell & Brain.
- Prop. 1997/98: 16, *Sverige, framtid och mångfalden: Från invandrarpolitik till integrationspolitik*.
- Prop. 1997/98: 115, *Folkbildning*.
- Ronström, Ove (1992) *Att gestalta ett ursprung: En musiketnologisk studie av dansande och musicerande bland jugoslaver i Stockholm*, Stockholm: Stockholms universitet.
- Schierup, Carl-Ulrik, Paulsson, Sven & Ålund, Alekandra (1994) "Etnicitet och arbete: Studier från en svensk bilfabrik", i: Schierup, Carl-Ulrik & Paulsson, Sven (red.) *Arbetets etniska delning*, Stockholm: Carlssons.

- Sundgren, Gunnar (1998a) *Folkbildningsforskning: En kunskapsöversikt. Del 1. Om forskningsfältet historiska bakgrund, nuläge och framtid*, Stockholm: Folkbildningsrådet.
- Sundgren, Gunnar (1998b) *Folkbildningsforskning: En kunskapsöversikt. Del 2. Kommenterad bibliografi*, Stockholm: Folkbildningsrådet.
- Sundgren, Gunnar (2000) *Demokrati och bildning: Essäer om svensk folkbildnings innebörder och särart*, Borgholm: Bildningsförlaget.
- Sundgren, Gunnar (2001) "Active Citizenship and Deliberative Democracy: Contributions from Lifelong and Lifewide Learning" i: *Adult Lifelong Learning in a Europe of Knowledge*, konferensrapport från EU, Utbildningsdepartementet.
- Sundgren, Gunnar (2003) "Folkbildningens särart som fenomen och problem", i: SOU 2003: 94, *Folkbildningens särart? Offentlighet, forskning och folkbildares självförståelse*, Delbetänkande av Utredningen för statens utvärdering av folkbildningen.
- Usher, Robin, et al. (1997) *Adult Education and the Postmodern Challenge: Learning Beyond the Limits*, London: Routledge.
- Ålund, Aleksandra (1997) *Multikultiungdom: Kön, etnicitet, identitet*, Lund: Studentlitteratur.
- Ålund, Aleksandra & Schierup, Carl-Ulrik (1991) *Paradoxes of Multiculturalism: Essays on Swedish Society*, Avebury: Aldersholt.

7 Medborgerlig agens för social inkludering

Aleksandra Ålund och Isak Reichel

Nevertheless, societies are not made up of passive subjects resigned to structural domination.

Manuel Castells, 1996: 495

I mitten av 1990-talet skisserade Manuel Castells (1996) en vision av hur samtida urbana sociala rörelser skulle kunna bidra till att förhindra social fragmentering och en utveckling mot tribalism och fundamentalism – en fragmentering som, enligt Castells, kan följa på en okontrollerbar och oförutsägbar ekonomisk och organisatorisk utvecklingen av det nya informationssamhället.¹ Men denna potential låter sig inte realiseras utan vidare. ”People live in spaces, power rules through flows” (Castells, 1996: 495), och gräsrotsrörelser tenderar att mobilisera i territoriellt bundna och defensiva termer kring kulturellt specifika och självbegränsande identiteter. Människor har ofta utvecklat kulturella identiteter i territoriella termer, och mobiliserar dessa för att uppnå sina krav. Identiteterna i fråga kan i dessa fall förstås som reaktiva svar på strukturella mot-sättningar.

För att motverka dessa tendenser krävs, enligt Castells, en identitetsutveckling som förmår att överskrida det lokala och platsbundna, och som förmår etablera förbindelselänkar mellan kulturell identitet, ekonomisk politik och politiska praktiker. I denna process får de sociala rörelserna en framträdande roll. Detta kan, enligt Castells (1996), ske genom ett nätverksbygge av aktiva medborgare (translokalt och transnationellt). I förlängningen bidrar denna övergripande sociala mobilisering till att återsäkra en ”counter-power of places” (*a.a.*, s. 498). Denna vision erbjuder ett perspektiv som betonar den komplexitet vilken kännetecknar nya sociala

¹ ”The globalisation of power flows and the tribalisation of local communities are part of the same fundamental processes of historical restructuring: the growing dissociation between techno-economic development and the corresponding mechanisms of social control of such development” (Castells, 1996: 496).

rörelser. Den förmår att beskriva den koppling mellan identitet, kultur och social struktur, som är nödvändig för förståelsen av nya sociala rörelser, men som alltför ofta tenderar att glömmas bort.

I en översikt av det globala civilsamhället skildrar Mary Kaldor (2003) denna komplexitet av förbindelselänkar mellan det globala och det lokala, mellan kultur och identitet respektive ekonomi och politiska villkor, som kännetecknar samtidens sociala rörelser. Dessa nya sociala rörelser har från första början varit ett globalt fenomen kopplade till medborgerligt medvetande och spontana medborgarinitiativ, som bland annat omfattar medborgerliga rättigheter bland nya etniska minoriteter. Dessa sociala rörelser bedriver vanligen politik utanför partisystemet, och ett studium av dem synliggör handlingar som tidigare inte ansetts vara politiska, men som bör förstås som en del av den politiska processen (*a.a.*, s. 115f). Kort sagt, de nya sociala rörelserna representerar ett aktörsskap för social förändring.²

Dessa uttryck för samtida sociala rörelser relaterar Kaldor (2003:141) till utvecklingen av det civila samhället, från vad hon kallar aktivistmodellen till en nyliberal modell. Där den *nyliberala modellen* etablerats fungerar civilsamhället som ett substitut för en stat som dragit sig tillbaka från vissa fält, där fältet av ”tämjda” sociala rörelser utvecklats till en marknad av NGO:er.³ Dessa har institutionaliserats i varierande utsträckning, och tagit över en rad servicefunktioner från staten – en service som sträcker sig från mänskliga rättigheter, fattigdomsbekämpning, konfliktlösning, och utbildning till träning i demokrati och medborgarskap. Därmed blir NGO:erna aktörer på en ”organisationsmarknad”, där ”konkurrens och idén om partnerskap mellan det offentliga och det privata” (Kaldor, 2003: 127) påverkar verksamheten.⁴ De förblir dock *värde drivna* organisationer, påpekar Kaldor, och därmed kan det i praktiken bli svårt att skilja mellan service och aktivism: en del NGO:er organiserar sig mer eller mindre företagsmässigt, medan andra arbetar mer som tillfälliga aktionsgrupper. Med termen *aktivistmodellen* beskriver Kaldor mindre formaliserade sociala rörelser och medborgarnätverk. Dessa rörelser och nätverk kan enligt denna modell ge utrymme för individuella röster att bli hörda på en lokal, nationell eller global nivå. Gemensamt för bägge Kaldors

² Utan att för den sakens skull med nödvändighet vara demokratiska (Kaldor, 2003).

³ Här avser Kaldor (2003: 113) en relation till myndigheter och de processer varigenom sociala rörelserna blir ”integrerade i den politiska processen och institutionaliserade”.

⁴ Det är en utveckling som mött en omfattande kritik, vilket även Kaldor (2003) kommenterar.

modeller är att de beskriver NGO:er som sociala aktörer med en viktig demokratisk funktion.⁵

Svenska föreningar bildade på etnisk grund speglar i mångt och mycket denna utveckling, från aktivistmodellen mot en marknadsrelaterad organisationsstruktur. Dessa föreningar, ofta beskrivna med den lätt nedlåtande termen ”invandrarföreningar”, är inte sällan framsprungna ur kampen för social jämlikhet och kulturell jämställdhet i det multikulturella Sverige, och de har utvecklats till sociala rörelser med medborgerliga rättigheter på agendan. De är många, olika och komplexa (Bengtsson, 2004), och de utgör ett brett spektrum av sammanslutningar som sträcker sig ifrån starkt formaliserade föreningar som riksförbund till informella utoparlamentariska rörelser. De ägnar sig åt en rad sociala och kulturella frågor, både på nationell och på internationell nivå (Crowley, 2001), vilket torde vittna om deras betydelse som politiska aktörer i inte minst integrationsprocessen i Sverige (Karlsson, 2003). I allt högre grad utgör svenska föreningarna bildade på etnisk grund en medborgerlig social rörelse, där antirasism och socialt medborgarskap kommit att bli centrala frågor på dagordningen (Reichel, 2004).

Invandrarnas organisationer i Sverige är en ny folkrörelse, och de har satt utbildning i fokus för de svenska etniska minoriteternas politiska agenda (Ressaissi, *et al.* 2002). Rätten till eget språk och kultur har förblivit viktiga politiska kravfrågor. Kulturella och politiska institutioner har etablerats med hög grad av engagemang i utbildningsfrågor. Till dessa hör bland annat friskolor med olika inriktningar (till exempel etnisk, religiös eller pedagogisk), men även skilda fortbildningsinitiativ som utgör komplement till de reguljära utbildningssatsningarna. För många av invandrarnas organisationer är utbildningsinsatser särskilt angeläget eftersom utbildningsbehoven ofta uppfattas som stora (Ressaissi, *et al.* 2002). Organisationer driver utbildningsinsatser som sträcker sig från enklare studiecirkel i samarbete med studieförbunden, yrkesinriktade kurser, friskolor och förskolor (Wingborg, 1999). Här eftersträvas partnerskap med olika offentliga aktörer som syftar till ett fördjupat organisatoriskt samarbete (Karlsson, 2003).

En tydlig trend under det senaste årtiondet är att medborgarsammanslutningar i allt högre grad just har inriktat sig på institu-

⁵ Därmed inte sagt att de med nödvändighet fyller denna funktion; i Kaldors översikt ingår även rörelser med fokus på identitet, och däri innefattas även nationalistiska och fundamentalistiska rörelser. Dessa faller dock utanför ramen för denna text.

tionell samverkan. Den statliga Demokratiutredningen (SOU 2000: 1) har kallat denna utveckling ”från röst till service”. Det tydligaste exemplet är den stora ökningen av antalet föräldrakooperativa daghem och friskolor. Ett ändrat bidragssystem inriktat mot ”partnerskap för integration” fångar upp och främjar olika samarbetsformer mellan ”etniska” sammanslutningar och statliga, kommunala och privata institutioner och sociala rörelser (Reichel, 2004). Denna utveckling pekar mot ett behov av en vidgad förståelse av hur etniska organisationer och nätverk agerar i samspel med välfärdssamhällets allt mera differentierade institutionella system (Allen & Cars, 2000).

Vi skall i det följande presentera två föreningar bildade på etnisk grund, vilka kan ses som tydliga exempel på hur den nyliberala utvecklingen av samhället påverkar de medborgerliga sammanslutningar som är bildade på etnisk grund, och därtill utgör exempel på ”aktivistversionen” av sociala rörelser. Texten bygger på ett empiriskt material insamlat under ett pågående fältarbete bland skilda föreningar och aktivister i Stockholms multietniska förorter, inom ramen av forskningsprojektet ”Utbildning, arbete och medborgerlig agens” (Ålund, 2003c). I detta kapitel diskuterar vi skilda uttryck och förutsättningar för socialt aktörskap bland företrädare för några föreningar startade och ledda av kvinnor med invandrabakgrund. Vi vill hävda att den växande floran av sådana aktörer kan ses som ett tecken på att en medborgarrörelse för social inkludering håller på att växa fram. Ett stort arbete har gjorts och görs i olika föreningar bildade på etnisk grund. Samtidigt tycks detta arbetet förbli ouppmärksammat och politiskt marginaliserat (Bengtsson, 2004). Kapitlet inleds med en kort beskrivning av begreppen socialt medborgarskap och social exkludering, och vilken roll sociala rörelser kan spela i sammanhanget. Därefter presenteras intryck från fältarbetet med några föreningar, och texten avslutas med en diskussion om migration och socialt aktörskap.

Social exkludering, etnicitet och sociala rörelser

I Sverige ägnas en allt större uppmärksamhet åt den växande arbetslösheten, den sociala marginaliseringen, bristen på politiskt deltagande och den urbana segregationen bland invandrade etniska minoriteter. Den svenska välfärdsstatens kris och omvandling har

åtföljts av en social utestängning av "invandrare", bostadssegregation i storstäderna och uppkomsten av en etniskt delad arbetsmarknad (Schierup, 2003). Polariseringen och framväxten av ett delat samhälle tycks ha accelererat på 1990-talet. Under det årtiondet sjönk invandrarnas sysselsättningsgrad drastiskt och arbetslösheten ökade starkt, en utveckling som tycks kvarstå under början av 2000-talet.

Social utestängning och etnisk diskriminering kan bilda grund för uppkomsten av nya sociala rörelser. De skilda uttrycken av sociala rörelser som vi möter i samtida multietniska, vanligen storstadsmiljöer är ofta uttryck för motstånd mot rådande sociala missförhållanden, segregering, diskriminering och rasism. Gemensamma erfarenheter av socialt utanförskap, och medföljande svårigheter i att erhålla det sociala medborgarskapets rättigheter,⁶ medför att det svenska samhället i påfallande grad är präglad av etniska skiljelinjer (på arbetsmarknaden, i utbildningssystemet, i det politiska deltagandet, i boendet). Kampen mot dessa sociokulturella skiljelinjer mellan olika sorters medborgare i det svenska multietniska samhället utgör en bas för solidaritet i det politiska arbetet och ett kitt som förenar dessa aktörer i det sociala inkluderingsarbetet.

Begreppet "sociala rörelser" refererar till ett kollektivt aktörsskap definierat i termer av organisation och mål. I diskussionen om vad som bör betecknas som "nya sociala rörelser" hänvisar man vanligen till mer eller mindre tillfälliga knutar av motstånd, en social mobilisering och organisering på gräsrotsnivå, som konfronterar institutionella strukturer och har fokus på social förändring i relation till politiska, sociala och kulturella konflikter.⁷ Sociala rörelser kan, i linje med Peterson (1994) beskrivas som ett slags "handlingsrum", vilket definieras av intern kommunikation mellan i rörelsen indragna kollektiva aktörer, en idé om den sociala ordningen, en vision om social förändring samt en rad föreställningar om rörelsens uppgift i denna förändring.

I den litteratur som under senare tid tagit upp frågan om sociala rörelser ligger uppmärksamheten vanligen på det civila samhället och dess informella sociala nätverk. Relationen mellan individernas nätverksbygge och de sociala rörelserna beskrivs till exempel som att "individuals are drawn into participation [...] as a result of their embeddedness in associational networks that render them 'structu-

⁶ Angående detta begrepp, se Ålund 2003a, 2003b, 2004.

⁷ Thörn, 2002; Peterson, 1997; Gilroy, 1987; Melucci, 1989.

rally available' for protest activities" (MacAdam, 1994: 36f). De sociala rörelserna beskrivs som vanligen präglade av likhet, homogenitet, horisontalitet, och de kan med Charles Tillys (1978: 62f) begrepp beskrivas som ett *catnet*, det vill säga som en korsning av kategori och nätverk, en social kategori med en kollektiv identitet.

Det civila samhället kan ses som den övergripande arenan för mobiliseringen av sociala rörelser; det är ett lokus för medborgerlig makt som på en och samma gång utgör en förbindelselänk mellan staten och marknaden och en autonom sfär vid sidan av dessa. Reiner Bauböck beskriver det civila samhället som en rad "institutionella församlingar", genom vilka staten, familjen och marknaden hålls i balans, och som en mellanliggande sfär som avgränsar sig mot det moderna samhällets tre institutionella hörnstenar – staten, marknaden och familjen. Det primära är dock, enligt Bauböck (1996), att det civila samhället utgör ett lokus för motstånd gentemot staten, och en pådrivare av demokratiska tendenser.

Privatiseringen, avregleringen av arbetsmarknaden och andra processer förbundna med den samtida nyliberala orienteringen i politik och ekonomi har fört med sig en ökad uppmärksamhet på det civila samhället. Det civila samhällets ökade betydelse har beskrivits både som ett symptom på samhällsliga problem, och som en lösning på dessa problem.⁸ Det civila samhället kopplas, i det sistnämnda fallet, till den politiska sfär där nya sociala rörelserna (kvinno-, miljö- och antirasistiska rörelser) tar form, och där ideellt arbete har sitt främsta uttryck (SOU 2004: 59).

Ideellt arbete kan vara en kvinnofälla. Detta frivilliga arbete kan medföra övertagandet av service som tidigare hörde till statens ansvarsområde, och kvinnligt volontärarbete kan då medverka till att de blir (än) mer ekonomiskt beroende av männen. Men det frivilliga arbetet bär också på en social och politisk potential. Föreningslivet är ofta lokalt förankrad, men den lokala förankringen kan också vara en språngbräda för ett nätverksbygge som sträcker sig bortom det lokala, och förgrena sig både geografiskt och socialt åt flera olika håll (Ålund, 1985, 1988, 1991). Genom deltagande i föreningslivet stärks kvinnornas lokala sociala och politiska engagemang, vilket bland annat Naomi Abrahams (1996: 768f) har påpekat: "Indeed, women's community participation reveals a

⁸ Det civila samhället har blivit ett begrepp som ofta förbinds med demokratiskt "empowerment" och medborgerlig deltagande. Vilken betydelse det civila samhället kan ha för frågor om etnicitet (Bunar & Dahlstedt, 2000) och bistånd (Ålund, Anna, 2002) har dock inte diskuterats i någon större omfattning i svenska sammanhang.

great deal about the negotiation of power in families and communities. [...] Women's community involvements contribute to collective identities". Med hänvisning till ett flertal studier av sociala rörelser drar hon slutsatsen att dessa kollektiva identiteter "refer to the production of communities and identities endowed with a purpose and course of action in power relation struggles" (*a.a.*, s. 769). Kvinnors arbete i sociala rörelser är ett uttryck för ett politiskt engagemang som medverkar till uppkomsten av kollektiva identiteter.

Vi skall nedan, med utgångspunkt i dessa reflektioner, försöka att synliggöra erfarenheter som förmedlas av kvinnliga föreningsledare, som är verksamma inom integrationspolitiskt arbete med fokus på utbildning, i en av Stockholms multietniska miljöer. Dessa föreningar har kommit att utgöra ett nav vid bildande av övergripande paraplyorganisationer som förbinder skilda aktionsgrupper och uttrycker en komplex form för social rörelse.

I det följande använder vi oss av följande arbetsdefinition av sociala rörelser: vi ser sociala rörelser som uttryck för medborgerlig mobilisering genom sociala aktionsgrupper. De har vuxit fram som mer eller mindre sammanhållna och formaliserade grupperingar – som nätverk, föreningar eller organisationer – och de är samlade kring vissa gemensamma mål. Övergripande frågor om social exkludering och inkludering ligger i fokus för dessa gruppers engagemang. Den sociala exkluderingen i samhället utgör ramen och utgångspunkten för de gruppaktiviteter som syftar till att främja social inkludering. De studerade aktionsgrupperna består av föreningar bildade i huvudsak på etnisk grund, men saknar automatisk koppling till en särskild etnisk grupp. De kan vara "transetniska" sammanslutningar, där individer med invandrarbakgrund av skilda slag utgör föreningens kärna och/eller är dess initiativtagare. Men där kan också finnas "etniska" organisationer av invandrare och nya etniska minoriteter, som organiserats inom skilda riksförbund.

Vi är inspirerade av den kritiska forskningstradition, som försöker att koppla samman diskussionen om nya former för pedagogiskt arbete till analyser av medborgerligt aktörskap och samverkan mellan skolan och det civila samhället (Barry, 2001; Kanpol & McLaren, 1995; Giroux, 1999), och vi tror liksom dem att de nya sociala rörelserna kan vara en viktig aktör i arbetet för social inkludering. Denna forskningstradition lägger vikt på skolans dubbla och ofta ambivalenta position mellan å den ena sidan arbetsmarknadens behov av utbildning som är anpassad efter dess skiftande

kvalifikationskrav, och å den andra sidan sociala rörelsers anspråk på demokratisk delaktighet (Carnoy, 1985). Dessa frågor är i Sverige underteoretiserade.

Mot denna bakgrund, och i linje med Martin Carnoy (1985), försöker vi att uppmärksamma skolans ambivalenta ställning mellan marknaden och det sociala medborgarskapet. Å ena sidan formas skolan och utbildningssystemet av arbetsmarknadens differentiering och arbetsdelning i termer av klass, kön och etnicitet. Men å andra sidan utgör skolan ett relativt autonomt fält; en plattform för medborgerlig fostran och av tradition utgör en domän för sociala rörelsers strävan att, genom utbildning och skolans sociala engagemang, förverkliga ett mera jämlikt samhälle. Denna traditionellt sett klassrelaterade politiska dimension har i det mångetniska samhället fått förnyad aktualitet, i och med framväxten av kulturell differentiering, etnisk diskriminering och urban segregering.

Sorteringen i skolan

David Drew (1995: 178) har påpekat, utifrån en studie av brittiska förhållanden, att nya invandrare och tidigare invandrades barn mestadels får hålla sig till de sektorer av ekonomin som svarar mot de tidigare invandrarnas utsatta och föga attraktiva position. Han hävdar att etniska minoriteters ungdomar har svårare än sina vita jämnåriga att få jobb, oaktat det förhållande att det finns empiriska resultat från ett antal studier som vittnar om att de har en stark motivation att komma någonstans genom utbildningsprestationer. Att etniska minoriteters ungdomar ses som "lågpresterande" kan leda till en situation där social differentiering och etnisk segregation förstås såsom självförvållad. Därmed förskjuts fokus från sociala villkor till etniska och kulturella traditioner, medan de sociala skillnadernas realiteter och konsekvenser osynliggörs. Invandrarungdomarnas "misslyckande", deras utestängning och förmenta lågprestation i skolan ses som orsakade av deras kulturella bakgrund. Uppkomsten av ett etniskt delat samhälle kan lätt bli följden. Vi ser dessa tendenser i det svenska samhället.

Det svenska nationella utbildningssystemets olika institutioner tenderar att i sina dagliga praktiker upprätthålla en inriktning mot kulturell konformitet, och därmed riskerar man att medverka till en fortsatt utsortering i termer av etnicitet och "ras" (Bunar, 2001). De utmaningar som den transnationella migrationen har kommit

att ställa på utbildningssystemet har huvudsakligen bemötts med protektionistiska strategier i den nationella skolan; strategier som inte riktigt förmått kombinera välfärdsstatens visioner om jämlikhet med det multietniska samhällets krav på erkännande av kulturella skillnader. Skolans inre arbete präglas fortfarande av en strävan efter språklig och värdemässig konformitet (Parszyk, 1999; Lahdenperä, 1997), och en rad kritiska röster har kopplat samman den ”monokulturella skolan” med etnisk diskriminering, diskursiv ”rasifiering” av ”invandrarungdomar” och förekomsten av rasistiska attityder bland skolans personal.⁹ Behovet av att synliggöra spelet mellan utbildning, arbetsliv, segregering och social inkludering, har påpekats, liksom behovet av att tydligt förankra skolans arbete i lokalsamhället (Bunar, 2001; Tallberg Broman, 2002). Därtill kommer att forskningen i högre grad har fokuserat på eleverna, och mindre på hur skolan som institution och praktik själv skapar marginaliserings- och uteslutningsprocesser. Icke desto mindre är relationen mellan hem, skola och det civila samhället central i detta sammanhang, inte minst mot bakgrund av den pågående differentieringen mellan kommunala och fria skolor, och de effekter som föräldrarnas valfrihet har för olika segregeringar (Thullberg & Hwang, 2003; Bunar, 2001, 2003).

Utvecklingen efter gymnasireformen 1991 tycks ha gått i riktning mot en växande differentiering mellan studieprogrammen i olika skolor. I rapporten *Välfärdsbokslut* (SOU 2000: 3, s. 117) hävdas att det pågår en geografisk polarisering i Stockholm. Studieförberedande program dominerar i innerstaden och i delar av de norra förorterna, där den ekonomiskt sett gynnade befolkningen är koncentrerad, medan de yrkesförberedande gymnasieprogrammen har koncentrerats till skolor i de ”invandratäta” södra förorterna, som i huvudsak rekryterar elever med invandrarbakgrund.

2000 infördes ett antal reformer i Stockholm, vars syfte bland annat var att motverka denna segregering, till exempel genom att lägga betyg från grundskolan till grund för rekrytering till gymnasieskolan oavsett bostadsort. Effekterna av dessa reformer är dock oklara (Broady, 2001: 61). Det har påpekats att en prestationsmässig segregation riskerar att uppstå, då elever med bättre betyg söker sig till de mest prestigefyllda gymnasieskolorna medan elever med lägre betyg samlas i förortsgymnasierna, eller helt enkelt avbryter sin utbildning efter grundskolan. I sammanhanget har kontroversi-

⁹ För vidare diskussion, se Tesfahuney, 1999; Bigestens & Sjögren, 2001; Ålund, 1997; Mulinari, 1997; de los Reyes & Wingborg, 2002.

ella effekter av undervisningen i ämnet ”svenska som andra språk” tagits upp. Satsningarna på svenska som andra språk har visat sig vara högst tvivelaktiga när det gäller betygsresultaten, och snarare än att utjämna skillnader mellan olika elevkategorier, tycks en nivå-gruppering i stället ha uppstått. De svagt presterande elever grupperas i svenska som andra språk. I väntan på de ”reella förändringar” som än så länge ”måste diskuteras” (Myndigheten för skol-utveckling, 2004: 50) arbetar skilda lokala föreningar som är bildade på etnisk grund med läxhjälp och andra former för kunskaps-höjande arbete, för att kompensera dessa svaga elever och förbättra deras chanser för vidare utbildning (se vidare nedan i exemplet X-resurs).

Konsekvensen av sorteringen i skolan kan bli en förstärkning av ojämlikhetsskapande sociala och kulturella processer, som redan markerats i samhällets etniska delning, i utbildningssystemet och på arbetsmarknaden. För närvarande har vi ytterst begränsade kunskaper om dessa processer och deras konsekvenser för den etniska och könsmissiga sociala skiktningen, eller för urbana flyttnings-mönster och lokalsamhällets utveckling. Vi vet inte heller vad transnationella etniska nätverk, som formeras i spåren av internationell migration, betyder för alternativa utbildnings- och arbetslivskarriärer. Detta är ett internationellt uppmärksammat forskningsfält, men fortfarande en föga belyst problematik i Sverige.

Det statliga utbildningssystemet utgör alltså den dominerande möjlighetsstrukturen för ungdomar med invandrarbakgrund. De fria skolornas roll som alternativ i etniska minoritets-sammanhang är ofta förknippad med initiativ inom såväl lokala som transnationella nätverk. För en del ungdomar, vars aspirationer av olika skäl inte tillgodoses av det svenska utbildningssystemet, kan de lokala föreningarna och nätverken utgöra en resurs. Genom sina transnationella kontakter och förgreningar kan de utgöra en resurs för utbildningar i andra länder. För de ungdomar som riskerar att slås ut ur utbildningssystemet kan sådana etniska nätverk innebära en alternativ väg in på arbetsmarknaden, via så kallad etnisk företag-samhet i Sverige eller i andra länder. I de empiriska exemplen nedan skildras olika sätt att hantera dessa frågor. Vi börjar med föreningen X-resurs.

Frivilliga insatser för utbildning och mot sorteringen i skolan

Föreningen X-resurs leds av Anna, en akademiker som är uppväxt och utbildad i Sverige, frånskild och omgift småbarnsmamma i trettioårsåldern. Hon är ett barn till föräldrar som invandrade till Sverige från Mellanöstern under 1960-talet. De var industriarbetare som stödde och uppmuntrade sina döttrar till att bli akademiker.

Med en rad olika arbetslivserfarenheter som omfattar bland annat tillfälliga anställningar och eget företagande är hon inte ovanlig bland svenskar med invandrarbakgrund. När Annas företag och äktenskap kraschade gav hon dock inte upp. Hon satte i gång ett långtidsbygge av olika ”projekt och insatser för integration” i mer eller mindre volontär form. Nu arbetar hon i en av Stockholms multietniska förorter i en ideell förening som med små medel gör storverk. Hennes lön är minimal, närmast symbolisk.

Föreningen X-resurs ingår i ett nätverk av ett tiotal föreningar med inriktning på ”arbete för integration och demokrati” som nyligen fått erkännelse genom ett projektstöd från en statlig myndighet. Samtliga föreningar inom ramen av projektet samarbetar inbördes och med en rad skilda myndigheter, institutioner och aktivistgrupper. Föreningen X-resurs bedriver en bred spännvidd av ”integrationsaktiviteter”. Föreningens målgrupper är ”barn, ungdomar, kvinnor, äldre, nykomna invandrare och flyktingar, och så vidare”. Huvudsaklig inriktning på föreningens arbete verkar dock vara mot utbildning och arbetsmarknadsåtgärder. Skolelever intar en central plats.

Anna menar att barn till invandrare halkar efter i grundskolan och måste ha hjälp i läsläsning för att kunna söka sig till gymnasieutbildning. Hon menar att en starkt bidragande orsak till detta är att undervisningen i svenska som andra språk (svenska B) medför att barn till invandrare inte får den kunskap i svenska men även i andra ämnen som de behöver för att klara gymnasiestudier.

Stöd till läsläsning utgör en motor i en omfattande stödverksamhet som föreningen driver gentemot elever i lokala grundskolan. För att kunna ge kompetent form av stöd till elever i skolan engageras många av föreningens medlemmar samt andra volontärer – alla akademiker – som arbetar med framför allt läxhjälp varje helg i skolans lokaler. Även elever från innerstadens gymnasier har slutit upp som volontärer efter en kampanj på nätet som Anna startat.

Ett annat projekt som startats går ut på att fortbilda arbetslösa kvinnor i olika åldrar, för att sedan slussa ut dem på arbetsmarknaden. Här används hela repertoaren av tväretniska förbindelser. Informella nätverk leder till att olika småföretagare – ofta inom serviceyrken – sysselsätter dessa kvinnor under tidsbegränsade perioder. Annas erfarenheter av eget företagande har öppnat många dörrar. Bland projektets deltagare blandas enligt Anna ”hela skalan av såväl utbildade invandrare som fortbildas i servicesektor för att få ett arbete”, med dem som är lågt utbildade och söker olika sorters jobb som föreningen hjälper till att förmedla. Dessa är vanligen av mer eller mindre tillfällig karaktär och överensstämmer i varierande utsträckning med deras kvalifikationer. Men det förekommer också, enligt Anna, att vissa kontakter – särskilt de inom det etniska småföretagandet – leder till en mer permanent sysselsättning. Hon illustrerar det med några fall där fortbildning och praktikarbete lett till såväl permanent sysselsättning inom det berörda företaget som att ”kvinnan i fråga startat eget”. I sammanhanget omtalas en ”import/exportverksamhet bland Mellanösternföretagare” i Annas nätverk, som är förgrenad över hela världen. Ett omfattande samarbete mellan ”enskilda individer och olika firmor” leder till att informationsflöden om såväl arbetsmarknadsfrågor som utbildning och arbete cirkulerar mellan individer och länder och genererar nya initiativ när det gäller att bemöta utbildnings- och arbetslöshetsproblem i Sverige. Anna beskriver detta i följande ordalag:

Mina barn går nu i en svensk skola. Men min kusin som bor i London tycker att brittisk utbildning och arbetsmarknad är mycket bra för karriärs möjligheter. Jag överväger att låta barnen studera utomlands. Se hur det har gått med mig. Jag fick aldrig jobb i Sverige som motsvarar min utbildning.

Anna har under sitt liv som utexaminerad och föreningsaktiv mött en rad svårigheter både på arbetsmarknaden, i föreningslivet och i det lokala samhället. Efter ett försök att flytta till ett villaområde ”där svenskar bor” flyttade hon tillbaka till den multietniska förorten eftersom hon ”inte kände” att hon blev accepterad av svenska grannar. ”Det var en tid av ensamhet och innehållslöst liv”. Tillbaka i förorten började hon att aktivera sig i föreningslivet, lokalt och nationellt.

Anna har varit med och bildat ett etniskt riksförbund. Anledningen till att hon tog initiativ till detta var att hon ansåg att det

etniska riksförbund som föreningen tidigare var del av var/är för konservativt och ”styrts av några gubbar”. Det nya riksförbundet i vilken föreningen X-resurs ingår har en jämnt fördelad ledning av både kvinnor och män och fokuserar på frågor rörande ”integration, jämställdhet och kultur”. Föreningens styrelse består av kvinnor och män från Mellanöstern, alla uppväxta i Sverige. Bland andra är här tre familjemedlemmar; Anna, hennes man och syster, en kvinnlig hemspråkslärare och en manlig styrelsemedlem med en akademisk examen inom IT-fältet. Anna har akademisk utbildning i vuxenpedagogik, företagartutbildning samt i internationell turism. Hennes syster har som svensk student skaffat sig en internationell högskoleexamen, genom studier i Sverige och utomlands. Efter en tid av arbetslöshet arbetar hon i föreningens pågående arbetsmarknadsprojekt. Ett flertal av föreningens styrelsemedlemmar har anknytning till samma land i Mellanöstern. Anna är dock mycket mån om att påpeka att föreningen är öppen för alla oavsett nationalitet. Kontakterna med omvärlden är flitiga. Annas man, som själv är lärare, bor större delen av tiden utomlands och ”kommer ständigt med nytt material, inspiration och kontakter” till skolbarnen i Sverige. ”Vi är som en båt som seglar i världen med olika passagerare på vägen hem”, säger Anna.

I början gick föreningsarbetet trögt. När man sökte medel för skilda projekt fick föreningen avslag. Anna anser att detta är en konsekvens av att det offentliga inte alltid och självklart uppfattar den typen av förening som partner i integrationsarbete. Hon uttrycker också en irritation över att inte bli tagen på allvar, att inte erkännas som likvärdig medborgare och att inte uppskattas. Hennes svar blev då att jobba ideellt. Detta beslut togs på basis av att föreningen uppfattade att problem bland såväl vuxna som ungdomar blev alltmer påtagliga. ”Arbetslöshet, passivitet, apati och depression blev för mycket en vardag” och det gällde att ta tag i detta.

Ibland undrar man om de vill att vi skall integreras. Vill de ha oss som en reservarbetskraft på andra villkor än svenskar? [...] Vi ställs utanför.

Med tiden ökade dock uppskattningen över föreningens insatser.

Rektorn [i den lokala grundskolan] uppskattar mycket vårt arbete. Mammorna följde med sina barn till läxhjälp och lärde sig själva. Pap-porna gjorde det inte i samma utsträckning.

Detta initiativ hjälpte också till att aktivera en tidigare helt passiv Hem- och skolaförening. Man satte också i gång en rad kulturaktiviteter i skolan och i förorten, som riktade sig till både föräldrarna och barnen.

Rektorn sökte då extra pengar för att förändra verksamhet i skolan och skaffa medel för att föräldrar [mammor] ska få praktik i skolan. De ska arbeta i skolan, utifrån sina egna förutsättningar med kök, bespisning, hemspråk [...] Och på den vägen knyts man till skolan och får en koppling till arbetsmarknaden.

Sedan vände sig föreningen till andra arbetsplatser i sökandet efter praktikplatser för "sina" föräldrar. Ett flertal av dem fick praktikplatser, som för "några av våra kvinnor blev vägen ut till arbetsmarknaden". Ofta handlade det om "kök, restaurang, catering, import/export, livsmedel, frisörer och så vidare", företag som föreningens medlemmar kände till genom sina egna nätverk.

Insatserna gav resultat – både för föräldrar och barn, och fick omgivningens erkännande. Vuxenutbildningen för föräldrar har nu kommit i gång, och ett translokalt nätverk mellan olika aktivistgrupper – såväl inom ramen av det övergripande projektet som med andra aktivister och myndigheter – har etablerats. Med X-resursföreningens insatser vidgades det sociala utrymme som Anna beskriver med orden "den patriarkala sfären med manligt dominerat förenings- och caféliv" och X-resurs etablerades som ett viktigt forum i det lokala samhället. Härigenom utvecklades en *lokal etnisk offentlighet* (Schierup & Ålund, 1987). I det lokala samhället, där föreningen har sin förankring, har den byggt upp en legitimitet, som med hjälp av ett socialt kontaktnät förgrenats både translokalt och transnationellt. Föreningens sociala aktörskap inbegriper insatser såväl inom utbildning och arbete och som inom kultur och politik. Därtill kommer att ett flertal av de barn som föreningen hjälpte med läxarbete nu har kommit in på gymnasier i Stockholms innerstad. Dessutom har föreningens internationella kontakter förmedlat information om arbete och utbildning och dessa "transnationella informationsflöden" (jfr Moldenhawer, 2001) tycks nu leda till att en plattform för utbildningskarriärer i utlandet kan etableras.

Kort sagt: volontärarbete, informell ekonomi, politiskt arbete och identitetsarbete, allt sammanvävt i ett litet nätverk av lokala aktivister – "en båtresa" som ankrar i många hamnar, på väg hem.

”Lilla Universum”: Utanförskapets innanförskap

Lilla Universum är ett transetniskt utbildningscenter i Stockholm, som drivs av engagerade eldsjälar. Föreningens verksamhet består framför allt av olika former av utbildningsverksamhet där kurser i olika språk, särskilt ”svenska för invandrare”, dominerar. Utöver undervisningen driver föreningen olika former av social rådgivning. Föreningen fick sin pseudonym ”Lilla Universum” efter att en av dess medlemmar beskrev föreningen som en ”hel värld på flera olika sätt”: ”hela världen är engagerad här” och ”vi är ett litet universum av verksamheter, som sysselsätter oss dagar och kvällar, med arbete och förnöjelser”. Centrets leds av Maria, som är en av initiativtagarna till centret och dessutom föreningens ”spindel i nätet” – hon håller i administrationen och arbetsledningen på centret. Maria arbetar heltid på centret till låg ersättning med hjälp av en lönebidragsanställning och har enligt egen utsago arbetat utan semester under de senaste fem åren.

Föreningen, som har cirka 1 000 medlemmar där majoriteten inte är födda i Sverige, driver 38 kurser i svenska och en rad andra språk. Lärarna är vanligen äldre, oftast svenskar med invandrarbakgrund. Den mest populära läraren är en dam som är 80 år med centraleuropeisk judisk bakgrund. Trots sin ålder arbetar kvinnan 6–8 timmar dagligen på centret. Dessa lärare, övervägande utbildade i ursprungslandet, får endast en symbolisk ersättning för sitt arbete. De omfattar 24 språkgrupper och driver kurser på olika nivåer: alfabetiseringskurser, preparandkurser, anpassad konversation, förberedelse för Komvux, svensk litteraturhistoria, svensk undervisning på modersmål osv. Det finns till exempel kurser i svenska för bosnisktalande, för äldre persisktalande, för kinesisktalande, för turkisktalande och för arabisktalande, och kursernas lärare har bakgrund i olika utvandringsländer vilket, enligt eleverna, är en stor fördel i undervisningen. Föreningen erbjuder även kurser för svensktalande, vanligen etniska svenskar, som till exempel kurser i spanska och engelska. Förutom språkkurser anordnar man också kurser i data, samhällskunskap, litteraturhistoria och matlagning. Vidare arrangerar föreningen olika kulturella arrangemang, som konserter och dansföreställningar. Man tillhandhåller också stödjande verksamhet i form av en utbildad kurator och psykolog som ideellt stöttar medlemmarna.

Utöver utbildningsverksamheten och den kulturella verksamheten, som ju riktar sig till såväl kvinnor och män som svenskar och

invandare, är föreningens övergripande mål att ”hjälpa invandrade kvinnor att integreras i samhället”. Därför är de flesta av föreningens medlemmar invandrade kvinnor men, som sagt, även ett stort antal män är medlemmar i föreningen. Föreningen har även engagerat etniska svenskar, ofta äldre som lärare och stödmedlemmar, som lärt känna föreningsverksamhet genom dess kulturella program.

Föreningens verksamhet är beroende av frivilliga insatser och en ”eldsjälmentalitet” hos lärare och andra aktiva i föreningen. Beroendet av frivillighet är på gott och ont – föreningen är, som Maria uttrycker det, ”en stor elefant med glasfötter”. Utan det frivilliga arbetet rasar ”elefanten”. Medlemsantalet är uppe i 1 000 personer, och deras medlemsavgifter gör det möjligt för föreningen att ha öppet året runt, både dagar och kvällar. Användning av yrkeskunskaper från äldre svenskar har satts i system så flera av lärarna och andra aktiva i föreningen har passerat den normala ”pensionsåldern”, som det ser ut till ömsesidig tillfredsställelse. I den meningen kan föreningen ses som en förebild för hur ett forum för social integration, till exempel mellan människor i olika åldrar, skulle kunna fungera. Eftersom föreningen ibland arbetar med människor som lider av olika former av stress, är det dock inte ovanligt att mycket kraft går till att hantera detta. För att föreningen skall överleva krävs, enligt Maria, att man ”uppför sig som en akrobat på lina”. Kampen om pengar för hyran och löpande verksamhet lämnar lite utrymme för visioner om framtiden.¹⁰ Men man har en grundläggande vision – att ”lära invandrare svenska, och sammanföra svenskar och invandrare”, som Maria uttryckte det. Och gamla svenskar verkar ha betytt mycket för ”kontakten med omvärlden”.

Samarbetet med andra, mer etablerade utbildningsinstitutioner som genomför utbildningar i svenska, går dock inte friktionsfritt: ”De vill inte hjälpa oss med kursböcker i svenska för de ser oss som konkurrenter.” Föreningen saknar erkänd rätt till formell svenskundervisning, men de betraktas ändå som konkurrenter genom sin popularitet bland eleverna. Många av de elever som vi pratade med går till Lilla Universum ”för att lära sig svenska med bra lärare” efter att ha avslutat grundkursen i någon av de etablerade

¹⁰ Maria anser att ”det smärtar att behöva ta 500 kronor i medlemsavgifter fördelat i tre paket: 200 våren 100 sommaren 200 hösten”. En del medlemmar för dessa pengar tillbaka från socialtjänsten. Mot en närvarorapport kan de få reseersättning, om de reser med lokaltrafik. Socialtjänst tycks ha förstått att kurserna uppskattas av eleverna och skickar ”en del folk” till centret.

institutionerna. En elev beskrev undervisningen på följande sätt: ”lärarna har tid för oss och delar ofta liknande erfarenheter”. Denna utsaga sätter fokus på hur ett okonventionellt sätt att tillgodogöra sig lärarkompetens kan bli en källa för både nya pedagogiska grepp och solidaritet, i kontext av mer eller mindre frivilliga insatser. Därmed inte sagt att frivilligt arbete bör sättas i system och ersätta det kommunala eller statliga ansvaret. Men vi vill uppmärksamma att de alternativa undervisningsmetoder som håller på att utvecklas i föreningar bildade på etnisk grund kan vara viktiga att dokumentera, för att kunna utveckla allianser mellan formella undervisningscentra och föreningar liknande Lilla Universum. Den typen av samarbete är inte tillräckligt utvecklat, och hindras från att utvecklas genom konkurrensen på utbildningsmarknaden.

Lilla Universums arbete bygger på ”respekt för alla människors kunskaper” och förmågan att använda sig av medlemmarnas professionella bakgrund. Föreningens ledning, själva professionella lärare, försöker att undvika förutfattade meningar om kultur- eller åldersrelaterade begränsningar. Enligt Maria präglas en rad föreningar, vars verksamhet riktas till invandrade kvinnor, av förutfattade meningar om dessa kvinnors kulturella bakgrund – man hävdar att ”invandrarkvinnor har traditionsstyrda yrkesintressen”. Detta resulterar i att ”allt de erbjuder dessa kvinnor är till exempel sykurer och liknande”, vilket man till Marias förvåning motiverar ”med arbetsmarknadsskäl i ett läge där svensk tekoindustri sedan länge utkonkurrerats”.

Föreningen arbetar i periferin av den etablerade utbildningsindustrin på ett sätt som borde vara en förebild. Men just därför att de vägrar att kategorisera människor i termer av kvinnligt och manligt, svenskt och utländskt eller att sortera ut gamla, och envisas med att lita på att ”utbildningar i andra länder är en resurs som kan användas”, utgör Lilla Universum ett hot mot etablerade ”enfrågeföreningar”, hävdar Maria. De utmanar, som hon ser det, ”mycket i den svenska utbildningsprotektionismen”. Men samtidigt som de överskrider gränser i syftet att integrera och inkludera i ett samhälle som sorterar och åtskiljer, har föreningen själv hamnat i vad vi skulle kunna kalla ”utanförskapets innanförskap”. Å ena sidan är Lilla Universum något av en värld för sig, åtskilt från den svenska utbildnings- och institutionsvärld som exploaterat snarare än erkänt den som en resurs. Å andra sidan får östeuropeiska pianister tillfället att åter få publik, chilenska kuratorer att bistå de behö-

vande och svenska pensionerade lärare att lära svenska. Den gemenskap som här kommer till uttryck, och som praktiseras i öppna former i förhållande till etnicitet, kön eller ålder, utgör förutsättningar för nya kollektiva identiteter. I förlängningen kan dessa nya identiteter definiera innanförskapets möjlighetssammanhang på ett nytt sätt, och bana väg för medborgerligt inkluderande bortom de gränsdragningar som präglar utanförskapets samhälle. Sådana kollektiva identiteter kan skapa en gemenskap, där inte minst erfarenheter av genusrelaterad underordning ligger som grund för kvinnors sociala och politiska engagemang.

Det sociala handlingsrummet

De "individuella röster" som vi just lyssnat på är "inbäddade" i sammanhang av över- och underordningsrelationer, vilka ramar in villkoren för såväl utanförskap som innanförskap. Det svenska multietniska samhället karakteriseras av sortering i skolan och på arbetsmarknaden, och denna sortering är en av grunderna för den sociala exkluderingen av etniska minoriteter. Detta utanförskap utgör den sociala kontext, eller för att tala med Peterson (1994), det *handlingsrum* som formar både enskilda handlingar och kollektiva *förhandlingar*, och på så sätt utgör en möjlighetsstruktur för dessa sociala rörelser. I egenskap av sociala rörelser formulerar de båda ovannämnda aktivistgrupperna en beskrivning av den sociala underordningen, samt en vision om en ny ordning – en vision om social förändring och vilken uppgift man i relation till denna.

Mot denna bakgrund har vi, i linje med Martin Carnoy (1985), beskrivit hur utbildningssystemets position mellan marknaden och det sociala medborgarskapets sfär utgör dels en utgångspunkt för studiet av dess verksamhet och funktion, men också att denna ambivalens medför att arbetsmarknadens differentiering och arbetsdelning "bäddas in" i termer av etnicitet. Samtidigt ser vi att skolan utgör ett relativt autonomt fält, där sociala rörelser demokratiska strävan kan uttryckas, och formuleras som visioner om hur ett mer jämlikt samhälle kan förverkligas genom utbildning och socialt engagemang i skola. Synliggörande av den typ av socialt aktörskap som kommer till uttryck här ligger nära den "radikala pedagogik", som i ett internationellt sammanhang uppmärksammat de sociala rörelsernas roll i det sociala inkluderingsarbetet. Termen "socialt aktörskap" refererar här till mobiliseringen mot struktu-

rell diskriminering, inte minst mot rasialiseringen av etniska minoritetslever och den etniska sorteringen i skolan (Carnoy, 1985). Det är först på senare tid som man i Sverige har börjat uppmärksamma perspektivet på de sociala rörelser som är bildade på etnisk grund (Roth, 2001; Ålund, 2003c; Bunar, 2001). I Myndighetssverige dominerar fortfarande oförmågan att tillgoda sig de resurser som återfinns hos föreningar bildade på etnisk grund. Denna utestängande politik kommer bland annat till uttryck i minimal resurstilldelning och en kategoriserande syn på dessa som överlag passiva traditionalister.

Vad vi med dessa exempel från skilda föreningar velat illustrera är att såväl gamla som nya föreningar – inom och utanför de skilda riksförbunden – i mångt och mycket arbetar med liknande frågor, med inriktning på exempelvis demokrati, utbildning, sysselsättning och jämställdhet. Detta arbete riskerar dock att få en marginell betydelse, på grund av den dominerande synen på ”invandrarföreningar”, och framför allt synen på kvinnor med invandrarbakgrund, där en tillskriven traditionalism och ett eländesperspektiv har en långt framskjuten plats. Den offentliga debatten om ”invandrar-kvinnor” har ju sedan 1970-talet dominerats av olika slags eländesbeskrivningar.¹¹ De har framstått som offer för ”kulturen” eller ”strukturen”, såsom hotade av sin underordnade ställning på arbetsmarknaden, sina föråldrade traditioner och värderingar, sitt kulturella arv och framför allt sina män.¹² Från och med 1980-talet har dock ett perspektiv växt fram, som även fokuserar på kvinnornas egna resurser och deras opposition mot den underordnande strukturer, och det utgör i dag ett betydande inslag i den svenska forskningen inom fältet IMER (Internationell Migration och Etniska Relationer).

På det internationella planet har sedan en längre tid en systematisk kritik av denna eländesforskning, initierad av framför allt svarta feminister i USA och England, lagt en grund för ett nytänkande.¹³ Att den sociala ordningen är konstituerad av dominansrelationer som både kan överlappa, sammanfalla eller sammanstöta med varandra, och därför måste studeras i sitt samspel, påpekas av ett flertal ledande feministiska forskare, som var för sig förespråkar ett

¹¹ För en kritisk analys, se Ålund, 1981, 1991, 1999, 2004.

¹² Under 2000-talet har denna bild kommit till uttryck i debatterna kring så kallade hedersmord, där en ny produktion av generaliserande bilder av invandrade kvinnor som (brotts)offer och invandrade män som förövare.

¹³ Se exempelvis Carby, 1982; Hull, *et al.* 1982; Barrett & McIntosh, 1985; Nicholson, 1986; Anthias & Yuval-Davis, 1992; Yuval-Davis, 1999; Ware, 1992.

samlad grepp på hur maktens olika underordningsstrukturer samverkar (Harding, 1986, 1990; Anthias & Yuval-Davis, 1992). Nira Yuval-Davis och Floya Anthias hör till de mest inflytelserika bland de forskare som i enlighet med de ovannämnda kraven teoretiserat sambandet mellan dessa olika maktdimensioner, och detta *intersektionella* perspektiv på sambandet mellan kön, klass, rasism och etnicitet har fått fotfäste även i Sverige (de los Reyes, *et al.* 2002). I detta sammanhang understryker de los Reyes & Mulinari (2004: 118f) betydelsen av att synliggöra ”underordnade människors motstånd” och ”deras försök att artikulera egna berättelser och tolkningsramar”.

Begreppet intersektionalitet används för att beteckna de sociala identiteternas relationer till belägenhetskategorier (Anthias, 2004) som samhällsklass, genus, ”ras” och etnicitet. Detta begrepp är ett analysredskap som synliggör hur olika sociala uppdelningar förenas och producerar underordningspraktiker. Floya Anthias (2004) påpekar i sammanhanget att det är viktigt att inte fokusera skärningspunkterna mellan olika underordnande maktdimensioner i alltför hög grad, eftersom risken finns att människors kategori eller gruppstillhörighet reifieras, det vill säga förstås som ett permanent och oundvikligt historiskt faktum. I stället bör *processer* och resultat av ömsesidigt korsande *erfarenheter* hos sociala aktörer synliggöras. Kum-Kum Bhavnani (2003: 11) förordar i linje med detta att begreppet *interconnection* används för att beskriva de ovannämnda makt- och underordningsrelationernas ömsesidiga beroenden. Därmed synliggörs också, enligt Bhavnani, de handlande subjekten och deras inbördes relationer. Med en parallell tankegång påpekar Anthias (2004: 215) att de sociala identiteterna inte är fasta, oföränderliga storheter, utan snarare bör förstås som de berättelser varmed människor konstrueras och konstruerar sig själva som handlande personer. Identiteten är alltid situerad i en social kontext. Därmed understryker Anthias lokaliseringens och positionalitets betydelse för det sociala aktörskapet. Men dessa berättelser om lokalisering är också, enligt Anthias (2002: 499) berättelser om ”dislocation and alterity”, som tematiserar och hanterar frågor om tillhörandeskap, utanförskap och politisk mobilisering.

Det är just dessa aspekter på sammansatta förutsättningar på socialt aktörskap som vi med denna artikel velat lyfta fram; hur motstånd utvecklats och vilka uttryck det kan få, i kontext av diskriminering och socialt exkludering av nya etniska minoriteter i Sverige.

Att beteckna, kategorisera och utanförställa

Det perspektiv på invandrarorganisationer som dominerar i Myndighetssverige resulterar i att deras potential som en resurs i det sociala inkluderingsarbetet vanligen inte uppmärksammas. De betraktas vanligen som alltför vända mot hemländerna, mot tradition och kulturbefvarande, och bemöts därför med misstänksamhet, som ett hinder för statens integrationssträvan (Dahlstedt, 2005; Nilsson & Ålund, 2004). Ett liknande uttryck för utestängning i den politiska sfären märks bland annat i den låga legitimitet som "invandrarkandidater" och "invandrarföreningars" arbete har bland statliga och kommunala politiker och tjänstemän (Dahlstedt, 2005). Den stereotypa hållningen till invandrades politiska aktörskap kommer även till uttryck i statliga offentliga texter, som åberopar behov av särskilda kurser i jämställdhet som riktar sig speciellt till invandrade män.

I myndighetstexter beskrivs "invandrarföräldrar" såsom i "speciellt behov" av stöd, utbildning och information, inte minst när det gäller hedersrelaterat våld, vilket leder till en kategoriserande utpekande av invandrarföräldrar som kollektiv. I ett faktablad från regeringskansliet (2004) heter det exempelvis under rubriken "Educating parents" att "Parents from immigrant background may have special needs in this regard, as their children often encounter several cultures". Mångkulturella erfarenheter reduceras till konflikter och föräldrar med invandrarbakgrund pekas ut på ett generaliserande sätt och omyndigförklaras. Därtill kommer att nyhetsrapporteringen och delar av genusforskningen har bidragit till att föräldrar från Mellanöstern, särskilt kurder, kollektivt utpekas. Denna specifika förståelse av sambandet mellan kultur och identitet osynliggör motstånd mot både könsförtryck och etniskt förtryck. Kvinnor framstår som offer för en kultur som är importerat från hemlandet, och frikopplade från de sociala sammanhang de befinner sig i här och nu.

Om ett patriarkaliskt kulturmönster tas för givet och får definiera skillnaden mellan "vi" och "dem", förvandlas de sistnämnda till *de Andra*, en negativ referens som lyfts fram för att ge tyngd åt beskrivningen av den egna gruppens positiva kvalitéer. De beläggs då med ett stigma av grundläggande "annanhet". "De Andras" aktiviteter tolkas mer eller mindre genomgående i kulturella termer och deras sociala aktörskap marginaliseras. Av den anledningen är det viktigt att plädera för det allmänmänskliga värdet, och för en

humanism som förutsätter det individuella perspektivet. Men lika viktigt är också att distansera sig från sociala kategoriseringar, som om och om igen lyfter fram åtskiljande gruppstillhörigheter, naturaliserar skillnader och förstärker socialt utanförskap.

Bland människor med invandrarbakgrund gryr besvikelsen över ett uteblivet erkännande av att också de tillhör det svenska samhället. Medvetenhet om sorteringen i skola och på arbetsmarknaden upprör, och leder till att nya strategier för att få fotfäste i samhället utvecklas. Aktörskap bland skilda föreningar bildade på etnisk grund bär på en rad resurser av mera generell karaktär. Här finns ofta lokal förankring och tvärkulturell kompetens samt, till exempel, närhet till utsatta ungdomar även i rumslig mening.

Migration och socialt aktörskap för medborgerlig inkludering

Vad vi i dag kan se i det svenska multietniska förortslivet är en uppsjö av skilda sociala rörelser som på ett eller annat sätt uttrycker en medveten kamp mot både gamla och nya former av förtryck. De gemensamma erfarenheterna av utanförskap bidrar till ett socialt igenkännande. Detta i sin tur genererar kulturell närhet, stimulerar till utbyte av erfarenheter, bilder av världen, ömsesidigt lånande och gemensamt skapande av gränsöverbryggande kulturella symboler, som förenar och förbereder för sociala gemenskaper och politiska solidariteter (Ålund, 1991, 1997).

Invandrares och deras barns kapacitet att mobilisera resurser i termer av socialt och kulturellt kapital, och organisera sig medborgerligt, politisk, etniskt eller transetniskt varierar i tid och rum (Ålund & Schierup, 1991). Denna variation är en produkt av den etniska bakgrunden, de integrationspolitiska villkoren i skilda nationella och urbana kontexter, folkrörelsernas engagemang i integrationsfrågor samt graden av institutionell samverkan i det lokala sammanhanget (Ålund, 1985; Ireland, 1994; Rex & Drury, 1994). Med denna variation skiftar även möjligheter och strategier i förhållande till utbildning och inkludering i arbetslivet (Knocke & Hertzberg, 2000). Denna utveckling pekar mot behov av en vidgad förståelse av etniska organisationer och nätverk som aktörer i samspel med välfärdsamhällets allt mera differentierade institutionella system (Allen & Cars, 2000).

Migranternas sociala nätverk bär på resurser, som är rumsligt förankrade i skilda lokala och nationella världar, och i drivkraften som springer ur gränskorsande transnationella "transmission belts" (Faist, 2000). I det globaliserade informationssamhället har avståndet i det transnationella sociala rummet krympt, och med hjälp av ny kommunikationsteknologi upprättas förbindelselänkar inom och mellan diasporiska gemenskaper. Etnisk företagsamhet har stärkt informella nätverk, lokalt och transnationellt (Ålund, 2003b). Barnens utbildnings- och arbetskarriärer är "inbäddade" i ett globaliserat migrationsfält där kulturella värderingar och strategier avseende utbildning och arbete förmedlas genom transnationella informationsflöden (Moldenhawer, 2001; Ålund, 2003a). Formering av kulturellt, socialt och ekonomiskt kapital i globala diasporiska nätverk omsätts i ungdomars utbildnings- och arbetskarriärer – i Sverige, i föräldrarnas hemländer eller i något tredje land, beroende på erfarenheter av medborgerliga villkor. Effekten av dessa globaliseringsprocesser, som påverkar relationen mellan dagens "postnationella" ungdomar och den nationella skolan, uppmärksammar behovet av forskning om nya kulturellt specifika, på en och samma gång lokala och globala strategier för hantering av socialt utanförskap (Faist, 2000). I detta avseende har Schierup och Ålund (1987), med teoretisk koppling till Pierre Bourdieus fältbegrepp och brittisk migrationsantropologi, beskrivit hur en "lokal etnisk offentlighet", inbäddad i transnationella nätverk, utgör ett "totalt socialt fält". På detta sociala fält handskas migranter och etniska minoriteter – med erfarenheter från och sociala kontakter i ett flertal nationella kontexter – med de institutionella villkoren på ett sätt som erbjuder nya perspektiv på sociala och kulturell kapitalets betydelse för arbete och utbildning.

Ovan nämnda illustrationer av de sociala rörelsernas betydelse för social inkludering av etniska minoriteter pekar på vikten av att studera dessa *totala sociala fält* som en övergripande kontext för handling. Detta transnationella perspektiv på socialt aktörskap kommer nära det begreppsparat *translokaliserad positionalitet* som formulerats av Floya Anthias (2002). Anthias uppmärksammar de sociala aktörernas transnationella lokalisering, och deras positionering i ett komplext *socialt rum*, som utmärks av skilda gränser och hierarkier. Begreppet "lokalisering" uppmärksammar vikten av att förstå handlandets förankring i specifika kontexter, och hur denna kontexts föränderliga karaktär påverkar formuleringen av de krav som reses (Anthias, 2002: 502). Härmed markeras handlingarnas

situerade karaktär. Begreppet *positionalitet* förbinder identifikation med levd praktik och de "intersubjektiva, organisatoriska och representationella villkoren för praktikens existens" (Anthias, 2004: 210). I linje med detta skapas möjligheter att med begrepps-paret translokalitet/positionalitet synliggöra "reflexiva former av politisk kamp och vägar till bättre dialog och samarbete mellan grupper som organiseras kring specifika kampformer och inte kring specifika identiteter" (*a.a.*, s. 213). Det är just detta vi velat illustrera med skilda exempel på socialt aktörsskap i det multietniska Stockholm.

Bortom främlinggörandet

Detta kapitel har syftat till att synliggöra en vardagsverklighet där kampen mot skilda sorters underordning i samhället står i fokus. Exempelen från skilda föreningar som tagits upp illustrerar en kamp mot strukturell diskriminering och för medborgerliga rättigheter. Dessa exempel ökar vår förståelse för hur social exkludering kan bemötas med motstånd, genom ett socialt aktörsskap som bygger på kreativitet, dialog och utbyte av erfarenheter. Det leder till att nya förhållningssätt utvecklas till komplexa och dynamiska strategier för social inkludering. Exempel som X-resurs och Lilla Universum illustrerar "bakgårdens" (Dahlstedt, 2005) sociala rörelser som möjliga vägvisare för denna utveckling.

Nya sociala rörelser är, sammanfattningsvis, en produkt av å ena sidan social och kulturell utsortering, och å andra sidan socialt exkluderade befolkningsgruppers kamp för förankring, tillhörighet, rättvisa och medborgerliga rättigheter. I svenska multietniska sammanhang gryr en artikulerad politisk medvetenhet om det sociala utanförskapet. Denna medvetenhet leder till ett ömsesidigt igenkännande och till nya solidariteter, över etniska och andra gränser. De nya sociala rörelserna arbetar aktivt för rätten till en delaktighet i samhället. Det som efterlyses är nya ingångar till den samhälleliga gemenskapen, till utbildning, arbetsmarknad och politiskt deltagande. Här finns uppenbarligen förutsättningarna för framväxten av nya typer av utåtriktade och inkluderande gemenskaper och en social kraft som ännu inte tillräckligt uppmärksamats.

Referenser

- Abrahams, Naomi (1996) "Negotiating Power, Identity, Family, and Community: Women's Community Participation", *Gender & Society*, 10 [6]; 768–796.
- Allen, Judith & Cars, Göran (2000) *The Tangled Web: Neighbourhood Governance in a Post-Fordist Era*, Los Angeles, California.
- Anthias, Floya (2002) "Where do I Belong? Narrating Collective Identity and Translocational Positionality", *Ethnicities*, 2 [4]; 491–514.
- Anthias, Floya (2004) "Begreppet 'translokalisering' och teorier kring social stratifiering: Frågor om genus, etnicitet och klass", i: Mattsson, Katarina & Lindberg, Ingemar (red.) *Rasism i Europa: Arbetsmarknadens flexibla förtryck*, Stockholm: Agora.
- Anthias, Floya & Yuval-Davis, Nira (1983) "Contextualising Feminism: Gender, Ethnic and Class Divisions", *Feminist Review*, [15]; 62–75.
- Anthias, Floya & Yuval-Davis, Nira (1992) *Racialised Boundaries: Race, Nation, Gender, Class and the Anti-Racist Struggle*, London: Routledge.
- Barrett, Michéle & McIntosh, Mary (1985) "Ethnocentrism and Socialist-Feminist Theory", *Feminist Review*, [20]; 23–49.
- Barry, Brian (2001) *Culture and Equality*, Cambridge: Polity Press.
- Bauböck, Rainer (1996) "Social and Cultural Integration in a Civil Society", i: Bauböck, Rainer, et al. (red.) *The Challenge of Diversity: Integration and Pluralism in Societies of Immigration*, Aldershot: Avebury.
- Bengtsson, Bo [red.] (2004) *Föreningsliv, makt och integration*, Ds 2004: 49, Rapport från Integrationspolitiska maktutredningens forskningsprogram.
- Bigestans, Aina & Sjögren, Annick [red.] (2001) *Lyssna: Interkulturella perspektiv på multietniska skolmiljöer*, Stockholm: Mångkulturellt centrum.
- Bhavnani, Kum-Kum, Foran, John & Kurian, Priya [red.] (2003) *Feminist Futures: Reimagining Women, Culture and Development*, London: Zed Books.
- Broady, Donald (2001) "Gymnasieskolan och eliterna", *Pedagogiska Magasinet*, [2].

- Bunar, Nihad (2001) *Skolan mitt i förorten: Fyra studier om skola, segregation, integration och multikulturalism*, Stockholm & Stenhag: Symposion.
- Bunar, Nihad (2002) "De andra(s) skolor(na)", i: Lindberg, Ingemar & Dahlstedt, Magnus (red.) *Det slutna folkhemmet*, Stockholm: Atlas.
- Bunar, Nihad (2003) *Komplement eller konkurrent? Fristående gymnasieskolor i ett integrationsperspektiv*, Norrköping: Integrationsverket.
- Bunar, Nihad & Dahlstedt, Magnus (2000) *Segregationen, "community action" och skolan som arena*, PFI-rapport 1/00, Sociologiska institutionen, Umeå universitet.
- Carby, Hazel (1982) "White Women Listen! Black Feminism and the Boundaries of Sisterhood", i: *The Empire Strikes Back*, London: Centre for Contemporary Cultural Studies.
- Carnoy, Martin (1985) *Schooling and Work in the Democratic State*, Stanford: Stanford University Press.
- Castells, Manuel (1996) "The Reconstruction of Social Meaning in the Space of Flows", i: LeGates, Richard T. & Stout, Frederic (red.) *The City Reader*, London: Routledge.
- Connolly, Peter & Troyna, Barry (1998) *Researching Racism in Education: Politics, Theory and Practice*, Philadelphia: Open University Press.
- Crowley, John (2001) "The Political Participation of Ethnic Minorities", *International Political Science Review*, 22 [1]; 99–121.
- Dahlstedt, Magnus (2005) *Reserverad demokrati*, Umeå: Boréa.
- de los Reyes, Paulina & Wingborg, Mats (2002) *Vardagsdiskriminering och rasism i Sverige*, Norrköping: Integrationsverket.
- de los Reyes, Paulina, Molina, Irene & Mulinari, Diana (2002) *Maktens (o)lika förklädnader: Kön, klass och etnicitet i det postkoloniala Sverige*, Stockholm: Atlas.
- de los Reyes, Paulina & Mulinari, Diana (2004) *Intersektionalitet*, Malmö: Liber.
- Drew, D., Gray, J. & Sporton, D. (1997) "Ethnic Differences in the Educational Participation of 16–19 Years Olds", i: Karn, V. (red.) *Employment Education and Housing amongst Ethnic Minorities in Britain*, London: HMSO.
- Drew, David (1995) *Race, Education and Work: The Statistics of Inequality*, Aldershot: Avebury.
- Elshtain, Jean Bethke (1986) "The New Feminist Scholarship", *Salmagundi*, [70].

- Faist, Thomas (2000) "Transnationalisation in International Migration: Implications for Study of Citizenship and Culture", *Ethnic and Racial Studies*, 23 [2]; 942–971.
- Gilroy, Paul (1987) *There Ain't No Black in The Union Jack*, London: Hutchinson.
- Giroux, Henry A. (1999) "Border Youth, Difference, and Post-Modern Education", i: Castells, Manuel, *et al.* (red.) *Critical Education in the New Information Age*, Lanham, Maryland, Oxford: Rowman, Littlefield.
- Harding, Sandra (1986) *The Science Question in Feminism*, New York: Cornell Press.
- Harding, Sandra (1990) "Feminism, Science, and the Anti-Enlightenment Critiques", i: Nicholson, Linda, J. (red.) *Feminism/Postmodernism*, New York, London: Routledge.
- Hull, Gloria, Scott, Patricia Bell & Smith, Barbara [red.] (1982) *All the Women are White, All the Men are Black, But Some of Us are Brave*, New York: The Feminist Press.
- Ireland, Patrick (1994) *The Policy Challenge of Ethnic Diversity: Immigrant Politics in France and Switzerland*, Cambridge & London: Harvard University Press.
- Kaldor, Mary (2003) *Det globala civilsambället*, Göteborg: Daidalos.
- Kanpol, Barry & McLaren, Peter (1995) "Introduction: Resistance Multiculturalism and the Politics of Difference", i: Kanpol, Barry & McLaren, Peter (red.) *Critical Multiculturalism: Uncommon Voices in a Common Struggle*, London: Bergin & Garvey.
- Karlsson, Lars-Göran (2003) *Det lokala integrationsarbetets myller & mylla: Om Stockholms stads integrationsnämnds stöd till integrationsprojekt*, Integrationsförvaltningen, Stockholms stad.
- Knocke, Wuokko & Hertzberg, Fredrik (2000) *Mångfaldens barn söker sin plats: En studie om arbetsmarknadschanser för ungdomar med invandrarbakgrund*, Stockholm: Arbetslivsinstitutet & Svartvitt förlag.
- Lahdenperä, Pirjo (1997) *Invandrarbakgrund eller skolsvårigheter? En textanalytisk studie av åtgärdsprogram för elever med invandrarbakgrund*, Stockholm: HLS Förlag.
- MacAdam, Doug (1994) "Culture and Social Movements", i: Larana, Enrique, *et al.* (red.) *New Social Movements: From Ideology to Identity*, Philadelphia: Temple University Press.

- Melucci, Alberto (1989) *Nomader i nuet: Sociala rörelser och individuella behov i dagens samhälle*, Göteborg: Daidalos.
- Modood, Tariq & Berthoud, Richard [red.] (1997) *Ethnic Minorities in Britain: Diversity and Disadvantage*, London: Policy Studies Institute.
- Moldenhawer, Bolette (2001) *En Bedre Fremtid: Skolans betydning for etniske minoriteter*, Köpenhamn: Hans Reitzels Forlag.
- Mulinari, Diana (1997) "Mångkulturalitet: Begränsning eller möjlighet?", *Aktuellt om kvinnoforskning*, [2]; 3–8.
- Myndigheten för skolutveckling (2004) *Kartläggning av svenska som andra språk*, Dnr. 2003: 757, Stockholm: Myndigheten för skolutveckling.
- Nicholson, Linda J. (1986) *Gender and History*, New York: Columbia University Press.
- Nicholson, Linda, J. [red.] (1990) *Feminism/Postmodernism*, New York & London: Routledge.
- Nilsson, Jenny & Ålund, Anna (2004). *Politisk berg-och-dalbana med sikte på integration: En mål- och resultatutvärdering av Integrationsforum*, opublicerat manuskript, Sociologiska institutionen, Södertörns högskola.
- Ogby, John U. & Simons, H.D. (1998) "Voluntary and Involuntary Minorities: A Cultural Ecological Theory of School Performance with Some Implications for Education", *Anthropology & Education Quarterly*, 29 [2].
- Parszyk, Ing-Marie (1999) *En skola för andra: Minoritetslevers upplevelser av arbets- och livsvillkor i grundskolan*, Stockholm: HSL Förlag.
- Peterson, Abby & Thörn, Håkan (1992) *Social Movements as Communicative Praxis: A Case Study of the Plowshares Movement*, manuskript, Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet.
- Peterson, Abby (1994) "Racist and Antiracist Movements in Post-Modern Society: Between Universalism and Particularism", paper presenterat vid *XIII World Congress of Sociology*, Bielefeld, juli 1994.
- Peterson, Abby (1997) *Neo-Sectarianism and Rainbow Coalitions: Youth and the Drama of Immigration in Contemporary Sweden*, Aldershot: Ashgate.
- Regeringskansliet (2004) Ju 04, 17 november 2004.
- Reichel, Isak (2004) *Ethnic Organizations and Social Inclusion in a Swedish Society*, paper presenterat vid konferensen *The Integ-*

- ration of Immigrants from Turkey in Belgium, Denmark, France and Sweden, Boğaziçi University, mars 2004.
- Ressaissi, Raouf, *et al.* (2002) *Redovisning av statsbidraget till organisationer som främjar integration enligt SFS 2000:216, INT-33-02-791*, Norrköping: Integrationsverket.
- Rex, John & Drury, Beatrice [red.] (1994) *Ethnic Mobilisation in a Multi-Cultural Europe*, Aldershot: Avebury.
- Roth, Klas (2001) *Democracy, Education and Citizenship*, Stockholm: HLS Förlag.
- Schierup, Carl-Ulrik & Ålund, Aleksandra (1987) *Will They Still be Dancing: Integration and Ethnic Transformation among Yugoslav Immigrants in Scandinavia*, Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Schierup, Carl-Ulrik (2003) "Social exkludering och medborgarskap i Sverige och EU", i: Blomqvist, Paula (red.) *Den gränslösa välfärdsstaten*, Stockholm: Agora.
- SOU 2000:1, *En uthållig demokrati! Politik för folkstyrelse på 2000-talet*, Demokratiutredningens slutbetänkande.
- SOU 2000:39, *Välfärd och skola*, Delbetänkande av Kommittén Välfärdsbokslut.
- SOU: 2004:59, *Kvinnors organisering*, Betänkande av Utredningen statligt stöd för kvinnors organisering.
- Tallberg Broman, Ingegerd, *et al.* (2002) *Likvärdighet i en skola för alla: Historisk bakgrund och kritisk granskning*, Stockholm: Skolverket.
- Tesfahuney, Mekonnen (1999) "Monokulturell utbildning", *Utbildning och Demokrati*, 8 [3]; 65–84.
- Thullberg, Per & Hwang, Sun-Loon (2003) "Valfriheten i skolan ökar segregationen", *Dagens Nyheter*, 15 april.
- Tilly, Charles (1978) *From Mobilisation to Revolution*, Reading: MA Adison-Wesley.
- Thörn, Håkan (2002) *Globaliseringens dimensioner: Nationalstat, världssamhälle, demokrati och sociala rörelser*, Stockholm: Atlas.
- Ware, Vron (1992) *Beyond the Pale: White Women, Racism and History*, London: Verso.
- Wingborg, Mats (1999) *Invandrarföreningar och integrationen: Utvärdering av invandrarföreningarnas verksamhet i Stockholm*, Integrationsförvaltningen, Stockholm stad.
- Ålund, Aleksandra (1985) *Skyddsmurar: Etnicitet och klass in invandrar-sammanhang*, Stockholm: Liber.

- Ålund, Aleksandra (1988) "The Power of Definitions: Immigrant Women and Problem-Centered Ideologies", *Migration*, [4]; 37–55.
- Ålund, Aleksandra (1991) *Lilla Juga: Etnicitet, familj och kvinnliga nätverk i kulturbrytningars tid*, Stockholm: Carlssons.
- Ålund, Aleksandra (1995) "Alterity in Modernity", *Acta Sociologica*, [38]; 311–322.
- Ålund, Aleksandra (1996) "Etniska ungdomar och den sociala krisen: Utbildning, arbete och identitet", i: Hultinger, Eva-Stina & Wallentin, Christer (red.) *Den mångkulturella skolan*, Lund: Studentlitteratur.
- Ålund, Aleksandra (1997) *Multikultiungdom: Kön, Etnicitet, identitet*, Lund: Studentlitteratur.
- Ålund, Aleksandra (1999) "Feminism, Multiculturalism, Essentialism", i: Yuval-Davis, Nira & Werbner, Pnina (red.) *Women, Citizenship and Difference*, London & New York: Zed Books.
- Ålund, Aleksandra (2002) "Etnicitet, medborgarskap och gränser", i: de los Reyes, Paulina, et al. (red.) *Maktens (o)lika förklädningar: Kön, klass och etnicitet i det postkoloniala Sverige*, Stockholm: Atlas.
- Ålund, Aleksandra (2003a) "Social Subordination, Cultural Resistance, Transethnic identities", *Comparative Social Research*, [22].
- Ålund, Aleksandra (2003b) "Ethnic Entrepreneurs and Other Migrants in the Wake of Globalisation", *International Review of Sociology*, 13 [1]; 77–87.
- Ålund, Aleksandra (2003c) "Utbildning, arbete och medborgerlig agens", ansökan till Vetenskapsrådet [beviljat 2003].
- Ålund, Aleksandra (2004) "Internationell migration, socialt medborgarskap, kulturpanik", i: Dahlstedt, Magnus & Lindberg, Ingemar (red.) *Rasismen i Europa: Migration i den nya världsordningen*, Stockholm: Agora.
- Ålund, Aleksandra & Schierup, Carl-Ulrik (1991) *Paradoxes of Multiculturalism: Essays on Swedish Society*, Aldershot: Avebury.
- Ålund, Anna (2001) "Mångkulturalism: Bra eller dåligt för kvinnor", *Invandrare & Minoriteter*, [6]; 41–42.
- Ålund, Anna (2002) *Biståndets många ansikten: Biståndets genus- och etnicitetsaspekter: Exemplet Sidafinansierade biståndsprojekt på Västra Balkan*, c-uppsats vid Statsvetenskapliga institutionen, Södertörns högskola.

8 Demokrati på svenska?

Avslutande reflektioner

Magnus Dahlstedt & Fredrik Hertzberg

I antologins inledande kapitel tog vi vår utgångspunkt i det löfte om politisk jämlikhet som svensk demokrati *formellt* grundas på. ”All offentlig makt” sägs, enligt regeringsformens portalparagraf, ”utgå från folket”. Samtidigt framstår emellertid de *reella* ojämlikheterna när det gäller individers och gruppers möjligheter att på olika sätt göra sina röster hörda i svensk demokrati som allt mer uppenbara. Detta demokratiska gap har på senare tid påtalats i en rad olika sammanhang (se till exempel Kamali, 2005). I en av Integrationspolitiska maktutredningens volymer, exempelvis, uppmärksammas detta gap mellan demokrati i formella och reella termer. ”Den politiska jämlikheten kan sägas vara reell, snarare än formell, om alla samhällsmedlemmar kan göra sina politiska röster hörda på lika villkor”, poängterar statsvetarna Per Strömblad och Karin Borevi (2004: 20), ”av allt att döma befinner sig det svenska samhället ännu långt från ett sådant ideal”. Föreliggande antologi har i mångt och mycket kretsat kring dels hur detta högst paradoxala förhållande kommer till uttryck, och dels hur det kan förstås.

Ojämlikheter när det gäller inflytande i svensk demokrati förefaller delvis vara ett resultat av de ojämlika förutsättningar som människor har för att över huvud taget delta och *ta plats* inom ramen för offentlighetens kanaler för politisk handling – vilket på olika sätt kräver vissa resurser och färdigheter. Tidigare forskning har också kunnat identifiera vissa tydliga samband mellan å ena sidan skillnader i olika slags resurser och färdigheter – såsom tillgång till arbete och utbildning, tillit och kunskaper – och å andra sidan skillnader i graden av deltagande och inflytande mellan infödda och personer med utländsk bakgrund (Integrationsverket, 2000; Strömblad, 2003; SOU 2004: 49). Utgångspunkten för stora delar av tidigare forskning har emellertid varit själva tudelningen i ”svenskar” och ”invandrare”, som om den i sig skulle förklara de empiriska skillnader som kunnat iakttas.

I denna antologi har vi emellertid velat gå ytterligare ett steg. Ambitionen har varit att närmare försöka belysa strukturella inslag i svensk demokrati som kan verka etniskt diskriminerande. De handlar om strukturella inslag som på olika sätt sorterar in ”invandrare”, eller vissa kategorier av ”invandrare”, i en underordnad position i samhällshierarkin, och som därmed bidrar till att kraftigt försämra möjligheterna för dessa delar av befolkningen att göra sina röster hörda i det demokratiska systemet (jfr Strömblad & Borevi, 2004: 10f). Sammantagna tecknar de olika bidragen en bild av hur de ojämlikheter i deltagande och inflytande som flera tidigare studier påvisat konkret uppkommer och återskapas, samt även hur motstånd mot dem uppkommer – genom olika politiska åtgärder, genom organisering och politisk handling.

Bidragen aktualiserar en rad frågor, som vi här avslutningsvis tänkt resonera kring: Vilka är det som ingår, anses ingå, i det folk varifrån ”all offentlig makt” sägs utgå? Vilka räknas in – och vilka sorteras ut? Vilka inkluderas i demokratins gemenskap – och på vilka villkor? Bidragen pekar på hur demokratin i Sverige i olika avseenden är formad av en svensk föreställd gemenskap. De visar även på hur de som tar plats i svensk offentlighet, vare sig de är infödda eller har utländsk bakgrund, möts av en rad rutiner, konventioner och mer eller mindre förgivettagna idéer, som kategoriserar och rangordnar dem enligt deras tänkta tillhörighet eller närhet i förhållande till en svensk normalitet (jfr SOU 2005: 41). Av den bild som tecknats i antologin ter sig demokratin inte ”bara” som ett formellt ramverk, med en uppsättning neutrala eller opartiska procedurer och konventioner, rutiner och normer, som reglerar beslutsfattande och opinionsbildning på ett sätt som garanterar att alla de som tar plats inom offentlighetens domäner är fria och jämlika. Deltagande i beslutsfattande och offentliga diskussioner på olika av demokratins arenor tycks i många fall snarare återspegla diskriminerande praktiker och mönster av underordning och dominans som sedan länge är väldokumenterade på exempelvis arbetsmarknaden, där strategiskt belägna aktörer som arbetsförmedlare aktivt medverkar i att gallra och rangordna människor, stundtals utifrån etniskt färgade principer (Neergaard, 2002; Hertzberg, 2003). Motsvarande praktiker återfinns bland annat i de politiska partierna (Dahlstedt, 2005; Niklasson, 2005; Rodrigo Blomqvist, 2005) och, som påvisats i flera av antologins bidrag, folkrörelserna (jfr Ds 2004: 49). Deltagande i beslutsfattande och offentliga diskussioner är dessutom kringgårdat av en bred upp-

sättning populära föreställningar och stereotypier om exempelvis ”invandrare” och ”svenskar”, ”invandrarskap” och ”svenskheter”. I form av svepande formuleringar och grova generaliseringar – ”Man vet ju hur De är”, ”Man vet ju hur det går då De kommer hit” etcetera – kan sådana föreställningar motivera såväl som legitimera ojämlig behandling av vissa individer eller grupper. Demokratiska procedurer framstår därmed inte som avskärmade från etniskt färgade värderings- och handlingsmönster. Det har i antologin givits en rad exempel på hur de snarare är präglade av just sådana mönster, vilket knyter an till en annan central utgångspunkt för antologin, nämligen att politik inte kan ses som någon väl avgränsad sfär eller arena av samhället.

I antologin ses politik och politisk handling som involverande flera led av maktutövning än det som kanske dagligdags ses som hörande till politikens domäner, nämligen *fattande* och *genomförande* av politiska beslut. Som vi antydde i vårt inledande kapitel kan en studie av politik och politisk handling, i vid mening, ses som en studie av de arenor och de processer där intressen artikuleras, grupper konstitueras, allianser formeras och problem definieras som politiska. En sådan studie söker identifiera hur politiska riktlinjer kommer till uttryck i politiska åtgärder och hur dessa i sin tur omsätts i praktiken, till exempel i form av fördelning av materiella resurser eller, handgripligen, i form av reglering av människors rörelsefrihet.

I enlighet med en sådan ansats har fokus i denna antologi förlagts på: (a) Politik och politisk handling i olika *former* och på olika *arenor*, varav vissa vanligen inte setts som ”politiska” i snäv mening – närmare bestämt den lokala politikens arena (Velásquez, Johansson), röstandet som kanal för politisk handling (Dahlstedt), svensk folkrörelse som arena (Osman, Mulinari & Neergaard, Ålund & Reichel). (b) Politik och politisk handling i meningens skapande av representationer, ideologier och symboler, föreställningar och bilder, av världen, och då framför allt representationer av majoritet och minoritet, identitet och tillhörighet, etnicitet och kultur, vi och de, invandrare och svenskar etcetera. (c) I två av bidragen (Velásquez, Johansson) belyses några av de många praktiker som är involverade i genomförandet av politiska beslut och de olika roller som tjänstemännen spelar i dessa processer. Den del av politiken som rör genomförandet ter sig särskilt viktig att beakta med tanke på dagens allt mer decentraliserade förvaltningsregim, med dess starka betoning av samverkan och partnerskap, mellan

förvaltning och medborgare och det omgivande samhället, brukarinflytande etcetera, vilket över huvud taget ger förvaltningen en central roll i den politiska processen (Pierre, 2001; Hertting, 2003).

Reproduktion av ojämlikhet i politiska procedurer

Marcus Johansson och Juan Velásquez belyser i sina respektive bidrag reproduktion av ojämlikhet utifrån *två lokala miljöer*, Örebro respektive Alby, och *två politikområden*, närings- och arbetsmarknadspolitik respektive storstadspolitik.

Marcus Johansson studerar i sitt bidrag maktrelationer mellan "svenskar" och "invandrare" på Örebros lokalpolitiska scen utifrån tre nivåer. På den *första* nivån granskas faktisk fördelning av inflytande i Örebros lokalpolitik, räknat i representation av "svenskar" respektive "invandrare" i beslutsfattande organ. På den *andra* nivån studeras hur samhällseliga fenomen, strukturella villkor och relationer mellan olika grupper beskrivs och förklaras i politiska dokument, med särskild tonvikt lagd vid hur "invandrades" situation beskrivs i policyfältet närings- och arbetsmarknadspolitik. På den *tredje* nivån granskas de möjligheter som "svenskar" respektive "invandrare" har att faktiskt påverka den politiska processen i enskilda närings- och arbetsmarknadsrelaterade frågor. På samtliga nivåer identifierar Johansson vissa avgörande moment som på olika sätt bidrar till att skapa och återskapa ojämlikhet i termer av möjligheter att påverka den lokala politikens utformning.

När det gäller faktisk fördelning av inflytande i Örebros lokalpolitik iakttar Johansson ett entydigt mönster. "Invandrare" är underrepresenterade i samtliga led i beslutskedjan – i kommunfullmäktige och kommunstyrelse, på olika positioner inom den kommunala förvaltningen, i utskott och intresseorganisationer. Örebros lokala politik framstår i allt väsentligt som en "etnifierad spelplan". Mönstret i Örebro överensstämmer i stort med resultaten från flera tidigare studier av politisk representation (Soinin & Bäck, 1999a/b; Dahlstedt, 2005; Rodrigo Blomqvist, 2005). I en av den Integrationspolitiska maktutredningens volymer beskrivs exempelvis förvaltningseliten som "demokratins 'svenska' väktare" (Niklasson, 2005a), mot bakgrund av att den är kraftigt dominerad av personer födda endera i Sverige, Norden eller Europa. "Utlandsfödda personer och personer med utländsk bakgrund är starkt underrepresenterade på toppositioner i det svenska samhäl-

let”, konstaterar ekonomhistorikern Anita Göransson (2005: 319). ”Av dem som nått dit kommer närmare hälften från andra nordiska länder. I den generation som nu sitter på maktens positioner, är det vidare likhet och anpassning som gällt för de utlandsfödda”. Johansson markerar dock att den etniska representationen har en viss inverkan på den politiska dagordningens utformning. Den relativa närvaron av ”invandrare” tycks ha lett till att fler integrationsrelaterade frågor väckts i Örebros kommunalpolitik än vad som skulle ha varit fallet om samtliga beslutsfattare varit infödda.

I policydokumenten inom närings- och arbetsmarknadspolitikens fält framträder ett annat mönster. ”Invandrare” framställs i huvudsak som *tärande*, en belastning för samhället, snarare än *närande*. I takt med att arbetslösheten stegrar under nittiotalet skapas bilden av ”invandraren” som ”den arbetslöse”. Orsakerna till arbetslöshet förläggs inte sällan hos ”invandrarna” själva. De uppges stå för en rad ”problem” som behöver ”åtgärdas” – språkbrister, kultur, avvikande utseende och utbildning som inte passar svenskt arbetsliv. Andemeningen i de arbetsmarknadspolitiska programmen är följaktligen att ”de” bör normaliseras genom att inordnas i vad som definieras som föregivet svenska normer – flit, plikt, lojalitet.

Johanssons granskning av en rad konkreta policyprocesser i Örebro pekar på flera institutionaliserade rutiner och procedurer som i olika avseenden bidrar till att skapa eller återskapa ojämlikheter på etnisk grund i den lokala politiken. En av processerna, inrättandet av en internationell enhet, tycks ha fallit på grund av en institutionaliserad värdering av olika politikområden inom den kommunala förvaltningen. Förslaget, som överskred indelningen i *närande* näringspolitik och *tärande* flyktingmottagande, framstod som allt för opassande enligt rådande konventioner och avslogs då det kom upp på kommunfullmäktiges dagordning. En annan process, eller snarare ickeprocess, en arbetsmarknadspolitisk satsning riktad mot ”invandrare”, åskådliggör en acceptans för och normalisering av ”etnisk partiskhet”. Processen strandade redan innan den kommit i gång. Den främsta orsaken var att tjänstemännen upplevde att det över huvud taget inte skulle vara möjligt att kraftsamla den lokala arbetsmarknadens parter till att dra i gång ett projekt riktat mot ”invandrare”. En tredje process, slutligen, ett afrikanskt arbetsmarknadsprojekt, visar hur underordnade grupper egna initiativ, i detta fall i form av en lokal förenings projektidé, ”tas över” av tjänstemän på ett sätt som successivt beskär initiativtagarnas direkta inflytande. Projektet koopteras och initiativtagarna margi-

naliseras i beslutsfattandet. Bland tjänstemännen fanns en vilja att själva kontrollera eller ”äga” projektet – och inte släppa kontrollen över hur projektet skulle komma att utvecklas. Då de ”tagit över” projektidén återstod inte ens det namn initiativtagarna föreslagit. Tjänstemännens agerande vittnar på det hela taget om brist på tillit till och respekt för initiativtagarna, deras ambitioner, idéer och förmågor.

Förvaltningens arbetsrutiner och hur de inverkar på ”invandras” medverkan och inflytande i den lokala politiken diskuteras även av Juan Velásquez. I sitt bidrag belyser han maktrelationerna mellan boende och tjänstemän i Stockholmsförorten Alby. De boendes medverkan har, noterar Velásquez, över huvud taget varit ett bärande element i senare års storstadspolitik. Därmed har den lokala planeringen, ”frontlinjebyråkratin”, fått en framskjuten position i politikens vardag. Den fråga Velásquez ställer sig är hur uppifrån formulerade ambitioner – om boendeflytande, medverkan på lika villkor, ökad delaktighet och underifrånperspektiv – genomförs i praktiken och hur mötet mellan planering och boende konkret gestaltas. I det sätt på vilket storstadspolitiken utformats ges förvaltningen ett betydande handlings- och tolkningsutrymme, vilket kan medföra stora variationer i politikens tillämpning och högst motstridiga relationer mellan ambitioner och konkret utfall. Var makten de facto är *förlagd* – hos folkvalda politiker, lokala tjänstemän eller medborgare/brukare – och hur makten konkret *utövas* är följaktligen en öppen fråga (jfr Rothstein, 2001).

Velásquez följer i sitt bidrag planering och genomförande av en så kallad medborgarpanel i Alby, ett forum bestående av ett tjugotal ”eldsjälar” förankrade i Alby. Panelen sattes samman i syfte att, i enlighet med storstadspolitikens strävan efter boendeflytande, åstadkomma en fördjupad dialog mellan tjänstemän och boende, för att därigenom vaska fram en serie av förslag till åtgärder om Albys framtid. Velásquez konstaterar emellertid att tjänstemännens sätt att agera gentemot och förhålla sig till de boende i Alby i flera avseenden kom att motverka de explicita ambitionerna om dialog, medverkan och inflytande. Avgörande var i detta sammanhang inte minst tjänstemännens urval av såväl de *personer* som de *frågor* som skulle ges plats i dialogen mellan boende och tjänstemän. Urvalet var både selektivt och ickerepresentativt. Tjänstemännen valde i huvudsak att inkludera personer de kände till sedan tidigare, hade goda kontakter med och bedömde som pålitliga.

Velásquez visar hur medborgarpanelen planerades och genomfördes genom en bestämd förankringsrationalitet, som innebar att det skapades en högst ojämlig maktrelation mellan å ena sidan tjänstemännen och å andra sidan de boende som bjudits in till dialogen och de som *inte* bjudits in, men som på sikt skulle engageras och integreras (jfr Chruishank, 1999; Thomsson, 2002). Ett centralt inslag i denna rationalitet var tjänstemännens ständiga framhållande av den egna professionen och dess villkor, en slags *professionell egocentrism*. Benägenheten att framhäva dessa omständigheter motiverades med en vilja att tydliggöra den kommunala förvaltningens och demokratins arbetsvillkor, men i mötet med de boende fick detta självfokuserande förhållningssätt som konsekvens att det var tjänstemännen och deras problembeskrivning som hamnade i förgrunden för samtalet, medan de boende, deras villkor och idéer hamnade längre ner på dagordningen (jfr Kamali, 2005). På så sätt underminerades villkoren för en jämlik samtalssituation, där tjänstemän och boende kunde mötas och föra en genuin dialog, utan att den ena parten ensidigt dikterar villkoren och bestämmer ramarna för samtalet. I sammanhanget bör samtidigt nämnas att det bakom förankringsarbetet i Alby, som så ofta, fanns en latent konflikt mellan å ena sidan lokala och å andra sidan regionala mål, som gjorde att de lokala tjänstemännen i sin tur var bundna av målsättningar och prioriteringar som formulerats högre upp i den politiska beslutsordningen.

Velásquez menar att förankringsarbetet i Alby inte bara är relaterat till de boendes etniska tillhörighet. Det är inte bara personer med utländsk bakgrund som sorterar ut enligt rådande förankringsrationalitet, utan det är de boendes erfarenheter som åsidosätts – i rak motsats till storstadspolitikens explicita syfte (se även resultaten i Kamali, 2005). En tänkbar orsak till denna diskriminerade rationalitet är just frågan om representation, som också Johansson berör. Ju färre av dem som arbetar inom förvaltningen som själva bor i det område och bland de människor de är satta att ”förvalta”, desto större är risken att de utgår från sina egna erfarenheter snarare än de boendes och att de väljer att invitera personer och aktualisera frågor som ligger så nära dem *själva* som möjligt. Velásquez visar samtidigt, med hänvisning till utvecklingen i grannförorten Fittja, att det inte är *alltid* som tjänstemän i sina rutiner och arbetsätt motverkar delaktighet och inkludering av underordnade grupper. Under vissa omständigheter kan tjänstemän också främja del-

aktighet och inkludering på jämlika villkor (jfr Bäck & Soininen, 1998; Ålund, 1997; Rodrigo Blomqvist, 2005).

Skeendet i Alby är nu inte unikt. En rad studier och utvärderingar av senare års storstadspolitiska insatser pekar samstämmigt på ett betydande gap mellan politikens ambitioner (jämlig dialog) å ena sidan och politikens praktik (monolog eller hierarkisk förankring) å andra sidan.¹ ”De boende har inte varit med och formulerat målen”, konstaterar till exempel antropologen Nina Edström och statsvetaren Emil Plisch (2005: 30) i en utvärdering av den storskaliga Storstadssatsningen, ”även om de ibland uttryckt önskemål om vad som bör göras. De boendes roll har främst varit att bekräfta att förvaltningarna tänkt rätt i målformulering och planering av åtgärder”.

Misstro och icke-tillhörande

Ett sådant gap mellan politiska ambitioner eller löften och politisk praktik är inte den bästa förutsättningen för att skapa tillit och engagemang bland de boende i mångtunniska förortsmiljöer, något som på senare år lyfts fram som något av en demokratisk angelägenhet. Här finns snarare en påtaglig grogrund för både misstro och alienation (jfr Euben, 1970), ett tema som närmare diskuteras av Magnus Dahlstedt i hans bidrag. Ett betydande gap mellan det *sagda* och det *gjorda* i den förda politiken riskerar, som sociologen Susanne Urban (2005: 196) poängterar, att undergräva politikens legitimitet och på sikt ytterligare späda på en schablonmässig, politikerskeptisk uppdelning i ”vi här nere” mot ”de där uppe”. ”Om dialogerna mellan beslutsfattare och invånare inte resulterar i inflytande förlorar samhällsplaneringen sin legitimitet”, markerar Urban, ”och grannskapets dialoger mellan dess invånare och beslutsfattare blir till delar i en skendemokrati”.

Den politiska misstro som rotat sig i en rad mångtunniska förortsmiljöer runtom i landet har, poängterar Dahlstedt, lika många ansikten som orsaker. En viktig orsak är just politikens utveckling och politikens eget handlande, inte minst i samband med stundande val. Många förortsbor ser svensk politik och svenska politiker som synonymt med allt för mycket av vidlyftiga *löften* och allt för lite av

¹ Velásquez riktar emellertid skarp kritik mot flera av senare års storstadspolitiska utvärderingar. Han menar att de allt för ofta undgått från att se de ojämlika maktrelationer som konkret motverkar det ideal om en jämlig samtalsituation som storstadspolitiken såväl som merparten av utvärderingarna säger sig värna.

konkret politisk *handling*. ”De pratar, men gör inget”. En annan viktig orsak till groende misstro och ickedeltagande inom ramen för offentlighetens sanktionerade kanaler för politisk handling som bör lyftas fram är den strukturella diskriminering som de boende tvingas genomleva i sitt vardagsliv. Misstron är inte specifikt etniskt betingad. Den är i hög grad förbunden med människors livsvillkor och levda erfarenhet. Den kan relateras till det komplex av maktrelationer och sorteringsprocesser som samtidigt, snarare än var för sig, försätter människor i en underordnad position. Maktrelationer och sorteringsprocesser kan möjligen, av analytiska skäl, åtskiljas teoretiskt, men i människors vardag, i deras levda erfarenhet, har till synes väl avgränsade kategorier som etnicitet eller ”ras”, kön och klass en konkret innebörd bara i deras relation till varandra.

Delaktighet tycks, noterar Dahlstedt, vara intimt förbundet med känslan av *tillhörighet*. Erfarenheter av att ständigt pekats ut och bemötas som icketillhörande, ”främling” i det samhälle man lever och verkar i, skapar hos många boende starka känslor av uppgivenhet och cynism. Dessa känslor riktas inte minst mot offentliga institutioner och politiska företrädare, som symboliskt ikläds rollen som ytterst ansvariga för de villkor de boende tvingas leva under. De som inte anses eller inte känner sig tillhöra det svenska samhället deltar sannolikt inte heller i dess officiella kanaler för politisk handling. Och frågan är varför de skulle göra det. Många av de människor Dahlstedt intervjuat ställer sig också just den frågan: Om du inte respekteras i samhället, varför ska du då i din tur respektera samhället, genom att till exempel rösta? Varför lita på dem som inte litar på dig? Frågan framstod snarast som retorisk. Det föreföll självklart att olika slags särbehandling i vardagen är en jordmån för apati och ickedeltagande. Vid sidan av sådana destruktiva känslor gror samtidigt revanschlusta och vilja att åstadkomma förändring. Bakom politikercynismens yta finns, menar Dahlstedt, många gånger en både sund och rättfärdig kritik av en rad missförhållanden och tillkortakommanden i svensk politik och i det svenska samhället.

Reproduktion av ojämlikhet i folkrörelser

Frågan om tillhörighetens betydelse för delaktigheten berörs även av Diana Mulinari och Anders Neergaard, vars bidrag till denna antologi utgörs av en studie av nätverket Fackligt Aktiva Invandrare (FAI), och deras medlemmars erfarenheter från att ha arbetat fackligt inom LO. Här ges flera tydliga exempel på hur även den politiska verksamheten *utanför* stat och förvaltning är präglad av olika strukturerande ordningar, samt över- och underordningsskapande relationer, som leder till att olika grupper av människor har högst varierande möjligheter till att nå inflytande och bedriva politiskt arbete. I det här fallet är det personer i kategorin "invandrare" vars inflytande och villkor för politisk handling som kringskärs. De FAI-medlemmar som intervjuats inom ramen för Mulinari och Neergaards studie kan vittna om hur olika organisatoriska rutiner, arbetsätt och fackligt politiska prioriteringar bidrar till denna underordning.

Utgångspunkten för Mulinari och Neergaards studie är att frågan om tillhörighet till den svenska nationen, eller brist på det samma, markeras om och om igen det fackliga arbetet. Det fackligt politiska arbetet legitimeras och rationaliseras med hänvisning till organisationens historia – och det är en historia som primärt markeras såsom "svensk". Det som görs, görs för att det är rätt, och det som är rätt, det är rätt därför att det är svenskt. FAI:s medlemmar tycker sig ständigt uppfattas som avvikande från denna svenska norm. De har upplevt att de som klassificeras som "invandrare" antas vara mindre socialt kompetenta än de som räknas som "svenskar". Medlemmarnas sätt att vara definieras som ett problem, och det ställs krav på anpassning. Inom ramen för denna problemdefinition erkänns inte den kompetens och de kvalifikationer som de representerar. De medlemmar som har velat komma runt detta har varit tvungna att bli mer eller mindre "ofelbara" – ett enda misslyckande kan bli ett ödesdigert uppfyllande av de negativa förväntningar som man har gentemot kategorin "invandrare".

På ett liknande sätt markeras gränsen "svensk/invandare", när det uppstår konflikter kring arbetsätt och rutiner på fackliga möten – en fråga som har tydliga fackligt-politiska implikationer, eftersom det påverkar möjligheten att få upp frågor på den politiska dagordningen. Eventuella avvikelser från det formaliserade mötets strikta ramar tolkas som uttryck för en ickesvensk kultur, en frånvaro av svensk ordning – "invandrare" antas helt enkelt ha

en smak för kaos och passion som ”svenskar” saknar. Gränssnittet mellan kategorierna ”svenskar” och ”invandrare” markeras än en gång och konflikter mellan olika sätt att bedriva fackligt arbete förklaras i termer av ”kulturkrockar”. När oenighet om den politiska innebörden av det fackliga arbetet reduceras till en fråga om tillhörighet, underkänns andra sätt att bedriva politik och artikulera krav. Därmed riskerar även en rimlig kritik av formalisering och professionalisering att gå obemärkt förbi, påpekar Mulinari och Neergaard, eftersom denna kritik bygger på politiska erfarenheter som inte erkänns av den hegemoniska fackliga diskursen.

FAI:s medlemmar har tydligen fått erfara, att det frekventa markerandet av bristande tillhörighet även får konsekvenser för möjligheten till delaktighet. Personer i kategorin ”invandrare” är uppenbarligen tvungna att representera en negativ annorlundahet och därmed minskar deras möjligheter att få inflytande inom LO-kollektivet. Bakom muren av föreställningar om en kollektivt burens kompetensbrist, kvinnoförtryck och oordning är det svårt för den fackligt aktive att bli sedd som enskild person. Samtidigt finns det en (till synes) positivt värderad annorlundahet, en annan sida av den externt definierade ”invandraridentiteten”, som medlemmarna också är tvungna att representera. Men dessa rollförväntningar leder knappast till något större inflytande inom de berörda organisationerna. Det är, poängterar Mulinari och Neergaard, huvudsakligen kvinnor som råkar ut för dessa förväntningar, som – med antropologen Renato Rosaldos ord – bygger på en ”imperialistisk nostalgi”. Här åskådliggörs på ett tydligt sätt hur olika maktrelationer, i detta fall på basis av kön och etnicitet eller ”ras”, skapas *i relation till* och *genom* varandra. Vissa ”invandrarkvinnor” förväntas, enligt stereotypen, vara sensuella, attraktiva och bra på (och villiga) att dansa, på middagen eller festen efter kursen. Personer som bemöttes med ointresse av andra medlemmar under dagen, blev exotiska och erotiserade varelser under kvällen. I denna dubbel underordnade roll, som kvinna och rasifierad ”invandrare”, är det uppenbart att de kvinnliga FAI-medlemmarnas fackliga aktörsskap kan kringräddas på ett högst påtagligt sätt. Vissa kamrater vill man hellre dansa med än lyssna på. Det nät av etablerade sociala relationer, kategoriserande praktiker och medföljande förväntningar som det fackliga arbetet är ”inbäddat” i, på basis av kön, klass och etnicitet eller ”ras”, skapar uppenbarligen högst o(jäm)lika förutsättningar för inflytande i det fackliga arbetet.

I sitt bidrag beskriver Ali Osman liknande mekanismer, belägna på en annan politisk arena. Han studerar folkbildningens organisationer och deras arbete inom ramen för den offentliga integrationspolitiken, med ett särskilt fokus på den del av deras verksamhet som är inriktad på så kallad "demokratisk fostran". I integrationspolitiken har studieförbunden tilldelats uppgiften att möjliggöra för både individer och grupper att förbättra sina livsvillkor och vitalisera sin delaktighet. I studiecirkelns pedagogiska miljö ska detta syfte uppnås genom att förutsättningar för dialog etableras, på två olika plan: dels ska man tillhandahålla kunskaper om det svenska samhället som "invandrare" kan ta del av, och dels ska man anordna studiecirkel där "svenskar" och "invandrare" möts och lär sig om varandras sätt att tänka och leva. Huvuddelen av den integrerande verksamheten faller under den första punkten.

I den del av denna verksamhet som Osman studerar i sitt bidrag, det vill säga de studiecirkel som inriktar sig på "demokratisk fostran", är det uppenbart att behovet av undervisning och kunskapsöverföring motiveras med vad Osman benämner ett "kulturbriststänkande". Mellan "svenskar" och "invandrare" antas det finnas vissa mer eller mindre grundläggande skillnader, vad gäller sätt att se, tänka och förstå samhället – och det är just på grund av dessa skillnader som den sistnämnda kategorin, utan kunskaper om det svenska samhället, har svårt att nå etablerade positioner i detta samhälle. Tillsammans med bristande kunskaper i svenska antas just "kulturbristen" vara den huvudsakliga förklaringen till den marginalisering som drabbar kategorin "invandrare", hävdar Osman. Denna förklaringsmodell får specifika konsekvenser när det är politiskt handlande som diskuteras. Det svenska samhället antas vara präglad av ett "demokratiskt ethos", och i den mån som "invandrare" saknar kunskaper om hur politik bedrivs i Sverige, förstås detta som en konsekvens av att de tillhör "en annan kultur", som inte präglas av samma ethos. Det som i första instans tolkas som en avvikelse från genomsnittet, förvandlas till en avvikelse från idealet – därtill ett ideal som tillskrivs ett mycket starkt normativt värde.

Att studieförbundens integrationsarbete bland annat är inriktad på just "demokratisk fostran" kan förklaras med hänvisning till deras idéhistoria, påpekar Osman. En av grundtankarna i denna rörelse var, när den formerades, att individen skulle *utbildas* till frihet – med nya kunskaper skulle denne bringas till insikt om det orimliga i feodala, traditionella och/eller religiösa tankemönster.

Modellen för denna individfokuserade frigörelseprocess var en del av arvet från upplysningstiden. Denna specifika förståelse av sambandet mellan utbildning, personlig utveckling och politisk autonomi lever kvar i studieförbundens praktik, menar Osman. Nu är det de som pekas ut som "invandrare" som med hjälp av studiecirkelns kunskapsstoff ska frigöra sig från hämmande, traditionsbestämda tankemönster – från den kultur som är relaterad till deras etnicitet. Men frigörelsen är inte längre riktad mot ett annat och mer rättvist samhälle, utan mot det nuvarande och det rådande, mot status quo – en "frigörelse till svenskhet".

Trots att verksamheten är riktad just mot kategorin "invandrare", och syftar till deras integration i det svenska samhället, är invandrarföreningarna tydligt underrepresenterade i de beslutande organen i de studieförbund som Osman studerar. De föreningar som kollektivt representerar olika invandrargrupper har inte samma möjlighet att påverka studieförbunden som de sistnämnda har att påverka deras egen verksamhet. Föreningarna måste på olika sätt förhålla sig till studieförbundens integrationspolitiska dagordning och den kulturaliserande förförståelse som präglar denna. En del av dessa förhållningssätt är huvudsakligen defensivt reaktiva, påpekar Osman, där man – individuellt eller kollektivt – måste lägga ner en stor del av arbetet på att bemöta föreställningar om kategorin "invandrare". Men det finns också möjlighet att utveckla ett mer offensivt förhållningssätt – där man kan hitta en syntes mellan studieförbundets och det egna organisationssättets målsättningar. I Osmans bidrag exemplifieras denna hållning med en latinamerikansk förening, som har utvecklat en verksamhet som följer integrationspolitiska imperativ samtidigt som den bygger på en egen uppfattning om hur den egna gruppens behov ser ut. Till verksamheten hör såväl lokalradio, en årlig karneval och litteraturcirklar som efterskolanaktiviteter för barn och ungdomar. Föreningens aktiva har dock gjort samma erfarenhet som intervjupersonerna i Ålund och Reichels bidrag, nämligen att deras ansträngningar inte alls erkänns av Myndighetsverige.

Kulturbristens paradig

Såväl Mulinari och Neergaard som Osman beskriver konsekvenserna av hur begreppet "kultur" används i en mängd sammanhang för att förklara hur olika grupper tänker och handlar. Denna term

har, för att använda Aleksandra Ålunds (1997: 43) ord, ”kommit att bli en slags nyckelbegrepp för den sociala institutionsvärld som ’förvaltar’ etniska relationer”, men den används även i samma syfte utanför denna värld. Det problematiska med den användning kulturbegreppet ofta får i detta sammanhang är, enligt antropologen Yngve Lithman (1987), att man ser kultur som en autonom sfär av föreställningar som har en strikt imperativ innebörd för människor: alla lyder kulturens regler. Kulturen blir en etikett som klistras på det som är svårt att förstå och de kulturellt påverkade människorna blir ett slags kulturella automater, utan vilja eller förmåga att ifrågasätta, omvärdera eller negligera förhållningsregler. Alla ”invandrare” beskrivs, på grund av den ickesvenskhet de representerar, som ett genomsnitt för den etniska grupp de tillhör. Denna generaliserande tolkningsmodell får påtagliga konsekvenser, när den installeras i en normativ, hierarkisk ordning där ”det svenska” både är det vanligast förekommande och det eftersträvansvärda (Canguilhem, 1989). Det ”ickesvenska” och det ”invandrade” blir därmed, på en och samma gång, ett undantag från det genomsnittliga och avvikelser från det normala. Denna negativa värderade avvikelser kan, med det kulturella tolknings-schemat, förstås som en egenskap som bärs upp av en hel grupp.

I flera av antologins bidrag har vi således kunnat se vilka konsekvenser denna kulturaliserande tolkningsram kan få. I Mulinari och Neergaards bidrag kunde vi till exempel se hur avvikande uppfattningar om vad som får sägas och hur detta sägs på fackliga möten (bort)förklarades i termer av ”kulturkrockar”, och därmed försvann en kritisk diskussion om mötesformer och professionalisering i det fackliga arbetet från dagordning. Genom att beskrivas som en part i en ”kulturkrock” blev andra, men fullt möjliga och legitima sätt att bedriva fackligt arbete, bortdefinierade och erfarenheter av fackligt politiskt arbete från andra länder sorterades bort och buntades ihop med en föregivet kulturellt bestämd smak för passion och kaos. Ali Osman beskriver hur synen på integration förändras, när den bygger på en kulturaliserande förståelse. När ”invandras” marginella position i samhället förklarades med hänvisning till deras kultur, och de sätt att tänka och handla som är formade av denna, reducerades integrationsfrågan till att lära de Andra hur det svenska samhället fungerar. Värderings- och normsystem relaterade till deras egen tillhörighet antogs vara det största hindret och vägen till integration låg i upplysning om det svenska samhällets regler.

Kulturalisering kan, mot bakgrund av vad som framkommit i denna antologi – och i tidigare forskning (Mattsson, 2001; Hertzberg, 2003) – på goda grunder förstås som en diskriminerande struktur. Med sociologen Anthony Giddens' (1984: 31f) terminologi kan den kulturaliserande framställningskonventionen beskrivas som en "betecknande struktur", en struktur som bygger upp symboliska ordningar, vilka – bland annat – legitimerar dominansförhållanden, till exempel genom dess kapacitet att ge mening åt och motivera människors handlade. Som struktur reproducerar den ett dominansförhållande som vi med den politiska filosofen Iris Marion Youngs (2000) ord kan benämna "kulturell dominans" – vissa grupper eller kategorier framställs i stereotypa bilder och skiljs ut som i väsentliga avseenden annorlunda, samtidigt som deras närvaro i många sammanhang (för)blir osynliggjord. De personer som ringas in av begreppet "invandrare" råkar inte sällan ut för sådan dominans. Just det förhållande att kulturaliseringen tenderar till att avindividualisera personer i kategorin "invandrare", och därmed osynliggöra dem som rationellt tänkande och handlande personer, pekar på relevansen av Youngs begrepp i detta sammanhang.

Givandets politik

En viktig poäng med begreppet strukturell diskriminering är att det sätter fokus på systematiken i över- och underordning, mönster av diskriminering *inom* såväl som *över* olika arenor i samhället. En viktig uppgift är här att identifiera uppkomsten av det som i utredningen *Det blågula glastaket* (SOU 2005: 56) betecknas som "diskrimineringsspiraler", det vill säga hur diskriminering inom en enskild arena eller sektor i samhället bidrar till att förstärka mönster av över- och underordning inom andra arenor eller sektorer. Det gäller inte minst frågor som rör demokrati och inflytande. I enlighet med en sådan tankegång markerar också statsvetarna Per Strömblad och Karin Borevi (2004: 20), i en av den Integrationspolitiska maktutredningens volymer: "Grupper i samhället som är systematiskt missgynnade i fråga om politiska resurser och nätverk, och som därtill (eller kanske som en följd av just detta) upplever svag tilltro till politiken och dess möjligheter, kommer i högre grad att stå utanför demokratin". Strömblad och Borevi sätter här fokus på en synnerligen allvarlig tendens i svensk demokrati, som förtjänar största uppmärksamhet. Varför inte vända blicken, från frågan

om demokratiskt utanförskap till de bestämda villkor under vilka underordnade eller missgynnade grupper inkluderas eller inviteras till att delta i den svenska demokratiska gemenskapen?

Ett tema som återkommer i flera av antologins bidrag är motstridigheter i samtida svensk demokrati, olika slags gap mellan politiska *ideal* – dialog, demokratisk fostran, inkludering, medverkan – och politisk *praxis* – förankring, disciplinering, anpassning, marginalisering. Av bidragen framgår att det på en rad olika arenor, bland skilda aktörer, finns en stark strävan efter att, för att återigen hänvisa till Iris Marion Young (2000) och hennes resonemang om ”förtryckets ansikten”, motverka den exploatering, marginalisering och maktlöshet som drabbar underordnade grupper. Allt för ofta iscensätts emellertid denna strävan konkret inom ramen för olika former av ”kulturell dominans”, som både osynliggör och beskriver Andra enligt grova schabloner. Detta innebär att också en välvillig strävan kan bidra till att *återskapa*, snarare än *motverka*, strukturella ojämlikheter.

Etnologen Ann Runfors (2004: 49) har pekat på just en sådan paradox i den svenska skolans värld. Hon beskriver hur samhällets ”etablerade bedömningsskalor” är inbäddade i såväl ”skolornas infrastruktur” som de enskilda aktörernas uppfattningar om och tolkningar av tillvaron. Dessa bedömningsskalor formar stora delar av det dagliga samspelet ute på skolorna. De elever som får beteckningen ”svenska” utgör i olika avseenden det som eftersträvas i skolorna. I relation till dessa elever utmejslas de som kallas ”invandrarbarn”. Runfors pekar på hur lärarnas dagliga arbete har en rad paradoxala konsekvenser: ”Idealet om att integrera genom att utjämna sociala skillnader mellan individer och grupper blev i den goda viljans namn en fråga om att uttradera olikheter i förhållande till ’svenska barn’” (*ibid.*). Lärarnas arbete gentemot ”invandrarbarnen” är, å ena sidan, inriktat på att ”inlemma” dem i den föreställda nationella gemenskapen, samtidigt som de, å andra sidan, får rollen som ”främlingar” i denna gemenskap. Barnen tycks med andra ord försatta i en permanent existens mitt emellan – inne, men samtidigt ute (jfr Agamben, 1998).

Vi känner igen den logik Runfors beskriver från flera av bidragen i denna antologi, bland annat från folkbildningen och den form av ”demokratisk fostran” som Osman redogör för, men även från föreningslivet, som Aleksandra Ålund och Isak Reichel diskuterar, och fackföreningsrörelsen, och den inkludering av ”invandrare” som Mulinari och Neergaard beskriver. Såsom mottagare av integ-

rationspolitiken erbjuds personer i kategorin "invandrare" delaktighet och en uppsättning rättigheter och förmåner. På ett liknande sätt erbjuds FAI:s och invandrarföreningarnas medlemmar att ingå i en större organisationsstruktur som kan tillhandahålla resurser och möjlighet till inflytande. Men varje gåva upprättar en relation av ömsesidiga förpliktelser och ansvarstaganden, vilka långt ifrån alltid är till mottagarens fördel. Idéhistorikern Michael Azar (2005) har diskuterat detta klassiska sociologiska tema (Mauss, 1997), *givandets rationalitet*, just i relation till integrationspolitikens ambitioner och imperativ. Här kan vi se att de Andra erbjuds att dela Vår gemenskap och de möjligheter den kan ge, men de förutsätts samtidigt dela Våra grundläggande värderingar. Den som *ger* och den som *tar emot* är bundna av ett oskrivet kontrakt, där det är givaren som avgör ramarna och villkoren för Gåvan, medan mottagaren är tvungen att endera acceptera och infoga sig i dessa ramar och villkor eller inte ta emot Gåvan.

Den avgörande frågan är därmed hur det demokratiska kontraktet ser ut. Vilka möjligheter har de Andra att ta plats på sina egna villkor? I vilken utsträckning är de Andra tvungna att följa en på förhand givna dagordning eller uppsättning rutiner och konventioner? Vilka sorteras ut och på vilka premisser sorteras andra in? För att kunna ta del av de rättigheter som svensk demokrati ger och delta som jämlikar i svensk offentlighet behöver de Andra passera en rad – oftast implicita – inträdeskrav. Bidragen har också visat på hur de som bemöts som "invandrare" i olika situationer behöver "bevisa" både sin tillhörighet och lojalitet till det svenska samhället och till den svenska nationella gemenskapen. De behöver "bevisa" att de gjort sig förtjänta av närvaro i offentlighetens ljus, att de exempelvis lärt sig "de rätta koderna", att de "behärskar spelreglerna" och språket ordentligt, att de delar de bärande principer som gemenskapen baseras på. De som inom fackföreningsrörelsens slutna förhandlingsrum kräver förändringar på ett sätt som inte passar sig, enligt gängse konventioner, riskerar till exempel, påpekar Mulinari och Neergaard, att definieras ut på etnisk grund. De avkrävs närmast absolut anpassning till den rådande normen. I vissa fall implementeras den öppna dialog mellan makthavare och medborgare som i mångt och mycket eftersträvas i dagens politiska konjunktur på ett sätt som gör att den, på ett liknande sätt, kommer att bekräfta en redan fastslagen dagordning, på förhand givna prioriteringar och fattade beslut. Vissa boende erbjuds visserligen in till dialog, men de är, som i fallet Alby som Velásquez redogör för,

tvungna att inordna sig i en agenda, i en uppsättning av roller och förväntningar som de i stort sett bara har att inordna sig under.

Ett annat exempel på givandets rationalitet, som närmare diskuterats i andra sammanhang, är "invandrades" situation i svenskt partiliv. Flera studier har pekat på hur den parlamentariska vardagen består av en mängd rutiner och konventioner, roller och förväntningar som försätter förtroendevalda med utländsk bakgrund i en på många sätt svår situation.² "Det finns hos kandidaterna en erfarenhet av att de riskerar att motarbetas och betraktas som provocerande om de säger sin mening i frågor som handlar om bristande jämlikhet mellan invandrare och svenskar", summerar statsvetaren Paula Rodrigo Blomqvist (2005: 24f) sina forskningsrön om politisk representation. "Kandidaterna betonade att de har erfarenhet och kompetens inom andra samhällsliga angelägenheter än de integrationspolitiska, men att detta, enligt dem själva, ständigt ifrågasätts av partikollegorna och det ledande skiktet i partiet". Oavsett vilken strategi de väljer – att profilera sig i "integrationsfrågor" och agera språkrör för "invandrare" eller bygga sin politiska profil på andra, mer allmänpolitiska frågor – möter de ständigt nya krav.³ Inträdeskraven formuleras om, förväntningarna preciseras. "Gränsen som skyddar gemenskapens insida förskjuts", som Azar (2005: 162) formulerar saken, "i samma ögonblick som de ovälkomna knackar på dörren..."

Det finns således en rad krav och villkor som i olika skeden och i olika avseenden strukturerar människors medverkan och handlande i svensk demokrati. Deltagandet är villkorat. Dessa strukturerande principer utger sig ofta för att vara baserade på neutrala premisser, trots att de, rent faktiskt, är etniskt partiska. De inkluderar genom att underordna, rangordna. Den eller de som i olika situationer utsätts för etnisk diskriminering "förvägras en subjektsposition varifrån de kan föra sin egen talan" (de los Reyes & Kamali, 2005: 18). Diskriminerande handlingar är i sig kränkande för den eller

² I raden av svenska studier kan nämnas: Soininen & Bäck, 1999a/b; Lukkarinen Kvist, 2001; Schierenbeck & Schütt, 2004; Dahlstedt, 2005; Niklasson, 2005b; Rodrigo Blomqvist, 2005.

³ Dessa mönster är nu inte specifikt etniska. Feministiska forskare har tidigare pekat på att kvinnor möter motsvarande utestängning i rollen som förtroendevalda och organiserade politiska aktörer (Wängnerud, 1999; Oskarson & Wängnerud, 1995; Eduards, 2002). Andelen kvinnor har under senare decennier visserligen ökat markant på olika plan och delar av det svenska politiska systemet. Tecken tyder emellertid på att det fortfarande finns betydande olikheter när det gäller exempelvis vilka frågor eller intressen som män respektive kvinnor uppfattar som viktiga att "tala för" och vilka platser de intar i det parlamentariska systemet. Fortfarande råder en viss uppdelning av det parlamentariska arbetet, i det män och kvinnor upplever och tillskriver som "manligt" och "kvinnligt".

dem som utsätts för dem. Dessutom är den misstro och det förnekande som inte sällan möter den eller dem som utsätts för diskriminering, ”att inte bli betrodd som subjekt, som någon som är kapabel att sätta ord på sina egna erfarenheter” (*ibid.*), högst smärtsam för den eller dem vars rättigheter och värde som jämlik redan blivit kränkta.

Aktör och struktur

En av de punkter där det riktats kritik mot tanken om strukturell diskriminering är att den sägs beröva människor från ansvar och handlingskraft (*Dagens Nyheter*s ledarsida, 14 juni 2005; Rojas, 2005). Överordnade anses här, enligt kritiken, inte ha något ansvar för sakernas tillstånd och underordnade anses inte ha någon kraft att på egen hand agera i förhållande till eller bryta mot detta tillstånd. Bidragen i antologin har visserligen gett en rad exempel på hur ”kulturbristparadigmet” skapar ett bestämt ”invandrarsubjekt”, med en starkt begränsad handlingsfrihet. Men de har samtidigt pekat på hur dessa ”invandrarsubjekt” har en egen agens, som existerar trots de strukturellt högst ojämlika villkor eller utgångspunkter som är tillhanda. Bidragen har visat på hur de delar av befolkningen som återkommande utpekats som ”invandrare” utvecklar en bred repertoar av strategier för att förändra den specifika situation de befinner sig i, kanträd av stereotyper, anpassningskrav och strukturella missförhållanden.

Det är därmed angeläget att inte falla för en förenklad lägesbeskrivning, som på ett allt för onyanserat sätt framhåller den *ena* sidan framför den *andra* – och antingen betonar agens framför strukturella villkor eller vice versa. Ambitionen med denna antologi har snarare varit att ge en mer nyanserad bild av politisk handling *och* strukturella villkor eller ojämlikheter, detta utan att på ett självklart sätt prioritera den ena sidan framför den andra. Strukturell diskriminering bör följaktligen inte ses som någon mekanisk logik, som per automatik sorterar in människor i över och underordnade, oberoende av deras eget handlande. Underordnade intervenserar ständigt i de processer som försätter dem i en underordnad position i samhället (de los Reyes & Mulinari, 2005). De kan såväl *motstå* som *bidra* till sin egen underordning. Inget är givet på förhand. Den rådande maktordningen är inte statisk, utan föränderlig, om än trögriktig eftersom den är institutionaliserad i form av

arbetsrutiner och konventioner i till exempel myndigheter och organisationer, partier och föreningar. Ordningen formas löpande efter de krav och den kritik, de konstellationer och allianser som formeras i den ständigt pågående ”kampen om dagordningen” (jfr Carnoy & Levin, 1985; Batsleer & Humphries, 2000).

De strategier som underordnade utvecklar för att hantera eller påverka sin livssituation har både många olika ansikten och många konsekvenser, något som återspeglats i de olika bidragen. Strategierna kan vara offensiva och defensiva. De kan syfta till särorganisering eller till att åstadkomma förändring ”inifrån”. De kan vara utåtriktade och organiserade, exempelvis i form av sociala rörelser och föreningar, aktionsgrupper och protestaktioner riktade mot såväl situationen i Sverige som i forna hemländer, men de kan också anta mer ”tysta”, osynliga och oorganiserade former.

Utifrån exempel från det mångetniska Stockholm diskuterar Aleksandra Ålund och Isak Reichel i sitt bidrag just det arbete som föreningar bildade på etnisk grund bedriver. I relation till polariseringens, underordningens och den sociala exkluderingens realiteter noterar de framväxten av en rik flora av sociala rörelser bland ”invandrare”, inte minst bland kvinnor, rörelser som de menar allt för sällan uppmärksammas. Liksom Mulinari och Neergaard lyfter de fram intersektionalitetsperspektivet som centralt när det gäller att närmare belysa och förstå dynamiken i hur ojämlikheter konkret skapas, återskapas – och hur de motstås. Det arbete som de rörelser Ålund och Reichel uppehåller sig vid konkret bedriver tenderar allt för ofta att skymmas av dominerande uppfattningar om ”invandrare” och ”invandrarföreningar” i allmänhet och ”invandrarkvinnor” och deras engagemang i synnerhet. Enligt dessa kategoriska uppfattningar har ”invandrarkvinnor” sedan länge framstått som offer endera för ”strukturen” eller för ”kulturen”, hotade av sin underordnade ställning på svensk arbetsmarknad, sina föråldrade traditioner och, framför allt, ”sina män”. Problembilden av passiva, traditionstyngda ”invandrarkvinnor” är, menar Ålund och Reichel, starkt onyanserad, för att inte säga missvisande.

I sitt bidrag lyfter de fram en rad exempel på ett starkt sociala aktörsskap bland kvinnor med utländsk bakgrund. Inte minst i skol- och utbildningsrelaterade frågor, i vid mening, där medvetenheten om den utsortering på etnisk grund som förekommer har upprört och lett till en successiv formering av skilda strategier för att underlätta barnens skolgång och bidra till en mer jämlik utbildningssituation i det svenska samhället. Det är, understryker Ålund

och Reichel, viktigt att kampen mot såväl gamla som nya former av förtryck och för social inkludering inte tolkas i snävt etniska eller kulturella termer. Den har snarare ett allmänmänskligt värde – i strävan efter erkännande och lika behandling – och bär på en rad resurser av allmän karaktär. Gemensamma erfarenheter av en tillvaro i utanförskapets Sverige frambringar socialt igenkännande. Oavsett var man kommer ifrån blir man inskriven i kategorin ”invandrare” – och rutinmässigt behandlad som sådan. Detta bidrar i sin tur till en känsla av social närhet. De menar att det groende nätverksbygget har en gränsöverskridande potential i den meningen att det går bortom snävt etniskt och nationellt definierade intressen eller erfarenheter. Engagemanget stimulerar till utbyte av erfarenheter och bilder av världen såväl som gemensamt skapande av gränsöverskridande kulturella symboler, som sammantaget underlättar uppkomsten av politisk solidaritet.

Det är inte alltid som politiskt handlande kanaliseras genom etablerade, officiella ramar för deltagande och inflytande. Det aktörsskap som Ålund och Reichel beskriver tar allt som oftast form på politikens bakgård, bortom rikspolitikens storslagna löften och visioner, bortom kapitalstarka finansiärer och TV-kamerornas ljus. Detta gör att engagemang och handling allt för ofta förblir osynligt eller helt enkelt ses som uttryck för en ”apolitisk” hållning, i den meningen att det inte inordnas i traditionella kanaler för politisk handling. Politisk handling måste dock, liksom politisk ickehandling, förstås utifrån dess egna villkor.

Givet de förutsättningar som omger boende i mångetniska förortsmiljöer runtom i landet ter sig den politiska misstro och det icke-röstande som Magnus Dahlstedt uppehåller sig vid i sitt bidrag inte som särskilt anmärkningsvärd. Den reserverade hållning *till* svensk demokrati som misstron uttrycker bör nämligen i allt väsentligt förstås just i relation till frågan om vem svensk demokrati egentligen är reserverad *för*. Vem anses tillhöra ”det svenska?” Vem definieras ut som icketillhörande, som främling? Också misstro och ickeröstande kan uttrycka ett slags motstånd, om än både tyst och oorganiserat. Valet att inte utnyttja sin rösträtt på valdagen kan förmedla väl så viktiga budskap. Den reserverade hållning till ”invandrare” som förekomsten av diskriminerande praktiker inom en rad nyckelarenor i svensk demokrati vittnar om, bidrar fortsatt till att förvisa stora delar av befolkningen till en tillvaro på demokratis bakgård, i situationer där de har svårt att föra sin egen talan och ”ta plats” på jämlika villkor. En sådan behandling resulter-

rar, i sin tur, bland de förvisade i en allt mer reserverad hållning till demokratins skyltfönster. Den politikerskepsis och det ickeröstande som i dag tillhör politikens vardag på många platser i städernas månetniska utkanter förefaller i mångt och mycket vara en alarmerande konsekvens av en maktordning som visserligen inkluderar kategorin ”invandrare” i en svensk demokratisk gemenskap, men det är fråga om en villkorad inkludering, en inkludering som äger rum genom underordning.⁴

Dahlstedt återger i sitt bidrag projektledaren Omars möte med en långtidsarbetslös man, som i sitt forna hemland varit en framgångsrik konstnär. Mötet åskådliggör dels hur delaktighet är intimt förbundet med känslan av att höra till det samhälle man bor i. Hur Omar än försökte övertyga konstnären om hur viktigt det är att engagera sig i svenskt samhällsliv, återkom han till ett och samma konstaterande: ”det är inte *mitt* samhälle”. Mötet åskådliggör dels givandets ojämlika rationalitet, som vi nämnde tidigare. Omar säger sig vara besviken på de politiska erbjudanden som ständigt lyder: ”Kom och påverka!” Han påminner oss om det nödvändiga i att se relationen mellan den som *ger* och den som *får* erbjudandet, som en hierarkisk relation. Konstnärens val att inte hörsamma erbjudandet om att ta plats i svenskt samhällsliv har en bestämd rationalitet. Denna rationalitet är viktig att uppmärksamma, eftersom konstnären inte är ensam. Hans val förmedlar, som vi tolkar det, följande budskap: Nej tack, jag tar inte emot Era gåvor. Inte på de här villkoren!

Den liberala paradoxen

För att förstå de diskriminerande mönstren i samtida svensk demokrati som uppmärksammas i antologin är det nödvändigt att granska den historiska kopplingen mellan *nation*, *nationalism* och *demokrati*.⁵ Vi behöver erinra oss om att det historiskt var nationen som så att säga kom att ”befolka” demokratin. Liberala demokratier etablerades som ett led i moderniseringen, där flera processer löpte parallellt och i symbios med varandra, däribland uppkomsten av ett kapitalistiskt produktionssätt, en centraliserad statsapparat och nationsbyggandet. ”Demokrati föddes genom nationstillhörig-

⁴ För en vidareutveckling av begreppet ”inkluderande underordning”, se Mulinari & Neergaards bidrag.

⁵ Avsnittet bygger på ett resonemang som utvecklats i andra sammanhang, till exempel Dahlstedt (2005) och Tesfahuney & Dahlstedt (under utgivning).

het”, konstaterar historikern Liah Greenfeld (1992: 10). ”De är till sin natur förenade och de kan inte till fullo förstås annat än genom denna förening”.⁶

Inom nationalismforskning brukar man tala om den senare delen av 1800-talet som nationalismens eller nationsbyggandets era. Från och med nu blev nationalismens organisationsprincip – ett territorium, en nation, ett folk, ett språk, en kultur – såväl inåt som utåt, till ett överordnat samhällsideal, som formade allt större delar av, till att börja med, Europa. Det var nu ”nationens andliga identitet, snarare än kungens gudomliga kropp, som befäste territoriet och befolkningen som en ideal abstraktion” (Hardt & Negri, 2003: 91). Nationen blev ”den yttersta förutsättningen för möjligheten till mänskligt handlande och det sociala livet självt” (*a.a.*, s. 96). Det blev i det närmaste omöjligt att ens tänka kring gemenskap *utanför* eller *bortom* de sammanflätade organisationsprinciperna Suveränitet, Territorium, Nation, Enhetskultur.

Ingenstans var, eller är, dock denna princip för mänsklig samvaro särskilt rimlig som beskrivning av den sociala tillvaron. I nationen som ”föreställd gemenskap” (Anderson, 1993), och dess premisser om det kulturellt homogena Folket, överskreds dock på ett effektivt sätt en rad komplexa relationsmönster och levnadsvillkor. Genom sin blotta existens har etniska minoriteter och migranter alltid utgjort något av en anomali i denna *national order of things* (Malkki, 1997). Inom denna nationella doktrin, som kom att sätta sin prägel på såväl vetenskap som politik har rörelse, migration, flöden och skillnad varit liktydigt med läckage, överflöd och överskridande. De indelningar som kännetecknar doktrinen har inneburit att skillnader, rörelser och förändring underordnats och förståtts utifrån det stabila, det lika och det förutsägbara (Teshahune, 2005). Den föreställda nationella gemenskapen inger, bland dem som räknas in i den, en högst paradoxal känsla av tillhörighet. Paradoxen ligger i att den skapade känslan av trygghet samtidigt bygger på en ständigt närvarande, gnagande känsla av otrygghet eller rädsla – för de och det som, *inom* såväl som *utom* den nationella gemenskapen, anses störa Ordningen och Enheten: De rörliga, de territoriellt obundna, ”invandrarna” (Teshahune & Dahlstedt, under utgivning).

I och med det framskridande nationsbyggandet blev således nationen det suveräna politiska subjekt som skulle representeras i

⁶ Samtliga översättning av citat till svenska är författarnas egna.

politiska församlingar. I Sverige genomfördes till exempel 1866 en genomgripande representationsreform och den ståndsriksdag som tillsammans hade representerat de fyra ständerna prästerskap, adel, borgare och bönder ersattes nu av en gemensam "nationalförsamling". Riksdagsmännen var inte längre satta att representera de fyra ständernas särintressen, utan hela den "svenska nationens" intresse.⁷

Själva idén om Folket som "föreställd gemenskap" har i liberala demokratier, liksom i andra politiska regimer, till sin funktion stängt ute, samtidigt som den har inkluderat. "Folkstyre", en av demokratins mest fundamentala principer, kom successivt att bli synonymt med styre för "folk som är som oss". Etnisk tillhörighet blev så småningom avgörande för demokratins sätt att fungera allteftersom de praktiker av inne- och uteslutning som nationsbyggandet bar på integrerades som självklara logiker i det demokratiska systemet. Ett demokratiskt styrelsesätt antogs, enligt en nationell doktrin, självklart förutsätta folklig gemenskap och, mer precist, en i något avseende kulturellt homogen befolkning. Det blev i detta sammanhang snarast omöjligt att ens föreställa sig demokratiska styrelseformer bortom en nationell eller nationalstatlig inramning.

Strukturell diskriminering med etniska förtecken, som stått i förgrunden i antologin, speglar syns det oss ett mer fundamentalt demokratiskt dilemma, nämligen gapet mellan å ena sidan demokratiska *visioner* och *ideal* och å andra sidan den faktiskt existerande demokratins *realiteter* och *praxis*. Den pekar på en baksida hos den liberala demokratiuppfattningen och då i synnerhet dess grundläggande premiss – att individer i grund och botten står fria från olika slags statushierarkier i samhället. Individer föds, enligt "formen", fria och jämlika. Offentligheten förutsätts därmed vara en arena där individer, då de medverkar i det pågående samtalet, kan bortse från sådant som skillnader i "ursprung" eller förmögenhet. På denna arena antas alla kunna samtala "som om" de vore jämlika.

Denna liberaldemokratiska premiss avskärmar emellertid, har en rad kritiker hävdad, tankefiguren "den fria och jämlika individen" från i samhället faktiskt existerande villkor. I realiteten regleras offentligheten av en rad, allt som oftast informella, etikettsprinciper, som effektivt förhindrar somliga från att delta som jämlikar. Maktrelationer kan, som statsvetaren Nancy Fraser (2003) påpekat,

⁷ 1866 års representationsreform diskuteras utförligt av Jussi Kurunmäki (2000).

inte "sättas inom parantes", "som om" de inte fanns. Allas röst väger inte lika tungt i den ständigt pågående "kampen om dagordningen". Alla ingår vi, konkret, i en rad relationsmönster, vilket ger oss olika förutsättningar och utgångspunkter i våra möten med varandra.

Den liberala demokratin har aldrig varit etniskt "neutral" och dess institutioner är alltid präglade av den majoritet som bär upp dem (Herzfeld, 1992; Kymlicka, 2001). Etnicitet eller "ras" utgör, tillsammans med konfliktdimensionerna klass och kön, i den liberala demokratin inneboende, strukturerande principer.⁸ Det är här viktigt att inte betrakta dessa dimensioner som "autonoma och separata maktstrukturer", utan att "lyfta fram det kvalitativt annorlunda tillstånd som uppstår genom den simultana effekten av kön, klass och 'ras'" (de los Reyes & Mulinari, 2005) och att närmare iakttä de ojämlika förutsättningar som detta tillstånd ger olika människor när det gäller att konkret "ta plats" på politikens spelplan.

Med hänvisning till den politiska filosofen Chantal Mouffe (2000: 4) kan konstateras att den liberala demokratin är paradoxal i sig, i den meningen att "demokratisk praxis alltid förutsätter en gränsdragning mellan 'vi' och 'de', de som hör till 'demos' och de som befinner sig utanför. Det är själva förutsättningen för utövande av demokratiska rättigheter". Relationen mellan demokratiska löften och de faktiska villkoren för att dessa löften ska kunna infrias kan närmast jämföras med givandets rationalitet. Samtliga erbjuds att som jämlikar ta plats i den demokratiska gemenskapen, men de som inkluderas förutsätts samtidigt dela gemenskapens essentiella värderingar. För att gemenskapen över huvud taget ska kunna ha några essentiella värden behöver den, för att följa Mouffes resonemang, utestänga och i någon mening vara exklusiv, snarare än inklusiv. Demokratin är visserligen inte konceptuellt "nationsbunden" (Näsström, 2002), men demokratiskt styre har ändå, åtminstone hitintills, kommit att starkt präglas av en underliggande, monokulturell tendens. En angelägen politisk fråga är förstas huruvida en monokulturell, reserverad demokrati kan anses legitim, lämplig eller tidsenlig.

⁸ Den liberala demokratins rangordning längs etnicitet eller "ras" diskuteras bland annat av Goldberg, 1993, 2002; Mills, 1997; Winant, 2001; Marable, 2002. För motsvarande resonemang om konfliktdimensionerna kön och klass, se till exempel Pateman, 1988; di Stefano, 1991; Eduards, 2002; Miliband, 1994; Wood, 1995.

För en inkluderande demokrati

Människors bundenhet till bestämda platser har varit ett viktigt drag i den moderna idén om Staten, som i sin tur legat till grund för världens indelning i territoriellt avgränsade nationalstater. Det är i enlighet med denna doktrin som kriterier för tillhörighet och medborgarskap har tagit form. Utifrån territoriet indelas den politiska världen i innanför och utanför. Medborgare skiljs från ickemedborgare. Doktrinen om platsbundenhet har därmed kommit att definiera demokratiskt styre i sig (Hirst, 2002). Denna indelning är emellertid varken av naturen given eller oproblematiserad. Folket, demokratins infrastruktur, är – i verklig mening – gränslöst. Det utgör ett komplext mönster av viljor och handlingar, krafter och sociala relationer, rörliga och aktivt handlande politiska subjekt, som inte låter sig ramas in i väl avgränsade läger, vare sig de är etniskt eller nationellt bestämda, på samma entydiga sätt som politisk filosofi låtit sig dikteras enligt nationella doktriner (Dahlstedt, 2005; Tesfahuney & Dahlstedt, under utgivning). Migranter utgör i sig ett avsteg från doktrinen om nationell enhetskultur och platsbundenhet. Deras sätt att förhålla sig till plats och tillhörighet låter sig inte alltid beskrivas i enlighet med den etnonationalistiska doktrinen så att förstå på förhand givna rum och identiteter, platser och gemenskaper. Även om det finns en fortsatt stark norm om platsbundenhet så är rörlighet, minst lika mycket som platsbundenhet, en konstitutiv del av det sociala varat.⁹

Migranternas engagemang, individuellt såväl som kollektivt, förbinder i politikens vardag lokalsamhället med ett transnationellt sammanhang. Politiska kandidater driver personvalskampanjer utomlands i syfte att organisera utvandrare. Föreningar och nätverk av aktivister samlar genom omfattande civila insatser in pengar, kläder och förnödenheter till nödställda och bedriver med olika medel politiska kampanjer för att påverka utvecklingen i forna såväl som nuvarande hemländer. Attac och World Social Forum, protester i samband med toppmöten anordnade av EU, IMF, WTO eller G8; exemplen på engagemang i olika riktningar, över etniska och nationella gränser är otaliga.¹⁰ Sådant engagemang vittnar om

⁹ Denna tanke har bland annat formulerats av litteraturvetaren Michael Hardt och filosofen Antonio Negri (2003: 304): "genom cirkulationen konstitueras den mänskliga gemenskapen".

¹⁰ Bara de senaste åren har en rad forskare ägnat sig åt att belysa olika sidor av de transnationella politiska aktiviteterna och nätverk som migranter är involverade i. Se till exempel Soysal, 1994; Portes, 1999; Wayland, 2003; Östergaard-Nielsen, 2001; Kosnick, 2004; Siaperä, 2005.

en stark initiativkraft, som utgör ett oundgängligt socialt kapital för varje fungerande demokrati. Det är emellertid, som inte minst Ålund och Reichel noterar, inte alltid som detta kapital värderas och befrämjas, synliggörs och erkänns, utifrån dess egna villkor.¹¹

Sådant engagemang aktualiserar samtidigt ”frågan om huruvida medborgarskap, bundet som det är till medlemskap i en specifik nationalstat, i dag är ett adekvat sätt att organisera status, rättigheter och identiteter, givet att deltagande överskrider traditionella sociopolitiska gemenskaper” (Bloemraad, 2000: 25). Oavsett hur vi besvarar denna generella fråga, bör vi också ställa oss en annan, mer konkret sådan: Varför inte erkänna det arbete som bedrivs i de former som exempelvis Ålund och Reichel beskriver, och inkludera detta arbete i social- och utbildningspolitiken? Det är hög tid att synliggöra, ta till vara och ta på största allvar det engagemang och den politiska kraft som faktiskt finns, även bland dem som oftast porträtteras som utanförstående och passiva, frånvarande och ointresserade. Flera av bidragen i antologin har visat på att engagemang och vilja till förändring finns, om än inte alltid där forskare och politiker vanligen förlägger sina blickar – mot den formella politiken och kanaler för politisk handling. Politik bedrivs, vilket dessa bidrag tydliggjort, även på andra arenor och platser, och i andra former. Det stora problemet är därför inte att det saknas kunniga och informerade medborgare, med vilja och engagemang att ta del i och ta ansvar för samhällets utveckling, utan snarare att de röster och den politiska kraft som redan finns inte tillåts komma fram. Genom att ge en tydligare roll för den typ av initiativ som exempelvis Ålund och Reichel beskriver skulle det öppnas upp ett bredare politiskt fält, som pekar i riktning mot en mer mångetnisk demokrati (jfr Young, 1990).

Denna form av engagemang märks tydligt i *Sverige inifrån*, en tidigare rapport för Utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering, baserad på samtal med boende i förorter till Stockholm, Göteborg och Malmö. Rapporten stödjer i stora drag de erfarenheter av diskriminering som framkommit i föreliggande antologi: frustrationen är stor över att på olika arenor och i olika situationer förnekas sina rättigheter som samhällsmedborgare, över att inte fullt ut kunna påverka sina levnadsvillkor. Misstron mot

¹¹ Regeringspropositionen ”Statligt stöd för kvinnors organisering” (Prop. 2005/06: 4) visar att frågan på senare tid åtminstone har förts upp på den politiska dagordningen. Propositionen markerar att det är ”särskilt viktigt att stötta kvinnoorganisationer som arbetar i områden som kännetecknas av etnisk, kulturell och religiös mångfald, t.ex. i stadsdelar som omfattas av de storstadspolitiska lokala utvecklingsavtalen” (a.a., s. 16).

myndigheter, politiska partier och andra institutioner, och deras vilja att konkreta arbete med att motverka diskrimineringen är likaså utbredd. ”Trots detta”, konkluderar sociologen Masoud Kamali (2005: 143), ”är diskussionerna, och i synnerhet de förslag som presenterades, uttryck för en stark vilja att ta ansvar och att aktivt delta i utformandet av nya modeller, organisationer och praktiker som aktivt kan motverka diskrimineringen och marginaliseringen”.

Utifrån de boendes erfarenheter och förslag föreslår Kamali att det inrättas särskilda medborgarråd för boende i ”marginaliserade och stigmatiserade områden”. ”Den stora utmaningen för medborgarrådet”, poängterar Kamali, ”är att ha en verklig folklig förankring bland boende i marginaliserade och stigmatiserade områden” (*a.a.*, s. 144). Råden är tänkt att väljas genom val där samtliga boende i dessa områden har rätt att rösta och kandidera. Råden föreslås bli en slags samtalspartner för myndigheter som ansvarar för avgörande politikområden som regional utveckling och välfärd, arbetsmarknad och utbildning. Råden bör tillsammans bilda ett nationellt organ som ska utgöra ett samrådsorgan för regering och myndigheter inom olika sakområden. Råden bör kunna ta emot klagomål från boende och samtliga myndigheter bör vara skyldiga att på rådets begäran diskutera dessa klagomål. Vidare föreslås att regeringskansliet bör få i uppgift att följa upp myndigheternas samarbete med råden. Förslaget kan, som vi ser det, ha en rad positiva konsekvenser för den lokala demokratin. Med förslaget ges större spelrum för lokala initiativ i ”marginaliserade och stigmatiserade områden” än vad som i dag är fallet. Boende är inte utelämnade till ”uppifrån”, på förhand formulerade och dirigerade lösningar, utan ges ett reellt utrymme att ta egna initiativ. En förutsättning för att råden ska kunna ha denna vitaliserande roll är dock att de inte bör löpa parallellt med reguljära demokratiska strukturer och bli till en slags demokratisk skuggordning utan verklig initiativförmåga, utan tydliga mandat och befogenheter.¹² Tvärtom måste, vilket framhålls i förslaget, råden bli reella samrådsorgan; det finns annars en risk för att rådgivande instanser med otydligt formulerade politiska mandat hamnar i ett ”demokratiskt vakuum”, vilket i sig kan bidra

¹² Se till exempel Nilsson (2005). En liknande kritik som kan riktas mot en rad tidigare försök att inrätta rådgivande organ för att inkludera ”invandrare” i svensk politik. För inblick i europeiska erfarenheter, se Andersen (1990). Se även sociologen Osman Aytars (2004) iakttagelser kring Invandrarrådet, ett samordningsorgan som inrättades 1975, men som sedan 1997 går under beteckningen Regeringens råd för etnisk jämlikhet och integration.

till att ytterligare fördjupa boendes misstro mot ”det politiska etablissemanget”, snarare än att fördjupa den lokala demokratin och inge tillit och förtroende.

I enlighet med det nationalstatliga paradigmet är svensk demokrati geografiskt avgränsad. Frågan är emellertid *hur* och på *vilka grunder* vissa individer och grupper utestängs från den demokratiska gemenskapen, medan andra inkluderas. Demokratin som ett reservat för ett exklusivt, kulturellt homogent Vi undergräver på sikt demokratin själv, både som idé och som praktik. Demokratin i samtidens mångetniska Sverige är, som visats i denna antologi, i flera avseenden skiktad längs etniska linjer. Detta är ett fundamentalt *demokratiskt problem*, men samtidigt ett *demokratins problem*. Bidragen i antologin har beskrivit hur praktiker på olika arenor har diskriminerande konsekvenser. De är, vilket vi tidigare poängterat, inte alltid avsiktliga, och en följd av konventioner, institutioners eller organisationers rutiner och praxis. Sådana praktiker är svåra att komma åt med hjälp av till exempel skärpt lagstiftning, inte minst eftersom den i regel baseras på en allt för snäv syn på diskriminering som per definition individuell och intentionell. Både i forskning och politik behöver större intresse ägnas åt att närmare granska det komplex av rutiner och konventioner som på olika arenor i demokratins centrum bidrar till att rangordna och reservera demokratin för vissa, medan Andra tvingas bedriva en ständig kamp för att göra sina röster hörda.

Vad gäller forskningen så kan det konstateras att allt fler av de forskare som diskuterar demokratins etniska rangordning på senare tid har börjat rikta sökljuset *från* ”invandrare”, deras egenskaper och (brist på) kvalifikationer, *till* praktiker, institutioner och strukturer i majoritetssamhället. Det är en på många sätt positiv utveckling. Trots det behöver, som konstateras i utredningen *Det blågula glashuset* (SOU 2005: 56), kunskapen om de processer som bidrar till att upprätthålla demokratins etniska rangordning fördjupas ytterligare. Det gäller kunskapen om diskriminering inom demokratins formaliserade infrastruktur såväl som andra arenor där politik ”görs”.

När det gäller politikens arena efterlyser vi att myndigheter och organisationer i betydligt högre utsträckning rannsakar sig själva. Vilket ansvar har *de* för de ojämlikheter som de facto har etablerats inom det demokratiska systemet? Hur fungerar egentligen deras arbetssätt i förhållande till enskilda medborgare? Vilka prioriteringar gör de i sitt arbete? Vilka konventioner och föreställningar

om det samtida samhället vägleder deras arbetssätt? Förekomsten av stereotypa, fördomsfulla uppfattningar om "invandrare", "svenskar", "identitet" och "tillhörighet" inom olika organisationer riskerar, vilket flera av bidragen i antologin visat, att få mer eller mindre uppenbart diskriminerande konsekvenser, till exempel i form av ett bemötande av "invandrare" såsom "avvikande" eller "problem" och i behov av understöd eller anpassning till normen. Ett särskilt tungt ansvar vilar här på de politiska partierna. Hur bemöter de den kritik som boende riktar mot partiernas utspelsbaserade politik inför stundande val? Hur kan de själva inkludera människor, som väljare, partimedlemmar och företrädare, på ett sätt som motverkar snarare än upprätthåller diskriminering på basis av "ras" eller etnicitet? Det är många konkreta frågor som aktualiseras. Behovet av en "konsekvensanalys" som tar fasta på hur beslut och rutiner kan få diskriminerande verkan är stort.

Om makten, såsom regeringsformen stadgar, ska utgå från Folket behöver demokratin bli betydligt mer inkluderande. Här finns annars fröet till ett oöverskådligt legitimitetsproblem. Varför skulle de som inkluderas genom underordning stöda en sådan regim? Inkluderande åtgärder som fortsatt pekar ut de Andra, deras påstådda "brister" och "avvikelser från normen" som främsta orsak till demokratins etniska rangordning – med argument som att icke-röstande beror på informationsbrist, politisk misstro beror på brist på demokratiskt sinne och att frånvaro i beslutsfattande organ beror på bristande "social kompetens" – löper en stor risk att missa problemets kärna. Vad som behövs är snarare åtgärder som förskjuter fokus från de Andra, och deras påstådda "brister", till processer och förhållanden i det svenska samhället.

Demokratin behöver, för det *första*, frigöras från de doktriner om etnisk och kulturell homogenitet som sedan länge utgjort dess sammanbindande kitt, doktriner med rötter tillbaka till nationalismens glansdagar. En demokrati som organiseras på basis av åtskillnad mellan Vi och De, en åtskillnad som ständigt upprepas och markeras, är en i grunden ojämlik demokrati. Den demokratiska gemenskapen bör i teorin såväl som praktiken gå bortom en polarisering mellan Vi och De. Den bör *inkludera* människor, på jämlika villkor, oberoende av ursprung och tillhörighet. Den bör baseras på politiska, snarare än etniska och kulturella grunder, för att den implicita kopplingen mellan demokratins universella anspråk eller ambitioner och demokratins etniskt partikulära förankring ska kunna undgås.

Just denna problematik har på senare tid diskuterats inom feministisk forskning. Sociologen Nira Yuval-Davis (2005) är en av dem som ur ett feministiskt perspektiv närmat sig frågan om politisk förändring och skapandet av politiska allianser. Hon understryker i detta sammanhang att det politiska riktmärket inte är en homogen politisk ordning, eftersom strävan efter en sådan ordning allt för ofta tar sin utgångspunkt i en mer eller mindre utestängande, tänkt "gemenskap", som utifrån vissa premisser ställer skarpa krav på "anpassning", "lojalitet" och "samförstånd". Konflikter, meningsskiljaktigheter och ideologiska skiljelinjer framstår i en sådan ordning som ickeönskvärda. De "stör ordningen". De förhindrar effektivt beslutsfattande. En sådan disciplinär hållning är förstas problematisk av en rad skäl, dels i demokratiskt hänseende, dels när det gäller det mångtunniska samhällets särskilda problematik. Varje strävan efter en demokrati bortom en utestängande monokultur bör snarare, menar Yuval-Davis, värna om just meningsskiljaktigheter. Den bör värna en demokratisk offentlighet som ger rum för samtal som går "på tvären", där olika intressegrupper och konstellationer har likvärdiga möjligheter att komma till tals. Dessa breda samtal inramas av en insikt om allas våra skilda belägenheter och identifikationer (jfr Dean, 1996). I en sådan demokratisk offentlighet skulle "själidentifieringens berättelser", som statsvetaren Seyla Benhabib (2004: 111) formulerar det, "betyda mer för individens ställning i det offentliga livet än de beteckningar och kännetecken som andra påför henne". Förslaget om medborgarråd kan, eftersom det just betonar boendes förmåga till handling och vilja till förändring och skapar nya arenor för samverkan och inflytande, möjligen vara ett steg i riktning mot framväxten av en sådan demokratisk offentlighet.

För att i linje med en sådan tanke ge större utrymme för Andra(s) röster i demokratin krävs, för det *andra*, strukturella förutsättningar för politiskt handlande på jämlika villkor. Häri ligger en avgörande vetenskaplig såväl som politisk utmaning. Det är viktigt att strävan efter demokratisk förnyelse inte faller tillbaka på en konventionell, förenklad prioritering av *visioner* – Alla *bör vara fria och jämlika!* – framför *praktik* – livsvillkoren *är* ojämlika. Den bör värna jämlikhet inte bara i *formell* mening, utan även i *substantiell* mening (Fraser, 2003). På denna punkt kan, som också Velásquez gör i sitt bidrag, riktas kritik mot den dialogcentrerade ideologi som alltsedan nittioalet satt sin prägel på bland annat svensk storstadspolitik. Den baseras – i enlighet med den liberaldemokratiska

premissen om den fria individen – på ett avkontextualiserat ideal om en dialogsituation där medverkande parter är jämlika och ömsesidigt respekterande. En dialogcentrerad politik som inte ingår i en långsiktig politisk strategi för att utjämna klyftor i samhället riskerar emellertid att *utöka* snarare än *utjämna* existerande klyftor, i beslutsfattande, opinionsbildning eller annorstädes, då resursstarka grupper nu ges fler tillfällen och fler arenor där de med hjälp av sina kontakter och nätverk, resurser och kunskaper om ”spelets regler” kan bevaka sina privilegier och intressen (Gilljam & Hermansson, 2003).

Visioner kan inte ägas. Det gäller även visionen om demokrati. Visioner är föränderliga och satta i ständig rörelse, liksom de människor som bär dem. Kring dessa visioner förs en evig kamp om att uttolka deras bärande element, där en rad grupper och intressen gör anspråk på att äga dem. Visionen om demokrati ägs vare sig av nationellt definierade Folk eller av andra grupper eller kollektiv. Likt migranter är den gränsöverskridande. Skilda repressiva åtgärder förmår möjligen tillfälligt, om än inte en gång för alla, skilja ut och reservera dem bestämda platser. I realpolitikens vardag tar visionen om demokrati, i olika tappning, form i skilda aktörers och rörelsers – inte minst folkbildnings- eller fackföreningsrörelser, som närmare diskuterats i antologin – självbilder och politiska strävanden såväl som i en uppsättning av konventioner och rutiner, institutionella ramverk och arrangemang.

Idén om ”demokrati på svenska”, för att parafrasera statsvetaren Johan P. Olsen (1990), om en specifikt svensk form av demokrati, implicerar emellertid allt för ofta att demokrati skulle vara ett ting, snarare än en vision, och att den som sådan kan ägas av Någon – och ges Någon Annan. Liksom den dialogcentrerade ideologin vilar på en tankemodell som inte tydligt nog synliggör de ojämlika villkor som formar människors politiska handlande (O’Neill, 2000) i den ”reellt existerande demokratin” (Fraser, 2003), så baseras den monokulturella demokratin på idealet om en arkaisk nationell gemenskap, vilken inte förmår inkludera hela befolkningen på (jäm)lika villkor. En demokrati som på lika villkor ska ge plats för samtliga bör rimligen bygga på en gemenskap som *inte* grundar sig i en nostalgisk, nationell berättelse där demokrati definieras i exklusivt etniskt svenska termer.¹³ En sådan berättelse definierar per

¹³ I en kritisk belysning av ”svensk statstradition” diskuterar statsvetarna Mats Dahlkvist och Urban Strandberg (1999: 260f) en viktig aspekt av denna nostalgiska historieskrivning, tanken om det lokala självstyret som särskilt djupt förankrad tradition i svensk politik. I

automatik ut vissa grupper och individer, inte bara från gårdagens demokratiska gemenskap, utan även samtidens. Vi har inte nått "historiens slut". Eftersom visionen om demokrati är i ständig rörelse är den samtida, monokulturella demokratin lyckligtvis ingen slutstation, utan förhoppningsvis bara ett steg på vägen, i kampen för en mer jämlik och inkluderande demokrati.

följande ordalag summerar de huvudlinjen i denna tradition: "Egentligen, till den svenska nationens innersta väsen, oavsett hur den aktuella politiska styrelsen betar sig, är svenskar medborgare i en stat som är den obrutna självstyrelsens stat, 'frihetens stamort på jorden'. Tanken om en lång och obruten tradition är så självklar, och hållen för så sann, att den närmast verkar vara en dogm – i så fall en sorts statsdogm eller nationell myt".

Referenser

- Agamben, Giorgio (1998) *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*, Princeton: Princeton University Press.
- Andersen, Uwe (1990) "Consultative Institutions for Migrant Workers", i: Layton-Henry, Zig (red.) *The Political Rights of Migrant Workers in Western Europe*, London: Sage.
- Anderson, Benedict (1993) [1983] *Den föreställda gemenskapen: Reflexioner kring nationalismens ursprung och spridning*, Göteborg: Diadalos.
- Aytar, Osman (2004) "Kommunikation på olika villkor: Om samrådet mellan invandrарorganisationerna och svenska staten", i: Bengtsson, Bo (red.) *Föreningsliv, makt och integration*, Ds 2004: 49, Rapport från Integrationspolitiska maktutredningen.
- Azar, Michael (2005) "Det symboliska objektet: Delen, delandet och den nationella gemenskapen", i: de los Reyes, Paulina & Kamali, Masoud (red.) *Bortom Vi och Dom: Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering*, SOU 2005: 41, Rapport av Utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering.
- Batsleer, Janet & Humphries, Beth (2000) "Welfare, Exclusion and Political Agency", i: Batsleer, Janet & Humphries, Beth (red.) *Welfare, Exclusion and Political Agency*, London: Routledge.
- Benhabib, Seyla (2004) *Jämlikhet och mångfald: Demokrati och medborgarskap i en global tidsålder*, Göteborg: Daidalos.
- Bloemraad, Irene (2000) "Citizenship and Immigration: A Current Review", *Journal International Migration and Integration*, 1 [1]; 9–37.
- Bäck, Henry & Soininen, Maritta (1998) *Den kommunala invandrarpolitiken: Arenor, aktörer och barriärer*, Stockholm: SNS.
- Canguilhem, George (1989) [1943] *The Normal and the Pathological*, New York: Zone Books.
- Carnoy, Martin & Levin, Henry M. (1985) *Schooling and Work in the Democratic State*, Stanford: Stanford University Press.
- Cruikshank, Barbara (1999) *The Will to Empower: Democratic Citizens and Other Subjects*, Ithaca: Cornell University Press.
- Dagens Nyheter*, 14 juni 2005.
- Dahlkvist, Mats & Strandberg, Urban (1999) "Kommunal självstyrelse som maktspridningsprojekt? Den svenska statstraditionen och den lokala politiska styrelsen", i: SOU 1999: 76, *Maktindelning*, Demokratiutredningens forskarvolym I.

- Dahlstedt, Magnus (2005) *Reserverad demokrati: Representation i ett mångkulturellt Sverige*, Umeå: Boréa.
- Dean, Jodi (1996) *Solidarity of Strangers: Feminism after Identity Politics*, Berkley: University of California Press.
- de los Reyes, Paulina & Mulinari, Diana (2005) *Intersektionalitet: Kritiska reflektioner över (o)jämlighetens landskap*, Malmö: Liber.
- de los Reyes, Paulina & Kamali, Masoud (2005) ”Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering”, i: de los Reyes, Paulina & Kamali, Masoud (red.) *Bortom Vi och Dom: Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering*, SOU 2005: 41, Rapport av Utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering.
- Di Stefano, Christine (1991) *Configurations of Masculinity: A Feminist Perspective on Modern Political Theory*, Ithaca: Cornell University Press.
- Ds 2004: 49, *Föreningsliv, makt och integration*, Rapport från Integrationspolitiska maktutredningen.
- Edström, Nina & Plisch, Emil (2005) *En känsla av delaktighet: En studie av underifrånperspektivet i Storstadssatsningen*, Tumba: Mångkulturellt Centrum.
- Eduards, Maud (2002) *Förbjuden handling: Om kvinnors organisering och feministisk teori*, Malmö: Liber.
- Euben, Peter J. (1970) ”Political Science and Political Silence”, i: Green, Philip & Levinson, Sanford (red.) *Power and Community: Dissenting Essays in Political Science*, New York: Pantheon.
- Fraser, Nancy (2003) *Den radikala fantasin: Mellan omfördelning och erkännande*, Göteborg: Daidalos.
- Giddens, Anthony (1984) *The Constitution of Society: Outline of a Theory of Structuration*, Cambridge: Polity Press.
- Gilljam, Mikael & Hermansson, Jörgen [red.] (2003) *Demokratis mekanismer*, Malmö: Liber.
- Goldberg, David Theo (1993) *Racist Culture: Philosophy and the Politics of Meaning*, Oxford: Blackwell.
- Goldberg, David Theo (1993) *The Racial State*, Oxford: Blackwell.
- Greenfeld, Liah (1992) *Nationalism: Five Roads to Modernity*, Cambridge: Harvard University Press.
- Göransson, Anita (2005) ”Distinktionernas ordning”, i: Göransson, Anita (red.) *Makten och mångfalden: Eliter och*

- etnicitet i Sverige*, Ds 2005: 12, Rapport från Integrationspolitiska maktutredningen.
- Hardt, Michael & Negri, Antonio (2003) *Imperiet*, Göteborg/Stockholm: Glänta/Vertigo.
- Hertting, Nils (2003) *Samverkan på spel: Rationalitet och frustration i nätverksstyrning och svensk stadsdelsförnyelse*, Stockholm: Égalité.
- Herzfeld, Michael (1992) *The Social Construction of Indifference: Exploring the Symbolic Roots of Western Bureaucracy*, Chicago: University of Chicago Press.
- Hertzberg, Fredrik (2003) *Gräsrotsbyråkrati och normativ svenskhet: Hur arbetsförmedlare förstår en etniskt segregerad arbetsmarknad*, Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Hirst, Paul (2002) "Democracy and Governance", i: Pierre, Jon (red.) *Debating Governance*, Oxford: Oxford University Press.
- Integrationsverket (2000) *Utanför demokratin? Del 1: Om invandrades politiska delaktighet – Sammanfattning och diskussion*, Norrköping: Integrationsverket.
- Kamali, Masoud (2005) *Sverige inifrån: Röster om etnisk diskriminering*, SOU 2005: 69, Rapport av Utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering.
- Kosnick, Kira (2004) "Speaking in One's Own Voice": Representational Strategies of Alevi Turkish Migrants on Open Access Television in Berlin", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 30 [5]; 979–994.
- Kurunmäki, Jussi (2000) *Representation, Nation and Time: The Political Rhetoric of the 1866 Parliamentary Reform in Sweden*, Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Kymlicka, Will (2001) *Politics in the Vernacular: Nationalism, Multiculturalism, and Citizenship*, Oxford: Oxford University Press.
- Lithman, Yngve (1987) "Invandringen till Sverige: En bakgrund", i Lithman, Yngve (red.) *Nybyggarna i Sverige: Invandring och andrageneration*, Stockholm: Carlssons.
- Lukkarinen Kvist, Mirjaliisa (2001) *Etnisk mångfald i politiken*, Botkyrka: Mångkulturellt centrum.
- Malkki, Liisa H. (1997) *Purity and Exile: Violence, Memory, and National Cosmology among Hutu Refugees in Tanzania*, Chicago: University of Chicago Press.
- Marable, Manning (2002) *The Great Wells of Democracy: The Meaning of Race in American Life*, New York: Basic Books.

- Mattsson, Katarina (2001) *(O)likhetens geografier: Marknaden, forskningen och de Andra*, Kulturgeografiska institutionen, Uppsala universitet.
- Mauss, Marcel (1997 [1925]) *Gåvan*. Lund: Argos.
- Miliband, Ralph (1994) *Socialism for a Sceptical Age*, Cambridge: Polity Press.
- Mills, Charles W. (1997) *The Racial Contract*, Ithaca: Cornell University Press.
- Mouffe, Chantal (2000) *The Democratic Paradox*, London: Verso.
- Neergaard, Anders (2002) "Arbetsmarknadens mönster: Om rasifierad segmentering", i: Dahlstedt, Magnus & Lindberg, Ingemar (red.) *Det slutna folkhemmet: Om etniska klyftor och blågul självbild*, Stockholm: Agora.
- Niklasson, Birgitta (2005a) "Förvaltningseliten: Demokratins 'svenska' väktare", i: Göransson, Anita (red.) *Makten och mångfalden: Eliter och etnicitet i Sverige*, Ds 2005: 12, Rapport från Integrationspolitiska maktutredningen.
- Niklasson, Birgitta (2005b) "Enstaka öar av framgång: Etnicitet och invandrarrepresentation i den politiska eliten", i: Göransson, Anita (red.) *Makten och mångfalden: Eliter och etnicitet i Sverige*, Ds 2005: 12, Rapport från Integrationspolitiska maktutredningen.
- Nilsson, Tom (2005) *Till vilken nytta? Om det lokala politiska deltagandets karaktär, komplexitet och konsekvenser*, Statsvetenskapliga institutionen, Lunds universitet.
- Näsström, Sofia (2002) "Demokrati: Ett högsta värde? En diskussion om demokrati och globalisering", i: Hallberg, Peter & Lernerstedt, Claes (red.) *Svenska värderingar? Att se och ompröva det invanda*, Stockholm: Carlssons.
- Olsen, Johan P. (1990) *Demokrati på svenska*, Stockholm: Carlsson.
- O'Neill, Shane (2000) "The Politics of Inclusive Agreements", *Political Studies*, [48]; 503–521.
- Oskarson, Maria & Wängnerud, Lena (1995) *Kvinnor som väljare och valda*, Lund: Studentlitteratur.
- Pateman, Carol (1988) *The Sexual Contract*, Stanford: Stanford University Press.
- Pierre, Jon (2001) "Decentralisering, governance och institutionell förändring", i: Rothstein, Bo (red.) *Politik som organisation: Förvaltningspolitikens grundproblem*, Stockholm: SNS.

- Portes, Alejandro (1999) "Conclusion: Towards a New World – The Origins and Effects of Transnational Activities", *Ethnic and Racial Studies*, 22 [2]; 463–477.
- Prop. 2005/06: 4, "Statligt stöd för kvinnors organisering".
- Rodrigo Blomqvist, Paula (2005) *Närvarons politik och det mångkulturella Sverige: Om att ta plats i demokratin*, Förvaltningshögskolan, Göteborgs universitet.
- Rojas, Mauricio (2005) "Strukturell rasism: En marxistisk blackout", *Arena*, [4]; 48–49.
- Rothstein, Bo [red.] (2001) *Politik som organisation: Förvaltningspolitens grundproblem*, Stockholm: SNS.
- Runfors, Ann (2004) "När blir man svensk?": Om hur *skilda* möjligheter skapas i skolvardagens samspel", i: Borevi, Karin & Strömblad, Per (red.) *Kunskap för integration: Om makt i skola och utbildning i mångfaldens Sverige*, SOU 2004: 33, Rapport från Integrationspolitiska maktutredningen.
- Schierenbeck, Isabell & Schütt, Sara (2004) "Invandrare som folkvalda", i: Bäck, Henry & Soininen, Maritta (red.) *Politisk annonsering eller nätverkande? Uppföljning och utvärdering av partiernas särskilda informationsinsatser till invandrarevaljare vid 2002 års val*, Förvaltningshögskolan: Göteborgs universitet.
- Siapera, Eugenia (2005) "Minority Activism on the Web: Between Deliberative Democracy and Multiculturalism", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 31 [3]; 499–519.
- Soininen, Maritta & Bäck, Henry (1999a) "Invandrare som medborgare, väljare och politiker", i: SOU 1999: 113, *Medborgarnas erfarenheter*, Forskarvolym V för Demokratiutredningen.
- Soininen, Maritta & Bäck, Henry (1999b) "Invandrarkandidaterna i personvalet", i: SOU 1999: 92, *Premiär för personval*, Forskningsrapport från Rådet för utvärdering av 1998 års val.
- SOU 2004:49, *Engagemang, mångfald och integration: Om möjligheter och hinder för politisk jämlikhet*, Rapport från Integrationspolitiska maktutredningen.
- SOU 2005:41, *Bortom Vi och Dom: Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering*, Rapport av Utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering.
- SOU 2005:56, *Det blågula glashuset: Strukturell diskriminering i Sverige*, Betänkande från utredningen om strukturell diskriminering på grund av etnisk eller religiös tillhörighet.

- Soysal, Yasemin Nuhoglu (1994) *Limits of Citizenship: Migrants and Postnational Membership in Europe*, Chicago: University of Chicago.
- Strömblad, Per (2003) *Politik på stadens skuggsida*, Statsvetenskapliga institutionen, Uppsala Universitet.
- Strömblad, Per & Borevi, Karin (2004) ”Engagemang, mångfald och integration: En introduktion”, i: Borevi, Karin & Strömblad, Per (red.) *Engagemang, mångfald och integration: Om möjligheter och hinder för politisk jämlikhet*, SOU 2004: 49, Rapport från Integrationspolitiska maktutredningen.
- Tesfahuney, Mekonnen (2005) ”Universalism”, i: de los Reyes, Paulina & Kamali, Masoud (red.) *Bortom Vi och Dom: Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering*, SOU 2005: 41, Rapport av Utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering.
- Tesfahuney, Mekonnen & Dahlstedt, Magnus (under utgivning) ”Labyrint av läger: Undantagstillstånd, övervakningsansamlingar och migration”, i: Lövgren, Sofia & Johansson, Kerstin (red.) *Viljan att styra: Individ, samhälle och välfärdens styrningspraktiker* [preliminär titel], Lund: Studentlitteratur.
- Thomsson, Heléne (2002) ”Feministiskt integrationsarbete: Eller vem ska definiera vems behov?”, i: de los Reyes, Paulina, et al. (red.) *Maktens (o)lika förklädnader: Kön, klass & etnicitet i det postkoloniala Sverige*, Stockholm: Atlas.
- Urban, Susanne (2005) *Att ordna staden: Den nya storstadspolitiken växer fram*, Lund: Arkiv.
- Wayland, Sarah (2003) ”Immigration and Transnational Political Ties: Croatians and Sri Lankan Tamils in Canada”, *Canadian Ethnic Studies*, 35 [2]; 61–86.
- Winant, Howard (2001) *The World is a Ghetto: Race and Democracy Since World War II*, New York: Basic Books.
- Wood, Ellen Meiksins (1995) *Democracy Against Capitalism: Renewing Historical Materialism*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Wängnerud, Lena (1998) *Kvinnorepresentation*, Lund: Studentlitteratur.
- Young, Iris Marion (1990) *Justice and the Politics of Difference*, Princeton: Princeton University Press.
- Young, Iris Marion (2000) *Att kasta tjejkast: Texter om feminism och rättvisa*, Stockholm: Atlas.

- Yuval-Davis, Nira (2005) "Rasism, kosmopolitanism och nutida tillhörighetspolitik", i: Dahlstedt, Magnus & Lindberg, Ingemar (red.) *Bortom rasism i Europa*, Stockholm: Agora.
- Ålund, Aleksandra (1997) *Multikultiungdom: Kön, etnicitet, identitet*, Lund: Studentlitteratur.
- Östergaard-Nielsen, Eva Kristine (2001) "Transnational Political Practices and the Receiving State: Turks and Kurds in Germany and the Netherlands", *Global Networks*, 1 [3]; 261–281.

Statens offentliga utredningar 2005

Kronologisk förteckning

1. Radio och TV i allmänhetens tjänst. Riktlinjer för en ny tillståndsperiod. Ku.
2. Radio och TV i allmänhetens tjänst. Finansiering och skatter. Ku.
3. Sveriges tillträde till 1995 års Unidroit-konvention om stulna eller olagligt utförda kulturföremål. Ku.
4. Liberalisering, regler och marknader. + Bilagor. N.
5. Postmarknad i förändring. N.
6. Säkert inläst?
En granskning av rymningarna från Kumla, Hall, Norrtälje och Mariefred 2004. Ju.
7. Försvarsfastigheter – information till riksdagen och effektiv lokalförsörjning. Fi.
8. Behov av rörlig ledningsstödsresurs. Fö.
9. KRUT
Reformerat regelverk för handel med försvarsmateriel. UD.
10. Handla för bättre klimat.
Från införande till utförande. M.
11. Välfärdsverksamhet för sjömän. N.
12. Bokpriskommissionens slutrapport.
Det skall vara billigt att köpa böcker och tidskrifter. U.
13. Lördagsdistribution av dagstidningar. U.
14. Effektivare handläggning av anknytningsärenden. UD.
15. Familjeåterförening och fri rörlighet för tredjelandsmedborgare. UD.
16. Reformerat system för insättningsgarantin. Fi.
17. Vem får jaga och fiska?
Rätt till jakt och fiske i lappmarkerna och på renbetesfjällen. Jo.
18. Prospektansvar. Fi.
19. Beskattningen vid omstruktureringar enligt fusionsdirektivet. Fi.
20. Konsumentskydd vid modemkapning. Ju.
21. Vinstandelar. Fi.
22. Nya upphandlingsregler. Fi.
23. en BRASkatt? – beskattning av avfall som förbränns. Fi.
24. Arbetslivsinriktad rehabilitering.
Framtida organisation för Arbetslivstjänster och Samhall Resurs AB. N.
25. Gränslös utmaning – alkoholpolitik i ny tid. S.
26. Mobil med bil. Ett nytt synsätt på bilstöd och färdtjänst. + Bilaga, lättläst och Daisy. S.
27. Den svenska fiskerikontrollen – en utvärdering. Jo.
28. Dubbel bosättning för ökad rörlighet. Fi.
29. Storstad i rörelse.
Kunskapsöversikt över utvärderingar av storstadspolitikens lokala utvecklingsavtal. Ju.
30. Lagen om byggfelsförsäkring.
En utvärdering. M.
31. Stödet till utbildningsvetenskaplig forskning. U.
32. Regeringens stabsmyndigheter. Fi.
33. Fjärrvärme och kraftvärme i framtiden. M.
34. Socialtjänsten och den fria rörligheten. S.
35. Krav på kassaregister Effektivare utredning av ekobrott. Fi.
36. På väg mot ... En hållbar landsbygdsutveckling. Jo.
37. Tolkutbildning – nya former för nya krav. U.

38. Tillgång till elektronisk kommunikation i brottsutredningar m.m. Ju.
39. Skog till nytta för alla? N.
40. Rätten till mitt språk
Förstärkt minoritetsskydd. Ju.
41. Bortom Vi och Dom.
Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering. Ju.
42. Säker information. Förslag till informationssäkerhetspolitik. Fö.
43. Vårdnad – Boende – Umgänge
Barnets bästa, föräldrars ansvar.
Del A + B. Ju.
44. Smiley: Hygien och redlighet i livsmedelshandlingen. Jo.
45. Säkra förare på moped, snöskoter och terränghjulning. N.
46. Bättre arbetslivsinriktad rehabilitering.
En fusion mellan Arbetslivstjänster och Samhall Resurs AB. N.
47. Kärnavfall – barriärerna, biosfären och samhället. M.
48. Ett utvecklat resurstilldelningssystem för högskolans grundutbildning. U.
49. Unionsmedborgares rörlighet inom EU. UD.
50. Arbetskraftsinvandring till Sverige – befolkningsutveckling, arbetsmarknad i förändring, internationell utblick. N.
51. Bilen, Biffen, Bostaden. Hållbara laster – smartare konsumtion. Jo.
52. Avgiftsfinansierad livsmedels-, djurskydds- och foderkontroll – för en högre och jämnare kvalitet. Jo.
53. Beskattning när tillgångar värderas till verkligt värde. Fi.
54. Framtidens kriminalvård. Del 1+2. Ju.
55. Bättre inomhusmiljö. M.
56. Det blågula glashuset.
– strukturell diskriminering i Sverige. Ju.
57. Enhetlig eller differentierad mervärdesskatt? + Bilagedel. Fi.
58. Ny reglering av offentliga uppköps-erbjudanden. Ju.
59. Miljöbalken; miljö kvalitetsnormer, miljöorganisationerna i miljöprocessen och avgifter. M.
60. Efter flodvägen – det första halvåret. Fö.
61. Personuppgifter för samhällets behov. Fi.
62. Anpassning av radio- och TV-lagen till den digitala tekniken. U.
63. Tryggare leveranser. Fjärrvärme efter konkurs. N.
64. en BRASkatt! – beskattning av avfall som deponeras. Fi.
65. Registerkontroll av personal vid hem för vård eller boende som tar emot barn eller unga. S.
66. Makt att forma samhället och sitt eget liv – jämställdhetspolitiken mot nya mål. + Forskarrapporter.
+ Sammanfattning N.
67. Energideklarationer.
Metoder, utformning, register och expertkompetens. M.
68. Regionala stimulansåtgärder inom skatteområdet. Fi.
69. Sverige inifrån.
Röster om etnisk diskriminering. Ju.
70. Polisens behov av stöd i samband med terrorismbekämpning. Ju.
71. Informationssäkerhetspolitik.
Organisatoriska konsekvenser. Fö.
72. Alkolås – nyckel till nollvisionen. N.
73. Reformerad föräldraförsäkring.
Kärlek Omvårdnad Trygghet.
+ Bilagor. S.
74. Nytt djurhälsoregister – bättre nytta och ökad säkerhet. Jo.
75. Hundgöra – att göra hundar som gör nytta. Jo.
76. Fiskevårdens finansiering. Jo.
77. Får jag lov?
Om planering och byggande. Del 1+2. M.
78. Etikprövningslagstiftningen – vissa ändringsförslag. U.
79. Vem får jaga och fiska? Historia, folk rätt och miljö. Jo.
80. Uppdragsarkeologi i tiden. U.
81. Källan till en chans. Nationell handlingsplan för den sociala barn- och ungdomsvården.
+ Särtryck: Mål och förslag.
+ Bilaga: Kunskapsöversikt. S.

82. Personer med tungt missbruk. Stimulans till bättre vård och behandling. S.
83. Kärnavfall – kostnader och finansiering. M.
84. En ny uppgifts- och ansvarsfördelning mellan polis och åklagare. Ju.
85. Tillsyn på försäkringsområdet. Fi.
86. Ågaransvar vid trafikbrott. N.
87. Svårnavigerat? Premiepensionssparande på rätt kurs. Fi.
88. Vräkning och hemlöshet – drabbar också barn. S.
89. Bevakning av kollektivavtals efterlevnad. N.
90. Abort i Sverige. S.
91. Agenda för mångkultur. Programförklaring och kalendarium för Mångkulturåret 2006. U.
92. Styrningen av insatsförsvaret. Fö.
93. Stärkt konkurrenskraft och sysselsättning i en ny geografi – en samlad förvaltning med politisk styrning. N.
94. Kunskap för biologisk mångfald – inventera mera eller återvinn kunskapen? M.
95. Nyttiggörande av högskoleuppfindingar. U.
96. En effektiv förvaltning för insatsförsvaret. Fö.
97. När en räcker. Mastdelning för miljön. N.
98. Behörighet och ansvar inom djurens hälso- och sjukvård. Jo.
99. Vissa företagsskattefrågor. Fi.
100. På den assistansberättigades uppdrag. God kvalitet i personlig assistans – ändamålsenlig användning av assistansersättning. S.
101. Utan timplan – för målinriktat lärande. U.
102. Utan timplan – forskning och utvärdering. U.
103. Anhörigåterförening. UD.
104. Sverige och tsunamin – granskning och förslag. Del 1 Huvudrapport. Del 2 Expertrapporter. Fi.
105. Stärkt rätt till heltidsanställning. N.
106. Partiell ledighet. N.
107. Förslag till strategisk handlingsplan för Sveriges bidrag till den globala bekämpningen av smittsamma sjukdomar. UD.
108. Betalningsansvar vid obehörig användning av kontokort m.m. Ju.
109. Yrkesförarkompetens. N.
110. Jämförelsevis. Styrning och uppföljning med nyckeltal i kommuner och länsting. Fi.
111. Föräldrans ansvar och åtgärder till skydd för barn i internationella situationer – 1996 års Haagkonvention m.m. Ju.
112. Demokrati på svenska? Om strukturell diskriminering och politiskt deltagande. Ju.

Statens offentliga utredningar 2005

Systematisk förteckning

Justitiedepartementet

- Säkert inlåst?
En granskning av rymningarna från
Kumla, Hall, Norrtälje och Mariefred
2004. [6]
- Konsumentskydd vid modemkapning. [20]
Storstad i rörelse.
Kunskapsöversikt över utvärderingar av
storstadspolitikens lokala utvecklings-
avtal. [29]
- Tillgång till elektronisk kommunikation i
brottsutredningar m.m. [38]
- Rätten till mitt språk
Förstärkt minoritetsskydd. [40]
- Bortom Vi och Dom.
Teoretiska reflektioner om makt,
integration och strukturell diskrimi-
nering. [41]
- Vårdnad – Boende – Umgänge.
Barnets bästa, föräldrars ansvar.
Del A + B. [43]
- Framtidens kriminalvård. Del 1+2. [54]
Det blågula glashuset.
– strukturell diskriminering i Sverige. [56]
- Ny reglering av offentliga uppköps-
erbjudanden. [58]
- Sverige inifrån.
Röster om etnisk diskriminering. [69]
- Polisens behov av stöd i samband med
terrorismbekämpning. [70]
- En ny uppgifts- och ansvarsfördelning
mellan polis och åklagare. [84]
- Betalningsansvar vid obehörig användning
av kontokort m.m. [108]
- Föräldraansvar och åtgärder till skydd
för barn i internationella situationer –
1996 års Haagkonvention m.m. [111]

- Demokrati på svenska?
Om strukturell diskriminering och
politiskt deltagande. [112]

Utrikesdepartementet

- KRUT
Reformerat regelverk för handel med
försvarsmateriel. [9]
- Effektivare handläggning av anknytnings-
ärenden. [14]
- Familjeåterförening och fri rörlighet för
tredjelandsmedborgare. [15]
- Unionsmedborgares rörlighet inom EU.
[49]
- Anhörigåterförening. [103]
- Förslag till strategisk handlingsplan för
Sveriges bidrag till den globala bekämp-
ningen av smittsamma sjukdomar. [107]

Försvarsdepartementet

- Behov av rörlig ledningsstödsresurs. [8]
- Säker information. Förslag till informations-
säkerhetspolitik. [42]
- Efter flodvägen – det första halvåret. [60]
- Informationssäkerhetspolitik.
Organisatoriska konsekvenser. [71]
- Styrningen av insatsförsvaret. [92]
- En effektiv förvaltning för insatsförsvaret.
[96]

Socialdepartementet

- Gränslös utmaning – alkoholpolitik i ny tid.
[25]
- Mobil med bil. Ett nytt synsätt på bilstöd
och färdtjänst. + Bilaga, lättläst och
Daisy. [26]
- Socialtjänsten och den fria rörligheten. [34]
- Registerkontroll av personal vid hem
för vård eller boende som tar emot barn

eller unga. [65]
Reformerad föräldraförsäkring.
Kärlek Omvårdnad Trygghet. + Bilagor.
[73]
Källan till en chans. Nationell
handlingsplan för den sociala barn-
och ungdomsvården.
+ Särtryck: Mål och förslag.
+ Bilaga: Kunskapsöversikt. [81]
Personer med tungt missbruk.
Stimulans till bättre vård och behand-
ling. [82]
Vräkning och hemlöshet – drabbar
också barn. [88]
Abort i Sverige. [90]
På den assistansberättigades uppdrag.
God kvalitet i personlig assistans –
ändamålsenlig användning av assistans-
ersättning. [100]

Finansdepartementet

Försvarsfastigheter – information till
riksdagen och effektiv lokalförsörjning.
[7]
Reformerat system för insättnings-
garantin. [16]
Prospektansvar. [18]
Beskattningen vid omstruktureringar enligt
fusionsdirektivet. [19]
Vinstandelar. [21]
Nya upphandlingsregler. [22]
en BRASkatt? – beskattning av avfall som
förbränns. [23]
Dubbel bosättning för ökad rörlighet. [28]
Regeringens stabsmyndigheter. [32]
Krav på kassaregister Effektivare utredning
av ekobrott. [35]
Beskattning när tillgångar värderas
till verkligt värde. [53]
Enhetlig eller differentierad mervärdes-
skatt? + Bilagedel. [57]
Personuppgifter för samhällets behov. [61]
en BRASkatt! – beskattning av avfall som
deponeras. [64]
Regionala stimulansåtgärder inom skatte-
området. [68]
Tillsyn på försäkringsområdet. [85]
Svårnavigerat? Premiepensionssparande på
rätt kurs. [87]

Vissa företagsskattefrågor. [99]
Sverige och tsunamin – granskning och
förslag. Del 1 Huvudrapport. Del 2
Expertrapporter. [104]
Jämförelsevis. Styrning och uppföljning
med nyckeltal i kommuner och lands-
ting. [110]

Utbildnings- och kulturdepartementet

Radio och TV i allmänhetens tjänst.
Riktlinjer för en ny tillståndperiod. [1]
Radio och TV i allmänhetens tjänst.
Finansiering och skatter. [2]
Sveriges tillträde till 1995 års Unidroit-
konvention om stulna eller olagligt
utförda kulturföremål. [3]
Bokpriskommissionens slutrapport.
Det skall vara billigt att köpa böcker och
tidskrifter. [12]
Lördagsdistribution av dagstidningar. [13]
Stödet till utbildningsvetenskaplig
forskning. [31]
Tolkutbildning – nya former för nya krav.
[37]
Ett utvecklat resurstilldelningssystem
för högskolans grundutbildning. [48]
Anpassning av radio- och TV-lagen till den
digitala tekniken. [62]
Etikprövningslagstiftningen – vissa
ändringsförslag. [78]
Uppdragsarkeologi i tiden. [80]
Agenda för mångkultur.
Programförklaring och kalendarium för
Mångkulturåret 2006. [91]
Nyttiggörande av högskoleuppfindingar.
[95]
Utan timplan – för målinriktat lärande.
[101]
Utan timplan – forskning och utvärdering.
[102]

Jordbruksdepartementet

Vem får jaga och fiska?
Rätt till jakt och fiske i lappmarkerna
och på renbetesfjällen. [17]
Den svenska fiskerikontrollen – en ut-
värdering. [27]
På väg mot ... En hållbar landsbygds-
utveckling. [36]

Smiley: Hygien och redlighet i livsmedels-
hanteringen. [44]
Bilen, Biffen, Bostaden. Hållbara laster
– smartare konsumtion. [51]
Avgiftsfinansierad livsmedels-, djurskydds-
och foderkontroll – för en högre och
jämnare kvalitet. [52]
Nytt djurhälsoregister – bättre nytta
och ökad säkerhet. [74]
Hundgöra – att göra hundar som gör
nytta. [75]
Fiskevårdens finansiering. [76]
Vem får jaga och fiska? Historia, folkrätt
och miljö. [79]
Behörighet och ansvar inom djurens
hälso- och sjukvård. [98]

Miljö- och samhällsbyggnadsdepartementet

Handla för bättre klimat.
Från införande till utförande. [10]
Lagen om byggförsäkring.
En utvärdering. [30]
Fjärrvärme och kraftvärme i framtiden. [33]
Kärnavfall – barriärerna, biosfären och
samhället. [47]
Bättre inomhusmiljö. [55]
Miljöbalken; miljö kvalitetsnormer, miljö-
organisationerna i miljöprocessen och
avgifter. [59]
Tryggare leveranser. Fjärrvärme efter
konkurs. [63]
Energideklarationer.
Metoder, utformning, register och
expertkompetens. [67]
Får jag lov?
Om planering och byggande. Del 1+2.
[77]
Kärnavfall – kostnader och finansiering. [83]
Kunskap för biologisk mångfald – inventera
mera eller återvinn kunskapen? [94]

Näringsdepartementet

Liberalisering, regler och marknader. [4]
Postmarknad i förändring. [5]
Välfärdsverksamhet för sjömän. [11]
Arbetslivsinriktad rehabilitering.
Framtida organisation för Arbetslivs-
tjänster och Samhall Resurs AB. [24]
Skog till nytta för alla? [39]
Säkra förare på moped, snöskoter och

terränghjuling. [45]
Bättre arbetslivsinriktad rehabilitering. En
fusion mellan Arbetslivstjänster och
Samhall Resurs AB. [46]
Arbetskraftsinvandring till Sverige
– befolkningsutveckling, arbetsmarknad
i förändring, internationell utblick. [50]
Makt att forma samhället och sitt eget
liv – jämställdhetspolitiken mot nya
mål. + Forskarrapporter.
+ Sammanfattning. [66]
Alkolås – nyckel till nollvisionen. [72]
Ägaransvar vid trafikbrott. [86]
Bevakning av kollektivavtals efterlevnad.
[89]
Stärkt konkurrenskraft och sysselsättning
i en ny geografi – en samlad förvaltning
med politisk styrning. [93]
När en räcker. Mastdelning för miljön. [97]
Stärkt rätt till heltidsanställning. [105]
Partiell ledighet. [106]
Yrkesförarkompetens. [109]